

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI PROGRAMI**

**ADİL YAKUBOV’UN
“MUKADDES” VE “ADALET MENZİLİ” ROMANLARINDA
KONU, ZAMAN, MEKÂN VE ŞAHISLAR KADROSU**

Sevcan TEMEL

**Danışman
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT**

MANİSA-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum Adil Yakubov'un "Mukaddes" ve "Adalet Menzili" Romanlarında Konu, Zaman, Mekân ve Şahıslar Kadrosu adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/06/2023

Sevcan TEMEL
İmza

ÖZET

ADİL YAKUBOV'UN “MUKADDES” VE “ADALET MENZİLİ” ROMANLARINDA KONU, ZAMAN, MEKÂN VE ŞAHISLAR KADROSU

Bu çalışmada Adil Yakubov'un “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanları ele alınmıştır. Çalışmada, çağdaş Özbek edebiyatında önemli bir yeri olan Adil Yakubov'un bu iki romanında “konu, zaman, mekân ve şahıslar kadrosu” tespit ve analiz edilmiştir. Bu çalışmayla, Türkiye Türkçesi başta olmak üzere eserleri birçok dile tercüme edilen Adil Yakubov'u ve onun eserlerini Türkiye'de Türk okurlarına ve araştırmacılara tanıtmak hedeflenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde roman inceleme metodu çerçevesinde “zaman, mekân ve şahıs kadrosu” hakkında bilgi verilmiştir. Ardından çağdaş Özbek edebiyatının gelişimi üzerinde durulmuş ve roman analizinin yapılabilmesi için, yazarın hayatının önemli olduğu düşüncesinden hareketle Yakubov hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın değerlendirme bölümünde “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanları incelenmiştir.

Değerlendirme bölümünde romanlar konu ve olay örgüsü açısından detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu bölümde, incelenen romanların konularına odaklanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Romanların konularının değerlendirilmesi, Adil Yakubov'un eserlerinin içeriğini ve derinliğini daha iyi anlamayı sağlamayacaktır.

Sonuç bölümünde, analiz edilen romanlardan elde edilen tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek edebiyatı, Adil Yakubov, Mukaddes, Adalet Menzili.

ABSTRACT

ADİL YAKUBOV

IN THE NOVELS “MUKADDES” AND “ADALET MENZİLİ” PLOT, TIME, PLACE AND CAST OF CHARACTERS

In this study, Adil Yakubov’s novels “Mukaddes” and “Adalet Menzili” are analyzed. In the study, “subject, time, place and cast of characters” in these two novels of Adil Yakubov, who has an important place in contemporary Uzbek literature, were identified and analyzed. This study aims to introduce Adil Yakubov, whose works have been translated into many languages, especially Turkish, and his works to Turkish readers and researchers in Turkey.

In the first part of the study, information about “time, place and cast of characters” is given within the framework of the novel analysis method. Then, the development of contemporary Uzbek literature is emphasized and information about Yakubov is given based on the idea that the life of the author is important for the analysis of the novel. In the evaluation part of the study, the novels “Mukaddes” and “Adalet Menzili” were analyzed.

In the evaluation section, the novels are analyzed in detail in terms of subject and plot. In this section, evaluations were made by focusing on the subjects of the analyzed novels. The evaluation of the themes of the novels will not provide a better understanding of the content and depth of Adil Yakubov’s works.

In the conclusion section, the findings obtained from the analyzed novels are given.

Keywords: Uzbek Literature, Adil Yakubov, Mukaddes, Adalet Menzili.

ÖNSÖZ

Özbekistan, Türk Cumhuriyetleri içerisinde nüfus, ekonomi ve kültürel olarak önemli bir yere sahiptir. Özbekistan; Arap-Fars kültürünün temsilcisi olan Tacikistan ve Afganistan ile kadim Türk kültürünün temsilcisi ve soydaş olan Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan ile sınır komşusudur. Bu komşuluk Özbek Türklerinin zengin bir kültürel geleneğe sahip olmasını sağlamıştır. Sovyetlerin siyasi, ekonomik, kültürel ve edebi etkisi ile 18. yüzyılın ortalarından itibaren çağdaş Özbek edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Özbek yazarlar ve şairler, bir yandan kadim gelenekten beslenirken, diğer yandan modern edebi ürünlerle kendilerini geliştirme imkânı bulmuşlardır. Böylece kadim gelenekle harmanlanmış modern Özbek edebiyatı ortaya çıkmıştır. Kültürel kodlarını muhafaza etmeye çalışan edebatçılar, modernleşme yolunda da hızla ilerlemiştir. Çağdaş Özbek Edebiyatı, oldukça zengin ve çeşitli bir içeriğe sahiptir. Günümüz Özbek edebiyatının önemli yazarlarından biri de Adil Yakubov’dur. Yakubov, hem tarihe bakış açısı hem de çağdaş toplumsal yorumları ile dikkat çeken bir yazardır. Bu çalışma ile onun Özbek edebiyatındaki yeri ve önemini de tespit edilmiştir. Bunun için Adil Yakubov’un iki romanı, “konu, zaman, mekân ve şahıslar kadrosu” çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışma, Adil Yakubov ve Özbek edebiyatı konusunda Türk okurlarına ve araştırmacılara bir kaynak olma niteliği taşıyacaktır.

Bu çalışmam sırasında benden yardımlarını esirgemeyen, çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren, lisans ve lisansüstü öğrenim hayatımın tüm zorlu aşamalarında her yönden yardımcı olan, tecrübesi ile beni aydınlatan değerli danışman hocam Doç. Dr. Ferhat KARABULUT’a teşekkür ederim. Ayrıca varlığını her zaman yanımda hissettiğim, beni izlediğine inandığım sevgili annem merhum Aynur EKİK’e, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan sevgili babam Selçuk EKİK’e, her zaman olduğu gibi araştırmamın her aşamasında benden hiçbir yardımını esirgemeyen, tezin kontrolü aşamasında yardımlarını gördüğüm sevgili eşim Ertan TEMEL’e, her zaman varlığıyla bana destek olan sevgili abim Sercan EKİK’e, kıymetli büyüklerim dedem Ahmet ŞENÜLEN’e ve anneannem Hatice ŞENGÜLEN’e minnetlerimi sunarım.

Sevcan TEMEL
Manisa, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....III

ABSTRACT.....IV

ÖNSÖZ..... V

I. BÖLÜM

1.	GİRİŞ.....	1
1.1.	Konu, Amaç, Kapsam	1
1.2.	Yöntem	2
1.3.	Literatür Taraması	5
1.4.	Kısıtlılıklar.....	18
1.5.	Tarihte ve Günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti	19
1.6.	Özbek Edebiyatı	22
1.7.	Roman	29
1.7.1.	Roman Nedir?	29
1.7.2.	Romanın Kimliği	32
1.7.3.	Olay Örgüsü	32
1.7.4.	Zaman	35
1.7.4.1.	Nesnel Zaman.....	37
1.7.4.2.	Vak’a Zamanı.....	37
1.7.4.3.	Anlatma Zamanı.....	38
1.7.5.	Mekân	39
1.7.5.1.	Somut Mekânlar	41
1.7.5.1.1.	Açık/Geniş/Dış Mekân	42
1.7.5.1.2.	Kapalı/Dar/İç Mekân	43
1.7.5.2.	Soyut Mekânlar	44
1.7.5.3.	Mekân Tasvirleri	44
1.7.6.	Şahıslar Kadrosu	45
1.7.6.1.	Başkişi	47
1.7.6.2.	Norm Karakterler	48
1.7.6.3.	Kart Karakterler	48
1.7.6.4.	Fon Karakterler	49
1.7.7.	Konu.....	49

II. BÖLÜM

2.	ADİL YAKUBOV'UN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	51
2.1.	Hayatı ve Edebî Kişiliği	51
2.2.	Eserleri.....	58

III. BÖLÜM

3.	ADİL YAKUBOV'UN ROMANLARINDA KONU, ZAMAN, MEKÂN VE ŞAHISLAR KADROSU	64
3.1.	Mukaddes	64
3.1.1.	Romanın Kimliği	64
3.1.2.	Olay Örgüsü	64
3.1.3.	Zaman	74
3.1.3.1.	Nesnel Zaman.....	74
3.1.3.2.	Vak'a Zamanı	75
3.1.3.3.	Anlatma Zamanı.....	79
3.1.4.	Mekân	79
3.1.4.1.	Somut Mekânlar	79
3.1.4.1.1.	Açık/Geniş/Dış Mekân	79
3.1.4.1.2.	Kapalı/Dar/İç Mekân	82
3.1.4.2.	Mekân Tasvirleri	85
3.1.5.	Şahıslar Kadrosu	87
3.1.5.1.	Başkişi	87
3.1.5.2.	Norm Karakterler	93
3.1.5.3.	Kart Karakterler	105
3.1.5.4.	Fon Karakterler	106
3.2.	Adalet Menzili	111
3.2.1.	Romanın Kimliği	111
3.2.2.	Olay Örgüsü	113
3.2.3.	Zaman	135
3.2.3.1.	Nesnel Zaman.....	135
3.2.3.2.	Vak'a Zamanı	135
3.2.3.3.	Anlatma Zamanı.....	138
3.2.4.	Mekân	138
3.2.4.1.	Somut Mekânlar	138
3.2.4.1.1.	Açık/Geniş/Dış Mekân	138

3.2.4.1.2.Kapalı/Dar/İç Mekân	142
3.2.4.2.Mekân Tasvirleri	148
3.2.5. Şahıslar Kadrosu	152
3.2.5.1.Başkişi	152
3.2.5.2.Norm Karakterler	154
3.2.5.3.Kart Karakterler	165
3.2.5.4.Fon Karakterler	167
3.3. Mukaddes ve Adalet Menzili Romanlarında Konu	171

IV. BÖLÜM

SONUÇ.....	183
KAYNAKÇA	186
EKLER : Tezde İncelenen Romanların Orijinalinden Alınan Bazı Bölümler	
EK 1 : Mukaddes Romanı	
EK 2 : Adalet Menzili Romanı	

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Konu, Amaç, Kapsam

Bu çalışmada Adil Yakubov'un "Mukaddes" ve "Adalet Menzili" adlı romanlarında konu, zaman, mekân ve şahıslar kadrosu ele alınmıştır.

Çalışmada, Adil Yakubov'un Türkiye Türkçesine aktarılmış olan "Mukaddes", "Uluğbey'in Hazinesi", "Köhne Dünya" ve "Adalet Menzili" adlı dört romanından "Mukaddes" ve "Adalet Menzili" romanlarını inceleme konusu olarak seçtik. "Uluğbey'in Hazinesi" ve "Köhne Dünya" romanları tarihî romanlardır. Bu romanların tarihi olaylar üzerine yoğunlaşması nedeniyle, dikkatimizi çağdaş problemlere dikkat çeken "Mukaddes" ve "Adalet Menzili" romanları üzerine çevirdik. Bilindiği üzere sosyal, ekonomik ve siyasal yapılanmasını tam olarak oturtamamış toplumlarda rüşvet, iltimas, torpil gibi birtakım sosyal çöküntülere, adaletsizliklere sıkça rastlanır. Söz konusu bu durumlar zaman itibariyle sosyalist dönemi gösteren eserlerde karşımıza sıkça çıkar. Adil Yakubov'un Türkiye Türkçesine aktarılmış olan "Mukaddes" ve "Adalet Menzili"nde sosyal çöküntüler ve bireyin yabancılaşması konusu işlenmiştir. Yakubov, toplumsal adaletsizliğin ve rüşvetin yıkıcı etkisinin insanların hayatlarını nasıl etkilediği üzerinde durmuş ve bir resim çizmek istemiştir.

Bir romanın analizinin doğru yapılabilmesi için, yazarın hayatının bilinmesi önemlidir. Yazara dönük eleştiri olarak kabul edilen bu kuramsal yaklaşım, edebi bir ürünün yazarın hayatı, dönem ve mekân ile nasıl bir bağlantı içinde olduğunu araştırır. Bu nedenle tezde öncelikle Adil Yakubov ile ilgili bilgi verilmiştir. Ardından "Mukaddes" ve "Adalet Menzili" adlı romanlarını ayrı ayrı analizi yapılmıştır.

Bu amaçla romanların içeriği ve olay örgüsü detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu bölümde, incelenen romanların konularına odaklanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Romanların konularının değerlendirilmesi, Adil Yakubov'un eserlerinin içeriğini ve derinliğini daha iyi anlamayı sağlamaktadır.

Özbek toplumu üzerindeki Rus baskısı düşünüldüğünde, söz konusu bu çöküntülerin toplumda var olması hiç de şaşırtıcı olmamıştır. Romanın yazıldığı yıllardaki toplum üzerindeki sosyal ve siyasi hava son derece önemlidir. Bir toplumu sosyal ve siyasi hayatından bağımsız düşünmeyiz. Babası Ruslar tarafından öldürülmüş olan Adil Yakubov'un "Mukaddes" ve "Adalet Menzili" romanlarındaki konu benzerliğindeki sosyalist havayı o yüzden ele alarak değerlendirmek istedik.

Roman bütüncül bir tür olduğu için, bu bütünlüğü oluşturan öğelerin başında kişiler (romanın kahramanları ve yan karakterler), zaman ve mekân gelir. Roman kahramanını mekândan, mekânı da zamandan ayrı tutamayız. Bir romanda bir kişi ön plana çıkabilir veya mekân üzerinden roman ilerleyebilir. Bazen de zaman kişilerin ve mekânın önüne geçebilir. Fakat bunlar birbirinden bağımsız olamazlar. Romanın bir bütün olarak ele alınabilmesi romanı oluşturan her bir alt katmanın incelenmesiyle mümkün olabilir. Bunun için romanı meydana getiren unsurlar ayrıntılı ortaya konmalıdır. Romanın konusuna, kişilere, zamana ve mekâna bazen doğrudan bazen dolaylı etkisi olan kolhoz sistemi de çalışmada ele alınmıştır. Kolhozların ekonomik işlevlerinin yanı sıra Sovyetler Birliği'ndeki halkların hayatlarını derinden etkilediğini biliyoruz. Kolhozların birey ve toplum hayatını ne boyutta etkilediğini göstermeyi de amaçladık.

1.2. Yöntem

Çalışmamıza başlamadan önce, Türk dünyası çağdaş edebiyatlarının bir kolu olan Özbek Türk edebiyatına duyduğumuz ilgi sebebiyle öncelikle bu coğrafyada varlık gösteren edebi şahsiyetler incelenmiştir. Çağdaş Özbek Edebiyatı, tarihi çok eskilere dayanan oldukça zengin içeriğe ve edebî geleneğe sahiptir. Hem Türk edebiyatında hem de Türk dünyası çağdaş edebiyatlarına bakıldığında roman alanında birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Orta Asya Türk coğrafyası yakın zamana kadar siyasi olayların ve büyük acıların yaşandığı coğrafyadır. Bu topraklarda bulunan insanları tanımanın ve anlamının en iyi yolunun orada bizzat tarihe tanıklık eden yazarları anlamakla olacağı düşüncesiyle, Türk dünyası çağdaş Özbek edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Adil Yakubov'u tezimize konu olarak seçme kararı aldık. Yazar hakkında Yükseköğretim Kurumu Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Tez Merkezi kayıtlarına

baktığımızda beş tane tez tespit ettik.¹ Bunlar: “Adil Yakubov’un Uluğbey’in Hazinesi Adlı Romanda Aktarma Meseleleri”, “Adil Yakubov’un Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler”, Adil Yakubov’un Romanlarında Kadın (Adalet Menzili, Uluğbey’in Hazinesi, Mukaddes, Köhne Dünya eserlerinde)”, Çağdaş Özbek Romanında Tarih-Gerçeklik İlişkisi: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)”, “Adil Yakubov’un ‘Chin Muhabbat’ Ve ‘Aytsam Tilim Kuyadi Aytmasam Dilim’ Adlı Tiyatro Eserleri Üzerine Bir İnceleme”dir.

Adil Yakubov ile ilgili yapılan bu çalışmaları okuyup değerlendirdik. Biz de Türk dünyası için çok önemli yazar olan Adil Yakubov’un “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanlarından hareket ettik. Adil Yakubov, Özbek halkının yaşadığı acıları, sıkıntıları ve toplumda meydana gelen değişimleri yaşayan biri olması ve müstakil bir çalışma olmaması sebebiyle tez konumuzu “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanları temelinde “konu, zaman, mekân ve şahıslar kadrosu” şeklinde incelenmesine karar verilmiştir.

Çalışmaya başlamadan önce araştırma yapılmıştır. Roman nedir? sorusundan hareketle romanla ilgili bilgi toplanmaya başlanmıştır. Romanın ne olduğu, ortaya çıkışı, tanımları üzerinde bilgi elde edilmiştir. Roman hakkında bilgi edinilebilecek birçok kaynak bulunmuştur. Romanların incelenmesinde klasik inceleme yöntemi araştırılmıştır. Ele alınan romanların ayrıntılı incelemeleri söz konusu olduğunda Nurullah Çetin, Şerif Aktaş, Fethi Naci, Mehmet Tekin, Berna Moran, Orhan Söylemez, Sedat Adıgüzel, Milan Kundera, Philip Stevick gibi edebiyat teorisyenlerinin eserlerinden de faydalanılmıştır.

Tezimizle ilgili ön hazırlık aşamasında Özbek diline tam anlamıyla hâkim olmadığımız için romanların Türkiye Türkçesine aktarılmış basımlarından çalışmaya karar verilmiştir. Özbek Türkçesinden, Türkiye Türkçesine birçok roman aktarması yapan Ahsen Batur’un aktarmalarından çalışılmıştır. Türkiye Türkçesine aktarılmış romanlarda gerekli gördüğümüz, tereddüde düştüğümüz noktalarda ise asıllarına müracaat ederek, karşılaştırma da yapılmıştır. Tezimizin son kısmına da ekler şeklinde orijinal metinlerinin de koyulması uygun görülmüştür.

Tez çalışmasına yazarın romanlarını konumuzla ilgili olarak eserlerde yapısal merkezli bir çalışma gerçekleştirilmiştir Eserlere “konu, zaman, mekân ve şahıslar

¹ Bu çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgiyi literatür taraması bölümünde verilmiştir.

kadrosu” bağlamında fişlenerek okunması ile başlanmış daha sonra analiz ve tahliller yapılmıştır. Fişleme alanımızı geniş tutarak ve konumuz hakkında bilgi veren her detayı fişlemeye özen gösterilmiştir. Ayrıca yazarın eserlerinden alınan bölümler uzun şekilleriyle verilmiş olup yazarın cümle kurgularına da dikkat çekilmiştir.

Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Adil Yakubov’un eserlerini tam anlamıyla anlayabilmek için yaşadığı coğrafya, tarih ve edebiyatı hakkında araştırma yapılmıştır. Özbekistan, Özbekistan Türklerinin tarihî, Özbekistan Türkçesi, Çağdaş Özbek edebiyatı ve gelişimi hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen kısmında ise klasik roman inceleme metodu çerçevesinde “konu, zaman, mekân ve şahıs kadrosu” hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Roman üzerine birçok çalışma bulunduğu tespit edilmiş, romanın farklı tanımlarıyla detaylandırılmıştır.

İkinci bölümde, bir roman analizinin tam kapsamlı yapılabilmesi için roman yazarının hayatının da önemli olduğu düşüncesinden hareketle Adil Yakubov’un hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri ve ilmi çalışmaları üzerinde durulmuştur. Edebî anlayışının oluşmasında etkili olan olaylar üzerinde de ayrıca durulmuş ve bilgi verilmiştir. Edebî şahsiyetine yön veren, çocukluğundan ve yaşadıklarından etkilendiği durumlarla ilgili de örnekler vererek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanlarının öncelikle kimliği ve olay örgüsü ana hatlarıyla ayrı ayrı analizlerine yer verilmiştir.

İncelemiş olduğumuz romanları konu bakımından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bilindiği üzere romanda konuyu oluşturan en önemli unsur, olay ve olay örgüsüdür. Anlatmaya bağlı edebî türlerde sıklıkla karşımıza çıkan ortak konuları birbirinden ayıran unsur olay ve olay örgüsüdür. Çetişli’nin dediği gibi:

*“Olay örgüsü, âdeta ağaçtaki gövde gibi, tahkiyeli eserlerin esas unsurudur. O kadar ki, olay örgüsünün yokluğu durumunda, hikâye ve romandan bahsedilemez. Zira tahkiyeden konuya, şahıs kadrosundan mekâna, zamandan anlatıcıya kadarki bütün diğer unsurlar, olay örgüsü ekseninde var olup değer ve anlam kazanırlar. Bir başka ifadeyle, eserdeki her şey onun etrafında teşekkül eder.”*²

Zaman bölümü; “nesnel, vak’a ve anlatma zamanı”, mekân bölümü; “somut mekânlar ve mekân tasvirleri”, şahıslar kadrosu bölümü; “başkişi, norm, kart ve fon

² İsmail, Çetişli, “Metin Tahlillerine Giriş 2 / Hikaye Roman Tiyatro”, Akçağ Yayınları. Ankara, 2004, s.59.

karakterler” olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmamızdaki romanları konu bakımından incelerken ise özellikle olay ve olay örgüsü üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölüm olan sonuç kısmında ise, çalışma sonucunda ulaşılan tespitlere yer verilmiştir.

1.3. Literatür Taraması

1850’li yıllardan itibaren Batı kaynaklı modern edebi türlerde ürünler vermeye başlayan Türk dünyası yazar ve şairleri, başta Türk araştırmacılar olmak üzere pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Çarlık Rusyası döneminde temelleri atılan Türk dünyası edebiyatları, Sovyetler Birliği döneminde hemen her türde verilen eserlerle ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Türk dünyası edebiyatları, başta roman olmak üzere, uzun hikâye (Povest), şiir, tiyatro, anı, deneme, v.b türlerde bağımsızlık döneminde de kendi mecrasında ilerlemeye devam etmiştir.

Bu çalışmasının konusu genel anlamda Türk dünyası edebiyatları olmadığı için biz dikkatimizi daha çok Özbek edebiyatı ve özelde Adil Yakubov üzerinde yoğunlaştırdık. Literatür taramamızı ve okumalarımızı Özbek edebiyatı üzerine yoğunlaştırsak da genelde Türk dünyası edebiyatları üzerine yapılan çalışmalara da baktık.

Edebi ürünlerin Türkiye Türkçesine aktarılması yanında, bu ürünler üzerine yapılan çalışmalar oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Biz bu bölümde önemli gördüğümüz ve çalışmamızda faydalandığımız literatürden bahsettik. Bunu yaparken genelden öze doğru bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. Önce genel olarak Türk dünyası edebiyatları üzerinde yapılan çalışmalardan bahsettik, ardından Özbekistan edebiyatı üzerinde yapılan çalışmalara yer verdik. Literatür değerlendirmemiz özelde Adil Yakubov üzerine yapılan çalışmalarla devam etti.

a) Türk Dünyası ve Edebiyatları İle İlgili Çalışmalar³

Metin Akar, Sebahat Deniz ve Fahrünnisa Bilecek tarafından hazırlanan “*Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı*” (1994) kitabında “Özbekistan Türkleri Edebiyatı” bölümünde Özbekistan Türkleri, Özbekistan Türkleri Edebiyatı, Özbek Edebiyatı

³ Kaynakların sıralaması (a,b,c maddeleri kendi içinde) basım tarihlerine göre verilmiştir.

başlıkları altında detaylı inceleme yapılmıştır. Ayrıca metin örneklerine de yer verilmiştir.

Şuayip Karakaş'ın “*20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme*” (1996) adlı çalışmasında Türk dünyasının 20. yüzyıldaki siyasî ve edebî macerası ana hatlarıyla ele alınmıştır. Dördüncü bölüm olarak verilen “Özbek Türkleri Edebiyatı” kısmında cedit okullarının Türkistan'da da tesirini gösterdiğinden bahsetmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Rus işgalinden beri çetin mücadelelere sahne olan Türkistan'da edebiyatın, etki eden hadiselerle paralel bir gelişme göstermesi üzerine durmuştur.

Emine Gürsoy Naskali tarafından hazırlanan “*Sovyet Türk Edebiyatı*” (1996) adlı çalışmada Eski Sovyetler Birliği'nin siyasi sistemi ve idare biçimiyle, kültür politikasından, eğitimine, üretiminden estetiğine, idaresi altında bulunan topraklar üzerinde bir hâkimiyet ve bütünlük yaratmayı amaçladığından ve büyük ölçüde de bu hedefinde başarılı olduğundan bahsedilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Türk dünyasında ortaya çıkan edebî üretimi ele alınmıştır. Sovyetler Birliği içinde yer alan Türk cumhuriyetlerinin edebiyatını ve yazarlarını incelerken, bu cumhuriyetler arasındaki etkileşimi ve ortak temaları üzerinde durulmuştur. Sovyet Türk Edebiyatı'nın tarihini, edebî akımlarını, temsilcilerini ve önemli eserlerini detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Mehmet Saray tarafından hazırlanan “*Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*” (1999) Türkleri Tarihi başlığında genel hatlarıyla anlatılmış konumuzla ilgili olarak ise beşinci bölümde Özbekistan Cumhuriyet Tarihi başlığı altında ülkenin coğrafi konumunu, tarihini, Özbekistan'daki Sovyet yönetimini ve Özbekistan'ın alması gereken yeni ekonomik tedbirler üzerinde durulmuştur.

Sadettin Gömeç'in “*Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*” (2003) adlı kitabı, Türk cumhuriyetlerinin ve topluluklarının tarihini ele alan bir çalışmadır. Kitap, Türk dünyasının farklı bölgelerinde yer alan Türk cumhuriyetlerinin ve etnik toplulukların tarihini, kültürünü, siyasi yapılarını ve sosyal değişimlerini anlamaya yönelik bir kaynak olarak hizmet etmektedir. Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlık mücadelelerini, Sovyetler Birliği'nden ayrılımlarını, siyasi ve ekonomik yapılarını, kültürel miraslarını ve ilişkilerini ele almıştır. Kitap, Türk cumhuriyetlerinin tarihindeki dönüm noktalarını, toplumsal değişimleri, milli kimlik oluşumunu ve bölgesel işbirliği ve ilişkileri de inceler. Türk dünyasının zengin kültürel ve tarihi

mirasını anlamak ve bu toplulukların birbirleriyle ve Türkiye ile ilişkilerini değerlendirmek isteyenlere geniş bir perspektif sunar.

Ali İhsan Kolcu'nun "*Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*" (2004) adlı kitabı, Türk dünyası edebiyatı üzerine bir çalışmadır. Kitap, çağdaş Türk dünyası ülkelerinin edebiyatını ele almaktadır. Yazar, Türk dünyasının farklı coğrafyalardaki edebi üretimlerini incelerken, bu ülkelerin edebiyat tarihini, temsilcilerini ve eserlerini analiz etmektedir. Kitap, Türk dünyası edebiyatının ortak temalarını, akımlarını ve edebi gelişimini okuyucuya sunmayı amaçlamaktadır.

Orhan Söylemez, "*Türk Dünyası Edebiyatları I*" (2005) çalışmasında 8 farklı Türk topluluğuna ait 19 farklı romanı ele almıştır. Çalışma, Söylemez'in incelediği romanların özetlerinden ve romanlar hakkındaki değerlendirmelerinden oluşmuştur. Ayrıca kısa bir biçimde yazarların hayatından da bahsetmiştir. Kitapların hemen hepsi tarihi konuları anlatmaktadır. Türk dünyasının farklı bölgelerinde yer alan Türk topluluklarına ait edebi eserlerin incelenmesidir. Orhan Söylemez, çalışmasında bu edebi eserleri dil, içerik, tematik yapı ve tarihî bağlam açısından değerlendirir. Türk edebiyatının farklı dillerde yazılmış romanlarını ele alırken, aynı zamanda Türk toplulukları arasındaki edebi etkileşimleri ve ortak temaları da araştırır. En eski çağları, kolhozlaştırma sisteminin oturtulmaya çalışıldığını, açlık, kıtlık ve sürgünün yaşandığı Stalin devrini anlatan romanlar vardır. Söylemez, çalışmayı topluluklara göre tasnif ederek verdiğini, ayrıca her yazarın sadece bir romanının incelendiğini söylemiştir.

Ferhat Karabulut'un "*İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları*" (2009) adlı çalışması, Sovyet Rusya'nın Orta Asya Türkleri üzerinde uyguladığı dil ve eğitim politikalarını ders kitapları bağlamında ele alarak inceler. Bu çalışmada, Ferhat Karabulut Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da uyguladığı dil ve eğitim politikalarının arka planını ve amaçlarını analiz etmiştir. Sovyet döneminde Orta Asya Türklerinin dil kullanımı, eğitim sistemi ve ders kitapları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ele aldığı ders kitaplarından biri Özbekistan'da diğeri Kazakistan'da basılmış iki ders kitabıdır. Her iki ders kitabında öncelikle Lenin'in çocukluğu anlatılmakta, onu övücü şiirler sunulduğundan bahsedilmiştir. Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi'nin, Türk dilini ve dili hareket noktası yapan ders kitaplarını, araç olarak nasıl kullandıkları analiz edilmiştir. İktidarın izlediği eğitim politikaları ve iktidar mücadelesi ise detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sovyet Rusya'nın iktidar mücadelesini, uygulamış olduğu dil

ve eğitim politikalarını ele alırken Foucault'un iktidarın yapısı ve işleyişi ile ilgili öne sürdüğü görüşlerinden ve modellemelerden faydalanmıştır. Kolhoz konusu da çalışmada yer almaktadır. Kolhoz hayatının okullarda okutulan kitaplarda nasıl anlatıldığı, eğitim aracılığı ile çocukların beyinlerine Rus kültürü ve Rus dilinin yerleştirilmesi üzerinde durulmuştur. 1962 yılında ilkökul çağındaki çocuklara yönelik hazırlanmış kitapların, iktidarın meşrulaşmasında nasıl rol üstlendikleri gösterilmiştir. Sovyet döneminde Orta Asya Türklerinin dil ve eğitim politikalarına nasıl tepki verdiğini, direnişlerini veya uyum stratejilerini ele almıştır. Dil politikalarının etkilerini, yerel kültürel kimliklerin ve milli bilincin nasıl şekillendiği vurgulanmıştır.

"Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi" (2014) adlı kitap, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları tarafından yayımlanan bir antolojidir. Kitap, Türk dünyasının farklı bölgelerinde ve dillerinde yazılmış edebi metinleri içermektedir.

Orhan Söylemez ve Samet Azap tarafından hazırlanan *"Türk Dünyası Edebiyatları Hikâye Çözümlemeleri"* (2016) adlı çalışmada Türk dünyasından on altı yazarın on altı hikâyesini içermektedir. Türk edebiyatının çeşitli dönemlerine ait hikâyeleri ele alan, yazarların dil, tema, karakterler ve anlatım teknikleri gibi unsurları çözümleyerek okuyucuya derinlemesine bir anlayış sağlar. Orhan Söylemez ve Samet Azap, Türk dünyasının edebi mirasını geniş bir perspektiften ele alırken, farklı kültürel ve tarihsel bağlamları da göz önünde bulundururlar. Kitap, Türk dünyasının çeşitliliği ve zenginliği hakkında bilgi verir

Ertuğrul Yaman tarafından hazırlanan *"Türk Dünyası Edebiyatı: Seçmeler"* (2016) adlı kitabı Türk dünyası edebiyatının seçkin örneklerini içeren bir derlemedir. Kitap, farklı Türk dillerinde yazılmış edebi eserlerden seçmeleri bir araya getirerek Türk dünyasının edebiyatına genel bir bakış sunmayı amaçlar. Kitap, Türk edebiyatının çeşitliliğini ve zenginliğini ortaya koyarak okuyucuya Türk dünyası edebiyatının farklı tatlarını sunmaktadır. Bu eserde Türk dünyasının belli başlı edebî eser ve simaları ele alınmıştır. Eser ve simalar belirlenirken yaygınlıkları ve temsil kabiliyetleri ölçüt olarak kullanılmıştır. Türk kültür coğrafyasındaki geniş halk kitleleri göz önüne alınarak hazırlanan bu eser, hem bir ders kitabı hem de bilgi kaynağı olarak Türk dünyasının tanışıp kaynaşmasına katkı sunabilecek niteliktedir.

Orhan Söylemez ve Samet Azap tarafından hazırlanan *"Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı"* (2018) adlı çalışma Türk dünyasına ait çağdaş edebiyatları ele almak ve bu edebiyatların temsilcilerini ve eserlerini tanıtmaktır.

Kitabın içeriği, farklı Türk dili ve kültürlerinden gelen yazarların edebi eserlerini kapsamaktadır. Kitap, Türk dünyasının farklı coğrafyalarından gelen yazarların eserlerini dil, tema, edebi tarz gibi açılardan değerlendirmekte ve Türk dünyası edebiyatının çeşitliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Kazan Tatar halklarının çağdaş edebiyatları hakkında bilgiler sunan bir kaynaktır. Kitap, bu halkların edebiyatında yer alan yazarlar, eserler ve dönemler hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Kitapta yer alan bölümler, alanında uzman akademisyenler tarafından kaleme alınmıştır. Türk dünyasının farklı bölgelerindeki edebiyatları ve yazarlarını daha iyi anlama fırsatı bulunuyor. Türk dünyasının edebi zenginliklerini ve çeşitliliklerini keşfetmek isteyenler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Orhan Söylemez tarafından hazırlanan *“Türk Dünyasında Tarihi Roman ve Milli Kimlik”* (2020) adlı kitabında tarihî romanı, tarihle edebiyatın başka bir deyişle bilimle sanatın kesişmesini *“Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları”* bağlamında ele almıştır. Tarihî romanla ilgili teorik bilgilerden sonra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bağımsız Türk devletlerinin yanı sıra, tam olarak bağımsızlığını kazanamamış başka Türk topluluklarının edebiyatlarından örnekler de incelenmiştir. Ayrıca Prof. Dr. Edward Allworth gibi edebiyat ve millî kimlik ilişkisini ele alan araştırmacıların görüşlerinden de yararlanılmıştır.

“Türk Dünyası Dil, Kültür ve Edebiyat İncelemeleri” (2020) adlı kitap, Akartürk Karahan tarafından kaleme alınmış bir inceleme kitabıdır. Kitap, Türk dünyasının dil, kültür ve edebiyatı üzerine çeşitli konuları ele almaktadır. Kitabın *“Özbekistan Dil Kültür ve Edebiyat İncelemeleri”* bölümünde ise Prof. Dr. Hamidulla Baltabayev ve Doç. Dr. Emek Üşenmez'in yazıları bulunmaktadır. Bu bölümde, XX. yüzyılın başlarındaki Özbek alfabesi ve imla konusundaki çalışmalar ile II. Dünya Savaşı'nın Özbek edebiyatına etkileri değerlendirilmektedir. Kitap, Türk dünyasının dil, kültür ve edebiyatı hakkında derinlemesine bir inceleme sunmayı hedeflemektedir.

Şuayip Karakaş'ın hazırladığı *“Özbek Edebiyatı Yazıları”* (2021) adlı kitabı, Özbek edebiyatıyla ilgili değerli bir kaynaktır. Özbek edebiyatı üzerine derlenmiş yazılardan oluşmaktadır. Özbek edebiyatının tarihini, edebi akımlarını, önemli yazarlarını ve eserlerini ele almaktadır. Ayrıca, Özbek edebiyatının Türk dünyasıyla olan ilişkilerine ve etkileşimine de değinmektedir. Özbek edebiyatının gelişimi, kültürel arka planı ve dilsel özellikleri hakkında detaylı bilgiler sunar. Bu kitapta,

Özbek edebiyatının 20. yüzyılda yetiştirdiği önemli birkaç edebî şahsiyetin hayat hikâyeleri ve eserleri hakkında kaleme alınmış yazılar bulunmaktadır. Bunlar, hem Cedit döneminde, hem de Sovyet döneminde eserler vermişlerdir.

b) Özbek Edebiyatı İle İlgili Çalışmalar

Gönül Alpay, “*XIX Yüzyıl Özbek Edebiyatına Genel Bir Bakış*” (1974) adlı çalışmasında Özbek edebiyatına getirilen yeniliklerin öneminden bahsetmiştir. Bu dönemdeki edebi akımları, yazarları ve eserleri analiz ederek, Özbek edebiyatının o dönemdeki gelişimini incelemiştir. XIX. yüzyıl Özbek edebiyatının sosyal, kültürel ve politik bağlamlarını ele alarak, edebiyatın toplumsal değişimlerle olan ilişkisini ortaya koymuştur. Özbek edebiyatına getirilen yeniliklerin, dilin ve edebi tarzların nasıl bir evrim geçirdiğini, yazarların nasıl bir edebi kimlik inşa ettiğini ve eserlerin dönemin sosyal hayatına nasıl yansıdığını değerlendirmiştir.

Timur Kocaoğlu, “*Türk Dünyası El Kitabı*”nın (1992) üçüncü cildinin dördüncü bölümünde “*Özbek Edebiyatı*” başlığın altında Özbek edebiyatını sınıflandırmış ve şiir, hikâye, roman, piyes, edebiyat eleştirisi ve tarihçiliği konularında kısa bilgi vermiştir.

Tahir Kahhar “*Özbek Edebiyatı Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)*” (2000) adlı çalışması, Türkiye dışındaki Türk edebiyatlarına odaklanan bir antoloji serisinin bir parçasıdır. Bu serinin ilk altı cildi, 1993 yılında başlayan projenin bir parçası olarak Azerbaycan edebiyatıyla ilgilenir. Özbek edebiyatının Türkiye dışındaki Türk edebiyatları içindeki konumunu ele almaktadır. Antoloji serisi, Türk dünyasının farklı bölgelerinden gelen edebi eserleri bir araya getirerek bu edebiyatların çeşitliliğini ve zenginliğini sunmayı amaçlamaktadır. 6. ciltte ayrıca Irak (Kerkük) edebiyatına da yer verilmiştir. 7. cilt: Balkanlarda Türk Edebiyatına giriş; Yugoslavya (Kosova) ve Makedonya Türk Edebiyatı, 8. cilt: Bulgaristan Türk Edebiyatı, 9. cilt: Batı Trakya ve Kıbrıs Türk Edebiyatı, 10. ve 11. ciltler; Türkmenistan Türk Edebiyatı, 12. cilt: Romanya ve Gagauz Türk Edebiyatı, 13. cilt: Kırım Türk, Tatar Edebiyatı, 14., 15., ve 16. ciltler de Özbek Edebiyatı ile ilgilidir. 32 cilt şeklinde devamı vardır. Özbek Edebiyatı bölümünü Tahir Kahhar hazırlamıştır. Bu ciltlerde “Özbekler ve Özbekistan” olmak üzere “Özbek Halk Edebiyatı”, “Özbek Yazılı Edebiyatı”, “Özbek Bahşıları İcadı” bölümleri vardır.

Orhan Söylemez tarafında hazırlanan, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde 2003 yılında yayımlanan “*Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihî Romanı*” isimli makalesinde Özbek tarihî romanının ilerleme noktasına göre yer vermiştir. Türkiye Türkçesi üzerinde Özbek tarihî romanlarına odaklanan bir çalışmadır. Makale, Türkiye'de Türkçe olarak yazılmış Özbek tarihî romanlarının incelenmesini ve bu romanların dil, içerik ve tarihî bağlam açısından değerlendirilmesidir. Özbek edebiyatında batılı anlamda hikâye ve roman türünün ortaya çıkışının 20. yüzyılın başlarına rastladığından bahsetmiştir. Türkiye Türkçesi'ne tercüme edilen ilk Özbek romanı, Sadrettin Ayni'nin (1878-1954) “Buhara Cellatları” adlı eseri üzerinde durmuş ve sırayla ele aldığı romanların ortak özellikleri, olay örgüleri ve temaları hakkında bilgi vermiştir. Bizim çalışmamıza konu olan, Adil Yakubov'un romanlarına da yer vermiştir. Adil Yakubov'un ikisi eski tarihten, birisi yakınçağ tarihinden olarak nitelendirdiği “Uluğbey'in Hazinesi”, “Köhne Dünya” ve “Adalet Menzili” romanları üzerinde de durmuştur.

Aziz Merhan'ın “*Abdullah Kadiri ve Özbek Romanının Doğuşu*” (2006) çalışmasında Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı işgali devrinde, özellikle 1910'dan sonraki yıllarda varlık göstermeye başlayan türlerden biri roman olduğundan bahsetmiş, Abdullah Kadiri'nin tarihsel romanlarıyla tür olarak Özbeklerin yaşamına yer vermesi üzerinde durmuştur. Ayrıca Abdullah Kadiri'nin yaşadığı sosyal ve kültürel çevreyi incelemiştir. Abdullah Kadiri'nin hayatına, edebî kişiliğine ve eserlerine yer verilmiştir.

Aziz Merhan, “*Yazılı Özbek Edebiyatı*” (2007) makalesinde yazılı Özbek edebiyatını incelemiş, klasik ve yeni olmak üzere iki ana bölüme ayrılması gerektiği üzerinde durmuştur. Özbekistan'da yazılmış edebi eserleri ve Özbek edebiyatının gelişimini ele alan bir çalışmadır. Özbek edebiyatının tarihini, önemli yazarlarını, eserlerini ve edebi akımlarını anlamaya yönelik bir kaynak olarak hizmet etmektedir. Özbek edebiyatının köklü geçmişini, milli kültürünü, dini etkileri, sosyal ve siyasi değişimleri ele almıştır. Özbekistan'daki edebi geleneği, şiir ve roman gibi farklı türleri, edebi figürleri ve temaları inceler.

Fatma Açıık tarafından hazırlanan “*Özbek Edebiyatı*” (2007) adlı kitabında İslamiyet'in kabulüne kadar olan Türk Edebiyatı'ndan, 20. yüzyıl Özbek Edebiyatı'na kadar Özbek Edebiyatı'nın gelişimini ve eserlerini tanıtmış ve Yeni Özbek Edebiyatı hakkında bilgi vermiştir. Kitap, Özbek edebiyatının farklı dönemlerini ve bu dönemlerdeki önemli yazarları, eserleri ve edebi akımları

tanıtmaktadır. İslam öncesi dönemden başlayarak, Orta Çağ, Timur Devleti, Harezmşahlar, Şeyh Ahmet Yesevi, Ali Şir Nevai gibi dönem ve şairlerin yanı sıra, 19. yüzyıldaki modernleşme hareketleri ve Sovyet dönemi edebiyatı da ele alınmaktadır. Aynı zamanda Yeni Özbek Edebiyatı hakkında da bilgi vermektedir. Bu dönemdeki yazarlar, eserler ve edebi akımların yanı sıra, Özbek edebiyatının toplumsal, siyasi ve kültürel değişimlerle nasıl etkilendiği de incelenmektedir.

Emek Üşenmez'in "*Modern Özbek Edebiyatı*" (2011) adlı çalışması, Özbekistan'da modern dönemde ortaya çıkan Özbek edebiyatının oluşum ve kuruluş aşamalarını ele almaktadır. Özbekistan'da 20. yüzyılın başından itibaren gerçekleşen edebi değişimleri ve edebi üretimleri inceler. Özbekistan'da modern edebiyatın nasıl geliştiğini ve hangi faktörlerin etkili olduğunu araştırabilir. Edebiyatın toplumsal, siyasi ve kültürel bağlamlarını ele alarak, edebi eserlerin oluşum sürecini analiz edebilir. Üşenmez, Modern Özbek edebiyatının oluşumuna katkı sağlayan edipleri yazdıkları eser türüne göre ayırmıştır. Şiir, roman, kıssa ve hikâye türleri temel olmak üzere tiyatro, drama ve çeviri alanında da ciddi çalışmaların olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca geniş kapsamlı olarak, Modern Özbek edebiyatının şekillenışı ve günümüzdeki durumu hakkında bilgi vermiştir.

Emek Üşenmez tarafından hazırlanan "*Modern Özbek Türkçesi*" (2012) adlı çalışma, Özbek Türkçesi ve Özbekler hakkında araştırmalar için hazırlanmış bir kaynaktır. Kitap, Özbek Türkçesi'nin modern hâlini ve Özbek dilinin özelliklerini inceler. Özbek dilinin yapısını, gramerini, kelime dağarcığını ve dilbilgisini ele almıştır. Özbek Türkçesi'nin tarihî kökenlerini, dilin evrimini ve dilin çağdaş kullanımını da incelemiştir. Bu çalışma aynı zamanda Özbeklerin dil ve kültürü hakkında da bilgiler sunmaktadır. Özbeklerin dil kullanımını, dilin toplumsal ve kültürel bağlamlarını ve dilin Özbek toplumunda nasıl bir rol oynadığı da ele alınmıştır.

Emek Üşenmez'in, "*Yeni Özbek Edebiyatı*" (2013) kitabı çalışmamızın önemli kaynakları arasındadır. Bu kitap giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Özbekler, bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu geçmişten günümüze Özbekistan ve Özbekistan'daki tarihî, kültürel durum ve kronolojisi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Yeni Özbek Edebiyatı başlığı altında Özbek Edebiyatının tarihi, modern Özbek edebiyatının kuruluşu üzerinde durulmuştur. Özellikle 1930'lardan sonra başlatılan Yeni Özbek Edebiyatı ayrıntılı biçimde yazar, şair ve bunların modern Özbek edebiyatına katkıları biçiminde ele alınmıştır. İkinci

bölümde seçme metinlere yer verilmiştir. Modern Özbek Şiirinin Doğuşu, Modern Özbek Şiiri Üzerine Genel Değerlendirme, Modern Özbek Nesrinin (Roman-Kıssa-Hikâye) Doğuşu başlıkları altında incelenmiştir. Üçüncü bölümde modern Özbek Edebiyatından seçilen bazı romanlardan parçalar Özbek Türkçesi veya Türkiye Türkçesi ile verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise Sözlük kısmına yer ayrılmıştır. Ayrıca Özbekistan'da ortaya çıkan yeni edebi akımları ve yazarları ele alan bir çalışmadır. Özbekistan'da son dönemde ortaya çıkan edebi eserleri, yazarları ve edebi akımları inceler. Özbekistan'da 1990'lardan itibaren ortaya çıkan edebi hareketleri, yeni yazarları ve eserlerini ele almıştır. Bu yeni edebi akımların içeriğini, temalarını, dilini ve üslubunu analiz etmiştir. Ayrıca, Özbek edebiyatında toplumsal, kültürel ve siyasi değişimlerin yansımalarını da incelemiştir.

Hüseyin Baydemir, Marufjon Yuldashev ve Yılmaz Özkaya'nın hazırladığı *“Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı (Şiir, Hikâye, Roman, Piyes)”* (2018) adlı çalışma, Türkiye'de bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatı hakkında yayımlanan ilk müstakil kitap olması bakımından son derece önemlidir. Bağımsızlık sonrası dönemde Özbekistan'da ortaya çıkan edebi üretimi, şiir, hikâye, roman ve piyes türlerindeki eserleri ele alarak inceler. Özbekistan'ın bağımsızlık sürecinde edebiyatın nasıl bir evrim geçirdiğini, yeni edebi akımların ortaya çıktığını ve yazarların edebi ifade biçimlerindeki değişiklikleri değerlendirebilir. Çağatay edebiyatının devamı niteliğinde olan Özbek edebiyatının Geçiş Dönemi, Cedit Dönemi, Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Dönemi olmak üzere dört ana devreye ayrılmasını konu eder.

Emek Üşenmez, *“Modern Özbek Edebiyatının Ana Kaynakları”* (2021) adlı bu çalışmasında, Modern Özbek Edebiyatına genel bakışın bir yansıması olarak ana kaynakları, çeşitli temel başlıklar altında toplanmış ve öne çıkan eserler bazında irdelenmiştir. Özbek edebiyatının ana kaynaklarını, edebi eserleri ve yazarları çeşitli temel başlıklar altında incelenmiştir. Konumuz olan Sovyet baskısı ve zulmü ele alınmıştır. Özbekistan'da Sovyet döneminde edebiyatın nasıl etkilendiği, yazarların bu dönemdeki deneyimleri ve direnişleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu döneme ait edebi eserleri ve yazarlarını incelerken, Sovyet baskısının edebiyata nasıl yansıdığını ve yazarların nasıl bir duruş sergilediğini analiz edebilir.

Hamza Öztürkci tarafından hazırlanan, *“Günümüz Özbek Öyküsü”* (2021) adlı bu eserde, çağdaş Özbek edebiyatında farklı öykü anlayışlarıyla kaleme alınmış otuz yazara ait otuz eser vardır. Özbekistan'da günümüzdeki edebi akımların

yansımalarını incelemiş ve edebiyatın toplumsal, kültürel veya politik bağlamlarını ele almıştır.

Mustafa Korkmaz'ın “*Özbekistan'ın Çağdaş Şairleri Üzerine Değerlendirme*” (2021) çalışmasında Özbekistan'ın çağdaş şairleri hakkında bir değerlendirme içermektedir. Özbekistan edebiyatı ve şiiri üzerine odaklanarak, Özbekistan'da önemli olan çağdaş şairlerin eserleri ve sanatsal katkıları üzerinde durulmuştur. Özbekistan'ın edebi ve kültürel zenginliğini, şairlerin biyografilerini, eserlerini ve şiirlerinin analizlerini içermektedir. Ayrıca, Özbekistan edebiyatının tarihsel ve kültürel bağlamını, şiir geleneğini ve edebi akımlarını da ele almıştır.

Saadettin Yağmur Gömeç ve Ayşe Gül Fidan tarafından hazırlanan “*Özbek Tarihi ve Kültürüne Genel Bir Bakış*” (2022) adlı makalede Özbekistan coğrafyası Türk dili ve merkezi olması sebebiyle yüzyıllarca Türk kültürünün ve folklorunun gelişmesinde önemli rol oynadığı üzerinde durulmuştur. Özbekistan bölgesi, Türkistan'ın eğitim bakımından en köklü yapısına sahip olması ve özellikle bağımsızlıktan sonra Özbekistan'da kültür ve eğitim faaliyetleri çok hızlı gelişmeye başlandığı detaylandırılmıştır. Özbekistan'ın tarihini kronolojik olarak ele alınmıştır. Özbekistan'ın yerel ve bölgesel tarihini, medeniyetlerin etkisini, siyasi dönüşümleri ve toplumsal değişimleri inceler. Ayrıca, Özbekistan'ın kültürel mirasını, sanatını, edebiyatını, müziğini ve geleneklerini de ele alabilir.

Mehmet Saray'ın bir diğer çalışması ise yakın tarihli “*Özbekler ve Modern Özbekistan Tarihi*” (2022) adlı kitabıdır. Bu kitapta Özbek tarihideki konular ve olaylar kronolojik bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Rus İşgali döneminde çekilen sıkıntıları, Rus ve Sovyet idaresinde Özbeklerin yaşam tarzını ve Özbekistan'ın istiklal mücadelesi anlatılmıştır.

c) Adil Yakubov İle İlgili Çalışmalar

Türkiye'de Adil Yakubov üzerine beş adet yüksek lisans tez çalışmasına ulaşılmıştır. Bunlardan ilki 2002 yılında Saida Uralbayeva tarafından tamamlanan, “Adil Yakubov'un Uluğbey'in Hazinesi Adlı Romanda Aktarma Meseleleri”, isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada Adil Yakubov'un "Uluğbey'in Hazinesi" adlı romanında çeviri meselelerini ele almaktadır. Bu çalışma, çeviri sürecinde karşılaşılan zorlukları ve çevirmenin nasıl bir yaklaşım sergilediğini inceler. Çeviri teorisi veya edebiyat çevirisi konularına odaklanmaktadır. Özellikle Adil Yakubov'un romanındaki dil ve

kültür aktarımlarının nasıl ele alındığı, çevirinin etkileri ve metinler arası ilişkiler gibi konulara değinilmiştir.

İkinci çalışma 2011 yılında Kübra Mutlu tarafından tamamlanan, “Adil Yakubov’un Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler”dir. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Adil Yakubov’un hayatı ve edebî kişiliği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde incelenen eserlerin özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde sosyal meselere, dördüncü bölümde ise kültürel meselelere yer verilmiştir. Bu çalışma, Adil Yakubov'un eserlerindeki toplumsal ve kültürel sorunları, tema ve motifleri analiz ederek, yazarın bu konuları nasıl ele aldığını ve işlediğini ortaya koymayı amaçlar.

Üçüncü çalışma Murat Ercan tarafından 2015 yılında hazırlanan, “Adil Yakubov’un Romanlarında Kadın (Adalet Menzili, Uluğbey’in Hazinesi, Mukaddes, Köhne Dünya eserlerinde)” isimli çalışmadır. Bu tezde, Adil Yakubov’un romanlarında kadına bakış açısı, aşk, kadın ve aile gibi konulara yer verilmiştir. Adil Yakubov'un belirli romanlarında kadın karakterlerin temsili ve bu karakterlerin romanlardaki rolü üzerine odaklanmaktadır. Çalışma, "Adalet Menzili", "Uluğbey'in Hazinesi", "Mukaddes" ve "Köhne Dünya" gibi eserlerinde yer alan kadın karakterlerin incelenmesini içermektedir. Kadın temsiliyeti, cinsiyet rolleri, aile ilişkileri, toplumsal cinsiyet dinamikleri gibi konuları ele alınmıştır. Murat Ercan, Adil Yakubov'un romanlarında kadın karakterlerin nasıl tasvir edildiğini, romanlardaki rollerini ve bu karakterlerin toplumsal ve kültürel bağlamdaki önemini analiz etmeye çalışmıştır.

Dördüncü çalışma 2019 yılında Yasemin Koçak tarafından tamamlanan, “Çağdaş Özbek Romanında Tarih-Gerçeklik İlişkisi: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)” isimli çalışmadır. Yasemin Koçak, yüksek lisans tezinde çağdaş Özbek edebiyatında tarihî romanların, tarihî gerçekleri ne ölçüde yansıttığını göstermiştir. Ele alınan Özbek romancıların eserlerindeki tarihî olay ve kişiler, tarih kaynaklarıyla karşılaştırılarak incelemiştir. Çalışma, Abdullah Kadiri'nin "Ötgen Künler", Musa Taşmuhammedoğlu Aybek'in "Nevai" ve Adil Yakubov'un "Köhne Dünya" adlı eserlerini analiz ederek, bu romanlarda tarihsel gerçekliklerin nasıl kullanıldığını ve nasıl temsil edildiğini inceler. Tarih ve romanın etkileşimi üzerine odaklanmaktadır. Romanlardaki tarihsel olaylar, karakterlerin tarihle ilişkisi, tarihsel gerçekliklerin romanın kurgusal dünyasıyla nasıl etkileştiği gibi konuları ele almıştır. Yasemin

Koçak, bu romanlardaki tarih ve gerçeklik ilişkisini analiz ederek, yazarların tarihle nasıl başa çıktığını ve eserlerinde tarih temsillerini nasıl şekillendirdiğini incelemiştir.

Son olarak 2022 yılında Didem Durmuş tarafından tamamlanan, “Adil Yakubov’un ‘Chin Muhabbat’ Ve ‘Aytsam Tilim Kuyadi Aytmasam Dilim’” Adlı Tiyatro Eserleri Üzerine Bir İnceleme”dir. Bu çalışmada, Özbek Edebiyatı’nın dönemleri ve Özbek tiyatrosunun gelişimi incelenmiştir. Adil Yakubov’un hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İncelenen Chin Muhabbat ve Aytsam Tilim Kuyadi Aytmasam Dilim tiyatro eserlerinin olay örgüsü, kişi, kişiler arası ilişki durumu, zaman, mekân, tema ve dil üslup bakımından incelenmiştir. Çalışma, bu iki tiyatro eserinin içerik, tema, karakterler, dil ve sahneleme gibi unsurlarını inceleyerek, eserlerin yapısal özelliklerini ve sanatsal değerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Adil Yakubov’un tiyatro eserlerini tiyatro kuramları, dilbilim ve edebiyat teorileri gibi disiplinlerden yararlanarak ele almıştır. Bu tiyatro eserlerini derinlemesine analiz ederek, Adil Yakubov’un tiyatro alanındaki sanatsal ve edebi katkılarını değerlendirmiştir.

Adil Yakubov ve eserleri ile ilgili çeşitli araştırmacıların yazılarına da rastlamaktayız. Akademik çalışmaların haricinde Prof. Dr. İristay Kuçkartay ile Ar. Gör. Aynur Öz tarafından hazırlanan “*Özbek Edebiyatından Seçmeler II*” (1998) başlığında ‘Adil Yakubov’ alt başlığında hayatı, eserleri hakkında bilgi içeren yazı yayımlanmıştır

Hüseyin Baydemir ile Khurshid Ahmedov’un “Söyleşiler” ana başlığı altında “*Özbek Yazar Adil Yakubov İle Söyleşi*” (2002) başlığıyla yazıları yayımlanmıştır. Hüseyin Baydemir ile Khurshid Ahmedov, Adil Yakubov ile 10.04.2002 tarihinde Taşkent’te yazarın evinde bir söyleşi gerçekleştirmişlerdir. Hüseyin Baydemir ve Khurshid Ahmedov, Adil Yakubov ile edebiyat, yazma süreci, eserlerinin temaları ve Özbek edebiyatının genel durumu gibi konuları konuşmuşlardır. Yakubov’un hayatı kısa bir özet şeklinde verilmiş daha sonra söyleşiye geçilmiştir. Yakubov; iyi bir yazar olmanın yolları, Sovyet dönemi eserleri, tarihî romana bakış açısı, Özbek Edebiyatı hakkında sorulara verdiği cevaplarla edebî kişiliğini ve bakış açısını ortaya koymuştur. Bu söyleşi, Adil Yakubov hakkında daha derinlemesine bir anlayış sağlamak ve yazarın düşüncelerini doğrudan dinleme imkânı sunmaktadır. Söyleşide, Adil Yakubov’un edebi çalışmaları, yazma motivasyonu, edebiyat anlayışı ve edebi

mirası hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yayımlanan bu söyleşi, Adil Yakubov'un düşüncelerine ve edebi yaklaşımlarına ışık tutmaktadır.

Kardeş Kalemler Dergisi'nde Şerif Muhammed Babahan'ın “*Özbek Edebiyatının Yaşayan En Büyük Yazarı Adil Yakubov*” (2009) mülakat yazısıyla yer verilmiştir. Bu mülakat yazısı, Adil Yakubov'un edebi kariyeri, eserleri, yazma süreci, edebi yaklaşımı ve etkilendiği faktörler gibi konuları ele almaktadır. Şerif Muhammed Babahan, Adil Yakubov ile gerçekleştirdiği mülakat aracılığıyla yazarın edebi dünyasını, yazma sürecini ve edebi kimliğini okuyuculara aktarmayı amaçlamıştır. Bu mülakat yazısı, Adil Yakubov hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler için değerli bir kaynaktır. Yazıda, yazarın düşünceleri, edebi yaklaşımı ve eserlerinin temaları gibi konular üzerinde durulmuştur. Kardeş Kalemler Dergisi'nde yayımlanan bu yazı, Adil Yakubov'un edebi mirası ve önemi hakkında bir perspektif sunmaktadır.

Orhan Söylemez, “*Adil Yakupoğlu ve Roman Dünyası*” (2010) başlığında Kardeş Kalemler Dergisi'nde yayımlanmış eseri de çalışma konumuz için son derece önemlidir. Burada, Adil Yakubov'un edebi hayatının oluşmasından roman dünyasına kadar detaylandırmıştır. Ayrıca çalışma konumuz olan “Mukaddes” romanıyla ilgili olarak 1960'ta kaleme alınıp, 1961'de basılan sevgi destanı olarak nitelendirilen “Mukaddes” ile yazar olarak tanınmasında önemli rol oynadığından bahsetmiştir.

Ayvaz Morkoç, “*Adil Yakuboğlu'nun “Uluğbey'in Hazinesi” Romanında Tarikatlar ve Faaliyetler*” (2012) adlı makalesinde Adil Yakubov'un bu romanında tarikatlar ve bunların faaliyetleri ele almıştır. Ayrıca Adil Yakubov'un hayatı, sanatçı kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur.

Banu Nagashbekova tarafından tamamlanan “*Adil Yakubov'un Mukaddes Romanında Aşk/Sevgi ve Ruslaştırma*” (2017) başlığında Mukaddes romanını yapısal ve izleksel olarak açıklanmıştır. Bu çalışmada, romanın içerdiği aşk ve sevgi temaları ile Ruslaştırma süreci üzerinde durulmuştur. Bu romanın yapısal öğeleri ve izleksel unsurları ele alınarak analiz edilmiştir. Aşk ve sevgi temaları, romanın merkezi konularından biri olarak incelenirken, Ruslaştırma süreci ise Özbek toplumunda yaşanan dilsel ve kültürel değişimleri yansıtan bir konu olarak ele alınmıştır. Yapı kısmında zaman, mekân, olay örgüsü, bakış açısı ve şahıs kadrosu gibi unsurlar merkezli değerlendirilmiştir. İzleksel olarak ise; Ruslaştırma ve aşk/sevgi başlıkları etrafında çözümlenmiş sayı 53'te Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Hamza Öztürkçü tarafından yayımlanan “*Odil Yoqubov’un Adalet Menzili Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*” (2018) adlı makalesinde Adalet Menzili adlı romanı Goldmann’ın oluşumsal yapısalcı metoduna göre incelemiştir. Makalede, yazar romanın yapısını, anlatım tekniklerini ve temalarını analiz etmiş ve Goldmann’ın yapısalcı yaklaşımını kullanarak romanın edebi özelliklerini ele almıştır. Oluşumsal yapısalcılık, sosyal yapıların ve toplumsal ilişkilerin edebi eserlerde nasıl temsil edildiğini inceleyen bir yaklaşımdır. Hamza Öztürkçü, bu metot çerçevesinde Adalet Menzili romanını analiz ederek, romanın içerdiği toplumsal yapıları, karakterler arası ilişkileri ve anlatısal öğeleri incelemiştir. Makalede, romanın sosyal ve politik bağlamı, karakterlerin toplumsal konumları, çatışmalar, temalar ve anlatım teknikleri gibi unsurlar ele alınmıştır. Hamza Öztürkçü’nün bu makalesi, Adalet Menzili romanının anlam ve yapısal özelliklerini derinlemesine analiz etmektedir. Goldmann’ın oluşumsal yapısalcı metodu, romanın içerdiği toplumsal, politik ve kültürel unsurların anlaşılmasına yardımcı olurken, makaledeki analizler, romanın içeriğine ve edebi değerine dair farklı perspektifler sunmaktadır.

Çalışmamızda yukarıda bahsettiğimiz eserleri ve Adil Yakubov’un diğer eserleri ile ilgili çeşitli araştırmacıların yazılarını da kaynak olarak kullanmış bulunmaktayız.

1.4. Kısıtlıklar

Adil Yakubov’un “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” adlı romanlarını incelediğimiz bu çalışmada romanların asılları Özbek Türkçesi ile yazılmıştır. Planımız çalışmayı romanların asıllarına müracaat ederek hazırlamaktı. Özbek Türkçesi ile yazılan orijinal metinlerin kullanılması, yazarın ifade etmek istediği dil ve kültürü daha doğru bir şekilde anlamamızı sağlar. Lisans ve yüksek lisans derslerindeki çalışmalarımızdan edindiklerimizle Özbek Türkçesi hakkında bilgi sahibiyiz. Ancak romanları iyi analiz edebilmek için sadece Özbek Türkçesine değil aynı zamanda Özbek kültürüne, bu dilin terimlerine, deyimlerine vb. hâkim olmak gerekiyordu. Bu durum çalışmamızda karşılaştığımız kısıtlıklardan birini oluşturdu. Bu sebeplerden dolayı Türkiye Türkçesine aktarılmış basımlarını kullanma kararı aldık.

Dil çevirilerinin ve aktarımların kalitesi, metnin orijinal anlamını etkileyebilir. Bu nedenle, güvenilir kaynaklardan yapılan Türkiye Türkçesi aktarımlarını seçmek önemlidir. Güvenilir aktarımlar kullanarak, romanları analiz etmek ve dil özelliklerini anlamak için Özbek kültürüne ve dilin özelliklerine dair daha fazla bilgi edinmek de önemlidir.

Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine birçok roman aktarması yapan Ahsen Batur'un aktarmaları üzerinde çalışmayı uygun gördük. Türkiye Türkçesine aktarılmış romanlarda gerekli gördüğümüz ve tereddüde düştüğümüz bazı noktalarda ise asıllarına müracaat ettik ve karşılaştırma yaptık. Bu şekilde, Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki farkları inceleyerek analizlerimizi yaptık. Ayrıca Özbek edebiyatının ve kültürünün dil ve terminoloji özelliklerine daha fazla hâkim olduk ve çalışmamızı daha detaylı bir şekilde ele almamızda yardımcı oldu.

Çalışmamız için, romanlarla ilgili çalışmalar hakkında yerinde araştırma yapmak, literatür çalışmamızı genişletmek amacıyla Özbekistan'a gitmek istiyorduk. Fakat covid-19 salgını nedeniyle Özbekistan'da bulunma ve oradan kaynak edinme imkânımız gerçekleşmemiştir. Diğer araştırma yöntemlerini kullanarak çalışmamızı ilerlettik ve Özbekistan'da bulunamadığımız için, çevrimiçi kaynakları, akademik makaleleri, dergi yazılarını ve diğer yazılı materyalleri kullanmayı uygun gördük.

Özbek Türkçesine ait çalışmaların daha kapsamlı, proje çalışması şeklinde uzun bir süreçte yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Bu yüzden bu projeyi konu kapsamını genişleterek doktora çalışması imkânı bulduğumuz takdirde gerçekleştirmeyi hedefliyoruz. Doktora çalışması için bir proje tasarlayarak konuyu daha detaylı bir şekilde ele alabilir ve yeni bir perspektif sunabileceğimize inanıyoruz.

1.5. Tarihte ve Günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti

Türkistan coğrafyası tarihte pek çok önemli Türk devletine ev sahipliği yapmıştır ve Özbek Türkleri de bu kavimlerden biridir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin ortasında yer alan Özbekistan'ın kuzeyinde Aral Denizi ile Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tâcikistan, güneyinde ise Afganistan ve Türkmenistan ve batısında da yine Türkmenistan bulunmaktadır.⁴

⁴ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 261.

Özbekler, Orta Asya'nın doğusunda, bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti'nin topraklarında yaşamaktadır. Özbek Türkleri'nin kökeni, Türkistan bölgesindeki Oğuz boylarına dayanmaktadır ve tarih boyunca çeşitli Türk devletlerine ve imparatorluklarına katılmışlardır. 16. yüzyılda Özbek hanedanlıkları Aral Gölü'nün güneyinde Orta Asya'da kurulmuştur. Daha sonra Özbekistan, Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelmiş ve 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.

Özbek adı, Ebu'l -gazi Bahadır Han'ın da belirttiği üzere Altun-Orda hükümdarı Öz-Bek'ten gelmektedir. Altun-Orda tahtına Öz-Bek Han'ın (1313-1340) geçmesinden sonra, 1329 yılında Doğu Deşt-i Kıpçak'ta kendisine ve karşı istiklâlini ilan eden Gök-Orda hanı Mübarek Hoca'yı ve sülalesini yok etmesine büyük hizmette bulundukları için Cuci neslinden Şibanlıların nüfuzları arttı. Öz-Bek Han'a yardımcı olmaları sebebiyle Şibanlılara ve Öz-Bek Han'ın emrindeki kitlelere daha sonradan Özbekler denmeye başlanmıştır.⁵ Bu isim sonraki dönemlerde de kullanılmış ve günümüzde de Özbekistan'ın resmi adı olan "Özbekistan Cumhuriyeti" olarak kullanılmaktadır.

Mangıt hanedanından olan Emir Said Haydar (1801-1826) zamanında Özbekler oldukça gelişmişlerdir. Düşmanlarıyla mücadele ettiği gibi, ilime de önem vermiş olmasına rağmen, ölümünden sonra karışıklar ve iç çekişmeler yüzünden emirlik zayıflamıştır. 1826'da tahtta olan Nasrullah Han (1826-1860), Rus tehlikesi hakkında uyarılarda bulunmak isteyen iki İngiliz subayını öldürtmüş olduğundan onların nefretini kazandığı gibi, Hokand'a yapılan bir baskınla bunların da mahvına sebep olmuş, hatta birtakım Özbeklerin, Afganistan tebasına geçmesine de yol açmıştır. Öldükten sonra yerine oğlu Muzaffereddin geçmiş (1860-1885), onun zamanında da hanlıklar arasında sürtüşmeler devam etmiş ve bu durum bütün Türkistan aleyhine olmuştur.⁶

Emir Muzaffereddin'in 1885'te vefatından sonra yerine geçen oğlu Abdulahad (1885-1910) zamanında ise, Buhara tamamıyla Rus nüfuzuna girmişse de, Özbekistan'da yer yer ayaklanmalara rastlanılmaktaydı ki bunlardan birisi 1898'deki Fergana ayaklanmasıdır. Ondan sonra başa geçen oğlu Mir Alim'in (1910-1920) saltanatı sırasında Ruslar birçok imtiyazlar elde ettiler. Buhara arazisinden geçen demiryolu kenarlarında yeni yerleşim merkezleri kuruluyor ve buralara Rus

⁵ Mustafa Kafalı, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", Atsız Armağanı, İstanbul, 1976, s. 297.

⁶ Sadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 169.

ahali getirilip, iskan ediliyordu. Mir Alim zamanında artık Ruslar iyice kökleşmişler ve O, 1921 yılında Afganistan'a iltica etmek zorunda kalmıştır.⁷

Sovyetler zamanında da baskı ve sindirme politikaları devam etmiştir. 1920-30'lu yıllarda Özbekistan'a yoğun bir Rus göçü oldu. Moskova tarafından bölgede Sovyet rejimi sağlamlaştırmak, kültürel ve politik amaçlı kuruluşları kadrolarla donatmak, zengin madenleri işlemek ve kolhozlaştırmayı gerçekleştirmek için binlerce kişi gönderildi. Özbekler tarımın zorla kolektifleştirilmesi planlarına karşı çıkmışlar, 1930'da mukavemetleri en üst düzeye ulaşmıştır. 1936'da ise, Kara-Kalpak bölgesi Özbekistan'a katıldı. 1937 yılında Sovyet anayasasına uygun bir anayasa hazırlandı.⁸ Kasaba ve şehirlerde propaganda merkezi olarak mahalle cemiyetleri kurulmuştu. Burada mahalle hayatını kontrol eden komiteler seçilir, komüist propagandası yapılan konferanslar tertip edilirdi. Öyle ki Özbekistan'da bir zamanlar Türk demek, Türk tarihiyle meşgul olmak, ünlü Türk büyüklerinin adını almak gibi şeyler Pan-Türkizm veya Turancılık sayılmıştır. Eski tarihi şehirlerin üzerinde tuğla fabrikaları ve çiftçilik bile yapılmıştır. Oğullarına Türk büyüklerinin isimlerini verenler yıllarca eziyetlere maruz kalıyorlardı.⁹

Özbekistan bölgesi, Türkistan'ın eğitim bakımından en köklü yapısına sahiptir. Daha Temürlüler ve Özbek Hanlıkları zamanında buralarda ilim faaliyetleri çok yoğundu. Mesela 1447-49 arası saltanat süren Ulug Beg'in kurmuş olduğu rasathanedeki çalışmalar son zamanlara kadar devam etmiştir. O, astronomi ilminde çığır açan yeni bir takvim yayınlanmış, ünlü Türkçü devlet adamı Ali Şir Nevaî (1441-1501) Muhakemet'ül-Lûgateyn adlı eseriyle Türkçenin üstünlüğünü göstermeye çalışmıştır. 1860'larda Buhara çevresinde 200 civarında medresenin olduğu söylenmektedir.¹⁰

Özbekistan coğrafyasının Türk dili ve kültürü açısından önemli bir rol oynadığı genel olarak bilinmektedir. Özbekistan, Türk dünyasının önemli bir parçasıdır ve Türk kültürünün gelişiminde etkili olmuştur. Özbekistan'ın merkezi konumu ve Türk dili kullanımı, yüzyıllar boyunca Türk kültürü ve folklorunun zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

⁷ Sadettin Gömeç, **age**, s. 171.

⁸ Sadettin Gömeç, **age**, s. 177.

⁹ Sadettin Gömeç, **age**, s. 179.

¹⁰ Sadettin Gömeç, **age**, s. 186.

Özbekistan, tarihi ve kültürel mirasıyla önemli bir Türk devleti olan Türkistan'ın bir parçasıdır. Bölgenin zengin tarihi ve kültürel dokusu, dil, edebiyat, müzik, dans, el sanatları ve gelenekler gibi çeşitli alanlarda Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Bu nedenle, Özbekistan'ın Türk kültürünün ve folklorunun gelişmesinde önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.

Günümüzde Özbekistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmış bir ülkedir. Ülkede hükümet sistemi Cumhuriyet şeklindedir. Son yıllarda Özbekistan, ekonomik ve siyasi reformlarla birlikte uluslararası arenada daha fazla varlık göstermeye başlamıştır.

Özbekistan hükümeti, ülkeye yatırım yapmayı teşvik etmek ve turizmi geliştirmek için çeşitli projeler yürütmektedir. Özbekistan aynı zamanda İpek Yolu'nun önemli bir geçiş noktasıdır ve bu tarihi yolun canlandırılması için de çalışmalar yapılmaktadır.

1.6. Özbek Edebiyatı

Çağdaş Özbek edebiyatı, 20. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlamıştır. Ancak bu edebiyat, kendisinden önceki dönemlere dayanır. Özbek edebiyatı, tarih boyunca çeşitli dönemlerden geçmiştir ve bu dönemlerin her biri, kendine özgü bir edebi tarz ve üsluba sahiptir. Bunlardan biri de Çağatay edebiyatıdır.

Özbek edebiyatı, Çağatay edebiyatından etkilenmiştir ve bu dönemde yazılan eserler, Özbek edebiyatının temelini oluşturmuştur. Yazılı Özbek edebiyatı, klasik ve yeni olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Timur Kocaoglu, Çağdaş Özbek edebiyatını Geçiş Dönemi, Cedit Dönemi, Sovyetler dönemi ve Yeni Dönem şeklinde ayırır.¹¹

Özbek edebiyatı, Karahanlı edebiyatı (11-13. yüzyıl) ve Harezmi edebiyatı (14. yüzyıl) izleyerek gelişmiştir. Bu edebiyatların dili üzerinde yoğunlaşan Özbek edebiyatı dönemi, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar süren Çağatay Dönemi ve Hanlıklar Dönemi'nden oluşur.

¹¹ Timur Kocaoglu, **Özbek Türkleri Edebiyatı**, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, 179-182.

A.) Çağatay Dönemi (14. Ve 17. Yüzyıl)

Çağatay Dönemi, Özbek edebiyat tarihinin 14. ve 17. yüzyıllar arasını kapsayan dönemidir. Klasik edebiyatın “altın devri” olarak kabul edilir. Bu dönemde Orta Asya'nın siyasi yapısı önemli ölçüde değişmiştir.

Cengiz Han'ın torunlarından olan Timur, Orta Asya'yı ele geçirerek Timur İmparatorluğu'nu kurmuş ve bu dönem Orta Asya edebiyatının zirvesine ulaşmıştır. Özbek edebiyatı, değişen siyasi olaylardan etkilenir. Özellikle Cengiz Han ve oğullarının Turan ülkesine hâkim olması, edebiyatın gelişimini etkiler.

Çağatay Dönemi, farklı unsurların sentezi sonucu ortaya çıkmış yüksek kültürün edebi ürünlerini içerir. 14. Yüzyılın Çağatay temsilcileri arasında Seyfi Sarayi “Gülüstan Tercümesi”, Durbek “Divan, Gül ü Nevruz”, Lütfi “Mahzenü'l Esrar”, Harezmi “Divan, Dehname” ve Yusuf Emiri yer alır.¹²

Bu dönemdeki edebiyat eserleri, genellikle Türkçe yazılmıştır. Farsça, Arapça ve Türkçe karışımı bir dil olan Çağatay Türkçesi, yazılı edebiyatta kullanılan ana dil olmuştur. Eserler arasında şiirler, mesneviler, divanlar, manzum hikâyeler ve tezkireler bulunur. Eserlerin büyük bir kısmı şairlerin hayatlarını, duygularını, düşüncelerini yansıtırken, aynı zamanda o dönemdeki toplumsal ve siyasi olayları da yansıtmaktadır.

Çağatay Dönemi'nde ünlü şairlerden biri Ali Şir Nevai'dir. Ali Şir Nevai, şiirlerinde aşk, doğa, insanlar ve din konularını işlemiştir. Ayrıca matematik, astronomi ve müzik konularında da bilgili bir kişi olarak tanınmıştır. Onun dönemine ait eserler, Türk edebiyatının en önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Çağatay Dönemi'nde edebiyat, birçok hanlıkta ve bölgede gelişmiştir. Bunlar arasında Timur İmparatorluğu, Harezmi Hanlığı, Şahruh Hanlığı ve Kazak Hanlığı gibi hanlıklar bulunmaktadır. Bu hanlıkların edebiyatçıları, dönemlerinde önemli eserler üretmişlerdir.

Çağatay Dönemi, Özbek edebiyatının gelişimi için önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde yazılan eserler, sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüş ve Özbek edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuştur.

¹² Fatma Açık, **Özbek Edebiyatı**, Alp Yayınevi, Mart 2007, s.11-12

B.) Hanlıklar Dönemi (17. Ve 19. Yüzyıl)

Hanlıklar Dönemi, 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına kadar olan bir dönemi kapsar. Bu dönem, Özbekistan topraklarının çeşitli hanlıklar tarafından yönetildiği bir dönemdir. Bu dönemde Özbekistan, Buhara, Hive ve Hokand (Fergana) olmak üzere üç ayrı devletin egemenliği altında kalmıştır. Hanlıklar Dönemi boyunca, siyasi ve sosyal yapıda önemli değişiklikler yaşanmıştır.

Hanlıklar Dönemi, klasik Özbek edebiyatının en verimli dönemlerinden biridir. Bu dönemde, dini ve mistik eserler, tarih ve coğrafya kitapları, divan şiiri, halk hikâyeleri, manzum ve mensur eserler gibi birçok eser yazılmıştır. Divan şiiri, bu dönemde özellikle Buhara ve Hive Hanlıklarında gelişmiştir.

Hanlıklar dönemi Özbek edebiyatı, saray edebiyatı ve tasavvuf edebiyatı olmak üzere iki ana çizgide gelişmiştir. Saray edebiyatı, hanedan üyeleri ve saray çevresindeki aristokratlar tarafından yazılan şiirlerden oluşurken, tasavvuf edebiyatı dini motifler ve mistik unsurlar içeren eserleri kapsar. Ayrıca, tezkirecilik denilen şairlerin biyografilerini içeren eserlerin yazıldığı bir dönemdir. Bu eserler, dönemin ünlü şairlerinin hayatlarını, eserlerini ve sanat anlayışlarını içerir ve bu sayede dönemin edebiyatının tanınmasına ve anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Hokand hanlığı edebiyatında geleneksel şiir tarzının yanında epik türlerden destancılık önem kazanmıştır.¹³ Bu dönemde edebiyatta öne çıkan isimler arasında Mirza Fathali Ahundzade, Mirza Jalilov, Nodir Divanbegi, Mir Temur Dadaşev, Seyyid Azim Şah gibi yazar ve şairler yer almaktadır. Ayrıca, bu dönemde Özbek edebiyatında "Makom" adı verilen bir müzikal form da geliştirilmiştir.

Hanlıklar Dönemi boyunca Özbekistan toprakları, çeşitli hanlıklar tarafından yönetilmiştir. Bu hanlıklar arasında Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı, Kokand Hanlığı, Cizah Hanlığı, Hokand Hanlığı, Karakalpak Hanlığı gibi birçok hanlık yer almaktadır. Hanlıklar Dönemi'nin sonlarına doğru, Rus İmparatorluğu'nun bölgeye müdahalesi artmış ve bu hanlıkların birçoğu Rus hâkimiyeti altına girmiştir.

Hanlıklar Dönemi, Özbekistan kültürü ve edebiyatı için önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde yazılan eserler, günümüzde de değerli eserler olarak kabul edilmektedir.

¹³ Aziz Merhan, "Yazılı Özbek Edebiyatı", Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 31, No: 2, 2007, s.161

Yeni Özbek Edebiyatı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve günümüze kadar devam eden bir süreci ifade eder. Bu dönem, Özbekistan'ın siyasi, sosyal ve kültürel hayatında önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'ı istilasıyla birlikte, bölgede birçok siyasi ve toplumsal hareket başlamıştır. Bu hareketler arasında Ceditçilik hareketi de yer almaktadır. Ceditçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan ve Türk dünyasında da etkili olan bir modernleşme hareketidir. Bu hareket, Batı kültürünü ve teknolojisini benimseyerek, geleneksel kültür ve yaşam biçimlerini sorgulamıştır.

Yeni Özbek Edebiyatı da, bu değişimlerin etkisiyle ortaya çıkan bir edebiyat türüdür. Bu dönemde, Özbek edebiyatı Batı edebiyatından etkilenmeye başlamıştır. Hikâye, roman, tiyatro gibi türler yaygınlaşmıştır. Ayrıca, bu dönemde Özbekistan'da gazete ve dergiler de yayımlanmaya başlamıştır.

Yeni Özbek Edebiyatı'nın önemli isimleri arasında Abdulla Kadiri, Fitrat, G'afur G'ulom, Oybek, Hamid Alimjan, Mahmudhodja Behbudi, Abdulla Oripov, Cholpon, Zulfiya gibi yazarlar yer almaktadır. Bu yazarlar, toplumsal değişimlere uyum sağlayan eserler yazmışlar ve Özbek edebiyatına yeni bir soluk getirmişlerdir.

Yeni Özbek Edebiyatı Geçiş Dönemi, Cedit Dönemi, Sovyetler Dönemi ve (Yeni) Bağımsızlık Dönemi olmak üzere dört dönemden oluşur.

A.) Geçiş Dönemi (1869-1910)

Geçiş Dönemi, Yeni Özbek Edebiyatı'nın ilk dönemidir ve 1869-1910 yılları arasını kapsar. "Marifetçilik Edebiyatı" olarak da adlandırılan bu dönemde Özbek edebiyatına toplumsal yaşamla ilgili ve sıradan insana özgü imgeler, duygular halkın konuştuğu dille ifade edilen konular girer. Marifetçilik döneminin edebî çevresi, şairlere eğitimle ilgili önemli çalışma alanları sunar. Şairler ülkedeki fakirliğin tek nedeni olarak cahillik ve bilgisizliği göstermektedirler. Onun için de bu dönemde cehaletle mücadele ön plana çıkar ve edebî eserlere yansır. Şairler, ülkelerindeki fakirliğin sebebi olarak cehalet ve bilgisizliği öne sürerler. İlim, fen ve eğitimin toplumu cehalet bataklığından kurtarıp medeniyete, zenginliğe kavuşturması

vurgulanır. Bundan dolayı, dönemdeki eserlerde cehaletle mücadele konuları ön plandadır.¹⁴

Bu dönemde, Özbekistan'da siyasi, toplumsal ve kültürel açıdan büyük değişimler yaşandı. Rus İmparatorluğu'nun bölgeyi istilası, modernleşme hareketleri ve Batılılaşma çabaları, İslam geleneğiyle bir arada var olma çabaları, Özbeklerin kendi kimliklerini koruma ve geliştirme çabaları gibi faktörler bu dönemi etkileyen önemli faktörlerdendir.

Geçiş Dönemi'nde Özbek edebiyatı, klasik edebiyattan farklı bir yön çizmeye başlamıştır. Edebiyat dilindeki değişimler, aruz ölçüsünden nesir ölçüsüne geçiş ve yeni türlerin oluşumu gibi yeniliklerle kendini göstermiştir. Özellikle hikâye ve roman türleri bu dönemde önem kazanmıştır.

Geçiş Dönemi edebiyatının önde gelen yazarları arasında Abdulla Kadiri, Munis Faizkuli, Abdullah Avloni, Abdulla Agahi, Mahmud Khoja Behbudi gibi isimler yer almaktadır. Bu yazarlar, Batı edebiyatından etkilenerek Özbek edebiyatında yeni bir dönemin başlangıcını hazırlamışlardır.

B.) Cedit Dönemi (1910-1930)

Cedit Dönemi (1910-1930), Özbek edebiyatında modernleşme ve Batılılaşma hareketlerinin etkisi altında gerçekleşen bir dönemdir. Bu dönemde, Özbekistan'ın Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi ve modern eğitim sistemi ile birlikte yeni bir kültürel ve sanatsal hareket başlamıştır.

Bu dönemde milliyetçilik hareketleri hız kazanır. İsmail Gaspıralı'nın kurmuş olduğu “usul-i cedit” adı verilen okullar Türkistan'da yayılmaya başlar. Dil konusuna el atan aydınlar, yazı dilinin nasıl olması gerektiği hususunda farklı düşünceler ileri sürerler. Düşünce çatışmaları ve tartışmalardan sonra Türkistan'ın dili Özbekçe olarak adlandırılır.¹⁵

Ceditçilik hareketi, bu dönemin belirleyici özelliklerinden biridir. Bu hareket, Özbek edebiyatını modernize etmek ve Batı standartlarına uygun hale getirmek amacıyla, Batılı sanat ve edebiyat tarzlarını benimsemiştir. Bu dönemde, Fransız Edebiyatı ve Rus Edebiyatı etkisi altında kalmıştır.

¹⁴ Marufjon Yuldashev, Çağdaş Türk Edebiyatları-II, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, S.60.

¹⁵ Aziz Merhan, *age*, s. 164.

Cedit Dönemi'nde şiir ve öykü türleri gelişmiştir. Şairler, edebi eserlerinde modern dünya görüşlerini yansıtmaya çalışmışlardır. Şiirlerinde daha özgür bir dil kullanarak klasik şiir anlayışından farklı bir tarz ortaya koymuşlardır.

Bu dönemin önemli şairleri arasında Abdulla Qodiriy, Fitrat, Muhtor Şahroh, Mirtemir, Oybek, Sadriddin Ayniy ve Abdurauf Fitrat gibi isimler yer alır. Bu şairler, modernleşme ve Batılılaşma hareketlerini destekleyen eserler yazmışlardır.

Cedit Dönemi, aynı zamanda toplumsal konulara da eğilen Özbek edebiyatının ilk dönemidir. Şairler, toplumsal sorunları işleyerek halkın sesi olmuşlardır. Bu dönemde, özellikle kadın hakları konusunda farkındalık oluşturulmuştur.

Cedit Dönemi, Özbek edebiyatında modernleşmenin ve Batılılaşmanın önemli bir kilometre taşıdır. Bu dönemde, Özbek edebiyatı, klasik döneminden farklı bir tarz ve anlayışla devam etmiştir.

C.) Sovyetler Dönemi (1930-1991)

Sovyetler dönemi, 1930'dan 1991'e kadar Özbek edebiyatında önemli bir dönemdir. 1917'deki Ekim Devrimi sonrasında Rusya, Özbekistan da dâhil olmak üzere Orta Asya'nın birçok bölgesini kontrolü altına aldı. 1924 yılında, Sovyetler Birliği'nin beşinci cumhuriyeti olan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Sovyetler döneminde, edebiyat, devlet kontrolü altında bir araç haline geldi. Edebiyat, Sovyet ideolojisinin hedefleri doğrultusunda şekillendi ve propaganda amacı taşıyan eserler üretildi.

Özbek edebiyatı, Sovyetler döneminde "proletarya edebiyatı" olarak adlandırılan bir türle karşılaştı. Bu tür, işçi sınıfının çıkarlarını yansıtmak, sosyalizmi ve sosyalist hayat tarzını övmek amacıyla yazılmıştı. Bu dönemde edebiyat, öncelikle propaganda aracı olarak kullanıldı ve yazılan eserlerin çoğu, politik doğaları nedeniyle ciddi kısıtlamalara tabi tutuldu.

Sovyetler döneminde Özbek edebiyatı, Rusya'nın sosyalist gerçekçilik akımıyla yakından ilgilendi. Bu akım, gerçek hayatı, sosyalizm ve devrimin yarattığı değişiklikleri ele alan bir tarzı benimsedi. Sovyetler döneminde Özbek edebiyatı, sosyalist gerçekçilik akımının etkisi altında kalarak, yaratıcılık ve sanat esnekliğinde sınırlamalara tabi tutuldu.

Çarlık Rusya'nın sömürgeciliğinden ve yerel yönetimlerin keyfi uygulamalarından yorulan halkın bir kesimi kendilerine eşitlik, refah, özgürlük vadeden 1917 Bolşevik devrimini desteklerler.¹⁶

Sovyetler döneminde Özbek edebiyatının bazı önemli yazarları arasında Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom, Cholpon, Oybek, Fitrat, Hamid Alimjan, Abdulhamid Sulaymon oğlu Cho'lpon ve Sadriddin Aini gibi isimler yer almaktadır.

D.) (Yeni) Bağımsızlık Dönemi (1991 sonrası)

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Özbekistan bağımsızlığını ilan etti. Bu dönemde Özbek edebiyatı, ülkenin bağımsızlık mücadelesinin yansımalarını yansıtmaya başlamıştır.

Edebiyat, kültür ve sanat alanlarında Özbek kimliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bağımsızlık devri şiirlerinde halkın millî özgürlük bilinci, geleceğe yönelik düşünceleri, uzak ve yakın geçmişten çıkarılması gereken sonuçlar samimiyetle yansıtılmıştır.¹⁷ Bu dönemde, eski Sovyet dönemi yazılarına kıyasla daha özgür bir edebiyat ortamı oluşmuştur. Roman, öykü, şiir, tiyatro ve senaryo gibi çeşitli türlerde eserler verilmiştir. Bağımsızlık dönemi edebiyatında tiyatro da önemli yer tutar. Bu devirde 7 yazılan sahne eserlerinin çoğunluğu toplum hayatını yeniden düzenlemeye ve bağımsızlık ile ilgili çeşitli olayları anlatmaya yönelir. Özbek dili ve onun devlet dili olması, bağımsızlık ve hürriyet meseleleri, millî örf ve adetler hakkında nitelikli eserler dönemin gazete ve dergilerinde de yer alır.¹⁸

Adil Yakubov, evinde yapılan söyleşide “Bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatı hakkında ne söylemek istersiniz?” sorusuna şöyle yanıt vermiştir:

“Yeni yazarlar elbette var. Şimdi hepsinin adını bir bir sayacak değilim. Bu yeni yazarların eserlerine ulaşmak da pek kolay değil. Şu an edebiyatçılar bazı sıkıntılar yaşıyorlar. Kitap bastırmak çok zor. Bir kitabı yayımlatmak için bazı yayınevleri üç milyon som istiyorlar. Yazarlar üç bin somu ancak verebilecek durumda hâlbuki. İnşallah daha

¹⁶ Aziz Merhan, *age*, s. 166.

¹⁷ Marufjon Yuldashev, *age*, s. 109.

¹⁸ Marufjon Yuldashev, *age*, s. 112.

iyi olacak. Şartlar düzeldikçe daha çok eser yazılacak. Nesirden çok nazım biraz daha ön plana çıktı. Genç şairler yetişiyor.”¹⁹

Ayrıca, 21. yüzyılda internet ve dijital teknolojinin gelişmesiyle birlikte Özbek edebiyatı daha geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır.

1.7. Roman

1.7.1. Roman Nedir?

“Her edebî metin kendi başına bir sistem hüviyeti taşır. Edebî metni yapı bakımından incelemek için metni oluşturan birimlerin belirlenmesi gerekir. Bu birimler de anlatma esasına bağlı metinlerde olay örgüsü ve bu örgünün oluşmasında vazgeçilmez unsur durumundaki kişiler, mekân ve zamandan ibarettir.”²⁰

Olmuş ya da olabilir nitelikteki olayları ve konuları ele alan edebî türlere roman denir. Bu olaylar ve konular genellikle gerçek hayata ve toplumsal ilişkilere dayanır. "Roman" kelimesinin kökeni, Latince "romanus" kelimesine dayanır. "Romanus", "Roma'ya ait olan" veya "Roma ile ilgili" anlamına gelir. Kelime, Fransızca'da "roman" olarak kullanılmaya başlanmış ve zamanla diğer dillere de geçmiştir. Türkçede de "roman" olarak kullanılan bu kelime, edebiyatta uzun hikâye veya kurgusal metinleri ifade etmek için kullanılır.

Romanlar, diğer edebi türlerden ayrılan en önemli özellikleri olan uzunluklarıyla tanınırlar. Romanlar genellikle daha kapsamlı bir anlatıya sahiptir ve karakterlerin, olayların ve ilişkilerin derinlemesine incelendiği bir yapıya sahiptir. Romanlar, okuyucuya detaylı bir dünya sunarak toplumsal meseleleri ve insan ilişkilerini gerçekçi bir tarzda ele alır. Romanlar, okuyucunun kendisini olaylara ve karakterlere daha çok dâhil hissetmesini sağlar ve duygusal bir bağ kurmasına olanak tanır. Bu nedenle, romanlar edebiyat dünyasında önemli bir yere sahiptir ve geniş bir

¹⁹ Khurshid Akhmedov - Hüseyin Baydemir, “Özbek Yazar Adil Yakubov ile Söyleşi”, Bu söyleşi 10.04.2002 tarihinde Taşkent’te yazarın evinde gerçekleştirilmiştir. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 51. S. 317.

²⁰ Şerif Aktaş, “Edebî Metinleri Çözümleme Metodolojisi ve Yapı Tema İlişkisi Üzerine”, **Icanas**, Ankara, 2007, s. 140-141.

okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle takip edilir. Romanlarda, toplumsal olaylar ve ilişkiler gerçeklere uygun bir tarzda ele alınır.

Roman yazarı gerçekliği ya da hayal gücünü veya her ikisini de kullanır. Romanlar genellikle kurgusal hikâyeleri anlatırken gerçekçi unsurları da içerebilir. Bazı romanlar tamamen gerçek olaylara ve karakterlere dayanırken, diğerleri tamamen hayal ürünü olabilir. Birçok yazar gerçek yaşam deneyimlerinden ve gözlemlerden ilham alırken, bir kısmı da tamamen hayal güçlerini kullanarak özgün hikâyeler yaratır. Roman yazarı, kendi tarzına ve tercihlerine bağlı olarak gerçekliği ve hayal gücünü farklı şekillerde kullanabilir.

Roman, Tanzimat'ın ilanından sonra edebiyatımıza girmiş ve okuyucular tarafından ilgi görmüş, anlatma esasına dayanan bir edebî metin türüdür. Türk edebiyatında romandan önce destanlar, masallar ve mesneviler gibi türler bulunmaktaydı. Bu türler genellikle sözlü edebiyat geleneğine dayanırken, olay örgüsüne dayanan roman türü Tanzimat dönemine kadar yaygınlaşmamıştır. Destanlar, uzun ve epik hikâyelerdir ve genellikle kahramanlık ve tarihî olayları anlatır. Masallar da Türk edebiyatının önemli bir parçasıdır. Bu tür, hayali olaylar ve fantastik öğelerle dolu hikâyeleri içerir. Masallar genellikle ahlaki veya eğitici bir mesajı da barındırır. Mesneviler ise Nazım birimi olan beyitlerden oluşan uzun manzum hikâyelerdir. Divan edebiyatında yaygın olan bu türde, genellikle aşk, ahlak ve dinî temalar işlenir. Bu türler Tanzimat dönemine kadar romanın yerini tutmuş, ancak Tanzimat dönemiyle birlikte Türk edebiyatında romanın önemi artmış ve roman edebi bir tür olarak öne çıkmıştır.

Tanzimat'ın ilanından sonra Türk edebiyatında ilk roman örnekleri çeviri şeklinde görülmektedir. Bu dönemde Batı edebiyatından çevrilen romanlar, Türk okuyucularıyla buluşmuş ve roman türü Türk edebiyatında yaygınlaşmıştır. Batı edebiyatından özellikle de Fransız edebiyatından etkilenen sanatçılarımız Tanzimat döneminde romanın ilk örneklerini Tanzimat dönemi yazarları, Batı edebiyatından özellikle Fransız edebiyatından etkilenmişlerdir.

Bu dönemde çeviriler ve adaptasyonlar aracılığıyla Fransız romanlarının örnekleri Türk edebiyatına girmiştir. Bu etkileşimle birlikte Türk romancıları da kendi yerli romanlarını yazmaya başlamışlardır. Tanzimat dönemi romancıları, toplumsal ve siyasal konulara odaklanan, gerçekçi bir anlatıma sahip romanlar kaleme almışlardır.

Bu dönemde romanlar, sosyal değişimleri ve toplumsal sorunları ele alarak okuyucuların ilgisini çekmiştir. Roman, Türk edebiyatında önemli bir tür haline gelerek, hem yazarlar hem de okuyucular tarafından ilgi görmüş ve gelişmiştir.

Bu dönemdeki öncü roman yazarları arasında Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami gibi isimler yer almaktadır. Onlar, Batı edebiyatından aldıkları etkileri kendi yerli kültürleri ve toplumsal meseleleriyle harmanlayarak Türk romanının temellerini atmışlardır. Bu süreç, Türk edebiyatında romanın gelişmesine ve zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Edebiyatımızda ilk çeviri roman Yusuf Kamil Paşa'nın 1862'de Fransız yazar Fenelon'un "Telemağ" adlı eserini Türkçe'ye çevirdiğı çalışmasıdır. Bu çeviri roman, Türk edebiyatında çeviri roman türünün ilk örneğı olarak kabul edilir.

1872 yılında ise Şemsettin Sami tarafından Fransızca bir romanın uyarlaması olarak kaleme alınan "Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat" adlı eser, Türk edebiyatının ilk özgün Türk romanı olarak ön plana çıkar. Bu roman, Tanzimat döneminin etkilerini taşıyan bir eserdir ve toplumsal, ahlaki ve romantik temaları işlemektedir. Şemsettin Sami'nin bu romanı, Türk edebiyatında bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve Türk romanının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Namık Kemal'in "İntibah" romanı, Türk edebiyatının ilk edebi romanı olarak kabul edilir. Bu roman, Tanzimat döneminin önemli eserlerinden biridir ve toplumsal konuları işlemektedir. Namık Kemal'in "Cezmi" adlı eseri ise Türk edebiyatının ilk tarihi romanı olarak bilinir. Bu eser, Osmanlı dönemi tarihini konu alır ve Türk edebiyatında tarihi roman türünün öncülerinden biri olarak kabul edilir. Nabizade Nazım'ın "Karabibik" ise Türk edebiyatının ilk köy romanı olarak bilinir. Bu eser, köy hayatını ve köylülerin sosyal durumunu anlatır.

Tanzimat döneminde ilk roman örnekleri verilmesine karşın Batılı anlamda kusursuz romanlar Servet-i Fünun döneminde Halit Ziya Uşaklıgil tarafından verilmiştir. Eserleri, Batılı roman tekniklerini kullanarak Türk edebiyatında yeni bir çıkır açmıştır.

Günümüzde ise Türk edebiyatında yetkin romancılar yetişmiş ve birçok başarılı roman yazılmıştır. Bazı yazarlarımız uluslararası alanda da tanınarak Nobel ödölü gibi prestijli ödüllere layık görölmüşlerdir.

Yerli ve yabancı olmak üzere roman üzerine kurumsal açıdan birçok çalışma bulunmaktadır.²¹ Edebi metinlerin yapısal analizi, metni oluşturan birimlerin ve bu birimler arasındaki ilişkilerin incelenmesini içerir. Bu birimler, genellikle olay örgüsü, karakterler, mekân, zaman, tema, dil ve anlatım gibi unsurlardan oluşur.

Roman çözümlemesine başlamadan önce romanın yapı unsurları olan olay örgüsü, zaman, mekân ve kişiler hakkında kısaca bilgi vermenin yerinde olacağını düşündük.

1.7.2. Romanın Kimliği

Bir romanın kimliği, o romanın benzersiz ve özgün nitelikleriyle belirlenir. Bu nitelikler, romanda kullanılan dil, anlatım tarzı, tema, karakterler ve hikâyenin kurgusu gibi unsurların bir araya gelmesiyle oluşur. Romanın kimliği, yazarın tarzı ve dünya görüşü ile de yakından ilgilidir.

Ayrıca, bir romanın kimliği zaman, mekân ve toplumsal/kültürel bağlam gibi unsurlarla da ilişkilidir. Bir romanın yazıldığı dönemdeki toplumsal/kültürel atmosfer, yazarın yaşadığı yer ve zaman, hatta yazarın kişisel deneyimleri de romanda yer alabilir ve romana kimlik kazandırabilir.

Her romanın kendine özgü bir kimliği vardır ve bu kimlik, okuyucuların romanı hatırlamasını ve diğer romanlarla karıştırmamasını sağlar. Romanın kimliği, okuyucuların roman hakkındaki izlenimini ve romanın etkisini de belirler.

1.7.3. Olay Örgüsü

Edebi metinlerin temel yapısal unsurlarından biri olan olay örgüsü, hikâyenin gelişimini ve ilerleyişini şekillendiren önemli bir kavramdır. Olay örgüsü, karakterlerin eylemleri, etkileşimleri ve kararlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkar.

Olay örgüsü, bir edebi metinde olayların sıralanışını, birbirleriyle olan ilişkilerini ve ilerleyişini ifade eder. Olaylar, karakterlerin eylemleri, kararları ve etkileşimleri sonucunda gerçekleşir. Olay örgüsü, romanın hikâyesinde yer alan olayların sıralanış ve düzenlenmiş sistemidir. Olay örgüsü; tasarlanan, düşünülen,

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Edward Morgan Forster, **Roman Sanatı**; Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**; Michael Bachtin, **Romandan Karnavala**; Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**; Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**.

hayal edilen olay parçalarının estetik endişe ile düzenlenmesi sonucu meydana gelir. Ancak tasarlanan, düşünülen, hayal edilen olay parçalarının hareket noktası veya modeli yaşanan gerçekliktir. Burada, yaşanan gerçekliğin yansıtılması değil değiştirilmesi, dönüştürülmesi, yorumlanması söz konusudur. Olay örgüsünü anlayabilmek için olayın ne olduğu sorusuna net cevap vermek gerekir.²² Olay örgüsü, romanın hikâyesinde yer alan olayların sıralanış ve düzenlenmiş sistemidir.²³ Bu açıdan baktığımızda olay örgüsü veya vak'a anlatıma dayalı eserler içinde roman denilen edebi türün vazgeçilmez önemli bir parçasıdır.

Olay örgüsü, genellikle başlangıç, gelişme ve sonuç olmak üzere üç bölümde incelenir. Başlangıç bölümünde, olayların başlangıcı ve temel durumu tanıtılır, ana karakterler ve çevreleri tanımlanır. Gelişme bölümünde, olaylar ilerler, karmaşıklık artar ve çatışmalar yaşanır. Karakterler arasındaki ilişkiler derinleşir, gerilim yükselir ve hikâyenin ana çatışması ortaya çıkar. Sonuç bölümünde ise olaylar çözüme ulaşır, çatışmaların sonuçları ortaya çıkar ve hikâye sonlanır.

Olay örgüsü, bir edebi metinde çeşitli unsurlar üzerinden şekillenir. Bunlar arasında ana karakterlerin hedefleri, çatışmalar, dönüm noktaları, doruk noktaları, çözümlemeler ve sonuçlar yer alır.

Ana karakterlerin hedefleri, olayların ilerleyişini yönlendirir ve okuyucunun dikkatini çeker. Çatışmalar ise olay örgüsünün temelini oluşturur ve hikâyenin ilerlemesini sağlar. Dönüm noktaları ve doruk noktaları ise hikâyenin önemli kırılma noktalarını ve en yüksek gerilim anlarını ifade eder. Çözümlemeler ve sonuçlar ise olayların çözüme ulaşması ve hikâyenin sonlanması ile ilgilidir.

Olay örgüsü, hikâyenin düzgün bir şekilde ilerlemesini sağlar ve okuyucunun dikkatini çeker. Olayların sıralanış, nedensellik ilişkileri, dönüm noktaları, doruk noktaları ve sonuçlar gibi unsurlar olay örgüsünün önemli unsurlarıdır. Olaylar, karakterlerin eylemleri ve etkileşimleriyle bağlantılı olarak gelişir ve hikâyenin ilerleyişini şekillendirir.

Bir romanın olay örgüsü sadece olaylarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda karakterlerin birbirleriyle olan etkileşimlerini ve ilişkilerini de içerir. Roman, birbirleriyle etkileşim halinde olan karakterlerin hikâyesini anlatır. Bu karakterler arasındaki ilişkiler, romanın temelini oluşturur ve hikâyenin gelişimini etkiler. Karakterlerin birbirleriyle olan münasebetleri, romanın derinliğini ve karmaşıklığını

²² Şerif Aktaş, *age*, s. 141.

²³ Nurullah Çetin, *age*, s. 187.

ortaya koyar. Örneğin, bir aşk romanında, başroldeki karakterler arasındaki romantik ilişki hikâyenin merkezinde yer alır. Bu ilişki, karakterlerin duygusal bağları, çatışmaları ve gelişimi üzerinde etkili olur. Aynı şekilde, bir polisiye romanda dedektifin suçlularla olan mücadelesi ve polis teşkilatıyla olan ilişkileri ön planda olabilir. Romanın diğer unsurları da karakterlerin etkileşimlerine bağlı olarak gelişir. Mekân, karakterlerin yaşadığı ortamı ve bu ortamın hikâye üzerindeki etkisini yansıtır. Zaman ise olayların akışını ve karakterlerin gelişimini belirler. Romanın temelini oluşturan kişiler, mekân ve zaman unsurları birbirleriyle iç içe geçmiştir ve bir bütün oluştururlar.

Olay örgüsünün önemi, edebi metinlerdeki temel yapıyı oluşturur ve hikâyenin akışını sağlar. İyi bir olay örgüsü, okuyucunun dikkatini çeker, ilgiyi canlı tutar ve hikâyenin akıcı bir şekilde ilerlemesini sağlar. Olayların sıralanışı, nedensellik ilişkileri, dönüm noktaları ve çözümlemeler, hikâyenin heyecanını artırır ve okuyucunun merakını besler. Ayrıca, olay örgüsü karakterlerin gelişimini, çatışmaların çözülmesini ve hikâyenin anlamını yansıtan bir bütünlük sağlar.

Olayların doğru bir şekilde düzenlenmesi, hikâyenin etkileyici bir şekilde ilerlemesini ve okuyucunun duygusal bağ kurmasını sağlar. Olay örgüsü, metnin temposunu belirler ve okuyucunun merakını canlı tutar. İyi kurgulanmış bir olay örgüsü, okuyucunun ilgisini çekerek onu hikâyenin içine çeker ve okuma deneyimini daha keyifli hale getirir.

Olay örgüsü aynı zamanda hikâyenin temel mesajını iletme için de önemlidir. Olaylar, karakterlerin arasındaki ilişkiler ve çatışmalar üzerinden anlatılan hikâyenin altında yatan anlamı yansıtır. Olayların gelişimi, karakterlerin dönüşümünü ve çatışmaların çözülmesini göstererek hikâyenin anlamını ortaya koyar. Olayların akışı ve sonucu, hikâyenin teması, mesajı ve derinliği üzerinde etkili olur.

Sonuç olarak, olay örgüsü edebi metinlerin temel yapı taşıdır ve hikâyenin akıcılığını, ilgi çekiciliğini ve anlamını belirler. İyi bir olay örgüsü, okuyucuyu hikâyenin içine çeken, heyecanlandıran ve düşündüren bir deneyim sunar. Yazarın iyi bir kurgu ve anlatım becerisiyle olayları düzenlemesi, metni güçlendirir ve okuyucuya etkileyici bir okuma deneyimi sağlar.

1.7.4. Zaman

Romanın önemli öğelerinden biri zaman kavramıdır. Zaman, romanın içinde geçtiği süreci ve olayların sıralamasını belirtir. Romanlar genellikle belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleşen olayları anlatırken, zamanın akışı, hikâyenin anlatım biçimini ve okuyucunun deneyimini etkiler.

Zamanın akışı, olayların nasıl sıralandığını ve hikâyenin kronolojik düzenini belirler. Bazı romanlarda zaman doğal bir şekilde ilerler ve olaylar kronolojik bir düzende anlatılır. Ancak bazı romanlarda zaman, geçmişe veya geleceğe atlamalar, geri dönüşler veya paralel zaman çizgileri gibi farklı yapısal tekniklerle işlenir. Bu yapısal öğeler, hikâyenin derinleşmesine, karakterlerin geçmişlerine ve geleceklerine dair bilgilerin aktarılmasına ve okuyucunun ilgisini canlı tutmaya yardımcı olur. Örneğin, bir romanın başlangıcında sonunun anlatıldığı bir sahneyle karşılaşabiliriz. Daha sonra olaylar geriye dönerek nasıl o noktaya geldiğimizi anlatır. Bu geri dönüşler, okuyucunun merakını uyandırır ve hikâyenin neden-sonuç ilişkilerini daha iyi anlamamızı sağlar.

Zaman ayrıca romanın atmosferini, duygusal tonunu ve temalarını da etkiler. Bir romanın zaman dilimi, hikâyenin geçtiği mekânla birlikte, karakterlerin yaşadığı dönem, toplumsal veya tarihsel bağlam gibi unsurlarla ilişkilendirilerek, okuyucunun hikâyenin atmosferini daha iyi anlamasına ve empati kurmasını sağlar. Geçmişe ait anılar, gelecek beklentileri veya bir gün içinde yaşanan olayların zaman dilimleri, hikâyenin duygusal derinliğini artırır ve karakterlerin iç dünyalarını daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Olayların kronolojik düzeni, zaman atlamaları ve geri dönüşler gibi yapısal öğeler, hikâyenin anlamını şekillendirir.

Zaman edebi metinlerde önemli bir yapısal öğedir. Romanın olaylarını, karakterlerin gelişimini, atmosferini ve temalarını etkileyen bir unsurdur. Zamanın doğru kullanımı, hikâyenin akıcılığını, derinliğini ve okuyucunun deneyimini artırır.

Zamanın iyi kurgulanmadığı eserde yapı dağınıktır. Bu nedenle roman sanatı hemen hemen zaman sanatıdır. Güçlü romanlarda estetik bir zaman kurgusuyla karşılaşılır. Bu kurgu çok boyutlu bir süreçtir. Çetin'in ifadesiyle "*Roman bir zaman sanatıdır ve geniş bir zamana yayılan olay, durum, olgu, yaşantı, duygu, hayal ve düşünce unsurlarının sergilenmesidir.*"²⁴ Bir romanda zaman kavramını araştırmak,

²⁴ Nurullah Çetin, *age*, s. 99-100.

romancının psikoloji anlayışını ve ustalığını araştırmak demektir. Bu aynı zamanda romancıyı, onun içinde yaşadığı tecrübe dünyasını, yarattığı roman dünyasını, aynı devirde yaşayan okuyucuları, o günden bugüne kadar romana yazarın düşünce ve hesaplarının dışında kalan bir zaman mesafesinden yaklaşan okuyucuları içine alan bir ilişkiler ağını incelemek demektir.

Romanlar genellikle farklı zaman dilimlerini kullanır ve bu zaman dilimlerinin anlatım biçimine göre farklı anlamlar taşır. Olayın anlatılış biçimine bağlı olarak geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman kavramlarını kullanabilir. Bu zaman dilimleri, romandaki olayların nasıl aktarıldığına ve anlatıcının tercihlerine bağlı olarak değişebilir.

Geçmiş zaman: Birçok roman, olayları geçmiş zamanda anlatır. Bu, olayların gerçekleştiği zaman diliminden sonra, genellikle anlatıcının geçmişe dönük bir anlatım yapmasıdır. Bu şekilde, okuyucu geçmişteki olayları ve karakterlerin geçmişteki deneyimlerini keşfeder.

Şimdiki zaman: Bazı romanlar, olayları şimdiki zaman olarak anlatır. Bu, olayların anlatıldığı anda gerçekleştiği hissini yaratır ve okuyucuyu olayların içine daha yakın bir şekilde yerleştirir. Şimdiki zaman anlatımı, hikâyenin daha canlı ve etkileyici olmasını sağlar.

Gelecek zaman: Nadir durumlarda, romanlar gelecek zamanı kullanabilir. Bu, olayların henüz gerçekleşmemiş olduğu bir zaman dilimini temsil eder. Gelecek zaman anlatımı genellikle tahminler, hayaller veya öngörülerle ilgili bölümlerde kullanılır.

Romanlar, zaman dilimlerini farklı şekillerde kullanarak hikâyeyi şekillendirir ve okuyucunun olayları nasıl deneyimlediğini etkiler. Olayların geçmişte mi, şimdi mi yoksa gelecekte mi gerçekleştiği, karakterlerin deneyimlerini ve duygusal durumlarını anlamamıza yardımcı olur. Zaman dilimleri, hikâye anlatımının bir parçası olarak romanın atmosferini ve duygusal tonunu da belirleyebilir.

Nurullah Çetin, romanda üç ayrı zaman kavramından söz eder: Nesnel zaman, Vak'a zamanı ve Anlatma zamanı.²⁵ Biz de bu çalışmamızın zaman bölümünde bu üç ayrı zaman kavramını dikkate alarak romanlarımızı inceleme sırasına göre değerlendireceğiz.

²⁵ Nurullah Çetin, *age*, s. 100-104.

1.7.4.1. Nesnel Zaman

Nesnel zaman, romanda gerçekleşen takvime bağlı olan zamandır. Bu tarih kimse tarafından değiştirilemez. Romanın dışında da var olan herkesin de paylaştığı ortak zaman dilimidir. Yani romana ait bir zaman dilimi değildir.

Nesnel zaman, romanda olayların gerçekleştiği dönemi belirlemek için kullanılır ve genellikle tarih, mevsim, yıl veya belirli bir zaman dilimi olarak ifade edilir. Bu, okuyucunun olayları tarihsel veya toplumsal bir bağlam içinde değerlendirmesine yardımcı olur. Ayrıca, romanın içinde geçen olayların evrensel bir geçerliliği olduğunu ve herkesin bu zaman diliminde yaşadığını vurgular.

Nesnel zaman, romanın atmosferini ve olayların gerçekleştiği ortamı oluşturur. Okuyucunun olaylara tarihsel veya toplumsal bir perspektiften bakmasına ve karakterlerin yaşadığı dönemin etkilerini anlamasına yardımcı olur. Nesnel zaman, romanda bir tarihî veya toplumsal arka plan oluşturarak hikâyenin daha derinlikli ve gerçekçi bir şekilde anlatılmasını sağlar.

1.7.4.2. Vak'a Zamanı

Romanda olayların geçtiği zaman dilimidir. Yani öykü zamanıdır. Vak'a zamanı eser içinde açık bir şekilde verilebilir. Ayrıca romandaki olaylar belirli bir zaman diliminde gerçekleşmektedir. Bu olayların gerçekleşme zamanı vak'a zamanı olarak geçer. Vak'a zamanı olarak adlandırılan zaman dilimi, romanın içinde geçen olayların kronolojik olarak nasıl sıralandığını ifade eder. Nesnel zamanın aksine, vak'a zamanı doğrudan romanda meydana gelen olayların sürecini belirtir.

Vak'a zamanı, romanın içindeki olayların gerçekleşme sırasını ve zamanlamasını gösterir. Vak'a zamanı, olayların sıralamasını ve olayların birbiriyle ilişkisini belirleyerek romandaki ilerlemeyi sağlar.

Nurullah Çetin'in ifadesiyle *“Vak'a zamanındaki olaylar, ya nesnel zamanda geçtiği hâliyle aynen, ya da bazı kopmalarla yani özetleyerek veya genişleterek üç biçimde sunulur: Aynen aktarma, Özetleme, Genişletme.”*²⁶

²⁶ Nurullah Çetin, age, s.101-102.

Vak'a zamanı, olayların nesnel zamandaki tamamını kapsamak zorunda değildir. Yani, romanda tüm nesnel zaman dilimini kapsamak yerine, olayların belirli bir zaman diliminde yoğunlaşabilir. Olaylar, nesnel zamandaki gerçek geçişleriyle aynı şekilde aktarılabilir veya özetlenerek veya genişletilerek sunulabilir.

- Aynen aktarma: Olaylar, nesnel zamanda gerçekleştiği şekliyle ve ayrıntılı olarak aktarılır.
- Özetleme: Olaylar, nesnel zamanda gerçekleştiği şekliyle özetlenerek sunulur.
- Genişletme: Olaylar, nesnel zamandaki geçişleri uzatarak veya detaylandırarak sunulur.

Vak'a zamanı, romanda olayların akışını ve kronolojisini düzenleyerek okuyucunun olayları daha iyi takip etmesini sağlar. Bu şekilde, okuyucu olayların gelişimini anlayabilir ve hikâyenin zaman içinde nasıl ilerlediğini gözlemleyebilir.

Adil Yakubov, romanlarında vak'a zamanı sıklıkla kullanılmaktadır. Vak'a zamanına bağlı olarak da “genişletme” yöntemi de bolca karşımıza çıkar.

1.7.4.3. Anlatma Zamanı

Romanın anlatma zamanı, romanın yazıldığı zaman dilimidir. Bu zaman dilimi, romanın okuyucuya sunulduğu zamandır. Romanın yazarı, romanın anlatıcısı ve karakterleri, bu anlatma zamanında yer alırlar. Anlatma zamanı, okuyucunun romanın olaylarına bakış açısını ve yorumunu da etkiler. “Romanda geçen olayların birisi tarafından öğrenilip anlatıldığı, aktarıldığı, okuyucuya sunulduğu zamandır.”²⁷

Yazar, anlatma zamanında geçmiş veya gelecekteki olaylara atıfta bulunabilir, karakterlerin geçmişlerini hatırlatabilir veya gelecekteki planlarını ortaya çıkarabilir. Bu şekilde, anlatma zamanı da romanın zaman yapısına katkıda bulunur.

Anlatma zamanı, “anında aktarma” ve “sonradan aktarma” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Anında aktarma, olayların anlatıldığı anda okuyucuya sunulduğu anlatma zamanı yöntemidir. Yani olaylar, okuyucuya anlatılırken aynı anda gerçekleşirler. Örneğin, “Adam eve geldi, kapıyı açtı ve içeri girdi” şeklindeki cümlelerde olaylar anında aktarılır. Sonradan aktarma ise olayların anlatıldığı zaman diliminden farklı bir zaman diliminde, genellikle geçmişte gerçekleştiği anlatma

²⁷ Nurullah Çetin, *age*, s. 103.

yöntemidir. Bu yöntemde olaylar önceki bir zamanda gerçekleşmiş gibi anlatılır. Örneğin, “Adam eve geldi. Kapıyı açtığı zaman dışarıda yağmur yağıyordu. İçeri girdiğinde ıslanmıştı” şeklindeki cümlelerde, olaylar sonradan aktarılır. Bizim incelediğimiz Adil Yakubov’un romanlarında ise anında aktarma ve sonradan aktarma yöntemlerinden ikisine de başvurulduğunu görürüz.

1.7.5. Mekân

Mekân, edebi metinlerde önemli bir yapısal unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazarlar, eserlerinde mekânı kullanarak hikâyenin atmosferini yaratır ve okuyucunun olayları daha iyi anlamasını sağlar. Ayrıca mekân, karakterlerin davranışları ve olayların gelişimi üzerinde de etkili olabilir. Mekân, kurgusal veya gerçek hayattan alınmış bir yer olabilir. Kurgusal mekânlar, yazarların hayal gücüne dayanır ve tamamen kurgusal bir dünya yaratır. Gerçek mekânlar ise, yazarın bildiği veya araştırdığı bir yerden alınmış olabilir. Gerçek mekânların kullanımı, eserin gerçekçiliğini artırabilir.

Mekânın kullanımı, birçok farklı şekilde yapılabilir. Örneğin, mekânın fiziksel özellikleri, hikâyeyi etkileyebilir. Bir kasabada geçen bir hikâyede, kasabanın küçük ve izole olması, karakterlerin davranışlarını ve olayların gelişimini etkileyebilir. Ayrıca mekânın atmosferi de hikâyeyi etkileyebilir. Kötü bir hava durumu, mekâna karamsar bir hava katabilir ve okuyucunun hikâyede oluşan gerilimi artırabilir.

Mekân ayrıca karakterlerin davranışlarına da etki edebilir. Örneğin, karakterlerin bulunduğu mekânın sıcak veya soğuk olması, karakterlerin davranışlarını etkileyebilir. Ayrıca mekânın büyüklüğü veya küçüklüğü, karakterlerin etkileşimlerini de etkileyebilir. Bir yere sıkışmış karakterler, farklı bir davranış sergileyebilirler.

Mekân, aynı zamanda hikâyenin sembolik bir anlam taşımasında da kullanılabilir. Örneğin, bir orman, karakterin içinde bulunduğu karanlık bir dönemi veya belirsiz bir geleceği sembolize edebilir. Ayrıca mekân, karakterlerin iç dünyasını da yansıtabilir. Karakterlerin bulunduğu mekân, karakterlerin kişilik özelliklerini yansıtabilir veya karakterlerin iç dünyalarını yansıtan sembolik bir mekân olabilir.

Romanlarda mekân kavramı, roman için altyapı hazırlama aşamasında son derece önemlidir. Mekân, genel anlamıyla içinde yaşanan çevre, bulunulan yerdir. Tarihin ilk çağlarından itibaren mekân insanoğlunu ilgilendirmiştir. Bir yapının olmazsa olmaz yapı taşlarından biri mekândır. Hangi zamanda, hangi maksat ve ölçüde yararlanılırsa yararlanılsın, mekân unsuru, anlatılan olayların sahnesi durumundadır. Anlatı, anlatılacak olayların sahnesi üzerine bina edilir.²⁸ Mekân, bir romanda olayların geçtiği yerin tasvir edilmesiyle oluşturulur. Yazar, okuyucunun zihninde canlandırması için mekânın ayrıntılarını tasvir eder. Bu, okuyucunun olayların gerçekleştiği yeri daha iyi gözünde canlandırmasına yardımcı olur ve okuyucunun olaylara daha fazla bağlanmasını sağlar.

Mekânın seçimi, romanın türüne, konusuna ve amacına bağlı olarak değişebilir. Örneğin, bir polisiye romanında mekânın seçimi, gizemin çözülmesi ve suçun çözülmesine yardımcı olacak önemli ipuçları içerebilir. Bir aşk romanında ise mekân romantik bir atmosfer yaratmak için özenle seçilir.

Mekânın ayrıntılı tasviri, okuyucunun roman karakterlerinin iç dünyasını da anlamasına yardımcı olabilir. Örneğin, bir karakterin yaşadığı çevre, onun kişiliği ve yaşam tarzı hakkında bilgi verebilir.

Sonuç olarak, mekân romanlarda önemli bir yapısal unsurdur. Yazarlar, okuyucunun olayların geçtiği yeri canlandırmasına ve karakterlerin kişiliklerini anlamasına yardımcı olmak için mekânı dikkatlice seçer ve ayrıntılı olarak tasvir ederler.

Romanlarda mekân türlerini belirten açık, kapalı, geniş, dar, özel gibi adlandırmalar kullanılır. Açık mekân (ülke, bölge, deniz, şehir, dağ, park v.s.) vaka parçalarının yaşandığı diğer mekânları kapsayıcı özelliğe sahiptir. Kapalı mekânlar (ev, oda, hastane, fabrika vs.) bazı şahısların içinde yaşadıkları diğer şahısların giremedikleri "kapsanan" mekânlardır. Bu sınıflandırılan mekânların birbirlerine göre konumları değişebilir. Meselâ bir şehir, kapalı; onu kuşatan ülke, açık olarak adlandırılabilir. Geniş ve darlık da birbirine göredir. Ülke-şehir birlikteliğinde ülke, geniş; şehir, dar iken; dünya-ülke birliğinde, dünya geniş; ülke dar olarak nitelendirilir. "Yabancı, geçici, daimi, dış" gibi kelimeler de mekân konusunda sıfat olarak kullanılabilirler. Sadece belirli kişilerin tasarrufunda olan mekânlar "özel",

²⁸ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, Ötüken Neşriyat, 2002, s. 131-139.

herkesin girip çıkabildiği yerler (okul, hastane, fabrika) "genel", bir yolculukta binilen bir araç "geçici", bir şahsın sürekli yaşadığı yer "dâimi" olarak adlandırılır.²⁹

Mekânın romanda görülme biçimi, çeşitli tasniflerin yapılmasını gerektirir. Romanın kurgusuyla şekillenen mekân, roman kişileri ve okur üzerinde bazen genişleyerek bazen de darlaşarak karşımıza çıkabilir. Mekân, kurgunun gidişatına göre açık/geniş ve kapalı/dar; kapsayan, kapsanan da olabilir. Belli kişilere ait olan alanlar ve kamuya ait olan alanlar şeklinde de karşımıza çıkabilir.³⁰

Mekânın bütün bu üstlendiği anlamları inceleyebilmek için bir romandaki envanterinin yapılması, mekândaki değişimlerin tespit edilmesi, mekânın ne şekilde tasvir ve tahlil edildiğinin bilinmesi ve mekânın insanla olan ilişkilerinin irdelenmesi gerekir.³¹

1.7.5.1. Somut Mekânlar

Romanlarda somut mekânlar gerçek hayatta var olan mekânlar olabileceği gibi, yazarın hayalinde yarattığı mekânlar da olabilir. Örneğin, bir kahvehanenin, bir okulun, bir evin, bir sokak ya da bir şehrin gerçek hayattaki karşılıkları somut mekânlar olarak kullanılabilir. Bu mekânlar, yazarın tasvirleriyle zihinlerde canlandırılarak okuyucuya aktarılır. Somut mekânların detaylı bir şekilde betimlenmesi, romanın atmosferini zenginleştirebilir ve okuyucunun olayları daha iyi anlamasına yardımcı olabilir.

Gerçek hayatta karşılığı olan mekânlardır. Roman kişileri de, gerçek hayatta olduğu gibi, gündelik yaşamlarını devam etmek için bir mekânda bulunmak zorundadırlar. Bu mekânlar, işlevlerine göre farklı şekillerde karşımıza çıkar. Görünür olması ve roman kişinin içinde/üzerinde hareket etmesi mekânın, romanda işlevselliğini ortaya koymaktadır.³²

Somut mekânlar, romanın yapısında önemli bir role sahiptir. Mekân, olayların geçtiği yerin karakterler üzerindeki etkisini ve hikâyenin anlamını yansıtır. Ayrıca okuyucunun romanı daha iyi anlamasını ve olayların gerçekleştiği yerleri hayal etmesini sağlar.

²⁹ Mehmet Narlı, "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5 Sayı 7, Mayıs, Balıkesir, 2002, s. 100.

³⁰ Mehmet Bakır Şengül, "Romanda Mekân Kavramı" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 3/11 Spring 2010, s. 533.

³¹ Mehmet Narlı, **age**, s. 102.

³² Mehmet Bakır Şengül, **age**, s. 533.

Romanlarda somut mekânlar, gerçek hayattaki yerlerin yanı sıra yazarın hayal gücünden kaynaklanan yerler de olabilir. Bu mekânlar, okuyucuya yazarın yaratıcılığını ve hayal dünyasını gösterir.

Örneğin, Jules Verne'in "Denizler Altında Yirmi Bin Fersah" adlı romanında, ana karakter Nemo'nun Nautilus adlı denizaltıda geçen maceraları anlatılır. Bu mekân, okuyucunun hayal gücüne dayalı bir yer olsa da Verne, okuyucuya Nautilus'un iç mekânını ayrıntılı bir şekilde tarif ederek onu canlandırmalarına yardımcı olur.

Bir diğer örnek ise Jane Austen'in "Gurur ve Önyargı" adlı romanında geçen Longbourn malikânesidir. Bu malikâne, anlatılan olayların çoğunun geçtiği yerdir ve ayrıntılı bir şekilde tarif edilir. Okuyucu, Longbourn malikânesinin yapısını ve bahçesini hayal ederek romanı daha iyi anlar.

Somut mekânlar ayrıca, karakterlerin davranışları, kişilikleri ve motivasyonları hakkında ipuçları da verir. Örneğin, bir karakterin yaşadığı evin sıcak ve rahat olması, karakterin mutlu bir hayatı olduğunu ve huzur içinde yaşadığını gösterir. Ancak karakterin yaşadığı evin karanlık ve ürkütücü olması, karakterin huzursuz ve mutsuz olduğunu işaret eder.

Sonuç olarak, somut mekânlar romanda önemli bir rol oynar. Okuyucunun zihninde canlandırabileceği gerçek hayatta var olan veya yazarın hayal gücünden kaynaklanan yerler, anlatılan olayların sahnesi durumundadır.

1.7.5.1.1. Açık/Geniş/Dış Mekân

Açık, geniş veya dış mekânlar, romanlarda sıkça kullanılan mekân türlerindendir. Bu tür mekânlar, kapalı ve sınırlı mekânların aksine ferahlık ve özgürlük hissi verir. Doğa manzaraları, açık alanlar, sokaklar, parklar, bahçeler, deniz kıyısı, ormanlar ve dağlar bu tür mekânlara örnek olarak verilebilir.

Açık mekânlar, roman kişilerine hareket serbestliği sağlar. Kişiler, istedikleri gibi hareket edebilir, doğayla iç içe olabilir ve kendilerini rahat hissedebilirler. Bu mekân türü, genellikle serbestliği ve umudu sembolize eder. Özellikle romantik dönemde yazılan edebi eserlerde, doğa manzaralarının betimlemelerine sıkça yer verilmiştir.

Açık mekânlar ayrıca, kişiler arasındaki ilişkileri ve iletişimi de etkileyebilir. Örneğin, bir çiftin deniz kıyısında yürürken olan romantik bir diyalogu, bu mekânın havası ve etkisiyle daha derin ve etkileyici olabilir. Açık mekânlar, romanların

atmosferini ve temel tonunu belirlemede de önemlidir. Örneğin, bir savaş sahnesi, açık bir alanda daha etkileyici olabilirken, bir romantik sahne yeşilliklerle dolu bir parkta daha uygun olabilir.

Sonuç olarak, açık, geniş ve dış mekânlar, romanların atmosferini belirleyen, kişilerin özgürlüklerini sembolize eden ve hikâyenin önemli bir parçası olan mekân türleridir.

1.7.5.1.2. Kapalı/Dar/İç Mekân

Kapalı, dar veya iç mekânlar, romanlarda önemli bir mekân türüdür. Bu mekânlar, fiziksel olarak kapalı ve sınırlıdır. Genellikle binalar, odalar, hapishaneler, hastaneler, gemiler gibi sınırlı alanları ifade ederler.

Kapalı mekânlar, romanlarda farklı anlamlar ifade edebilir. Örneğin, hapishaneler, romanlarda kişinin özgürlüğünü kaybettiği, cezalandırıldığı, suçlu olduğu bir mekân olarak kullanılabilir. Hastaneler ise hastalık, acı ve ölümün sembolüdür. Kapalı mekânlar, genellikle roman kişilerinin duygusal ve zihinsel durumlarını yansıtmak için kullanılır. Bir karakterin klostrofobisi, endişesi veya yalnızlığı, dar bir odada verilerek okuyucuya daha iyi aktarılabilir. Kapalı mekânlar, ayrıca kişiler arasındaki gerilimleri ve çatışmaları da artırabilir. Örneğin, bir grup insan bir kapalı alanda mahsur kaldığında, bu durum, karakterlerin arasındaki gerilimi artırır ve onları birbirleriyle mücadele etmeye zorlayabilir.

Kapalı mekânların tasvirinde yazarların detaylı bir dille betimleme yapmaları, okuyucunun mekânın atmosferini ve karakterlerin hislerini daha iyi anlamasını sağlar. Ayrıca, kapalı mekânlar, genellikle psikolojik gerilim ve korku romanlarında kullanılır. Korku ve gerilim romanlarında, dar mekânlar, okuyucunun içinde bulunduğu durumun tehlikeli ve korkunç olduğunu hissetmesini sağlar.

Kısacası, kapalı mekânlar, romanlarda karakterlerin iç dünyalarını, duygusal durumlarını ve ilişkilerini yansıtmak için kullanılır. Bu mekânlar, sınırlı alanlarından dolayı kişilerin psikolojik durumunu etkileyebilir ve romanın atmosferini belirleyebilir.

1.7.5.2. Soyut Mekânlar

Soyut mekânlar, gerçek hayatta karşılığı olmayan, yazarın hayal gücünden kaynaklanan mekânlardır. Bu mekânlar, kurgusal dünyanın sınırlarını genişletmek için kullanılır ve okuyucunun hayal gücünü harekete geçirmek için önemlidir.

Genellikle fantastik veya bilim kurgu türlerinde sıkça kullanılır. Soyut mekânlar, yazarın hayal gücüne ve yaratıcılığına bağlıdır ve okuyucuların hayal güçlerini harekete geçirerek, romanın atmosferini zenginleştirir. Ayrıca, soyut mekânlar, yazarların toplumsal, politik veya felsefi mesajlarını vermek için de kullanılabilir.

1.7.5.3. Mekân Tasvirleri

Romanlarda mekân tasvirleri, yazarın okuyucuya mekânı betimleme yoluyla aktardığı bölümlerdir. Bu bölümlerde yazar, okuyucuya mekânın fiziksel özelliklerini, atmosferini, dekorasyonunu, nesnelerini ve diğer detaylarını ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Bu sayede okuyucu, olayların geçtiği mekânı canlandırabilir ve romanın atmosferine daha iyi bir şekilde dâhil olabilir.

Tasvir, anlatıcının, okuyucunun veya romandaki bir şahsın bilmediği bir şeyi, anlatma gösterme gayreti olarak da tanımlanabilir. Ancak tasviri bu tanımla sınırlı tutmak, onun bakış açısıyla ve olaylarla olan bağını görememek anlamına gelebilir.³³

Mekân tasvirleri, okuyucunun hayal gücünü harekete geçirir ve romanın görsel bir şekilde canlanmasını sağlar. Tasvirler, mekânın karakterler üzerindeki etkisini de gösterir ve olayların gelişimine katkıda bulunur. Ayrıca, mekân tasvirleri, romanın tema ve mesajlarını da yansıtabilir.

Örneğin, bir romanın karanlık ve kasvetli bir atmosfere sahip mekân tasvirleri, okuyucuya romanın karamsar ve ürkütücü bir hikâyeye sahip olduğunu anlatabilir. Benzer şekilde, lüks ve gösterişli bir mekân tasviri, romanın zenginlik ve güç temalarını yansıtabilir.

Mekân tasvirleri, romanın dil ve anlatım tarzına göre değişebilir. Bazı yazarlar, mekân tasvirlerini detaylı bir şekilde betimlerken, diğerleri daha az ayrıntılı tasvirlerle yetinebilir. Ayrıca, bazı yazarlar mekânı doğrudan anlatırken, diğerleri karakterlerin bakış açısı ve duyguları üzerinden mekânı tanımlarlar.

³³ Mehmet Narlı, *age*, s. 103.

Mekân tasvirleri yazarın veya anlatıcının bakış açısına bağlı olarak şekillenir. Bir yazar, mekânı tarif ederken kendi deneyimleri, duyguları ve düşünceleriyle renklendirebilir.

Örneğin, birinci şahıs bakış açısıyla yazılan bir romanda, mekân tasvirleri genellikle ana karakterin duygusal ve fiziksel deneyimlerine dayanır. Bu durumda, mekânın detayları ve özellikleri, karakterin hislerini, düşüncelerini ve algılarını yansıtabilir.

Diğer yandan, üçüncü şahıs bakış açısıyla yazılan bir romanda, anlatıcının gözlem ve yorumlarına dayalı olarak mekân tasvirleri oluşturulur. Anlatıcı, mekânın objektif özelliklerini ve atmosferini belirlerken, okuyucuya belirli bir duygusal tepki uyandırmak amacıyla detayları seçebilir.

Yazarın veya anlatıcının bakış açısı, mekân tasvirlerindeki detayların seçimini ve vurgusunu da belirler. Yazar, mekânın fiziksel özelliklerini, atmosferini, renklerini, seslerini ve kokularını seçerek okuyucunun o mekâna dair belli bir etki veya duygusal tepki yaşamasını sağlar. Bu şekilde, mekân tasvirleri hikâyenin veya romanın genel atmosferini oluşturur ve karakterlerin o mekândaki deneyimlerini destekler.

1.7.6. Şahıslar Kadrosu

Romanlarda şahıs kadrosu, hikâyenin oluşmasında önemli bir yapı taşıdır. Bu kadro, okuyucunun romana dâhil olmasını ve karakterlerin yaşamlarını izlemesini sağlar. Şahıs kadrosu, romanın ana karakterlerini, yan karakterlerini ve hikâyeye dâhil olan diğer karakterleri içerir.

Ana karakterler, romanın temel karakterleridir ve genellikle hikâyenin ana odağıdır. Onların yaşamları, hikâyenin gidişatını belirler ve okuyucu, bu karakterlerin duygusal dünyasına ve hayat mücadelelerine tanıklık eder. Ana karakterler, genellikle kahraman veya kahramanlık niteliği taşıyan kişilerdir. Yan karakterler ise hikâyenin ana karakterlerini destekleyen ve onların hayatlarını etkileyen karakterlerdir. Yan karakterler, hikâyenin ilerleyişini etkileyecek kadar önemli bir rol oynarlar, ancak hikâyenin odağı genellikle ana karakterlerin etrafında döner.

Romanlarda, şahıs kadrosuna dâhil olan diğer karakterler de hikâyenin ilerleyişine katkıda bulunurlar. Bu karakterler genellikle arka planda kalmakla birlikte, hikâyenin derinliğini ve dokusunu oluştururlar.

Roman yazarları, şahıs kadrosunu oluştururken karakterlerin kişilik özelliklerine ve hikâyenin gereksinimlerine göre seçim yaparlar. Karakterlerin birbirleriyle ilişkileri ve etkileşimleri, hikâyenin gerilimini, drama ve duygusallığını arttırır.

Bazı romanlarda, şahıs kadrosu sadece insanlardan oluşmaz, hayvanlar, doğaüstü varlıklar ve diğer varlıklar da hikâyeye dâhil edilebilir. Bu varlıkların da hikâyenin ilerleyişine katkısı olabilir.

Şahıs kadrosu, romanın oluşumunda önemli bir rol oynar. Ana karakterler, yan karakterler ve diğer karakterler, hikâyenin ilerleyişini belirler ve okuyucunun romana bağlanmasını sağlar. Roman yazarları, karakterlerin kişilik özelliklerine ve hikâyenin gereksinimlerine göre seçim yaparak, hikâyeyi daha inandırıcı ve etkileyici hale getirirler.

Roman kişisi, okuyucunun anlatı dünyasına çekilmesi ve vak'anın canlandırılması açısından değeri ve önemi tartışılmaz bir elemandır. Kişinin bu konumu, romanın gelişme dönemlerinin ürünüdür ve bu konum, zaman içinde değişir, yeni boyutlar kazanır.³⁴

Karakterler, metnin ana unsurlarıdır ve hikâyenin gelişimini sağlayan eylemleri gerçekleştirir. Karakterlerin kişilikleri, motivasyonları ve ilişkileri, metnin anlamını ve ilerleyişini etkiler. Romanda kahraman denildiğinde sadece bir karakterin hikâyesi anlatılmaz. Aksine, kahramanın tipi ve karakter özellikleri, hikâyenin anlatımında büyük önem taşır. Kahramanın fiziksel özellikleri, geçmişi, kişilik yapısı ve davranışları, okuyucunun karakter hakkında bilgi sahibi olmasını sağlar. Ancak kahramanın sadece kişilik özellikleri değil, aynı zamanda hikâyenin gelişimindeki rolü de önemlidir. Kahramanın hareketleri, kararları ve ilişkileri, hikâyenin ilerleyişini belirler ve okuyucunun hikâyeye bağlanmasını sağlar.

Kahramanın karakteri, özellikle de olumlu özellikleri, okuyucunun kendisiyle özdeşleşmesine yardımcı olabilir. Okuyucular, kahramanın zayıf yönlerini veya olumsuz davranışlarını gözlemleyerek kahramanın bir insan olduğunu ve hatalar yapabileceğini anlayabilirler. Ancak kahramanın olumlu özellikleri, okuyucunun

³⁴ Mehmet Tekin, *age*, s.65.

kahramanı takdir etmesini ve onunla bir bağ kurmasını sağlayabilir. Bu bağ, okuyucunun hikâyeye daha fazla dâhil olmasına ve kahramanın başarısı veya başarısızlığı için endişelenmesine neden olabilir.

Kahramanın yanı sıra, romanda yer alan diğer karakterler de hikâyenin anlatımında önemli bir rol oynarlar. İkincil karakterler, hikâyenin gelişimine katkıda bulunabilir veya kahramanın özelliklerini vurgulayabilirler. Antagonist karakterler, kahramanın karşı karşıya olduğu zorlukları ve engelleri temsil ederler ve hikâyenin gerilimini artırabilirler.

Romanda kahraman ve diğer karakterlerin doğru şekilde tasarlanması ve geliştirilmesi, hikâyenin anlatımında büyük önem taşır. Karakterlerin tipi, kişilik özellikleri, davranışları ve ilişkileri, okuyucunun hikâyeye dâhil olmasını sağlar ve hikâyenin anlamını etkiler.

Sedat Adıgüzel, romandaki kişilerle ilgili “Romanda yazar yapmak istediklerini kişilerine yaptırır, istek ve arzularını onların ağzından dile getirir. Kahramanlarını dilediği gibi konuşturur ve onlara istediği her şeyi yaptırır.”³⁵ ifadesinde bulunur. Yazar, kurgusal karakterlerini yaratırken onların özelliklerini, kişiliklerini, motivasyonlarını ve davranışlarını belirler. Karakterlerin özellikleri, yazarın anlatmak istediği hikâyenin anlamını ve ilerleyişini etkiler.

1.7.6.1. Başkişi

Romanlarda başkarakter ya da başkişi, hikâyenin merkezinde yer alan en önemli karakterdir. Başkişi, genellikle okuyucunun en çok bağlandığı, onun hikâyeyi takip etmesine ve olaylara katılmasına neden olan karakterdir. Roman yazarı, başkişiyi yaratırken genellikle detaylı bir karakter taslağı çıkarır ve onu hikâyenin ilerleyişi boyunca geliştirir.

Başkişi, romanın anlatıcısı da olabilir. Bu durumda, okuyucu başkarakterin düşüncelerini, duygularını ve iç dünyasını daha derinden gözlemleme fırsatı bulabilir. Başkişi, diğer karakterlerin etkileşimlerinde ve hikâyenin gidişatında da önemli bir rol oynar. Başkişi, aynı zamanda hikâyenin temasını, mesajını ve anlamını da belirleyebilir. Örneğin, bir romanda başkarakterin içsel mücadeleleri ve dış dünyaya karşı verdiği mücadeleler, o romanın temasını ve mesajını yansıtabilir.

³⁵ Sedat Adıgüzel, “Elçin (Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları)”, Ankara, Bengü Yayınları, 2011, s.37.

Başkarakterin gelişimi ve değişimi, okuyucunun hikâyeye bağlanmasında önemli bir rol oynar. Başkişinin hikâyesinin başında bir şekilde olduğu halden farklı bir kişi haline gelmesi, okuyucunun karakterle bağını güçlendirebilir ve onun hikâyesinin sonuna kadar ilgisini sürdürmesini sağlayabilir.

1.7.6.2. Norm Karakterler

Romanlarda norm karakterler, genellikle toplumda sık rastlanan, belirli özellikleri ve davranışları olan karakterlerdir. Bu karakterler, genellikle toplumda bir yere sahip olan kişileri veya belirli bir meslekte çalışanları temsil ederler. Norm karakterler, romanın okuyucular tarafından daha kolay anlaşılmasını sağlar ve okuyucuların karakterleri daha kolay tanımlamasına yardımcı olur.

Norm karakterler, romanın kahramanlarına karşı bir tezat oluşturabilir veya hikâyesinin gelişimine yardımcı olabilirler. Örneğin, bir kahramanın güçlü ve bağımsız olması, onunla çelişen bir norm karakterin zayıf ve itaatkâr olmasıyla vurgulanabilir.

Romanlarda sık kullanılan bir karakter türüdür ve genellikle toplumda rastlanan kişileri ve meslekleri temsil ederler. İyi yazılmış bir roman, norm karakterleri sadece belirli özelliklerle sınırlamaz, aynı zamanda gerçekçi ve çok boyutlu karakterler olarak da tasvir eder.

1.7.6.3. Kart Karakterler

Romanlarda kart karakterler, genellikle tek bir özellikleri ya da amaçları üzerinden tanımlanan, belirgin bir kişilikleri olmayan ve genellikle hikâyesinin ilerleyişinde yan karakter olarak kullanılan kişilerdir. Bu karakterler, ana kahramanların karşılaştığı engelleri veya problemleri çözmek için araç olarak kullanılabilirler. Örneğin, bir romanın kahramanı bir yerden başka bir yere gitmek istediğinde, karşısına bir taksi şoförü çıkabilir ve sadece bu görevi yerine getirmek için var olan bir karakter olarak kalabilir.

Kart karakterler, genellikle romanın derinlikli karakterlerinden farklı olarak, yüzeydeki bir özellikleri veya davranışları üzerinden tanımlanırlar. Bu nedenle, okuyucuların çoğu zaman bu karakterlerle empati kurması zor olabilir. Ancak, hikâyesinin ilerleyişi için önemli bir rol oynayabilirler ve bu nedenle romanda da önemli bir yere sahiptirler. Kart karakterler genellikle, yalnızca bir veya birkaç

sahnede yer alan, hikâyenin ana akışından bağımsız olarak hareket edebilen karakterlerdir. Bununla birlikte, bazı romanlarda kart karakterler, ana kahramanların yaşamlarına dokunan veya onların hikâyelerine katkı sağlayan önemli bir rol oynayabilirler. Bu nedenle, kart karakterlerin de hikâyede iyi bir şekilde yer almaları ve gerekli olduğu durumlarda kullanılmaları önemlidir.

1.7.6.4. Fon Karakterler

Fon karakterler, romanda yan karakterler olarak da bilinirler ve hikâyenin ana karakterlerinin etrafında yer alan, onların hayatlarına dolaylı ya da dolaysız etki eden karakterlerdir. Hikâyenin ilerleyişine önemli bir katkıları yoktur, ancak bazı durumlarda hikâyenin genel anlatımını zenginleştirmek için kullanılırlar.

Fon karakterler, genellikle hikâyenin arka planında kalan ve daha az detaylı olarak tasvir edilen karakterlerdir. Örneğin, bir ailenin evinde geçen bir hikâyede, aile üyeleri ana karakterler olurken, hizmetçiler, komşular veya akrabalar gibi diğer karakterler fon karakterleri oluşturabilirler.

Fon karakterlerin ana karakterlerle olan ilişkileri de sınırlıdır ve genellikle bir sahnede veya bölümde görünürler ve hikâyenin ilerleyişinde önemli bir role sahip değildirler. Ancak, bazı durumlarda, fon karakterlerin hikâyeye ilginç bir boyut kazandırabilecekleri özellikleri de olabilir.

1.7.7. Konu

Nurullah Çetin, romanda konuyu şu şekilde açıklar: “Romanın konusu, olayların en kısa bir biçimde özetlenmiş tanımı ve romanın anlattığı şeyin bir hüküm içinde ifadesidir. Bir başka açıdan romana sorduğumuz ‘neyi anlatıyor?’ sorusuna aldığımız bir iki cümlelik cevaptır.”³⁶ Romanın konusu, anlatılmak istenen hikâyenin özeti ve temel mesajının ifade edildiği kısım olarak tanımlanabilir.

Genellikle birkaç cümleyle ifade edilir ve romandaki olayların özetlenmiş bir tanımıdır. Konu, romanın temel temasını ve işlediği sorunları belirler ve okuyucunun romanı okuma nedenini anlamasına yardımcı olur.

³⁶ Nurullah Çetin, *age*, s.119.

Romanın konusu, olayların özetlenmiş bir anlatımı olmasına rağmen, romanda işlenen farklı konular ve alt temalar da içerebilir. Örneğin, bir romandaki ana konu bir aşk hikâyesi olabilir, ancak aynı zamanda sosyal ve politik konuları da içerebilir. Bu nedenle, romanın konusu genellikle ana hatlarıyla ifade edilirken, romanın alt temaları ve işlediği farklı konular da okuyucular tarafından fark edilebilir.

Romanın konusu, yazarın eseri yazarken hangi mesajı vermek istediğini de yansıtır. Yazar, romanın konusunu belirleyerek okuyuculara hangi fikirleri ve düşünceleri aktarmak istediğini gösterir. Bu nedenle, bir romanın konusu, eserin derinliği ve anlamlılığı için önemlidir ve okuyuculara romanı okuma sebebi verir.

Roman, bir konuyu ele alır ve çeşitli olaylar, karakterler ve diğer unsurlar aracılığıyla bu konuyu işler. Konu, romanın temel fikrini ve ana düşüncesini ifade eder ve hikâyenin ilerleyişini belirler. Romanda konu genellikle bir sorun, bir çatışma veya bir tema etrafında şekillenir.

Örneğin, bir aşk hikâyesi konusu romantik bir ilişkiyi ele alırken, bir macera hikâyesi konusu heyecan dolu bir maceranın peşinden koşmaktır. Bir başka örnek olarak, toplumsal bir konuyu ele alan bir roman, toplumsal adaletsizlik, eşitsizlik, ırkçılık veya sınıf ayrımcılığı gibi konulara odaklanabilir.

Roman yazarı, konuyu ele alırken bazen bir tez veya bir fikir savunabilir. Bu tez, romanda sık sık tekrar edilen bir düşünce, bir felsefe ya da bir değer olabilir. Tez, romanın anlamını ve mesajını belirleyen temel fikirlerden biridir ve okuyucunun romanı anlamasına yardımcı olur.

Romanda konu, karakterlerin, mekânların ve diğer unsurların etrafında şekillenir. Bu unsurlar, romanın konusunu daha da derinleştirir ve zenginleştirir. Örneğin, bir karakterin geçmişi, romanın konusunu anlamak için önemli bir rol oynayabilir. Benzer şekilde, romanın mekânı ve çevresi de konunun anlamını vurgulayabilir veya onu değiştirebilir.

Sonuç olarak, romanın konusu, hikâyenin merkezinde yer alan temel fikir veya tema olarak tanımlanabilir. Roman yazarı, konuyu ele alırken, karakterler, mekânlar ve diğer unsurları kullanarak bu konuyu zenginleştirir ve anlamını derinleştirir.

II. BÖLÜM

2. ADİL YAKUBOV’UN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

2.1. Hayatı ve Edebî Kişiliği

Çağdaş Özbek Edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Adil Yakubov 1926³⁷ yılında Kazakistan’ın Çimkent Vilayetine bağlı 1926’da eski adıyla Yessi şimdiki adıyla Türkistan ilçesinin Karnak kasabasında dünyaya gelir. İlkokulu bu kasabada okur. Adil Yakubov, evlerinin tasviri “Buzkaymak” (Dondurma)” adlı anısında şu şekilde anlatır:

*“O zamanda biz Türkistan şehrinin en güzel yerlerinden biri sayılan Lager sokağında iki odadan oluşan, ön tarafında eyvan bulunan "o devrin imkanlarına göre iyi sayılan" bir evde ikamet ediyorduk. Ana kapıdan girilen bu avluda bizden başka birkaç aile daha yaşıyordu. Hayvanlara vereceğimiz kuru otları koyduğumuz bir oda daha vardı, biz çocuklar akşam saatleri saklambaç oynarken o odaya çıkarak kuru otların altına saklanırdık”.*³⁸

Babası Ruslar tarafından öldürüldüğü için nüfusa dedesinin ismiyle kayıt yaptırılır. Babası Egemberdi ³⁹, Adil Yakubov’un üzerinde son derece etkilidir. Adil Yakubov’un babasının adaletsiz şekilde öldürülmesi, onun hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Egemberdi Yakubov 1916 yılında yaşanan kuraklık sebebiyle cephe arkası işlerini yapmaya Rusya’ya gider.⁴⁰ Rusya’da ağaç kesimi işinde çalışmaya başlar ve birkaç yıl boyunca Beyaz Rusya ormanlarında çalışır. Bu dönemde Rus dilini öğrenen Egemberdi, Bolşevizm ideolojisi ile tanışarak ve ailesinin yanına Bolşevizm taraftarı olarak döner. Ancak, siyasi tahriklerin de etkisiyle, sınıf çatışması içinde

³⁷ Adil Yakubov’un doğum tarihi bazı kaynaklarda 1927 olarak gösterilir.

³⁸ Adil Yakuboğlu, “Buzkaymak(Dondurma)”, (Çeviren Nizamiddin Mahmudov, Emel Kefeli), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, s. 1, Bahar, 1996, s. 157.

³⁹ Adil Yakubov’un babasının adı Egemberdi’dir (Bizde Tanrıverdi şeklinde geçer). Fakat Stalin zamanında babası vatan hainliği suçlamasıyla gözünün önünde kurşuna dizilmiş ve bu yüzden nüfusa “Bir vatan haininin soyadını alamazsın” diyerek dedesi Yakub’un adıyla kaydedilmiştir.

⁴⁰ Babahan Muhammed Şerif, “Özbek Edebiyatının Yaşayan En Büyük Yazarı Adil Yakubov”, Kardeş Kalemler Dergisi, s. 33, Eylül 2009, s.27.

babasıyla düşman haline gelir. Babası şeyh yani dindâr, kendisi ise Bolşevik yani dine karşı, iki ayrı düşman safı haline gelirler. Köye döndükten sonra çiftçiler birliğini kuran Egemberdi, sonra Taşkent'e giderek yükseköğrenimini Orta Asya Komünist Üniversitesi'nde (CAKU) tamamlar. Egemberdi Yakubov, yüksekokulu bitirdikten sonra ailesini de alarak tekrar Çimkent vilayetine döner ve çeşitli görevlerde çalışır. Öncelikle öğretmenlik yapar, daha sonra yerel bir gazetede editörlük görevi alır ve çiftçiler birliğinin yöneticisi olarak görev yapar. Egemberdi Yakubov, hayatı boyunca işçi ve köylü sınıfının haklarını savunmuş, sosyalizm ideallerine bağlı kalmıştır. Bu idealler oğlu Adil Yakubov'a da yansımış ve eserlerinde sık sık işçi ve köylü sınıfının sorunlarına değinmiştir. Yazar babasının mesleğine dair şu bilgiyi verir:

“Babam bir zamanlar Kazakistan Halk Komiserleri Sovyeti (bugünkü bakanlar kurulu) bünyesinde düzenlenmiş küçük milletler (azınlıklar esasen Özbekler) halk komiseri olarak çalışmıştı. CAKU'yu bitirdikten sonra ise Özbekistan'da kalmak istemediği için 'beni Kazakistan okuttu, Kazakistan'ın hakkını ödemeliyim' diye düşünerek şimdiki Çimkent ilinin Sayram ilçesinde birinci kâtip, daha sonra ise Kazakistan Demiryolu Siyasi Başkanlığında 1.başkan yardımcısı olarak çalışmıştı. Ama son yıllarda 'babam din adamı; sen ise bunu söylemedin.' şeklindeki suçlamayla sürüle sürüle, yuvarlana yuvarlana en sonunda Türkistan ilçesinin maliye bölümüne müdür tayin edilmişti.

...

Babamın iş yeri büyük bir tüccar tarafından yapılan, şimdi ise parti komitesinin yerleştiği görkemli bir binaydı. Ben oraya vardığımda babam da idareden çıkıyordu. Beni uzaktan götünce kapının yanında durdu. Babam orta şişmanlıkta, uzun boylu, düz burunlu, o devirde moda olan küt bıyıklı, güzel görünümlü, heybetli bir adamdı. Üstündeki elbiseyi şu anda iyi hatırlıyorum. O devirde Stalin'i takliden giyilen göğsü cepli yeşil ceket, Gelif pantolon, ayağında ise yine o devirlerin modası olan gıcır gıcır parlak siyah bot.”⁴¹

⁴¹ Adil Yakuboğlu, “Buzkaymak(Dondurma)”, (Çeviren Nizamiddin Mahmudov, age, s. 159.

Egemberdi'nin sınıf çatışması ile ilgili görüşleri ve siyasi fikirleri onu Stalin'in baskıcı yönetimi döneminde "halk düşmanı" ilan edilmesine neden olur ve 1937 yılında tutuklanarak hapse atılır. Egemberdi Yakubov'un tutuklanması, o dönemde binlerce insanın yaşadığı bir olay olan ve "kızıl kırgın" dönemi olarak adlandırılan bu süreçte, birçok insanın haksız yere suçlandığı ve cezalandırıldığı bilinmektedir. Babası Egemberdi'nin bu durumuna Adil Yakubov “Buzkaymak” hikâyesinde genişçe yer verir. Tutuklanan Egemberdi, daha sonra kurşuna dizilerek öldürülür.

Egemberdi Yakubov'un tutuklanması ve öldürülmesinin ardından, ailesi için gerçekten de çok zorlu bir dönem başlamıştır. Amcası Zeyneddin'in aileyi köye götürmek istemesi üzerine “halk düşmanının ailesini köye sokmam” diyerek saldıran merhametsiz kimselerin saldırılarına maruz kalırlar. Yakubov'un ve ailesinin köye yerleşmesine karşı çıkan kişilerin saldırılarına rağmen, bazı iyiliksever ailelerden de yardım görürler.

Adil Yakubov, ailesinin geçimini sağlamak için tarım işçisi olarak çalışmaya başlar. Çapa sallayıp, orak biçmek gibi ağır işlerde çalışarak ailenin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Ancak bu zorlu süreçte bile eğitimine devam eder ve okumaya olan ilgisini hiç kaybetmez. Çocukluk çağları, çok çetin mücadelelerle geçmiştir. Küçük Adil, çocuk yaşta pek çok farklı işte çalışarak ailesine bakmak zorunda kalmıştır.⁴²

Babasının “halk düşmanı” ilan edilmesinin getirdiği sıkıntı ve eziyetlerle yaşamak zorunda kalan Adil Yakubov'un karşılaştığı sıkıntılardan biri de, babasının değil de dedesinin ismi ile anılmıştır. Sovyet döneminde, "halk düşmanı" ilan edilen kişilerin aileleri de bu suçlamalardan etkilenir ve aile üyeleri genellikle iş bulamaz, okula gidemez ve hatta şehir merkezine gitmeleri bile yasaklanabilirdi. Bu nedenle, Adil Yakubov da babasının ismi yerine dedesinin ismiyle anılmak zorunda kalmıştır.

Adil Yakubov'un ailesi, özellikle de babası Egemberdi, ona ilk eğitimini veren kişi olarak öne çıkmaktadır. Kendisindeki kitap sevgisi babası tarafından verilmiştir. Egemberdi, aydın ve çocuk eğitime önem veren biriydi ve oğlu Adil'in eğitimine büyük önem veriyordu. Adil'in Özbek Türk Edebiyatı, Rus edebiyatı ve

⁴² Ayvaz, Morkoç, “Adil Yakuboğlu'nun “Uluğbey'in Hazinesi” Romanında Tarikatlar ve Faaliyetleri” , TheJournal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Volume, 2012, 5 Issue 2,s.203

dünya edebiyatıyla tanışmasına olanak sağlamıştı. Bu sayede Adil'in kitap sevgisi ve edebiyata olan ilgisi de babası sayesinde gelişmiştir.

Adil Yakubov'un babası Egemberdi, Rusça'yı iyi biliyordu ve evinde gençlerin toplandığı akşamlar düzenlerdi. Bu toplulukta Adil Yakubov da bulunurdu ve babası kitap okurdu. Bu sayede Adil Yakubov'un edebiyat ve kitap sevgisi daha da pekişti. Bu bilgi, yazarın bir mülakatında bahsettiği şekilde ortaya çıkmıştır:

“...kitaba olan sevgim çok erken, dört yaşlarımdayken uyandı. Hâlâ bugünkü gibi hatırlıyorum, ortada petrol lambası vardı (şimdi biliyorum ki, o zamanlar böyle lamba büyük bir zenginlik imiş), oda buz gibi soğuk. Babam başında kalpak, sırtında kalın çapan, elindeki kalın kitabın sayfalarını yavaş yavaş karıştırarak içindekileri söylemekte. Bu Bin Bir Gece'nin 1905 yılı Rusça baskısı. Babam her akşam bu nadir masalların birini tercüme edip, gençlere okuyor. Evimize toplanan genç delikanlılar, kızlar, gelinler Şehrizad'ın masallarını can kulağıyla dinliyorlar. Ben de babamın dizine yaslanıp kulak asıyorum. Babam Bin Bir Gece'den sonra Abdullah Kadiri'nin 'Ötgen Künler' romanını okudu.”⁴³

Adil Yakubov, 1932 yılında Hoca Ahmet Yesevi türbesinin tam karşısındaki Rus okuluna kaydolur. Ancak başlarda Rusça bilmediği için diğer öğrenciler tarafından alay konusu olur. Ancak genç yaşına rağmen çok çabuk öğrenme kabiliyeti sayesinde Rusçayı kısa sürede öğrenir. Adil Yakubov, edebiyata olan ilgisinin başlangıcını ve babasının Rus okuluna göndermesini şu şekilde anlatır:

“1932 yılında babam beni Türkistan şehrinin tam merkezinde Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesinin karşısındaki Rus okuluna yerleştirdi. Ben bir kelime bile Rusça bilmiyorum. Otuz civarındaki Rus sınıf arkadaşlarım benimle alay ediyorlar, espriler yapıyorlar. Çocukken insan dili çabuk öğrenir. Ben de evvel alaylardan kırıldım, ama çok geçmeden Rusçayı öğrendim. İlk başta babamın bu işinden memnun olmasam da sonra çok minnettar kaldım. Çünkü Rus dilini ana dilim gibi

⁴³ Babahan Muhammed Şerif, *age*, s. 26.

bilmem sonraları hayatta, ağır savaş yılları, cephede bana kolaylık sağladı. Beşinci sınıfta Rus dili ve edebiyatını bize çok kabiliyetli, genç bir öğretmen okuttu. Bilhassa, Rus edebiyatı dersleri benim için hakiki bayram idi. Öğretmenimiz Puşkin'in, Gogol'un eserlerini bölüm bölüm çok güzel bir şekilde okurdu. Bu dersler sadece beni değil sınıfta arkadaşlarımı da okadar etkiledi ki, biz artık kitap, edebiyat âşığı olduk’’⁴⁴

Kendi öz edebiyatına dair asıl bilgiyi buradaki yetenekli, fedakâr öğretmenleri vâsıtasıyla alır. Çolpan, Mirtemir, Hamid Alimcan gibi Özbek sanatçılarından ve eserlerinden bu öğretmenleri vasıtasıyla haberdar olur. Yakubov buradaki öğretmenlerinin kendi üzerindeki tesirini şöyle özetler:

“Ana dilimizin zenginliğini, güzelliğini, ana diline sevgiyi, vatan sevgisini bana bu hocalarım öğretti.”⁴⁵

Adil Yakubov, orta öğreniminden sonra II. Dünya Savaşı'nın sonlarında Sovyet hükümeti tarafından askere alınır eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalır. 1945-1950 yılları arasında beş yıl askerlik yapar. 1951-1956 yılları arasında Taşkent'teki Orta Asya Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nden mezun olur. 1955-1959 yılları arasında Özbekistan Yazarlar Birliği'nde çalışır. Mezuniyetinin ardından Moskova'nın önemli gazetelerinden biri olan Literaturnaya Gazeta'nın Özbekistan muhabiri olarak görev yapar. Özbekistan Yazarlar Birliği Başkanlığı ve Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı gazetesinin başmuharrirliği gibi çeşitli görevlerde bulunur. Daha sonra Özbekistan Yazarlar Birliği Başkanlığı, Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı gazetesinin başmuharrirliği gibi görevleri yürütür.⁴⁶

Yetmiş beş yaşına kadar çalışan Adil Yakubov, 21 Aralık 2009 yılında hayatını kaybeder. Ölümü Türk dünyasında büyük bir üzüntüyle karşılanır ve hem Özbekistan'da hem de diğer Türk ülkelerinde birçok medya organı aracılığıyla ölüm haberi duyurulur. Taziye mesajları yayımlanır ve onun kaybıyla ilgili derin bir

⁴⁴ Babahan Muhammed Şerif, *age*, s. 33.

⁴⁵ Kübra Mutlu, “Adil Yakubov’un Romanları’nda Sosyal ve Kültürel Meseleler”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 12-13-14.

⁴⁶ Khurshid Akhmedov - Hüseyin Baydemir, *age*, S. 311.

üzüntü ifade edilir. Adil Yakubov'un edebi ve kültürel katkılarına vurgu yapılır, eserlerinin değeri ve etkisi anılır.

Roman türündeki eserleriyle başarı sağlayan yazar 1951 yılında ilk mensur eseri olan *Tengdoshlar* (Akranlar) adlı uzun hikâyesi basılır. Tiyatro eserleri piyas olarak sergilenir ve *Yurak yonmog'i kerak* (Yüreğin Yanması gerek 1957), *Olma gullaganda* (Elma çiçek açtığında 1960) gibi eserleri ile ünü artmaya başlar. Komedi türündeki eserleri *Chin muhabbat*, (Gerçek Sevgi) *Aytsam tilim Aytnasam dilim kuyadi* (Söylesem dilim söylemesem yüreğim yanar) Taşkent'teki Hamza isimli akademik tiyatrodan sahnelenir.⁴⁷

Er Boshiga Ish Tushsa (Er başında İş Düşse-1969) ve *Diyanat* (Diyanet-1973) eserleriyle roman dünyasına adım atmıştır. Adil Yakubov'un dünya çapında üne sahip olmasını sağlayan *Ulug'bek Xazinası* (Uluğbey'in Hazinesi 1974) adlı romanıdır. Bu roman ünlü devlet ve bilim adamı olan Uluğbey'in başına gelen olayları ve talebesi Ali Kuşçu'nun emanet edilen eserleri korumak için verdiği mücadeleyi anlatır. Tarihî bir roman olan Uluğbey'in Hazinesi Türkistan tarihine ışık tutan, milli duyguların işlendiği bir eserdir. Bu eseri ile Adil Yakubov, Mihnet Kızıl Bayrak ödülü, Hamza Ödülü, Özbekistan Halk yazarı gibi pek çok ödül ve unvan almıştır. *Ko'hna Dunyo* (Köhne Dünya 1982) da Gazneli Mahmud, İbni Sina, Biruni gibi tarihî kişilerin etrafında oluşan olayları, ilmi çalışmaları anlatan tarihî romandır. *Oqqushlar Oppaoq Qushlar* (Ak Kuşlar Apak Kuşlar), *Odolat Manzili* (Adalet Menzili) gibi romanlarla da Özbek Edebiyatı'na önemli katkılarda bulunmuş bir yazardır.⁴⁸

Adil Yakubov'un eserleri sağlığındayken basılmıştır. Diyanet, Uluğbey'in Hazinesi, Mukaddes, İzleyen, Er Başında İş Gelse, Ak Kuşlar Apak Kuşlar eserleri çeşitli zamanlarda defalarca yayınlanmıştır. Ahsen Batur, Adil Yakubov'un birkaç eserini Türkiye Türkçesine aktarmıştır.⁴⁹ Ahsen Batur, Adil Yakubov'un eserlerine Türkiye Türkçesine aktarırken duygu yoğunluğunu tam manâsıyla verdiğini aralarında geçen sohbetteki şu sözlerden anlarız:

“ Sonunda Türkiye'den götürdüğüm paketi heyecanla açtım ve
Adil Yakubov'un “Uluğbey'in Hazinesi” adlı eserinin birinci baskısını

⁴⁷ Emek Üşenmez, “Modern Özbek Edebiyatı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 19, 2011, s.148.

⁴⁸ Üşenmez, *age*, s.148-149.

⁴⁹ Üşenmez, *age*, s.149.

masanın üzerine koydum. Oradaki insanların heyecanını, gözlerinin yaşarışını, kitabı saygıyla öpüp yüzlerine gözlerini sürüşlerini bir görmeliydiniz. Adil Bey:

“Benim bu romanım yirmiden fazla dile çevrildi, ama hiçbirisi bu Türkçe çevirisi kadar bana zevk ve heyecan vermedi. Çünkü oradaki Türk biraderlerimiz böylece Özbek kardeşlerinin edebiyatıyla tanıştılar.” dedi.

Sohbet sırasında Adil Bey, bana dönerek:

“-Balam, her yazarın bir ruhu vardır ve bu ruh onun eserinin satırları arasındadır. Senden tek ricam, eserlerimi çevirirken benim ruhumu muhafaza etmendir.” dedi. Yalnızca onun değil, diğer Özbek yazarlarının eserlerini Türkiye Türkçesine aktarırken de onların ruhlarını muhafaza etmeyi başardığım kanaatindeyim.

Yaklaşık on yılımı geçirdiğim ata kucagım Türkistan’da Adil Yakubov’la sık sık beraber oldum. Bana “Dört oğlum vardı, beşincisi sen oldun” derdi. Ve Özbekistan’da ne tür problemim olduysa, o uzun kollarıyla, her kapıyı açan, hatta paslı kapıları dahi açan izzet-ü itibariyle hep yanımdaydı. Bana “kendi oğullarım için yapmadığımı senin için yaparım, oğlum” derdi. Ben de kendisine hiçbir zaman adıyla hitap etmedim. Ona hep “Atahan” derdim. Artık Adil Bey’in, atahanımın evinin bir ferdiydim. Oğulları, kızları, gelinleri, tabii ki ak pürçekli çilekeş hanımı -ki zaten o yıllarda annemi kaybetmiş olduğum için, ona “anacan” derdim, o da memnun olur ve beni öz oğlu gibi bağrına basardı- artık beni evlerinde yabancı gibi görmüyorlardı. Teklifsiz girip çıkıyor, uykum geldiği zaman uzanıp yatıyor, canım bir yemeği çekince anacanıma söylüyordum ve o da hiç üşenmeden hazırlıyordu...”⁵⁰

Adil Yakubov’un hayatı ve eserlerine dair Azad Şerefeddinov, Naim Kerimov, Ömer Ali Narmatov, M. Seferov, K. Yoldaşev gibi isimler araştırmalarıyla katkıda bulunmuşlardır.⁵¹ Ünlü yazar, Özbek edebiyatına olan katkılarından dolayı

⁵⁰ <https://www.edebi.net/index.php/oezbek-edebiyati-ozbek-adabiyoti/20-21-as-r/931-dr-ahsen-batur-uestat-adil-yakubov-un-an-s-na>

⁵¹ Üşenmez, age, s.150.

Cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından 'Özbekistan Halk Yazarı' unvanı, 'Dostlik' ve 'El Yurt Hurmati' madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.

2.2. Eserleri

Hikâyeler

- Tengdaşlarım (1951)
- İki Muhebbet (1956)
- Bir Feleton Kıssası (1961)
- Kanat Cüft Boladı (1969)
- Billur Kandiller (1975)
- Tille Üzük (1961)
- Lerze (1963)

Adil Yakubov, Bağımsızlık döneminin önde gelen Özbek yazarlarından biridir. İlk mensur eseri olan “Tengdaşlarım” adlı uzun hikâyesini 1951 yılında yayımlamıştır. Eserde, Özbekistan'ın Kızıldordu döneminde, halkın birleşip yabancı düşmanlara karşı savaşması anlatılmaktadır. Eserde ayrıca, halkın birleşip güçlenmesinin önemi ve toplumsal dayanışma vurgulanmaktadır. “Tengdaşlarım” Özbek edebiyatında, Cedit Dönemi'nin önemli bir eseri olarak kabul edilir.

Daha sonra 1956 yılında “İki Muhebbet” adlı düzyazı eserlerini kapsayan bir kitap yayımlamıştır. Kitap, yazarın 1940'ların sonları ve 1950'lerin başlarında yazdığı kısa öykülerden oluşur. Eser, Özbek edebiyatında modern kısa hikâyenin öncülerinden biri olarak kabul edilir. Kitaptaki öykülerde, toplumsal konular, insan ilişkileri, aile hayatı, yoksulluk, sevgi ve ihanet gibi temalar işlenir. Eser ayrıca yazarın kendine özgü anlatım tarzını ve dil kullanımını da yansıtır. İki Muhebbet, Özbek edebiyatında modernleşme sürecinin önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilir.

“Bir Feleton Kıssası” Adil Yakubov'un 1961 yılında yayımlanan bir kısa hikâyesidir. Özbek yazar Adil Yakubov'un köylü kadınların zor çalışma koşullarını ele alan önemli bir eseridir. Bu roman, dönemin önemli sosyal meselelerinden biri olan köylü kadınların yaşadığı zorluklara ve mücadelelerine odaklanarak, bu konuya dikkat çekmektedir.

“Kanat Cüft Boladı” (Kanat iki kez doğdu) 1969 yılında yayınlanmıştır. Genç bir adamın hayatını anlatır. Birinci şahıs anlatımıyla yazılmıştır ve karakterin hayatındaki zorluklarla, aşkla, ailevi sorunlarla ve sosyal hayatındaki mücadelelerle ilgilenir. Özbek edebiyatında modernizm akımının bir örneği olarak kabul edilir ve çağdaş Özbek edebiyatının önemli bir eseri olarak kabul edilir. Dönemin ahlaki problemlerine değinen bir eser olarak bilinir. ,

“Billur Kandiller” Adil Yakubov'un 1975 yılında yayınlanmış olan uzun hikâyesidir. Hikâye, bir Osmanlı dönemi medresesinde eğitim gören genç bir Özbek öğrencinin hikâyesini anlatır. Öğrenci, medresede tanıştığı bir grup arkadaşıyla beraber, aralarında sevgi, dostluk ve anlayışın geliştiği bir dönem geçirir. Ancak bu huzurlu dönem, medresenin sıkı ve otoriter müdürü tarafından bozulur. Müdür, öğrencilerin kendisine karşı gelmesinden rahatsızlık duymaktadır ve onları disipline etmek için acımasızca davranmaya başlar. Bu zorlu dönemde öğrenciler, birbirlerine destek olmaya ve dayanışma göstermeye devam ederler.

“Tille Üzük” adlı eseri, Özbek edebiyatında önemli bir yere sahip olan bir uzun hikâyedir. Eser, Özbekistan'da 1917 Ekim Devrimi'nin ardından ortaya çıkan toplumsal ve siyasal değişimleri anlatmaktadır.

Hikâye, küçük bir köyde yaşayan fakir bir ailenin hikâyesini konu almaktadır. Köyde yaşayanlar arasında zengin ve yoksul diye iki kesim vardır. Yoksul kesim, köylülerin arasında toprak reformu talep etmektedir. Zengin kesim ise bu talebe karşı çıkmaktadır.

Hikâyenin kahramanı Mahmud, köydeki yoksul bir ailenin çocuğudur. O, hayatta kalmak için her türlü işi yapmakta ve hayallerini gerçekleştirmek için mücadele etmektedir. Ancak köydeki güçlü ailelerin baskısı altında kalmaktadır.

Hikâye, toplumsal değişimlerin yanı sıra, insanların yaşam mücadelesi, umutları ve hayalleri üzerine de yoğunlaşmaktadır. Adil Yakubov'un dilinde, anlatımında ve karakter yaratımındaki ustalığı ile “Tille Üzük”, Özbek edebiyatının önemli eserlerinden biridir.

“Lerze”, Adil Yakubov'un 1963 yılında yazdığı bir uzun hikâyesidir. Eserde, Özbekistan'da yer alan Fergana Vadisi'nde yaşayan insanların hayatları ve bu hayatları etkileyen sosyal, ekonomik ve politik faktörler anlatılmaktadır.

Lerze, Fergana Vadisi'nin zengin bir ailesinin oğludur. Ancak ailesi, toprakları üzerindeki bir dava nedeniyle zor günler geçirmektedir. Lerze'nin ailesi,

bir yandan bu dava ile uğraşırken diğer yandan da çiftliklerinde çalışan işçilerle sorunlar yaşamaktadır.

Eserde, Lerze'nin ailesinin yanı sıra, çiftliklerde çalışan işçilerin, tüccarların ve diğer karakterlerin hayatları da anlatılmaktadır. Fergana Vadisi'ndeki toplumsal ve siyasi koşulların yanı sıra, bireylerin yaşamlarındaki çelişkileri, aşkı ve umudu da ele almaktadır.

Romanlar

- Mukaddas (Mukaddes) (1963)
- Er Başige İş Tüşse (1969)
- Uluğbey'in Hazinesi (1974)
- Diyanet (1976)
- Ak Kuşlar (1988)
- Köhne Dünya (1990)
- Adalet Menzili (1996)

Adil Yakubov, Özbek edebiyatının önemli romancılarından biridir. Romanları genellikle toplumsal konulara odaklanır ve toplumun çeşitli kesimlerinin yaşamlarını anlatır. Yazarın eserleri, genellikle kırsal kesimde yaşayan insanların hayatlarını ve mücadelelerini anlatır. Yazarın eserlerinde ayrıca kadın hakları, toplumsal eşitsizlik ve adalet konuları da ele alınır.

“Mukaddes” Adil Yakubov'un 1963 yılında yayınlanan bir romanıdır. Roman, Sovyet dönemindeki Özbek edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Genç bir kadının aşk, sadakat ve özgürlük arayışını anlatır. Romanın ana karakteri Mukaddes, zorlu bir hayat yaşamıştır ve hayatını değiştirebilecek tek şeyin sevgi ve özgürlük olduğuna inanmaktadır. Ancak, aşkı ve özgürlüğü ararken, Mukaddes, toplumun ve ailesinin baskısıyla karşılaşır ve sonunda acı bir seçim yapmak zorunda kalır. Roman, Sovyet dönemi Özbek toplumunun zorluklarına ve kadınların yaşadığı sıkıntılara da dikkat çeker.

“Er Başige İş Tüşse” (Er Başının İşi Bitince) Adil Yakubov'un 1969'da yazdığı romanıdır. II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan olaylar, özellikle de cephe gerisindeki köy hayatı ele alınmıştır. Ayrıca, yazarın babasının tutuklandıktan sonra

ailesini, halk düşmanının ailesini köye almamak için köye almayan ve amcasını kırbaçlayan zalim kişiler tipini yansıtmaktadır. Eser, Adil Yakubov'un hatından izler taşır.

“Uluğbey'in Hazinesi” Adil Yakubov'un 1974 yılında yazdığı bir tarihi romanıdır. Roman, Timur İmparatorluğu'nun önemli hükümdarlarından biri olan ve matematik, astronomi ve gökbilim konularında önemli katkıları olan astronom Ulugbek'in hayatını anlatmaktadır. Roman, Ulugbek'in hayatı boyunca karşılaştığı zorluklar, çekişmeler ve bilimsel çalışmalarını anlatırken, aynı zamanda Orta Asya'nın kültür, tarih ve coğrafyasını da detaylı bir şekilde işlemektedir.

Bu romanda ünlü devlet ve bilim adamı Uluğ Bey'in başına gelen facialar ve öğrencisi Ali Kuçu'nun hocasının kendisine emanet ettiği ilmi eserleri korumak için verdiği mücadele konu edilmektedir. Roman, bu olaylar çerçevesinde ilim, hakikat, aydın yapısı gibi konuları ele alan tarihi bir romandır. Ayrıca, Türkistan tarihine ışık tutan, milli kimlik vurgusu taşıyan önemli bir eserdir.

“Uluğbey'in Hazinesi”, Adil Yakubov'un en ünlü eserlerinden biri olarak kabul edilir ve Türkistan tarihine odaklanması ve milli kimlik vurgusu taşımasıyla bilinir. Romanda, Uluğ Bey'in yaşadığı olaylar ve ilimle ilgili mücadelesi üzerinden tarihi ve kültürel bir atmosfer yaratılmıştır.

“Diyanet”, Adil Yakubov'un 1973 yılında yayımlanan bir romanıdır. Bu romanda, 1970'li yıllarda görülen ve “durgunluk dönemi” olarak adlandırılan dönem ele alınır. Yazar, Sovyet yönetimini sert bir şekilde eleştirir. “Diyanet (Vicdan)”, Adil Yakubov'un bu döneme odaklanan ve Sovyet yönetimine yönelik eleştirilerin yer aldığı bir eseridir. Durgunluk döneminin getirdiği ekonomik, sosyal ve siyasi zorluklar, toplumun yaşadığı sıkıntılar ve sistemdeki yanlışlıklar romanın temel konuları arasında yer alır. Yazar, Sovyet yönetimini eleştirerek, toplumun vicdanını ve adalet duygusunu ön plana çıkarır.

Adil Yakubov'un “Ak Kuşlar” (1988) adlı romanı, 1916 yılında başlayan ve 1920 yılında Sovyet güçlerinin Buhara Emirliği'ni sonlandırmasıyla sona eren olaylar çerçevesinde, bir ailenin hikâyesini anlatmaktadır.

Bu romanda “toplum hayatında temizlik” adı verilen ve 1980'lerin ortalarında sosyal adaleti sağlamak için verilen şiddetli mücadeleler anlatılır. Sovyet rejiminin bütün illet ve sosyal tikanıklıklarını acımasız bir şekilde ortaya koyan gerçekçi bir eser olduğu belirtilmiştir. “Toplum hayatında temizlik” kavramı, toplumun düzenini ve adaleti sağlamak amacıyla yapılan reformları ifade etmektedir. Bu dönemde,

Sovyet rejimindeki yanlışlıklar ve sorunlar eleştirilerek, toplumda adaletin sağlanması için mücadele edilmiştir.

“Köhne Dünya” (Eski Dünya) Adil Yakubov'un 1990 yılında yayınlanan romanıdır. Bu romanda Gazneli Mahmud dönemi ve bu dönemde yaşayan iki Türk bilgini olan Birûnî ve İbn Sina'nın hayatları, ilmi çalışmaları, eserleri ve yaşadıkları sıkıntılar konu edilmektedir. Roman, tarihi bir hikâyeye niteliğinde olup, Türk bilginlerinin o dönemdeki yaşamlarını ve katkılarını ele alarak okuyucuya sunar.

Gazneli Mahmud dönemi, Ortaçağ İslam dünyasında önemli bir dönemdir ve bu dönemde Türk bilginleri büyük ilerlemeler kaydetmiş ve birçok alanda önemli eserler ortaya koymuştur. “Köhne Dünya” romanı, Birûnî ve İbn Sina gibi önemli Türk bilginlerinin bu dönemdeki yaşamlarını ve etkilerini anlatarak tarihi ve kültürel bir atmosfer sunmayı hedefler.

“Adalet Menzili” (1996) ise, Özbekistan'da 1990'larda yaşanan toplumsal ve siyasi değişimlerin ve bu değişimlerin insanlar üzerindeki etkilerinin anlatıldığı bir roman olarak öne çıkmaktadır. Roman, adalet arayışı ve bu arayışın insanlar üzerindeki etkileri gibi temaları ele almaktadır. Bu romanda, sosyalist idarenin sömürgesi haline gelen Özbek toplumunun yaşadığı sıkıntılar, suçlamalar ve tutuklamalar konu edilir. Bu eser, Özbekistan'da önce Türkiye'de yayımlanmıştır.

“Adalet Menzili”, Adil Yakubov'un Özbek toplumunun zorluklarını ve adalet arayışını anlatan önemli eserlerinden biridir. Roman, sosyalist idarenin baskı ve zulmü altında ezilen insanların hikâyelerini aktararak, toplumsal adaletsizliği ve insani değerlerin nasıl çiğnendiğini eleştirmeyi amaçlar. Bu eserin Türkiye'de yayımlanması, Türk okuyucularının Özbekistan'daki sosyal ve politik sorunları daha yakından tanımalarını sağlamış olabilir. Aynı zamanda, eserin Türkiye'de yayımlanmasıyla Türk edebiyatına da katkıda bulunmuştur.

Piyesler

- Eytsem Tilim Küyedi, Eytmesem Dilim (1956)
- Yürek Yanmağı Kerak (1957)
- Alme Güllegende (1960)
- Muzaffar Temur (1996)
- Bir Koshona Sirlari (2000)

Adil Yakubov'un piyesleri, genellikle Orta Asya'daki halkların hayatından kesitler sunar ve onların günlük sorunlarına odaklanır. Aynı zamanda dil ve kültür sorunlarına da değinir.

“Eytsem Tilim Küyedi, Eytmesem Dilim” (1956): Dil sorunlarına değinen ve çözüm önerileri sunan bir piyes.

“Yürek Yanmağı Kerak” (1957): Bir aile dramını konu alan piyes.

“Alme Güllegende” (1960): İnsanların günlük hayatındaki zorluklarla mücadelelerini anlatan bir piyes.

“Muzaffar Temur” (1996): Orta Asya'da geçen bir aşk hikâyesini konu alan piyes.

“Bir Koshona Sirlari” (2000): Bir kasabada yaşayan insanların sıradan hayatlarındaki sırları ve ilişkileri konu alan bir piyes.

III. BÖLÜM

3. ADİL YAKUBOV’UN ROMANLARINDA KONU, ZAMAN, MEKÂN VE ŞAHISLAR KADROSU

Bu bölümde, incelenen romanların sırasıyla romanın kimliği, olay örgüsü, zaman, mekân ve şahıslar kadrosuna yer verilmiştir. Adil Yakubov’un inceleme konumuz olan romanların daha iyi anlaşılması için zaman, mekân ve şahıslar kadrosu verilmeden önce geniş bir olay örgüsünü yapmayı uygun bulduk.

3.1. Mukaddes

3.1.1. Romanın Kimliği

Mukaddes romanı, 1963 yılında yayımlanmıştır. Adil Yakubov’u edebiyat dünyasına kazandıran eseridir. Özbek Türkçesi *Muqaddas (qissa)* adı olan romanı, Türkiye Türkçesine *Mukaddes* adıyla 2009 yılında Ahsen Batur aktarmıştır.

Mukaddes özünde bir aşk romanıdır ve bu yanıyla son derece sürükleyicidir. Fakat romanın odak noktası aşk gibi dursa da bu aşkın içinde geçtiği bir de toplumsal yapı ve kişisel seçim meselesi öne çıkmıştır.

“Adil Yakubov, edebiyat sahasına hikâyeci olarak başladı ve çalışmalarında devrin sosyal meselelerini ele aldı. Yazar olarak tanınmasında ise 1960’ta kaleme aldığı ve 1961’de basılan ‘sevgi destanı’ olarak nitelendirilen Mukaddes adlı uzun hikâyesi sağladı.”⁵²

3.1.2. Olay Örgüsü

“Hatayı düzeltmek için hayata yeniden başlamak gerekir.”⁵³

Mukaddes romanı geriye dönüş tekniğiyle yazılmıştır, romanın başkahramanı olan Şerif Sadıkov, geriye dönerek başından geçenleri tanıştığı gazeteciye anlatır.

⁵² Orhan Söylemez, “Türkiye’de Adil Yakupoğlu ve Roman Dünyası”, *Kardeş Kalem Dergisi*, S. 38, Eylül 2009, s. 71.

⁵³ Adil Yakubov, *Mukaddes*, (Çev. D. Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul, 2009, s. 121.

Gazeteci, Şerif'in hikâyesini ilk olarak gazeteci arkadaşından dinlemiştir. Arkadaşının anlattıkları onu etkilemiş ve onun hakkında bir hikâye yazmayı planlamıştır. Roman gazetecinin, makine fabrikasında Şerif'le tanışmasıyla başlar. Eserin başkahramanı Şerif, yirmi yirmi bir yaşlarında, bir fabrikada işçi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda örnek bir Sovyet işçisi olarak tanımlanan, işine saygı duyan, arkadaşları tarafından da değer verilen bir kişidir. Yazar-anlatıcı tarafından Şerif şöyle tanıtılır:

“Öyle insanlar vardır ki, onların tüm erdemleri yüzlerinden belli olur; konuşmasından, çehresindeki ifadeden anlaşılırdı. Bunlar, bir sohbetle sizi kendilerine bağlarlardı. Bu sıcakkanlı da sözünü ettiğim o kişilerdendi. Yirmi yirmi bir yaşlarında, uzun boylu, uzun yüzlü, kara gözlerinde ılık bir tebessüm gizlenen bu delikanlı, işine düşkünlüğü, tevazusu ve âlicenaplığı ile daha ilk görüşmemizde beni meftun etmişti. Sosyalist emek takımının en iyi üyelerindendi ve sadece dostları arasından değil, tüm atölye çalışanları arasında dahi saygın bir yeri vardı.”⁵⁴

Bir gün gazeteci, Şerif'in çalıştığı makine fabrikasına gider. O günlerde “sosyalist çalışma grubu” şeklinde yeni bir söz çıkmış olmasından dolayı fabrika gazeteci ve yazarların istilasına uğramıştır. Orada bir süre Şerif'i izler ve sonra seslenir. Fakat Şerif de onu gazetecilerden sanmıştır. O yüzden direkt sonra buluşmak istediğini söyler.

“İşten sonra buluşsak nasıl olur?” diye sordu.”⁵⁵

Ardından o istenilen buluşma gerçekleşir ve Şerif'in geçmişini anlatmaya başlamasıyla asıl hikâye başlar. Fabrikada çalışan Şerif, üvey babasının ve annesinin teşvik etmeleriyle enstitü imtihanlarına girer. Romana adını veren Mukaddes adlı genç kız ile Şerif enstitü giriş imtihanları sırasında tanışır. Şerif, Mukaddes'i görür görmez âşık olur. Fakat Şerif'in aklında enstitüyü kazanırsa fabrikada dedikoduların döneceğini düşünüp durur. Ama aynı zamanda Mukaddes ile aynı sınıfta okuma

⁵⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 10.

⁵⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 11.

hayalleri kurar. Şerif ya okulu kazanıp mühendis olup aydın sınıfına mensup olacaktır ya da emek vererek fabrikadaki arkadaşları gibi emekçi olacaktır. Şerif, o günden sonra üç dört gün Mukaddes'i göremez. Akşamları kitap okumaktan yorulup, uykusu gelmeden önce yıldızlara bakarak yattığı sıralarda, daima Mukaddes'i hatırlar. Enstitüye giriş için ilk sınav günü gelir. Şerif, geleceğini, okuyup okuyamayacağını bu sınava, daha doğrusu, Mukaddes'i görüp göremeyeceğine bağlar. Sınav gününde enstitünün o kalabalık ortamında Mukaddes'in sırtı dönük olmasına rağmen onu beyaz ipek blûzunun eteğine düşen iki örgülü kumral saçlarından tanımıştır. Şerif Mukaddes'in yanına yaklaştığında Mukaddes'in kız arkadaşlarından biri Şerif'i göstererek ona bakmasını sağlarlar. Mukaddes'in o ânî bakışı Şerif'in yüreğini yerinden oynatmasına yetmiştir.

“Mukaddes'i sırtı bana dönük olmasına rağmen onu hemen tanımuştım. Beyaz ipek blûzunun eteğine düşen iki belik kumral saçlarından tanımuştım. Mukaddes, sık sık başını sallayarak kız arkadaşlarına bir şeyler anlatıyordu. Ben yaklaştığımda, kızlardan biri beni gösterip bir şeyler fısıldadı. Mukaddes birden pat diye başını çevirip baktı. O ânî bakış yüreğimi yerinden hoplatmaya yetmişti.”⁵⁶

Mukaddes'in soyadının “Abdulyeva” olduğu için ilk beş kişi arasında sınava girmesi gerekiyordu. Sınavlara ilk giren kişi olmak, genellikle zor kabul edilen bir durumdur. Hatta bilgisine çok güvenen kişiler bile içeri ilk giren kişi olmaktan kaçınırlardı. İşte bu durumdan korkan Mukaddes, başkalarından onun yerine sınava ilk girmeleri için rica etmesine rağmen kimse kabul etmemiştir. Bunun üzerine Mukaddes, Şerif'ten kendisi yerine ilk olarak sınava girmesini istemiştir. Şerif ise Mukaddes'in bu ricasını direkt olarak kabul etmiştir. İkisinin de sınavı iyi geçmiştir. Sınavdan sonra Şerif, Mukaddes ile dinlenip ders çalışmak istemiştir ama Mukaddes beş aldığı günler ders çalışmadığını söyleyerek kabul etmemiştir. Bunun üzerine Şerif, sinemaya gitme teklifinde bulunmuş Mukaddes bunu da reddetmiştir. Şerif, aslında Mukaddes'in kız arkadaşlarının görmesinden utandığı için ayrılmak istediği düşüncesiyle ayrılmışlardır.

⁵⁶ Adil Yakubov, **age**, s. 21.

Eve döndüğünde Şerif'i üvey babası ve annesi karşılamıştır. Şerif'in gönlündeki mutluluk yüzüne yansımış gibi ikisi de sınavının iyi geçtiğini anlamıştır. Şerif geçen sene de enstitü sınavına girmiş fakat kazanamamıştır. Annesi, Şerif'in enstitüye giremeyişi enstitüde okutman olmasına rağmen bir şey yapmayan üvey babasını sorumlu tutmaktadır. Ve geçen yıl aralarındaki kavgada annesi, Şerif'in öz oğlu olmadığı için bir şey yapmadığını söylemesi üzerine Şerif babasının yani Selim Kerimoviç'in öz babası olmadığını, üvey babası olduğunu öğrenmiştir.

“Bir yıldan beri karı koca arasında devam eden bu gönülsüz didişme bana oldukça ağır geliyordu. Öncelikle annem enstitüye giremeyişimden babamı sorumlu tutuyordu (çünkü Selim Keirmoviç enstitüde okutmandı). Diğer yandan geçen yıl ikisi arasında geçen büyük münakaşa sırasında Selim Kerimoviç'in öz babam olmadığını, sadece üvey babam olduğunu öğrenmiştim. O gün annem sanki benim orada olduğumu unutmuş gibi “Şerif kendi çocuğun değil, kendi çocuğun olsaydı...” demiş, sonra gözü bana takılınca sözü yarıda kalmıştı, ama onun şu bir ağız sözünden her şey anlamıştım. Bu söz beni çok etkilemiş, hem de öylesine çok etkilemişti ki, kendimi evden dışarı atıp, bir iki gün orada burada ayak sürmüştüm.”⁵⁷

Annesiyle üvey babası arasındaki tartışma Şerif'in aklına geçen yıl öz babasını öğrendiği zaman ve babasının yakın arkadaşı olan Süleyman Ekremoviç'le tanışmaları gelmiştir. Annesi, geriye dönüş tekniğiyle öz babasının cephede şehit düştüğünü, savaştan önce ise makine yapım fabrikasında konstrüktör olarak çalıştığını anlatmıştır. Şerif annesinden öz babası hakkındakileri ve özellikle de öz babasının makine konstrüksiyon kısmında çalıştığını öğrendiği zaman Şerif fabrikadan başka yerde çalışmayı o zamanlar babasının aziz hatırasına bir tür saygısızlık olarak düşünmüştür. Ama bu yıl enstitüye formları verirken duyduğu endişeyi bu defa yaşamamıştır. Mukaddes'le karşılaşmış olmanın sevinci gönlünün bir kenarında uyanan o şüpheyi bastırmıştır. Ardından Şerif yine Mukaddes'i hayal etmeye devam etmiştir. O sırada fabrikada aynı tezgâhta çalıştığı arkadaşı Tolagan evlerine gelmiştir. Tolagan, Süleyman Ekremoviç'in kendisine söyleyeceği şeyleri

⁵⁷ Adil Yakubov, **age**, s. 30.

olduğu için onu fabrikaya çağırdığını söylemiştir. Bu Şerif'in içinin bir tuhaf olmasına, hayallerinden eser dahi kalmamasına yol açmıştır. Şerif sabah iş yerine gidip âşık olduğunu, üniversitede okumak istediğini söylemeye karar verir ama söylemekten vazgeçmiştir. Süleyman Ekremoviç, Şerif'i çağırma sebebi olarak bütün fabrikaların ve tüm işçilerin sosyalist emek madalyasını almak için yarıştığını ve fabrika parti teşkilatının bütün tazgahlar ve ekiplerin çalışması, takım üyelerin ahlakı ve benzeri yönleri inceledikten sonra, gelecekte bu nişanı almaya layık olduğundan bahsetmiştir. Süleyman Ekremoviç Şerif, Tolganay ve Kulayaniç'ten öncülük etmelerini istemiştir. Şerif'e de istediği enstitüye girse bile fabrikadan ayrılmamasını ve açık öğretim şeklinde işini kısa zamanda halletmesini istemiştir. Şerif ise sosyalist emek takımında çalışmak ile Mukaddes arasındaki ikileme tekrar düşmüştür. O yüzden evdekilere danışma bahanesiyle fabrikadan ayrılır. Çünkü Şerif'in hangi yoldan gideceği henüz tanımadığı o kıza, Mukaddes'e bağlamıştır.

Yine bir sınav günü Mukaddes'le denk gelebilmek için erkenden enstitüye giden Şerif, Mukaddes'in kendisini beklediğini görünce heyecanlanmış, mutlu olmuştur. Çünkü yine Şerif, Mukaddes'in yerine ilk sınava girmeleri için anlaşmışlardı. Şerif artık Mukaddes'e âşık olduğunu hissettiğini düşünmektedir.

“Beni görür görmez bana doğru yürümeye başladı. Gözlerinde birden parlayan kıvançtan dudaklarında oynayan tebessümden Mukaddes'in beni, yalnız beni beklediğini anlayınca, kalbim yine bahar günlerindeki berrak güneş gibi ılık ve parlak hislerle dolup güm güm atmaya başladı.

...

Tıpkı önceki seferde olduğu gibi, Mukaddes'in sanki duygularımı sezdiğini, kendisine âşık olduğumu hissettiğini anladım. Güya bunu açıklamamdan korkuyordu.”⁵⁸

O gün Şerif'e sınav hocası üvey babası Selim Kerimoviç'in kendisinin neyi olduğunu sorması onun huzursuz olmasına sebep olmuştur. Şerif hiç kimsesinin olmadığını kendisinin torpil istemediğini sorulara vermiş olduğu cevaba göre not vermelerini istemiştir.

⁵⁸ Adil Yakubov, **age**, s. 45.

“Fakat hayat öyle bir şeydi ki, sağ eliyle başımı sıvazlarken, sol eliyle yüzünüze bir tokat akşedermiş. O gün imtihanda dizlerimin bağı çözülüp yere çöküvermeme az kalmıştı. Enteresan tarafı, buna babamın sebep olmasıydı. Bunu, beni imtihan eden zayıf, yarı canlı hocanın amfiye girdikten hemen sonra bir kağıdına bir yüzüme bakarak, “Selim Kerimoviç senin neyin olur?” diye sormasından anladım. Bir dakika kadar adeta aklım başımdan gitmiş, şaşırıp kalmıştım; fakat beynimde bir şey parlayıp, ihtiyarın maksadını da, alaylı gülümsemesini de, her şeyi aydınlatmıştı. Aynı anda yüreğimdeki korku da beni terk edip gitmişti. İçimden “Çaktırırsa çaktırsın!” diye düşündüm ve kendimde garip bir cesaret buldum. Hiç düşünmeden:

-“Hiç kimsem!” diye cevap verdim.

-“Ne?” dedi hoca aşağıdan yukarı doğru şöyle bir bakarak.

-“Hiç kimsem!” diye tekrarladım. “Cevabıma bakarak bir not verin کافی, hocam” dedim. “Ben sizden torpil istemiyorum!..”

İhtiyarın ecinle kaplı uzun yüzüne birden tatlı bir nur düştü.”⁵⁹

Şerif fizik sınavından üç, Mukaddes dört almıştır. Şerif’in üç almış olmasından Mukaddes kendini sorumlu tutmuştur. Bu yüzden de diğer sınavlarda onun yerine ilk girmesini ona haksızlık yaptığını düşündüğü için vazgeçmiştir. Edebiyat sınavlarının olduğu gün Mukaddes, Şerif için yer ayırmıştır. Bu durum Şerif’i hem mutlu etmiş hem de Mukaddes’in de kalbinin ondan yana çarptığını hissetmiştir. Mukaddes’le sınav çıkışı son sınavları olan kimya için beraber çalışma kararı alırlar. Ertesi gün sözleştikleri saatte, Komsomol gölünün karşısında Mukaddes’i beklerken Şerif, Süleyman Ekremoviç’le karşılaşır. Karşısında Süleyman Ekremoviç’i hiç beklemediği için hırsızlık yaparken yakalanan kişi gibi eli ayağına dolaşmasına sebep olmuştur. Şerif’in Süleyman Ekremoviç’i gördüğündeki korku Mukaddes’i görünce yok olmuştur. Otobüse binerek Bozsu’nun yakınlarındaki dört yol ağzındaki parka giderler. Ders çalışmaya başlarlar fakat Mukaddes’in içindeki sınav kaygısı aralarında sohbetin başlamasına sebep olur. Mukaddes aslında sınavı kazanamamaktan korkmadığını mahcup bir şekilde ailesinin yanına gitmekten

⁵⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 45-46.

korktuğunu ve babasının bu duruma üzülmekten çekindiğini bahseder. Mukaddes burada kendi ailesi hakkındakileri Şerif'e anlatır.

“- ‘Sınavları kazanamamaktan değil, mahcup bir şekilde geri dönüp gitmekten korkuyorum... Daha doğrusu babamın üzülmekten çekiniyorum.’ dedi. Mukaddes, sonra laf kendi kendine dönüp dolaşıp Begavat’a, onların ailesine geldi..

Mukaddes’in anası kendini çocuklarına feda edip, sadece onların geleceğini düşünerek, evinde oturan sade bir kadıymış. Babası ise fabrikada ustabaşı olarak çalışıyormuş. Fakat bu adam ustabaşılığa okuyarak değil, alınteri akıtıp, çalışmak suretiyle ulaşanlardanmış. Karı kocanın çok çocukları olmuş, ama şu anda sadece Mukaddes’le küçük kardeşi hayatta kalmış. İki büyük ağabeyi savaşta ölmüş. Şimdi ailenin en büyük çocuğu Mukaddes’miş. Bu yüzden mi, yoksa babası vaktiyle okumadığı için çok zahmet çektiği için mi, her neyse, çoktan beri Mukaddes’i okutup, mühendis çıkarmayı kafasına takmışmış. Evlerine misafir geldiğinde, arkadaşlarıyla çene çalıp otururken babası daima kızını çağırıp onlara gösterir, iyi okuduğunu söyler, över ve kızım elbette mühendis olacak diyerek kendisi de gururlanmış.”⁶⁰

Mukaddes ailesi hakkında anlattıklarıyla Şerif kendi kaderi arasında benzerlik kurar. Bu durum hem onu şaşırtmış hem de sevindirmiştir. Dün Mukaddes’e âşık olduğunu söyleme kararını birden unutmuş olduğunu fark etmiştir. Ama artık onun da kendisini sevdiğine inanmaya başlamış ve onun tek bir hedefi bu okulu kazanmak olmuştur.

Sonunda kaderlerini belirleyecek olan son sınav günü gelmiştir. Kimya sınavından Mukaddes dört, Şerif beş almıştır ve gün içinde son sınav notu olan edebiyat sınavlarının da açıklanmasını beklemeye başlamışlardır. Edebiyat sınav notundan Şerif başarısız olduğunu öğrenince, artık nefes alamaz gelir. Toplam on sekiz puanla Mukaddes’in, okulu kazanması kesindir. Ama on altı puanla Şerif’in kazanma şansı az hatta yok olmuştur. Bu durum Şerif’in öfkelenip üzülmeye sebep olmuş ve gözünü karartmıştır. Ani kararlar Mukaddes’le konuşmak, artık kendisine

⁶⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 62.

aşkınlık söylemek ister. İlk buluşma yerleri olan parka tekrar giderler. Şerif aslında enstitüye giremediği için üzülmeyişini aslında ona enstitü değil, Mukaddes'in kendisinin lazım olduğunu söyler. Mukaddes'i kendisine doğru çekerek dudağından öper aşkları o zaman tam anlamıyla başlar. Ardından Mukaddes'i Begavat'a ailesinin yanına uğurlar. Şerif de çalıştığı fabrikaya, tezgâhını görmeye gider.

Bir aydır izinli olduğu için gitmediği fabrika gözüne daha hoş gelir. Arkadaşlarıyla sohbet eder. Çalıştığı tezgâhta kendisi izinli olduğu için Koreli Boris Tsai vardır. Onun metal kesişini izler. Enstitü, sınav heyecanı ve hatta Mukaddes bile gözüne uzak ve önemsiz gözükmeye başlamıştır. O gün Süleyman Ekremoviç'in daha önce sözünü ettiği toplantı gerçekleşir. Toplantıya Şerif de katılır. Toplantı sonrası Süleyman Ekremoviç'e son sınavı başarılı vermiş olsaydı fabrikaya dönüp gelmeyeceğini söyler. Bunu üzerine Süleyman Ekremoviç yarın annesiyle konuşmak için evlerine geleceğini söyler ve Şerif fabrikadan ayrılır.

Ortalık karardığında eve giden Şerif'i annesi ve üvey babası bekler. Şerif, sınav sonrası annesine sınavında başarısız olduğunu söylediği için üvey babası bir dümenler çevirerek okul işini halletmiştir. Selim Kerimoviç, arkadaşlarından rica ederek edebiyat sınavını doğrulatıp eve getirmiş ve Şerif'ten doğru cevapları yazmasını istemiştir. Şerif buna karşı olsa da annesi okumasını çok istediğinden onu ikna eder, ayrıca gözünün önüne Mukaddes ve birlikte okuma hayalleri gelir. Daha sonra Şerif, sınav kâğıdını kopyalar ve bu şekilde sınav işi halledilir. Annesi bu sırada Şerif'e öz babasının cepheindeki resmini gösterir. Onun mektuplarını okumasını ister. Çünkü babası oğlunun okumasını, kendisi gibi mühendis olmasını çok istemiş ve vasiyet etmiştir. Bu durum Şerif'i daha çok okumaya cesaretlendirmiştir.

“Onun tek vasiyeti senin okutulmandı, oğlum. Okuyup mühendis olmanı istiyordu. Kendisi mühendisti, hem de iyi bir mühendisti, oğlum. Aha, ölmeden önce hastaneden yazdığı mektup. İnanmıyorsan, kendin okuyup gör.”⁶¹

Süleyman Ekremoviç ertesi gün Şerif'in annesiyle konuşmaya gelir. Annesi ise Şerif'in babasının vasiyetini yerine getirmek onu okutmak istediğini ve işten ayrılmasını ister. Bu durumu Süleyman Ekremoviç hoş karşılamaz. Çünkü Süleyman

⁶¹ Adil Yakubov, *age*, s. 90.

Ekrmeoviç, öz babasının arkadaşıdır. Birlikte okuyup, cephede de beraber olmuşlardır. O da Şerif'in mühendis olmasını istediğini bildiğini ama hayatta olsaydı bu yolda gitmeyeceğini söylese bile annesi çocuğunu okutmak konusunda kararlılığını söyler.

-“Ben Sadık'ı sizden daha az tanıyor değilim!” dedi. “Birlikte okuduk, cephede de beraberdik. Şerif'in mühendis olmasını arzu ederdi, bu doğru! Ama Sadık hayatta olsaydı bu yolda gitmezdi. Siz onu kapitalist çocuğu yapmak istiyorsunuz galiba! Ama maharet onu kapitalist yapmakta değil, adam gibi adam yetiştirmekte!”⁶²

Süleyman Ekremoviç, evden ayrılırken Şerif'e zor durumda kaldığında yanına gelmesini ve bu durumdan çekinmemesini söyler. O günden sonra Şerif'in günleri enstitüye kabul edildikleri duyuru ve Mukaddes'i beklemekle geçer. Beklenen gün gelir sınav sonuçları açıklanır Şerif enstitüye sonuçların açıklandığı listeye bakmaya gider. Şerif'in ismi listede bulunmasına karşı Mukaddes'in listede ismi yoktur. Bu işte bir yanlışlık olduğunu düşünen Şerif, olayı çözmek için dekanlığa konuşmaya gider. O sırada Mukaddes'le denk gelir. Birlikte dekanın yanına giderler. Dekan olmadığı için dekan yardımcısıyla konuşmak isterler. Dekan Yardımcısının da Mukaddes'le Şerif'i sürekli gözleyen, birkaç defa Mukaddes'le konuşup tanışmaya çalışan, Polat Azizov olduğunu görürler. Polat Azizov, ikisine tüm gerçeği söyler. Mukaddes on sekiz puan almasına rağmen Şerif'in kompozisyon kâğıdını değiştirdiğini, Mukaddes'in yerine alındığını anlatır. Mukaddes'le birlikte öğrenen Şerif büyük bir hata yaptığının farkına varmıştır. Eğer Mukaddes'in yerine enstitüye gireceğini bilmiş olsaydı bu işe asla razı olmazdı. Fakat iş işten geçmiştir ve Şerif'in bu büyük hatası artık Mukaddes'le aralarındaki köprünün yıkılmasına ve onu bir daha yapmanın mümkün olmamasına sebep olmuştur. Ayrıca Mukaddes'in güvenini sarsmıştır. Şerif gerçekten de büyük bir haksızlık ve adaletsizlik yaptığının farkına varır. Fakat o Mukaddes'e olan aşkıdan dolayı bu işin sonunu düşünmemiştir.

“-“Mukaddes,” dedim, “Mukaddes, yüzüme bir bak, ben...”

⁶² Adil Yakubov, *age*, s. 94-95.

Mukaddes vaziyetini değiştirmeden:

-“Hocanın dedikleri doğru mu?” diye sordu.

-“Mukaddes,” dedim yalvararak, “Bana bir bak...”

-“Doğru mu?” diye tekrarladı Mukaddes.

Birden boğazıma bir şey takılmış gibi, bir lahza sessiz kaldım.

-“Doğru, Mukaddes, ama inan bana, ben bu olayın senin enstitüye girmeni engelleyeceğini aklımın ucundan bile geçirmemiştim. Yoksa... Ben sen... Hem ben...”

Mukaddes birden başını çevirip yüzüme baktı. Onun çehresinde böyle bir ifadeyi hiç görmemiştim. Ateş püsküren kapkara gözleri daha bir güzel görünüyor; yüzü alevler içinde yanıyor, ıslak dudakları tepsirip duruyordu.

-“Senin girmeni engelleyeceğini düşünmemiştim diyorsun, ya başka birinin yerine girseydiniz n’olurdu?” dedi. Mukaddes, fakat gözleri boncuk boncuk yaş doldu. “Ben ahmak ise.. sana öyle inanmış, öyle inanmıştım ki!”

Tekrar yönünü öbür tarafa dönüp, elleriyle yüzünü kapayarak sessizce gözyaşı dökmeye başladı..

Yine biraz önceki gibi beynimde sanki bir şimşek çakmış gibi, güya iyi bir gerçeğin önünü kapatan perdenin bir kenarının kaldırıldığı hissine kapıldım. Bunu oldukça bariz bir şekilde fark ettim, fakat... Fakat bu meselenin bu tarafını hiç düşünmediğim de doğruydu! Büyük bir haksızlık ve adaletsizlik ettiğimi kabul ediyorum, amma, öncelikle bu işin sonunu iyi düşünmemiş isem de, beni bu işe zorlayan bir sebep vardı... Evet, bu sebep Mukaddes’ti.. Onunla olan aşkımızdı!..”⁶³

Şerif yapmış olduğu adaletsizliği düzeltmek için çaba gösterir ama Mukaddes bunu istemez. Mukaddes, önce çalışıp hayatı ve insanları daha fazla tanıyıp, daha sonra okumaya karar verdiğini bir mektupla Şerif’e bildirir ve ailesinin yanına döner. Hem Mukaddes’ten hem de enstitüden ayrılan Şerif pişmanlık duygusuyla ve hatayı düzeltmek için hayata yeniden başlamak gerektiğini inancıyla enstitü yerine işçiliği tercih eder ve fabrikada çalışmaya geri dönmesiyle roman son bulur.

⁶³ Adil Yakubov, *age*, s. 108-109.

3.1.3. Zaman

3.1.3.1. Nesnel Zaman

Adil Yakubov'un *Mukaddes* romanında geçen nesnel zaman, eserin başkişisi Şerif Sadıkov'un yirmi birli yaşlarında fabrikada işçi olarak çalıştığı ve sınavlara girdiği zamanı kapsamaktadır.

Eserde ilk başta gazetecinin anlattığı, hikâye şeklinde sunulan anlatıcının zamanı bellidir. Romanın başkişisi Şerif, gazeteciyle Bozsı boyunda buluşarak geçmişini, yani başından geçen aşk hikâyesini ve yaşadıklarını anlatır. Bunun dışında romanda zaman tam belli değildir. Yani diğer romanlardaki gibi tam yılı geçmemektedir.

“Sonunda sözünü ettiği o “zaman” gelmişti. İsteği üzerine tatil günü sabah erkenden şehir dışındaki Bozsı boyuna çıktık.

...

“Sonbaharın son günleriydi. Yaprakları dökülen iğdeler çıplak kalmış, kenardaki otlar ve hatta Bozsı sahilindeki kamışlar bile kuruyup, sararmıştı; ama ortalık ılık, güneş ışıkları tatlı ve gönül alıcıydı. Burada, iğdeliklerin yanındaki تنها yerde bana geçmişini, daha doğrusu bu yaz başından geçen ve kalbinde derin iz bırakan bir olayı anlattı.”⁶⁴

Yazar burada zaman unsuruyla beraber sonbaharın ne kadar hüznü bir mevsim olduğunu insanlar üzerinden ilişki kurarak vermiştir.

Sadece fabrika komsomol komitesinin odasını anlatırken, fabrikanın kuruluş yılının 1930'lu yıllara denk geldiğini söylememiz mümkündür. Ayrıca Şerif'in gençlik dönemleri, yaşadığı ortamın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşulları ile beraber ele alınmaktadır.

“Otuzlu yılların başında fabrikayla birlikte kurulan binanın içi oldukça karanlık, dar ve sıkıcı bir görünüme sahipti.”⁶⁵

⁶⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 11.

⁶⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 38.

3.1.3.2. Vak'a Zamanı

Mukaddes romanında yer alan kişi kadrosunun geriye dönüş veya bazı durumlara karşı, insan içinde uyandırdığı çağrışımların olması vak'a zamanına delildir. Olay örgüsü sırasında eserin başkişisi Şerif Sadıkov'un iç konuşmasıyla bazı hatıralarını vermektedir. Romanın bazı yerlerinde hatıralara gidip geçmişten haber verme durumları da karşımıza çıkar.

“Bilir misiniz, ilkbaharda yağmurdan sonra gökyüzü bambaşka berrak mavi renge bürünür. Yağmurla yıkanan ağaçlar tıpkı düğüne süslenen kızlar gibi açılır; hava nefis bir kokuyla dolar, kuşların cıvıltıları her tarafı kaplar.

Mukaddes'le vedalaşıp geri dönerken, benim gönlüm de tıpkı yağmurdan sonraki gökyüzü gibi bemberraktı. Sanki herkes bana bakıyor, güya yalnız ben değil, bütün insanlar gayriihtiyari birbirine karşı şefkatli, son derece nazik, oldukça iyi kalpliydiler.”⁶⁶

“Aradan bir ay geçmesine rağmen, hâlâ o mutlu anı, o bûseyi arzuluyorum, ama onu özlediğim geceleri gözümü kırpmadan şafak ışıklarıyla buluşturduğum anlarda bile bu dudakların böyle tatlı olduğunu bilmez, bir bûsenin tıpkı susamış insanı kandıran bir bardak kaynak suyu gibi kalbimdeki bütün elem ve ızdırapları bastıracağını düşünmezdim.”⁶⁷

Yine romanın sonunda geçmiş, geriye dönüşlerle karşımıza çıkar. Romanın başkişisi Şerif kendi hatasını yine kendi yüzüne vurarak geçmişte yaşadığı pişmanlık duygusunu ince bir şekilde anlatır. “Zaman, kişiler üzerinde olgunlaştırıcı etkisiyle görülürken, bireyi geçmişle hesaplaşmaya da götürür. Geçmişte yaptığı hatalar zamanla değişen bireyin ruhunda derin izler bırakır”⁶⁸ Şerif yapmış olduğunu hatayı

⁶⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 28.

⁶⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 70.

⁶⁸ Samet Azap, “Tölögön Kasımbov'un Cetilgen Kurak (Olgun Nesil) Romanda Yapı ve İzlek: Sovyet Tipi İnsan Yaratma Süreci” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (2), 842, 2016.

da yanlış eğitilmiş olmaya yorar. Bu da içinde yaşadığı sosyal ve siyasal duruma eleştiri mahiyetindedir.

*“ - Ne ettim ben? Nasıl yaptım bunu? Nasıl bıçağı kendi elimle kendi kalbimle sapladım? Baht-ı saadetinden kendi kendimi nasıl mahrum ettim? ”*⁶⁹

*“Sonra ben, emeğin değerini anlamaya başlamıştım. Bir yıl daha çalışıp temiz bir vicdanla enstitüye girebileceğimi, hiçbir okulun kapısının yüzüme kapanmayacağını da bilirdim. Tüm bunlar yanlış eğitilmiş olmanın sonuçları, ağabey!”*⁷⁰

Mukaddes romanında vak’a zamanı, genelde mevsim olarak bölüm başlarında geçmektedir. Romanda vak’a zaman sonbahar sonu yaz mevsiminin başında başlamaktadır. Aralarda mevsimlerin geçişleri yazar aracılığıyla öğrenilir ve tasvir edilir.

“Sonbaharın son günleriydi. Yaprakları dökülen iğdeler çıplak kalmış, kenardaki otlar ve hatta Bozsu sahilindeki kamışlar bile kuruyup, sararmıştı; ama ortalık ılık, güneş ışıkları tatlı ve gönül alıcıydı.

*... bu yaz başından geçen ve kalbinde derin iz bırakan bir olayı anlattı.”*⁷¹

*“Güneş iyice yükselmiş, her taraf alabildiğince ısınmıştı. Etraf öylesine ısınmıştı ki kaldırımın gölge basan yerleri dahi insanın ayaklarını adeta yakıyordu.”*⁷²

*“Yaprak kıpırdamıyordu. Ağaçlar bile tıpkı insanlar gibi sıcaktan bunalmış, boyunlarını bükmüşlerdi.”*⁷³

⁶⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 116.

⁷⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 123.

⁷¹ Adil Yakubov, **age**, s. 11.

⁷² Adil Yakubov, **age**, s. 26.

⁷³ Adil Yakubov, **age**, s. 27.

Mevsimler ile Şerif'in, Mukaddes'e karşı içinde yaşadığı duygular yansıtılmıştır. Yaz akşamlarındaki o karanlık üzüntü ve sıkıntılardan uzak, sessiz ve dingin bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Ayrıca hayali güz aylarında ılıman ülkelere doğru uçan kuşa benzetilmiştir. Özellikle burada zaman unsuruyla insanın duygu ve düşüncesini aktarır.

“Güneş batmıştı. Bahçeyi sadece yaz akşamlarına özgü yumuşak ve âsude bir karanlık kaplamaya başlamıştı. Her taraf alabildiğince sessizdi. Sadece yan avludaki çocuğun ağlama sesinden ve kerevetin altından akıp giden suyun tatlı şırıltısından başka bir şey duyulmuyor, yapraklar arasında bir iki altın nokta kıpırdıyordu. Bir yerlerden, belki de göl tarafından, meyûs fakat aydınlık hatıraları uyandıran bir şarkı sesi kulağa çalınıyordu. Hayalim güz aylarında ılıman ülkelere doğru uçan kuş gibi yine Mukaddes'in bulunduğu tarafa uçtu gitti..”⁷⁴

“Doğu tarafındaki dört katlı bina üzerinde yükselen güneş sokakları nur seline boşmuş, insanlar kendilerini ağaçların gölgesine atmaya başlamışlardı.”⁷⁵

Ayrıca Mukaddes romanında vak'a zamanı, haftanın günlerini ya da günün belirli saatini de vermektedir. Vak'a zamanını sadece mevsim veya hafta günleri olarak değil, günün belirli vakti olarak da verir. Mesela bugün, sabah, ertesi gün gibi ifadeleri de kullanmaktadır. Romanda bunun birçok örneği vardır. Fakat burada hangi sene olduğunu net söyleyemeyiz.

“Bugün o sessiz köşe gözüme yine cazibeli gözüktü. Kendimi kerevete atıp, elma ağacının kesif yaprakları arasından gökyüzüne dikildim.”⁷⁶

⁷⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 33.

⁷⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 57.

⁷⁶ Adil Yakubov, **age**, s. 32.

“Sabah kalkınca şöyle bir düşündüm. Bütün bir gece yaşadığım endişelere artık bir son vermek lazım diye karar aldım.”

...

“Bu fikri kafama iyice yerleştirip, saat on bir civarında evden çıktım. Saat on ikide işçiler yemek paydosu verirlerdi. Ben de tam o sırada varmak niyetindeydim, fakat ne olduysa otobüs gecikti. Bu yüzden belirlediğim saatte varamadım.”⁷⁷

“Ertesi gün erkenden, saat sekiz sularında Komsomol gölünün karşısında, postahanenin yanında buluşmayı kararlaştırdık.”⁷⁸

“Sözleştiğimiz yere kararlaştırdığımız saatte vardım. Mukaddes ise on beş dakika kadar gecikti. O zamanlar bütün kızların buluşma yerine özellikle geciktiklerini ve kendilerini bekletmekten tuhaf bir zevk duyduklarını bilmezdim. Bu yüzden o on beş dakika bana on beş asır gibi geldi.”⁷⁹

“Güneş batıp, ortalık karardığında eve varmışım.”⁸⁰

“Dışarıda hava bir değişmiş, rüzgar çıkmıştı. Avludaki kiraz ve kayısı ağaçları soğuk güz günlerini hatırlatmak istermiş gibi uğulduyor, sağa sola sallanıp duruyorlardı. Berrak gökyüzünün dolduran yıldızlar dahi bugün her zamankinden başkaca görünüyor, buz parçalarını andırırçasına soğuk bir çehreyle süzülüyordu.”⁸¹

“Sabahleyin güneşin ilk ışıklarıyla birlikte uyandım. Geceki rüzgar dinmişti. Gökyüzü masmavi, şişe gibi berraktı. Güneşin ilk ışıkları, avludaki iki top asma ağacının içinde cilveleşiyordu.”⁸²

⁷⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 36.

⁷⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 53.

⁷⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 54-55.

⁸⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 83.

⁸¹ Adil Yakubov, *age*, s. 90.

⁸² Adil Yakubov, *age*, s. 92.

3.1.3.3. Anlatma Zamanı

Adil Yakubov, *Mukaddes* adlı romanını 1960'ta kaleme almıştır. Roman 1961'de basılmıştır.⁸³ *Mukaddes* romanında yazar gazetecidir, anlatıcı ise romanın başkışısı Şerif Sadıkov'dur. Romanın sonunda "1960, Taşkent"⁸⁴ ibaresi bulunur."

Romanda zaman ilk olarak gazetecinin zamana başlamasıyla ve Şerif'in devam etmesiyle oluşur. Yazar-anlatıcı romanda şimdiki ve geriye dönüş teknikleriyle zamanı belirtir.⁸⁵

3.1.4. Mekân

3.1.4.1. Somut Mekânlar

3.1.4.1.1. Açık/Geniş/Dış Mekân

Adil Yakubov'un *Mukaddes* adlı romanında olayların anlatıldığı açık/geniş/dış mekân şehrin dışındaki Bozsı boyudur. Romanın başkışısı Şerif başından geçen olayları gazeteciye anlatmak için Çabanata'dan bir km. sonraki Bozsı'nun kenarında buluşmuşlardır. Şerif burada geçmişini, daha doğrusu bu yaz başından geçen ve kalbinde derin iz bırakan aşk hikâyesini anlatmıştır.

"Sonunda sözünü ettiği o "zaman" gelmişti. İsteği üzerine tatil günü sabah erkenden şehir dışındaki Bozsı boyuna çıktık.

*Belki bilirsiniz: Çabanata'dan bir km. kadar sonraki çukur yerde, yani Bozsı'nun kenarında, üç-dört top iğde ağacının bulunduğu تنها bir yer."*⁸⁶

Şerif, geriye dönüşle yaşadıklarını anlatmaya başladığında mekân olarak *Mukaddes*'i ilk gördüğü yer olan enstitü gelir. Enstitünün iç özellikleri bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Ama enstitünün penceresinden gözüken yer tasviri oldukça

⁸³ Orhan Söylemez, *age*, s. 71.

⁸⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 123.

⁸⁵ Banu Nagashbekova, "Adil Yakubov'un Romanında Aşk/Sevgi ve Ruslaştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:53, s. 123.

⁸⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 11.

önemlidir. Çünkü Şerif, Mukaddes'i ilk burada görmüştür ve onu görür görmez âşık olmuştur. Dolayısıyla Mukaddes'i ilk gördüğü yer olan enstitünün penceresinden gözüken manzara, onun aşkının bir nevî yansıması olarak karşımıza çıkmıştır.

“Pencereden, geniş, dört köşeli avlunun sadece bir kenarı, fiskiye büyük beton havuzla onun çevresindeki gül bahçesi ve üç dört top yaşlı salkım söğüt ağacı görünüyordu.”⁸⁷

Romanda açık/geniş/dış mekân olarak bir diğer önemli yer ise Şerif ile Mukaddes'in Komsomol gölünün karşısındaki postanenin yanında buluşarak gittikleri parktır. Parkın adı romanda isimlidir ama Komsomol gölünün civarındadır. Şerif, Mukaddes'le baş başa kalmak için تنها bir yer olmasını hayal ederken parkın doluluğu onun daha da heyecanlanmasına sanki herkesin onlara baktığı hissine kapılmasına sebep olmuştur.

“Ertesi gün erkenden, saat sekiz sularında Komsomol gölünün karşısında, postanenin yanında buluşmayı kararlaştırdık.”⁸⁸

“Park ağzına kadar doluydu. Enstitü giriş sınavlarını veren gençlerin hepsi sanki başka bir yerde yer bulamamış gibi buraya gelmiş, parkın en تنها köşelerini bile istila etmişlerdi. Kızıl kum serpilmiş daracık yollardan geçerken, banklara oturan gençlerin bize baktıklarını gördüm.

...

Bankın iki tarafında iki top yeşil kavak ağacı boy vermişti, fakat gölgesi koyu olmadığı için, yaprakları arasından giren güneş ışıkları yere parça parça düşüyordu. Bankın önüne serpilen kızıl kum bile ateş üzerindeki sac gibi ısınmıştı.”⁸⁹

Bu park Şerif ile Mukaddes'in aşklarının başladığı yer olarak da kabul edilir. Çünkü Şerif, Mukaddes'i burada öpmüştür. Bir sınav sonrası enstitüden çıkıp

⁸⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 13.

⁸⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 53.

⁸⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 60-61.

yürüyerek yine parka gitmişlerdir. Onların olduğu her yerde sürekli devam eden kalabalık tesadüftür ki bu sefer sakindir. O günkü kalabalığın olmaması da Şerif ile Mukaddes'in yakınlaşmasına sebep olmuştur.

“Tekrar o parka, varı yoğu yarım saat önce neşeli bir şekilde güle oynaya dolaştığımız parka döndük. Bu defa fazla kalabalık değildi.”⁹⁰

“Parkın en sonuna vardığımızda, sağ taraftaki kızıl kum serpilmiş dar yolda üzeri sarmaşık kaplı küçük bir gölgelik göründü. Gözümüz gölgeliğe takılınca, sanki önceden sözleşmiş gibi sessizce oraya doğru yürüdük.”⁹¹

“Hiçbir şey söylemeden onu tutup kendime doğru çektim ve bana bir öpücük vermeye razı olduğuna inanmadan bağırma bastım.

...

Bir dakikada bu âlem, ayaklarımın altındaki üzerinde doğup büyüdüğüm bu yer, tepedeki masmavi gökkubbe... Hepsi birden kayboldu ve sadece benle Mukaddes...”⁹²

Bireyin kendisi ve çevresiyle uyum içinde olduğu açık/geniş mekânlarda birey kendini güvende hisseder. Mukaddes romanında başkişi Şerifin kendini konumlandığı acık/geniş mekân hem kendini Mukaddes'in yanında mutlu hem de güvende hissettirir.

Şerif'in iç dünyası Mukaddes'le geçirdiği anların başka kimsede onunla aynı hisleri yaşamayacağı hissini verir. Aşkla olan ruhsal duygusu, onu psikolojik olarak rahatlatır. Mekânın insan üzerindeki olumlu etkileri bireyin bakış açısının değişmesinden anlaşılır.⁹³

⁹⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 61.

⁹¹ Adil Yakubov, **age**, s. 62.

⁹² Adil Yakubov, **age**, s. 70.

⁹³ Banu Nagashbekova, **age**, s. 124.

3.1.4.1.2. Kapalı/Dar/İç Mekân

Adil Yakubov'un *Mukaddes* adlı romanında ilk olarak kapalı/dar/iç mekân, Şerif'in çalıştığı makine fabrikası gelir. Roman gazetecinin, makine fabrikasında Şerif'le tanışmasıyla başlar. Fabrika 30'lu yıllarında başında kurulmuştur. Romanın başlarında fabrika ve fabrika idare binasının tasvirleri vardır.

“Otobüs nöbetçi kulübesinin önünde durdu. Saat on ikiyi çeyrek geçtiği için işçiler yemeğe çıkmışlardı. İçeriye, büyük tezgahların bulunduğu geniş atölyeye mi gideyim, restorana mı varayım diye düşünürken, fabrika idare binasının bulunduğu sokağın sağ tarafında, toz ve kurumdan kül rengine bürünmüş görümsüz binanın kapısında Kulayaniç denilen Ermeni genç göründü.”⁹⁴

Fabrika idare binası, adetâ Şerif'in içinde yaşadığı sıkıntılara göre tasvir edilmiştir. İdare binasının içi karanlık, dar ve sıkıcı bir hali vardır. Binanın kapısı da toz ve kurumdan kül rengine bürünmüştür.

Eserin başkahramanı Şerif, bir fabrikada işçi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda örnek bir Sovyet işçisi olarak tanımlanan, işine saygı duyan, arkadaşları tarafından da değer verilen bir kişidir. Fabrikada çalışan Şerif, üvey babasının ve annesinin teşvik etmeleriyle enstitü imtihanlarına girer. Romana adını veren Mukaddes adlı genç kız ile Şerif enstitü giriş imtihanları sırasında tanışır. Şerif, Mukaddes'i görür görmez âşık olur. Fakat Şerif'in aklında enstitüyü kazanırsa fabrikada dedikoduların döneceğini düşünüp durur. Ama aynı zamanda Mukaddes ile aynı sınıfta okuma hayalleri kurar.

Şerif ya okulu kazanıp mühendis olup aydın sınıfına mensup olacaktır ya da emek vererek fabrikadaki arkadaşları gibi emekçi olacaktır. O yüzden romanda karşımıza çıkan “makine fabrikası” ve “enstitü” Şerif'in bu iki mekân arasında sıkışıp kalmasına sebep olmuştur.

“Otuzlu yılların başında fabrikayla birlikte kurulan binanın içi oldukça karanlık, dar ve sıkıcı bir görünüme sahipti. Ampül yakılıp

⁹⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 36.

bırakılmış dar koridorun iki tarafındaki bazıları beyaz saç, bazıları deri kaplanan ve sık sık açılıp kapanan bir dizi kapının yanından geçip, koridorun sonuna geldik ve sol koldaki üçüncü odaya girdik. Burası, fabrika komsomol komitesinin odasıydı.”⁹⁵

Şerif’in fabrika ile enstitü arasında kararsız durumda kalması roman boyunca devam eder. Atölye Şefi Süleyman Ekremoviç, enstitüye açıktan devam etmesini ister ve fabrikada derecesinin yükselteceğini söyler. Fakat buna rağmen Mukaddes’e olan aşkı enstitüde birlikte okuma düşüncesi ağır basar.

Romanın ilerleyen olayları ile birlikte fabrika, Şerif’in gözünden yansımalar şu şekilde karşımıza çıkar:

“Ana kapıdan girişte yarım hektar kadar bir gül bahçesi vardı. Bu bahçenin ortasında fabrikanın iftihar panosu yer alır; içine bazı bölümlerde çalışanların aldıkları kupalar ve mansiyon plaketleri konulurdu. Bahçenin arkasında gözün zor yetiştiği yerlere, birbirine paralel kurulmuş yüksek tezgahlar dizilmişti. Her biri büyük buhar makinalarını andırıyordu.

Benim çalıştığım makina tezgahları gül bahçesinin arkasındaki üçüncü binadaydı.

Avluya girince gül bahçesinin ortasından geçen yolun sol tarafında, küçük beton havuzun yanında toplanan takım arkadaşlarıma gözüm takıldı.”⁹⁶

“Dıştan bakınca bir serayı hatırlatan atölyeye girince, içerdeki ağır makinaların muhteşem görünüşü, tezgahların uğultulu sesleri, doğranan metallere saçılan kıvılcımlar, metal artıklarının çıkardığı çars-çurs sesler ve başka sesler ilk defa içeri giren birinin aklını başından alır, hem korkutur hem de çıkardığı ses cümbüşüyle kendine çekerdi. Elbette bir süre sonra insan bu manzaraya, bu gürültüye alışır ve her şey ona tabii görünürdü. Enteresan; bir aydır gelmediğim için mi bilmiyorum, atölye tıpkı ilk defa içeri girdiğim günkü gibi göründü bana.

⁹⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 38.

⁹⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 74-75.

Benim çalıştığım tezgah atölyenin ortasındaydı. İki tarafı sıra sıra tezgahlarla dolu koridordan yürüyerek kendi tezgahımın başına vardım.”⁹⁷

“Fabrikanın tıpkı bir kutuyu andıran uzun, ensiz kulübü ağzına kadar doluydu.”⁹⁸

Bir diğer kapalı/dar/iç mekân enstitüdür. Romana isim veren Mukaddes ile romanın başkışisi Şerif enstitüde karşılaşırlar. Özellikle enstitü, romanda önemli bir fonksiyon görevi görür. Çünkü Şerif ilk burada Mukaddes’i görmüş ve âşık olmuştur.

Özellikle de yaşanan tüm olayların başladığı ve bittiği yer olarak burası karşımıza çıkar. Şerif, enstitü binasına ilk girdiği anda enstitüyü şu şekilde tasvir eder:

“İçeri girdiğimde pencereleri avluya bakan uzun, yarı karanlık amfi, genç kız ve erkeklerle ağzına kadar doluydu.

...

Şansıma kapıdan girişte, yarı açık duran büyük pencerenin altında, sırt tahtası düşmüş boş bir sıra, onun yanında da birinin bir tarafa doğru eğdiği uzun masa bomboş duruyordu.

...

Amfi loş, sıcak ve oldukça pis bir ter kokusuyla doluydu.”⁹⁹

“Dar koridorun öteki başına yakın bir yerde, benim sınava gireceğim otuz beş numaralı salonun önünde bir grup lise son sınıf öğrencisi toplanmıştı.”¹⁰⁰

Romanda bir diğer önemli kapalı/dar/iç mekân ise Şerif’in evleridir. Evleri “Komsomol gölünün arkasında, Bozsu boyundadır.”¹⁰¹ Şerif kafasındaki

⁹⁷ Adil Yakubov, **age**, s. 76.

⁹⁸ Adil Yakubov, **age**, s. 78.

⁹⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 13.

¹⁰⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 21.

¹⁰¹ Adil Yakubov, **age**, s. 29.

düşüncelerle eve her gittiğinde annesi ve üvey babasının enstitüye gitmesi için ısrarları Şerif'in içinde yaşadığı sıkıntılara bir yenisini ekler.

Özellikle bu mekânlarda Şerif, kendi ruh haliyle ve çevresindekilerle çatışma haline girer. Çözumsuz görünen olaylar başkişiyi huzursuz duruma getirir.¹⁰² Özellikle Şerif, herkesten uzaklaşarak evlerinin avlusunda kendi kurduğu kerevette dinlemeye, kitap okumaya kaçır.

*“Avlunun batı tarafındaki sessiz köşeye, vaktiyle kendi ellerimle dikiğim elma ağacının altına bir kerevet kurmuştum. Kerevetin altından bir ark geçer, gece gündüz bu arktan akıp giden su ruhuma huzur verir kitap okumaktan yorulduğum anlarda tatlı sesiyle beni dinlendirirdi.”*¹⁰³

3.1.4.2. Mekân Tasvirleri

Mekân tasvirleri, yazarın mekânı ayrıntılı bir şekilde aktardığı bölümlerdir. Bu tasvirler, olayların geçtiği mekânı görselleştirmesine yardımcı olur ve romanın atmosferini zenginleştirir.

Yazar, mekân tasvirleriyle mekânın fiziksel özelliklerini açıklayabilir. Ayrıca, mekânda bulunan nesnelerin özellikleri de betimlenebilir, bu da mekânın karakterini ve atmosferini daha da belirgin hale getirebilir.

Mekân tasvirleri aynı zamanda mekânda bulunan nesnelerin veya detayların anlamını ve önemini vurgulamak için de kullanılabilir. Yazarın mekânı tasvir etme şekli, romanın atmosferini ve duygusal tonunu da etkileyebilir. Tüm bu detaylar, okuyucunun o mekâna dair canlı bir görsel ve duygusal deneyim yaşamasını sağlar ve romanın atmosferini güçlendirir.

Adil Yakubov'un *Mukaddes* adlı romanında, çeşitli mekânların tasvirleri önemli bir rol oynamaktadır. İşte romanın çeşitli mekânlarını ve tasvirlerini içeren detaylar:

Şehir: Romanın başlangıcında, başkarakterin yaşadığı isimsiz bir "Şehir" mekânı ortaya çıkar. Bu mekân genel olarak Şerif'in evini, iş yerini ve sokaklarını içerir.

¹⁰² Banu Nagashbekova, *age*, s. 124.

¹⁰³ Adil Yakubov, *age*, s. 32.

Şerif'in yaşadığı sokaklar, yürüyüş yaptığı güzergâhlar ve günlük hayatının geçtiği alanlar mekân tasvirlerinin odak noktasıdır.

Makina Fabrikası: Romanın ilk bölümlerinde, Şerif'in çalıştığı makina fabrikası mekânı tanıtılır. Bu mekân, endüstriyel bir ortamın tasvirini içerir. Fabrikanın büyüklüğü, gürültüsü, makinelerin hareketleri ve çalışanların yoğunluğu gibi detaylar, bu mekânın atmosferini yansıtır.

Enstitü: Şerif'in gittiği bir enstitü mekânı da romanın ilerleyen bölümlerinde ortaya çıkar. Enstitünün bilimsel ve akademik atmosferi, laboratuvarlar, derslikler ve çalışma odaları gibi detaylarla aktarılır.

Komsomol: Romanın kurgusal bir mekânı olan Komsomol, Şerif ve Mukaddes'in birlikte ziyaret ettiği bir yerdir. Bu mekânın parkları, yeşil alanları ve dinlenme noktaları, huzurlu bir atmosfer yaratmak için tasvir edilir.

Bozsu Boyu: Bozsu Boyu, romanın bir diğer mekânıdır ve Mukaddes'in yaşadığı yerdir. Bu mekân, Belagat şehrine yakın bir yerde bulunan bir köy veya kasaba olarak tasvir edilir. Bozsu Boyu'nun doğal güzellikleri, kırsal atmosferi ve topluluk yaşamı gibi unsurlar ön plana çıkar.

Yurt: Mukaddes'in geçici olarak kaldığı bir "Yurt" mekânı da tasvir edilir. Bu mekân, konaklama tesislerini ve diğer detayları içerebilir.

Yukarıda belirtilen mekânlar, *Mukaddes* romanında çeşitli olayların ve karakterlerin etkileşimde bulunduğu önemli mekânları temsil etmektedir. Bu tasvirler, romanın atmosferini ve okuyucunun olayların geçtiği mekânları canlandırma yeteneğini geliştirmek için kullanılır.

Romandan alınan bazı mekân tasvirleri şu şekilde karşımıza çıkar:

*“Mukaddes'in döndüğü sokakta, köşeden yüz elli iyi yüz adım kadar ileride, enstitüye bağlı kız yurdu vardı.”*¹⁰⁴

¹⁰⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 17.

*“Geri döndüm. Köşeye ulaştığımda belgelerimi henüz vermediğimi hatırladım. Yavaş adımlarla enstitü karşısındaki ağaçlık meydana vardım. Dalları birbirine dolanan salkım söğütler, nazik akasyalar, onları kucaklayıp, başlarını okşayan yüksek çınar ağaçlarının koyu gölgesindeki bankların hepsini genç kızlar ve erkekler işgal etmişlerdi.”*¹⁰⁵

*“O gün kıvancıma kıvanç katılan şanslı bir günmüş. Şu yakınlarda yıkanan asfalt sokaklar serin ve ayna gibi parlıyordu. Üzerlerine su sıkılan ağaçlar, gün ışığı altında yıkanmış ve güya bayramda sürmelenip süslenen kızlar gibi açılıp, yeşermişti.”*¹⁰⁶

3.1.5. Şahıslar Kadrosu

3.1.5.1. Başkişi

Başkişi, romanın olaylarının merkezinde yer alır ve hikâyenin ilerlemesi için önemli bir rol oynar. Başkarakter, olayların başlamasında, gelişmesinde ve sonuca bağlanmasında etkili olan eylemleri gerçekleştirir ve eserde detaylı bir şekilde tanıtılır.

Romandaki başkişi tüm yönleriyle, iç dünyalarının ve yaşamlarının en ince ayrıntılarına vararak diğer karakterlerden ayrılır. Roman boyunca, başkarakterin düşünceleri, hisleri, geçmişi ve amaçları gibi özellikleri ayrıntılı bir şekilde açıklanır. Böylece okuyucu, başkarakterin iç dünyasını anlama fırsatı bulur ve onun deneyimlerine ve gelişimine tanık olur.

Başkarakterin tanıtımı, genellikle dış görünümü, kişilik özellikleri, geçmişi, tutkuları ve hedefleri gibi detaylarla yapılır. Yazar, başkarakterin düşüncelerini ve duygularını aktararak onun iç dünyasını okuyucuya yansıtabilir. Aynı zamanda başkarakterin diğer karakterlerle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin olayların gelişimine etkisi de belirtilir.

Başkarakterin rolü, romanın temalarını ve mesajlarını iletmek, bir perspektif sunmak ve olayların ilerlemesini sağlamak gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda

¹⁰⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 18.

¹⁰⁶ Adil Yakubov, **age**, s. 98.

şekillenebilir. Onun hikâyedeki değişimi ve büyümesi, okuyucunun empati kurmasını ve hikâyeyle bağlantı kurmasını sağlayabilir.

Başkarakter, romanın anlatıcısı olabilir veya üçüncü şahıs bakış açısıyla anlatılan bir hikâyede odak noktası olabilir. Her durumda, başkarakterin ayrıntılı tanıtımı ve gelişimi, hikâyenin ilerlemesinde ve sonuca ulaşmasında önemli bir rol oynar. *Mukaddes* romanındaki başkişisi Şerif'tir.

- Şerif

Makina fabrikasında çalışan, sosyalist emek takımının en iyi üyelerinden biridir. Sadece dostları arasında değil, tüm atölye çalışanları arasında dahi saygın bir yeri olan Şerif, romanda şu şekilde tanıtılır:

*“Yirmi yirmi yaşlarında, uzun boylu, uzun yüzlü, kara gözlerinde ılık bir tebessüm gizlenen bu delikanlı, işine düşkünlüğü, tevazusu ve âlicenaplığı ile daha ilk görüşmemizde beni meftun etmişti. Sosyalist emek takımının en iyi üyelerindendi ve sadece dostları arasında değil, tüm atölye çalışanları arasında dahi saygın bir yeri vardı.”*¹⁰⁷

Yirmi yaşlarında olan Şerif, fiziksel olarak uzun boylu, kara gözlüdür. Şerif annesi Rahime Hanım ve enstitüde okutman olan üvey babası Selim Kerimoviç ile beraber yaşamaktadır.

Şerif'in annesi Rahime Hanım ve üvey babası Selim Kerimoviç arasında bir tartışma sonucu Selim Kerimoviç'in öz babası olmadığını, öz babası Sadık'ın cephede şehit düştüğünü, savaştan önce ise makine yapım fabrikasında konstrüktör olarak çalıştığını öğrenir.

*“Diğer yandan geçen yıl ikisi arasında geçen büyük münakaşa sırasında Selim Kerimoviç'in öz babam olmadığını, sadece üvey babam olduğunu öğrenmiştim.”*¹⁰⁸

¹⁰⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 10.

¹⁰⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 30.

Babasının yakın arkadaşı olan Süleyman Ekremoviç, Şerifi fabrikaya götürür ve belgelerini hazırlayarak onu kendi atölyesine alır. Şerif, Süleyman Ekremoviç vesilesiyle fabrikada işçi olarak *Universal* marka bir tezgâhta çalışmaya başlar.

Şerif, annesinden öz babası hakkında daha fazla bilgi edindiğinde, özellikle babasının makine konstrüksiyon kısmında çalıştığını öğrenir. Şerif, babasının bu alanda çalıştığını öğrendiğinde, o dönemde başka bir yerde çalışmanın babasının anısına bir saygısızlık olabileceğini düşünür. Bu nedenle, Şerif, babasının aziz hatırasını korumak ve ona saygı göstermek adına fabrikada çalışmaya devam etmeyi tercih eder. Bu karar, Şerif'in babasının izinden gitmek ve onun mirasını sürdürmek isteğini yansıtabilir.

Şerif'in bu tutumu, babasının hatırasına olan saygısını ve onunla olan bağı güçlendirebilir. Fabrikada çalışmaya devam etmek, Şerif'in kendini babasının mirasının bir parçası olarak hissetmesine ve babasının iş alanında emek vermekle ona olan bağlılığını göstermesine yardımcı olabilir.

Bu detaylar, Şerif'in karakter gelişimi ve kimlik arayışı üzerinde etkili olabilir. Babasının anısına olan bağlılığı, Şerif'in gelecekteki tercihlerini ve hedeflerini belirleyebilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Şerif'in babasının aziz hatırasına olan bağlılığının nasıl şekillendiği ve onunla ilgili duygusal yolculuğunun nasıl ilerlediği daha ayrıntılı olarak anlatılabilir.

“Süleyman Ekremoviç, babamın en yakın arkadaşı olduğunu, birlikte okuyup, birlikte çalıştıklarını anlatmıştı.

...

Süleyman Ekremoviç, elimden tutarak beni fabrikaya bizzat götürmüş, belgelerimi kendisi hazırlayarak, kendi atölyesine almış, daha sonra kendimden bir parça haline gelen şu universal evladiyelik tezgâhta ilk işi kendisi yapıp bana göstermişti.” ¹⁰⁹

Bu alıntıda Şerif'in babasının yakın arkadaşı Süleyman Ekremoviç'in Şerife yardım ettiği ve rehberlik ettiği vurgulanır. Süleyman Ekremoviç, Şerife fabrikada çalışma imkânı sağlar ve onun yeteneklerini destekler. Şerif'in anlatımından

¹⁰⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 31.

anlaşıldığı kadarıyla bu deneyim Şerif için önemli bir dönüm noktasıdır ve onun için büyük bir anlam ifade eder.

Bu cümleler, Şerif'in bağıllık duygusunu ve Süleyman Ekremoviç ile olan ilişkisini vurgular. Süleyman Ekremoviç'in Şerif'e yardımcı olması ve ona özel bir iş vermesi, Şerif'in kendi yeteneklerini keşfetmesine ve geliştirmesine yardımcı olur. Aynı zamanda bu ilişki, Şerif'in babasının anısına olan saygısını da yansıtır, çünkü Süleyman Ekremoviç babasıyla yakın bir dostluğa sahiptir ve Şerif'e babasının izinden gitme fırsatı sunar.

Bu tasvir, romanın ana karakterlerinden biri olan Şerif'in yaşamındaki önemli bir olayı ve ilişkiyi betimlemektedir. Şerif'in anlatımı, okuyucuya bu ilişkinin Şerif için ne kadar değerli olduğunu ve onun hayatında nasıl bir dönüm noktası olduğunu aktarmaktadır.

Ailesi özellikle de annesi, Şerif'in enstitü imtihanlarına girerek okumasını ve mühendis olmasını çok istemiştir. Şerif de okumayı isteyen bir karakterdir. Fakat fabrikadaki emek takımından olan arkadaşlarının çalışmaktan kaçtığını düşüncelerinden çekinir. Şerif ilk yıl enstitü sınavlarına girse de başarısız olur. Ama Şerif, annesinin ve babasının verdiği vazifeyi yerine getirmek için ikinci yıl izinli olduğu zamanda tekrar enstitü sınavlarına girer ve sınava hazırlık sınıfında hayatını değiştiren, hayatına anlam katan ve kitaba ismini veren aşkına rastlar. Tam anlamıyla ilk görüşte aşk olarak değerlendirebileceğimiz bu durum Şerif'in bütün hayatını etkiler. Bu aşk, Şerif'in yaşamına anlam katan bir dönüm noktası olur.

Mukaddes'i gören Şerif için artık her şey değişmiştir. Sınavlara, enstitüye girme arzusundan çok Mukaddes'i tekrar görebilmek, onunla konuşabilmek arzu ve heyecanı ile girer.¹¹⁰ Şerif'in Mukaddes ile olan ilişkisi, Mukaddes'in Şerif'ten kendisinin yerine enstitü sınavına girmesini istemesiyle başlamıştır. Mukaddes, kendi yerine Şerif'in sınava girmesini isteyerek ona bir tür fedakârlık talep etmiştir. Bu istek, Şerif'in hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Daha sonra, Şerif'in günleri Mukaddes'i hayal etmekle geçmeye başlar. Şerif, Mukaddes'e olan duygusal çekimini güçlü bir şekilde hissetmekte ve onu düşünerek vakit geçirmektedir. Mukaddes'in talebi ve varlığı, Şerif'in hayatında büyük bir etki yaratmış ve onun düşüncelerini, hislerini ve hareketlerini etkilemiştir.

¹¹⁰ Kübra Mutlu, *age*, s. 32.

Bu durum, Şerif'in Mukaddes'e olan aşkının gücünü ve derinliğini vurgular. Mukaddes'in varlığı, Şerif'in hayatında bir tutku kaynağı haline gelmiş ve onun düşüncelerini ve eylemlerini yönlendiren bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Romanda bu ilişki, Şerif'in duygusal ve psikolojik gelişimini, aşkın etkilerini ve hayatının nasıl değiştiğini daha detaylı bir şekilde anlatır. Şerif'in Mukaddes'i hayal etmekle geçen günleri, romanın ilerleyen bölümlerinde karakterlerin diyalogları ve olay örgüsü üzerinden daha derinlemesine işlenmiştir.

Mukaddes'le olan sohbetlerinden sonra Şerif'in gönlünde olanlar romanda şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Bilir misiniz, ilkbaharda yağmurdan sonra gökyüzü bambaşka berrak mavi renge bürünür. Yağmurla yıkanan ağaçlar tıpkı düğüne süslenen kızlar gibi açılır; hava nefis bir kokuyla dolar, kuşların cıvıltıları her tarafı kaplar.

Mukaddes'le vedalaşıp geri dönerken, benim gönlüm de tıpkı yağmurdan sonraki gökyüzü gibi bemberraktı. Sanki herkes bana bakıyor, güya yalnız ben değil, bütün insanlar gayriihtiyari birbirine karşı şefkatli, son derece nazik, oldukça iyi kalpliydiler.”¹¹¹

Bu cümleler, doğanın ve atmosferin Şerif'in iç dünyasına yansımaları anlatıyor. İlkbaharda yağmur sonrası gökyüzünün berrak maviye dönmesi, ağaçların yeniden canlanması ve hava kokusunun nefis olması gibi detaylar, doğanın yenilenmesini ve canlanmasını sembolize eder.

Şerif, Mukaddes'le vedalaşırken içinde bulunduğu duygusal durumu, doğanın bu yeniden doğuşuyla ilişkilendirir. Onun gönlü, yağmurdan sonraki gökyüzü gibi berrak ve açıktır. Şerif, sanki herkesin ona baktığını hisseder ve insanların birbirlerine karşı şefkatli, nazik ve iyi kalpli olduğunu düşünür.

Bu anlatım, Şerif'in iç dünyasının ve duygularının doğayla paralellik gösterdiğini vurgular. Doğadaki canlılık ve güzellik, Şerif'in içsel değişimini ve umut dolu duygularını yansıtır. Aynı zamanda, bu anlatım, doğanın insanların ruh hallerini etkileyebileceğini ve insanların doğayla bağlantı kurarak huzur ve mutluluk bulabileceğini ifade eder.

¹¹¹ Adil Yakubov, *age*, s. 28.

Bu tür tasvirler, romanda atmosferin ve karakterlerin duygusal durumlarını anlatmak için kullanılan bir edebi tekniktir. Doğanın betimlemesi, romanın atmosferini zenginleştirir ve karakterlerin duygusal durumlarını daha etkili bir şekilde aktarır.

Şerif, Mukaddes'e olan aşkıdan sabah iş yerine gidip Süleyman Ekremoviç'e âşık olduğunu, üniversitede okumak istediğini söylemeye karar verse de Süleyman Ekremoviç'in söylediklerinden sonra vazgeçmiştir.

Süleyman Ekremoviç, Şerif'e bütün fabrikaların ve tüm işçilerin sosyalist emek madalyasını almak için yarıştığını ve fabrika parti teşkilatının bütün tazgahlar ve ekiplerin çalışması, takım üyelerin ahlakı ve benzeri yönleri inceledikten sonra, gelecekte bu nişanı almaya layık olduğundan bahsetmiştir. Süleyman Ekremoviç Şerif, Tolganay ve Kulayaniç'ten öncülük etmelerini istemiştir. Şerif'e de istediği enstitüye girse bile fabrikadan ayrılmamasını ve açık öğretim şeklinde işini kısa zamanda halletmesini istemiştir. Şerif ise sosyalist emek takımında çalışmak ile Mukaddes arasındaki ikileme tekrar düşmüştür. Şerif'in hangi yoldan gideceği henüz tanımadığı o kıza, Mukaddes'e bağlamıştır.

Şerif'in gittiği her yerde aklında sadece Mukaddes vardır. Kendini o kadar mutlu hisseder ki, Şerif, Mukaddes'e âşık olduğunu kimseye söylemese de etrafındakiler onu biliyormuş gibi hisseder.

Şerif ve Mukaddes'in günleri enstitü sınavlarını tamamlamakla geçer. Enstitüye girebilmek için toplamda en az on sekiz puana ihtiyaç vardır. Sınavlardan Mukaddes on sekiz, Şerif ise on altı puan alır. Aldığı bu puanla Şerif'in enstitüye girmesi mümkün değilken annesinin oğlunun okumasını çok istemesi üzerine üvey babası Selim Kerimoviç, arkadaşlarından rica ederek edebiyat sınavını doğrulatıp eve getirmiş ve Şerif'ten doğru cevapları yazmasını istemiştir. Şerif buna karşı olsa da annesi okumasını çok istediğinden onu ikna eder, ayrıca gözünün önüne Mukaddes ve birlikte okuma hayalleri gelir.

Daha sonra Şerif, sınav kâğıdını kopyalar ve bu şekilde sınav işi halledilir. Annesi bu sırada Şerif'e öz babasının cephedeki resmini gösterir. Onun mektuplarını okumasını ister. Çünkü babası oğlunun okumasını, kendisi gibi mühendis olmasını çok istemiş ve vasiyet etmiştir. Bu durum Şerif'i daha çok okumaya cesaretlendirmiştir.

Mukaddes on sekiz puan almasına rağmen Şerif'in kompozisyon kâğıdını değiştirdiğini, Mukaddes'in yerine alındığını Dekan Yardımcısı Polat Azizov anlatır.

Mukaddes’le birlikte öğrenen Şerif büyük bir hata yaptığının farkına varmıştır. Eğer Mukaddes’in yerine enstitüye gireceğini bilmiş olsaydı bu işe asla razı olmayacağını bilir. Fakat iş işten geçmiştir ve Şerif’in bu büyük hatası artık Mukaddes’le aralarındaki köprünün yıkılmasına ve onu bir daha yapmanın mümkün olmamasına sebep olmuştur. Ayrıca Mukaddes’in güvenini sarsmıştır.

Şerif gerçekten de büyük bir haksızlık ve adaletsizlik yaptığının farkına varmıştır. Fakat o Mukaddes’e olan aşkıdan dolayı bu işin sonunu düşünmemiştir.

Şerif yapmış olduğu adaletsizliği düzeltmek için çaba gösterir ama Mukaddes bunu istemez. Fakat hayat öyle bir şeydi ki sağ eliyle başınızı sıvazlarken sol eliyle yüzünüze bir tokat akşedermiş. Bu durum, Şerif’in iyi niyetle düzeltmeye çalıştığı bir durumun ters teperek olumsuz sonuçlar doğurduğunu ifade etmektedir. Şerif’in çabalarının sonucunda beklenmedik olaylar yaşanmıştır ve bu durum onun için bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Hem Mukaddes’ten hem de enstitüden ayrılan Şerif pişmanlık duygusuyla ve hatayı düzeltmek için hayata yeniden başlamak gerektiğini inancıyla enstitü yerine fabrikaya dönerek işçiliği tercih eder. Şerif’in bu kararı, geçmişte yaptığı hataları telafi etmek ve yeni bir yol çizmek için bir adım atma arzusunu yansıtıyor. Fabrikada çalışarak yeni bir hayat inşa etme ve kendini daha iyi hissetme umuduyla Şerif, geleceği şekillendirmek için yeni bir yola girer. Bu karar, Şerif’in kişisel gelişim ve değişim sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

3.1.5.2. Norm Karakterler

Norm karakterler, romanda birinci derecedeki kahramanlardan sonra gelir. Romandaki başkişinin eksiklerini tamamlayan, kişisel gelişimine yardımcı olan karakterlerdir. Norm karakterler genellikle yardımcı veya destekleyici rollerde bulunurlar.

Birinci derecedeki kahramanlar genellikle romandaki ana karakterlerdir ve hikâyenin odak noktasını oluştururlar. Bu karakterlerin genellikle belirgin bir eksiklikleri veya zayıf yanları vardır. Norm karakterler, bu eksiklikleri veya zayıf yanları dengeleyen veya tamamlayan özelliklere sahip olan kişilerdir.

Norm karakterler, başkişinin yolculuğunda ona rehberlik edebilir, onun yanında durabilir veya ona yardım edebilirler. Bu karakterler genellikle başkişinin çevresindeki insanlar arasından seçilir ve onun hayatına etkili bir şekilde dâhil

olurlar. Onlar, başkişinin gelişiminde bir dönüm noktası veya dönüşüm sağlayabilirler.

Norm karakterlerin rolü, hikâyenin derinliğini artırmak, başkişinin karakter gelişimini vurgulamak ve okuyuculara farklı bakış açıları sunmak için kullanılır. Bu karakterler, romanın ilerleyişinde önemli bir işlevi yerine getirerek okuyucuların hikâyeye daha bağlı olmalarını sağlar.

Roman başkişisinin aksine norm karakter, romanda amaç olmaktan çok bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araçtır. *Mukaddes* romanında norm karakterler; Mukaddes, annesi Rahime Hanım, enstitüde okutman olan üvey babası Selim Kerimoviç ve atölye şefi Süleyman Ekremoviç'tir.

- Mukaddes

Mukaddes Abdulyeva, romanda Şerif'in ilk görüşte âşık olduğu kişidir. Mukaddes, Şerif'in gözünden ilk olarak şu şekilde tanıtılır:

“Kendimi bu manzaraya iyice kaptırdığım bir sırada birden “Biraz çekilebilir misiniz?” diye bir ses işitip kendime geldim. Ses öyle tatlı ve yumuşaktı ki, sanki yüzüme dağdan esen bir rüzgar dokunmuş gibi, hemen başımı çevirip baktım.

Yan tarafımda, beyaz ipek blüz giymiş, on yedi on yaşlarında ya var ya yok, genç bir kız duruyordu. Geciktiği için hocanın sinirlenmesinden çekiniyor olmalıydı ki, iri siyah gözlerini ondan ayırmadan, boynunu biraz eğmiş vaziyette dikiliyordu. Herhalde hızlı hızlı yürüyerek gelmiş olmalıydı. Çünkü iki belik yumuşak, kumral saçlarının uçları açılmış, blüzünün alt kısmını bütünüyle kaplamıştı.

İlk defa böyle bir kız görüyordum. Çehresinde, hatta bütün görünümünde henüz hayatın yükünün ezmediği gençlik ve tertemiz kızlık iffeti parıldayıp duruyordu. Adeta kendimden geçmiş, ona yer açmayı dahi unutmuştum.

...

Bense yan taraftan uzun kirpiklerinin pırpırlanışını, kaşlarının sürme çekilmiş gibi simsiyah görünüşünü seyrederken, yüreğim yine güp-güp atmaya başladı ve bakışlarımı başka yöne çevirdim.”¹¹²

Şerif'in gözünden Mukaddes Abdulyeva, beyaz ipek bir bluz giyen, on yedi yaşlarında genç bir kız olarak tanıtılıyor. Sesinin tatlı ve yumuşak olduğu, yüzüne dağdan esen bir rüzgârın dokunmuş gibi etkisi yarattığı belirtiliyor. İnce siyah gözleriyle Şerif'ten gözlerini ayırmadan duruyor, hocanın sinirlenmesinden çekindiği anlaşılıyor. Hızlı hızlı yürüdüğü için saçlarının uçları açılmış ve bluzunun alt kısmını kaplamış görünüyor.

Mukaddes'in çehresinde, gençlik ve kızlık iffetinin henüz hayatın yükünün ezmediği bir parıltı olduğu ifade ediliyor. Şerif, onu görür görmez büyülenmiş ve ona yer açmayı dahi unutmuş. Mukaddes'in uzun kirpiklerinin pırpırlanışını ve simsiyah kaşlarının görünüşünü izlerken, kalbi hızla atmaya başlıyor ve bakışlarını başka yöne çeviriyor. Bu tanımlamaya dayanarak, Şerif'in Mukaddes Abdulyeva'ya ilk görüşte âşık olduğu anlaşılıyor.

Mukaddes, on yedi yaşlarında, masum, cazibeli, çehresinde saflık, günaha batmamışlığın verdiği iffet, utangaç bakışlı, fiziksel olarak ise ıslıl ıslıl yanan iri siyah gözlü, uzun kirpikli, kaşları ince, sürme çekilmiş gibi simsiyah, yumuşak kumral saçlı, sedef gibi bembeyaz dişlidir.

Tüm bunlar sırasıyla romanda Şerif'in gözünden şu şekilde karşımıza çıkar:

“Ben de ona doğru eğildim mi, farkında değilim, alnıma yumuşak saç tellerinin değdiğini hissettim, fakat hiçbir şey görmüyordum.”¹¹³

“Islıl ıslıl yanan gözlerinden, tartınmasından ve utangaç bakışlarından bir şey sormak istediği belliydi.”¹¹⁴

Mukaddes'in gözlerinin ıslıl ıslıl yandığı, Şerif'e bir şey sormak istediğinin anlaşıldığı ve utangaç bir bakış sergilediği belirtiliyor.

¹¹² Adil Yakubov, **age**, s. 14.

¹¹³ Adil Yakubov, **age**, s. 15.

¹¹⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 21.

Mukaddes'in bu ifadeleriyle Şerif'in dikkatini çektiği ve onunla iletişim kurmak istediği anlaşılıyor.

“Bu defa sırtında açık mavi krepdöşin blüz, başında tekdüze bir bere, ayağında hafif bir iskarpin vardı. Açık mavi blüz çehresini açtığından mı, yahut tekdüze kendisine çok yakıştığından mı bilmiyorum, her nedense Mukaddes gözüme öncekinden daha tatlı göründü. Öylesine cazibeli ve masum idi ki, henüz yeni açmış bir badem dalını andırıyordu.”¹¹⁵

Mukaddes'in cazibeli ve masum bir görünümüne sahip olduğu vurgulanıyor. Onun cazibesi, henüz yeni açmış bir badem dalını anımsatan bir tazelik ve zarafetle betimleniyor. Bu tanım, Mukaddes'in Şerif'e karşı büyüleyici ve masum bir etki yarattığını gösteriyor.

“Çehresindeki saflık, günaha batmamışlığın verdiği iffet, bir yandan tartınarak, bir yandan sevinerek konuşmaları insanı sadeliğe, samimiyete itiyordu.”¹¹⁶

Mukaddes'in çehresindeki saflığın, günaha bulaşmamışlığın verdiği iffetin, hem dikkatlice düşünerek hem de neşeyle konuşmasıyla birleştiği ifade ediliyor. Bu özellikler insanı sadelik ve samimiyete doğru yönlendiriyor.

Mukaddes'in konuşmaları, içinde bulunduğu saf ve masum ruh haliyle uyumlu bir şekilde sadelik ve samimiyet taşıyor. Onun düşünceleri dikkatli bir şekilde tartılıyor ve neşeyle ifade ediliyor. Bu durum, Mukaddes'in içtenliği ve samimiyetiyle insanları etkileyebileceğini gösteriyor.

“Şuh gözlerini oynatarak, sade gönül ve temiz kızlara has masum bir çehreyle gülümsüyor, zafer kazandığını bile bile, yine de ricada bulunuyordu!”¹¹⁷

¹¹⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 45.

¹¹⁶ Adil Yakubov, **age**, s. 50.

Mukaddes'in şuh gözlerini oynatarak, sade gönül ve temiz kızlara özgü masum bir ifadeyle gülümsediği belirtiliyor. Mukaddes, zafer kazanmış olmasına rağmen hala bir ricada bulunuyormuş gibi davranıyor.

Bu tanımlama, Mukaddes'in çekici bir şekilde göz kırparak ve masum bir gülümsemeyle yaklaştığını gösteriyor. Onun temiz ve saf bir kalbi olduğu, başarıya rağmen alçakgönüllü ve nazik davrandığı anlaşılıyor. Bu özellikler, Mukaddes'in karşı tarafa karşı çekici ve içten bir yaklaşım sergilediğini vurguluyor.

“Yan taraftan oldukça nefis görünen ince kaşına, hafifçe terleyen alnındaki saç tellerine bakarken, gönlüm mutluluk hisleriyle dolmuştu, fakat kulağıma bir şey girmiyordu.”¹¹⁸

Şerif, Mukaddes'in yanından geçerken ince kaşlarını ve hafif terleyen alnındaki saç tellerini incelerken, mutluluk hislerinin içini doldurduğunu ifade ediyor. Ancak, aklına ve duygularına rağmen, bir şey duymadığını belirtiyor.

Bu ifadeler, Mukaddes'in çekici detaylarına odaklanarak içinde mutluluk hisleri uyandıran Şerif'in duygusal durumunu açıklıyor. Mukaddes'in görünümü ve etkileyici detayları, Şerif'in içini sevinçle dolduruyor. Ancak, Şerif o kadar büyülenmiş ki, çevresinde olan biteni ve dışarıdan gelen sesleri fark etmiyor, sadece Mukaddes'e odaklanıyor.

“Tam o sırada Mukaddes de dönüp baktı da, sedef gibi bembeyaz dişlerini göstermek istemiş gibi gülümsedi.”¹¹⁹

Mukaddes'in bu hareketi, onun Şerif'e yönelik bir ilgi ve sempati beslediğini gösteriyor. Gülümsemesi, içten ve samimi bir şekilde Şerif'e yaklaşmak istediğini ifade ediyor. Mukaddes'in güzel dişleriyle gülümsemesi, onun çekici ve cazibeli bir görünüme sahip olduğunu da

¹¹⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 60.

¹¹⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 61.

¹¹⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 64.

ima ediyor. Bu tanımlama, Şerif'in daha da büyülenmesine ve Mukaddes'e olan ilgisinin artmasına neden oluyor.

“Kumral saçları arasından kulaklarının yine alabildiğince kızardığını gördüm.”¹²⁰

“Uçları eğilmiş uzun kirpikleri arasında gül çanaklarına düşmüş yağmur danelerini andıran berrak yaş damlacıkları parlıyor, tuhaf bir şekilde titriyordu.”

...

“Tıpkı bahar güneşini emmiş laleyi hatırlatan dudakları, lale yaprakları gibi yumuşak ve ılıktı. Sanki dağdan esen rüzgarla yaprakları salınmış çiçeklerin tatlı kokusunu taşıyor; saçlarından, o göz alıcı kumral saçlarından reyhan kokusu geliyordu...”¹²¹

Mukaddes'in kumral saçları arasından kulaklarının alabildiğince kızardığını görmektedir. Bu, Mukaddes'in heyecanlı veya utangaç olduğunu gösterebilir.

Ayrıca, Mukaddes'in uçları eğilmiş uzun kirpikleri arasında gül çanaklarına düşmüş yağmur damlalarını andıran berrak yaş damlacıklarının parladığı ve tuhaf bir şekilde titrediği ifade ediliyor. Bu betimleme, Mukaddes'in gözlerindeki duygusal durumu yansıtabilir ve heyecan, endişe veya duygusal dalgalanmaları ima edebilir.

Mukaddes'in dudakları bahar güneşini emmiş bir laleyi hatırlatır nitelikte, yumuşak ve ılıktır. Dudakları, lale yaprakları gibi yumuşak ve güzel bir görünüme sahiptir. Ayrıca, saçlarından gelen reyhan kokusu, çevresine hoş bir koku yaydığına işaret eder.

Bu tanımlamalar, Mukaddes'in fiziksel özelliklerini ve onun etkileyici görünümünü vurgulamaktadır. Şerif'in gözünden, Mukaddes'in güzellikleri ve doğal çekiciliği belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

¹²⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 69.

¹²¹ Adil Yakubov, *age*, s. 70.

“Eğrilmiş uzun kirpikleri sanki titriyormuş gibi pırpırlıyor, ateş gibi yanan sivri yüzü, bütün görünüşü gönlündeki pişman, utanç ve hakaret hislerini tıpkı bir ayna gibi yansıtıyordu.”¹²²

“Sanki gökyüzüne uçmaya hazırlanmış güzel ve mağrur bir kuş gibi duruyordu. Başını birazcık arkaya atmış, beyaz ipek blüzunu dürtüp duran göğsü hızlı hızlı kalkıp iniyordu. Heyecandan alev alev yanan yüzü, Azizov’a dikilen iri güzel gözleri alabildiğince nefret doluydu. Mukaddes bir süre bu şekilde dikilip Azizov’a baktı.”¹²³

“Sanki bir şeyden tiksiniş insan gibi sırtını dönüp, uzun kumral saçlarının uçlarını parmaklarıyla kıvırmaya başladı.

...

Ateş püsküren kapkara gözleri daha bir güzel görünüyor; yüzü alevler içinde yanıyor, ıslak dudakları tepsirip duruyordu.”¹²⁴

Mukaddes Abdulyeva, işçi bir ailenin çocuğudur. Ustabaşı olan babası, Mukaddes’in okuyup mühendis olmasını istemektedir. Mukaddes, babası tarafından eve gelen misafirlerine övülen, kızıyla gurur duyulan biri olarak karşımıza çıkar. O yüzden de Mukaddes içinde sınav kaygısı yaşamaktadır. Mukaddes aslında sınavı kazanamamaktan korkmadığını mahcup bir şekilde ailesinin yanına gitmekten korktuğunu ve babasının bu duruma üzülmesinden çekindiğini bahseder. Mukaddes’in, ailesi ile ilgili Şerif’e anlattığı kısım şu şekildedir:

“-“Sınavları kazanamamaktan değil, mahcup bir şekilde geri dönüp gitmekten korkuyorum... Daha doğrusu babamın üzülmesinden çekiniyorum.” dedi. Mukaddes, sonra laf kendi kendine dönüp dolaşıp Begavat’a, onların ailesine geldi..

Mukaddes’in anası kendini çocuklarına feda edip, sadece onların geleceğini düşünerek, evinde oturan sade bir kadıymış. Babası ise fabrikada ustabaşı olarak çalışıyormuş. Fakat bu adam ustabaşılığa

¹²² Adil Yakubov, *age*, s. 103.

¹²³ Adil Yakubov, *age*, s. 104-105.

¹²⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 108.

okuyarak değil, alinteri akıtıp, çalışmak suretiyle ulaşanlardanmış. Karı kocanın çok çocukları olmuş, ama şu anda sadece Mukaddes'le küçük kardeşi hayatta kalmış. İki büyük ağabeyi savaşta ölmüş. Şimdi ailenin en büyük çocuğu Mukaddes'miş. Bu yüzden mi, yoksa babası vaktiyle okumadığı için çok zahmet çektiği için mi, her neyse, çoktan beri Mukaddes'i okutup, mühendis çıkarmayı kafasına takmışmış. Evlerine misafir geldiğinde, arkadaşlarıyla çene çalıp otururken babası daima kızını çağırıp onlara gösterir, iyi okuduğunu söyler, över ve kızım elbette mühendis olacak diyerek kendisi de gururlanmış."¹²⁵

Mukaddes on sekiz puan almasına rağmen Şerif kompozisyon kâğıdını değiştirip Mukaddes'in yerine enstitüye alınmıştır. Şerif yapmış olduğu adaletsizlikten dolayı Mukaddes sınavı kazanamamıştır Şerif, yapmış olduğu hatalı davranışın farkına vararak bu hatayı düzeltmeye çalışır. Ancak Mukaddes, Şerif'in çabalarını kabul etmek istemez. Mukaddes, önce çalışıp hayatı ve insanları daha fazla tanıyıp, daha sonra okumaya karar verdiğini bir mektupla Şerif'e bildirir ve ailesinin yanına döner.

Bu gelişmelerde, adaletsizlik, vicdan ve kişisel gelişim temaları ön plana çıkar. Mukaddes, haksızlığa uğradığı durumu kabul etmez ve kendi doğru yolunu seçer. Şerif ise yapmış olduğu hatayı düzeltmeye çalışır, ancak Mukaddes'in kararıyla yüzleşmek zorunda kalır. Bu olaylar, karakterlerin içsel çatışmalarını ve adalet duygusunu sorgulamalarını yansıtmaktadır.

- Rahime Hanım

Mukaddes romanında diğer norm karakter Şerif'in annesi Rahime Hanım'dır. Rahime Hanım, Şerif'in annesi olarak, oğlunun okumasını çok isteyen bir karakterdir. Hatta enstitüde okutman olan eşi Selim Kerimoviç'ten yardım istemekte ve onun aracılığıyla çeşitli imkanlara erişmeye çalışmaktadır. Romanda bu kısım şu şekilde karşımıza çıkar:

¹²⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 62.

“Öncelikle annem enstitüye giremeyişiinden babamı sorumlu tutuyordu (çünkü Selim Kerimoviç enstitüde okutmandı.”

...

“Diğer yandan geçen yıl ikisi arasında geçen büyük münakaşa sırasında Selim Kerimoviç’in öz babam olmadığını, sadece üvey babam olduğunu öğrenmiştim.”¹²⁶

Oğlunun fabrikada çalışmasını istemez. Öz babasının vasiyetini yerine getirmek için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışır. Roman boyunca Şerif’in okuyup mühendis olmasını ister. Fakat yapılan adaletsizlik sonucu Şerif, yine fabrikada işçi olarak çalışmaya döner.

Rahime Hanım, fiziksel olarak sönük gözlü, beyaz saçlarıyla yaşlı bir kadın olarak tasvir edilmiştir.

“Annem, gül bahçesinin ortasındaki kanepede iki elini dizlerine koymuş, sönük gözlerle dalgın bir vaziyette oturuyor...”¹²⁷

“Lambanın insan gözünü alan keksin ışığında onun alnı, gözleri ve dudaklarının kenarındaki ecinleri mi göründü, yoksa tepeden tırnağa benliğini saran içli, meyus ifade mi tesir etti bilmiyorum, ilk defa oldukça yaşlandığını fark etmiştim.”¹²⁸

“Hayır, saçlarına tek tük ak düşmüş, alnı koyu ecinlerle kaplanmış bu ana, kendi oğlunun derdini anlamayan analardan değildi.”¹²⁹

Rahime Hanım’ın gül bahçesindeki kanepede otururken tasvir edilmiştir. Elini dizlerine koyduğu ve dalgın bir şekilde oturduğu anlatılmıştır. Tüm bu tasvirler, Rahime Hanım’ın yaşlandığını ve deneyimli bir karakter olduğunu vurgulamaktadır.

¹²⁶ Adil Yakubov, **age**, s. 30.

¹²⁷ Adil Yakubov, **age**, s. 83.

¹²⁸ Adil Yakubov, **age**, s. 85-86.

¹²⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 120.

-Selim Kerimoviç

Bir diğerk norm karakter de Şerif'in üvey babası Selim Kerimoviç'tir. Ama Şerif bunu öğrenen kadar öz babası olarak bilir. Yıllardan beri enstitüde okutman olan, yaşı ellilere dayanan, kendi çocuğı olmadığı halde Şerif'e çok iyi davranan bir karakter olarak karşımıza çıkar.

“Babam birden elindeki gazeteyi yana bıraktı. Ak düşmüş seyrek saçlarının dibinden itibaren başının kızardığını, dudaklarının tepsirmeye başladığını fark ettim.”

...

“Beni çok seviyor, oğlum diye çağırıyor ve belki de kendi çocuğı olmadığı için, bana son derece iyi davranıyordu. Selim Kerimoviç, yıllardan beri enstitüde sıradan bir hoca olarak çalışıyordu.”¹³⁰

Şerif'in enstitüde okuyabilmesi için yakın arkadaşından ricada bulunarak sınav kâğıtlarını değiştirmesini sağlamıştır. Fakat yapılan bu adaletsizlik, bu hileli yöntem sonucunda Şerif'in hayatının aşkından ayrılmasıyla birlikte olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ama Selim Kerimoviç, maddi ve manevi olarak Şerif'e destek olduğu için kart karakter sayılmaz. Selim Kerimoviç, Şerif'in yaşamında önemli bir figür olarak değerkendirilebilir. Destekleyici bir eş ve figür olarak, onun norm karakterler arasında yer aldığını kabul edebiliriz.

Fiziksel olarak çok özelliğı karşımıza çıkmasa da heybetli bir yapıya sahip olduğunu anlayabiliyoruz. Fiziksel görünüm bazen bir karakterin iç dünyasına dair ipuçları verebilir. Heybetli bir yapı, karakterin gücünü, otoritesini veya etkisini vurgulayarak hikâyede belirli bir rol oynamıştır.

“Yaşı ellilere dayanan, enstitüde hocalık yapan bu heybetli adam, bazen küçük bir çocuk gibi, ceviz kabuğunu doldurmayacak şeylere içerlerdi.”¹³¹

¹³⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 30.

¹³¹ Adil Yakubov, **age**, s. 32.

- Süleyman Ekremoviç

Son norm karakter ise atölye şefi Süleyman Ekremoviç'tir. Şerif'in öz babasının en yakın arkadaşıdır. Birlikte okuyup birlikte çalışmışlardır. Süleyman Ekremoviç, Şerif'in fabrikada çalışmasını sağlayan kişidir.

Süleyman Ekremoviç'in Şerif'in öz babasının en yakın arkadaşı olması, aile bağlarının da ötesinde bir bağın varlığını işaret eder. Bu ilişki, romanın ilerleyen bölümlerinde karakterlerin gelişimi ve olayların seyrinde önemli bir rol oynamıştır.

Ekremoviç, romanda daha çok fiziksel özellikleriyle karşımıza çıkar. Uzun boylu, geniş omuzlu, bembeyaz gür saçlı, iri elli, kalın parmaklı, simsiyah gür kalın bıyıklı atölye şefine yakışır, heybetli bir görünüme sahiptir.

Bu tanımlar, Süleyman Ekremoviç'in güçlü, heybetli ve otoriter bir karakter olduğunu gösterir. Uzun boylu ve geniş omuzlu olması, onun fiziksel olarak etkileyici bir görünüme sahip olduğunu vurgular. Bembeyaz gür saçları ve simsiyah gür kalın bıyıkları, karakterin olgunluğunu ve deneyimini yansıtmaktadır.

İri elleri ve kalın parmakları, Süleyman Ekremoviç'in çalışkan ve usta bir atölye şefi olduğunu ima etmektedir. Bu fiziksel özellikler, onun yeteneklerini ve becerilerini sergilemesine yardımcı olmaktadır.

Bu tarifler, Süleyman Ekremoviç'in karakterinin güçlü bir duruşa ve karizmatik bir görünüme sahip olduğunu akıllara getirir. Fiziksel özellikleri, karakterin otoritesini ve liderlik yeteneklerini vurgular.

Bu bölümler romanda şu şekilde karşımıza çıkar:

“Önceleri annemle Selim Kerimoviç bu konuyla ilgili sözlerimi dinlemek istememişlerdi, fakat bir gün ne olduysa, annem erkenden çıkıp gitmiş, daha sonra eve uzun boylu, saçları ağarıp gitmiş, fakat bıyıkları hâlâ simsiyah bir adamı getirmişti. Bu adam, Süleyman Ekremoviç'di.

Süleyman Ekremoviç, babamın en yakın arkadaşı olduğunu, birlikte okuyup, birlikte çalıştıklarını anlatmıştı. Onun sade bir insan olduğunu daha sonra anlamıştım, fakat ilk karşılaşmamızda üzerimde oldukça tuhaf bir etki bırakmıştı. Simsiyah gür bıyıkları da, gürleyen şelaleyi andıran sesi de bana sahte gibi gelmişti.

Babamın hatırası için mi, yoksa beni gerçekten sevdiğinden mi, bilmiyorum, her halükârda Süleyman Ekremoviç bana iyi davranır;

bazen evine, bazen tezgahın kenarındaki küçük, daracık odaya alır, benimle sohbet ederdi.”¹³²

“Eşikte geniş omuzlarıyla bütün kapıyı tutan Süleyman Ekremoviç dikiliyordu. Galiba geleli bayağı olmuş, kapıda dikilip tartışmamızı dinlemişti ki, kalın bıyıklarının altından gülümsüyordu.”

...

“Ayağa kalkıp Süleyman Ekremoviç’le tokalaştım. Onun iri elini iki elimle tutup sıkarken, evden çıkışta ardı ardına sıralamayı kafama koyduğum sözleri söyleyemeyeceğimi anladım”

...

“Ağarıp kalmış saçlarını, boncuk boncuk ter akan yüzünü silerken nedense bir “of” çekti. Onun ecinlerin istilasına uğramış alnındaki çizgiler daha bir derinleşmiş, kalın bıyıkları asılıp önceki heybetli görünümünden eser kalmamıştı. Aşırı yorgun olduğu kısıp kalmış gözlerinden okunuyordu.”¹³³

“Süleyman Ekremoviç uzun kaşlarını çatmış, iri gözlerini bir noktaya dikmiş, kalın parmaklarıyla uçları sararıp kalmış bıyıklarını okşamaktaydı.”¹³⁴

“Yüzü hamamdan çıkmış gibi kıpkırmızı olmuş, kaşları birbirine çatılmıştı. Suratı asıktı. Bembeyaz gür saçları dikilivermişti.”¹³⁵

Süleyman Ekremoviç, Şerif enstitüye uzaktan devam etmesini fabrikadaki işinden ayrılmamasını çok ister. Fakat Şerif, enstitüde okuma kararı aldığı anda Ekremoviç, zor durumda bile kalsa yanına gelmesini istemiştir. Süleyman Ekremoviç’in bu tutumu, Şerif’in kararlarına saygı duyan ve onu destekleyen bir karakter olduğunu gösterir.

¹³² Adil Yakubov, **age**, s. 31.

¹³³ Adil Yakubov, **age**, s. 40.

¹³⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 82.

¹³⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 95.

3.1.5.3. Kart Karakterler

Kart karakterler, bir romanda ana karakterler kadar önemli olmayan, daha az detaylı ve geçici olarak tanıtılan karakterlerdir. Genellikle hikâyenin ilerleyişine katkıda bulunurlar, ancak daha az odaklanılan veya geliştirilen karakterlerdir. Kart karakterler genellikle yan rolleri veya arka plan karakterleri temsil eder.

Kart karakterler, roman veya hikâye içindeki yozlaşmış ve kötü huylarıyla öne çıkan karakterlerdir. Bu tür karakterler, ana karakterlerin karşılaştığı zorlukları veya engelleri temsil ederler.

Kart karakterler, hikâyede genellikle kısa süreli bir etkileşime sahip olurlar ve daha az ayrıntılı bir şekilde tasvir edilirler. *Mukaddes* romanında da Azizov, başkaraktere etki sağlayan ve kart karakter olarak değerlendirilebilecek bir karakterdir.

- Polat Azizov

Dekan Yardımcısı Polat Azizov, *Mukaddes* romanında yer alan bir kart karakterdir. Azizov, üniversitenin dekan yardımcısı olarak görev yapan ve *Mukaddes*'in akademik hayatını etkileyen bir karakterdir.

Azizov, *Mukaddes*'in karşılaştığı zorluklarla başa çıkmasında önemli bir rol oynar. Ancak Azizov'un karakteri, yozlaşmış ve kötü huylarıyla öne çıkan bir kart karakterdir. Roman boyunca Azizov'un kişisel çıkarları ve manipülatif davranışları, *Mukaddes*'in akademik başarısını etkileyen ve ona adaletsizlik yaşatan bir etken olarak ortaya çıkar.

Dekan Yardımcısı Polat Azizov, *Mukaddes*'in hayatında olumsuz bir rol oynayan, yozlaşmış ve kötü niyetli bir karakter olarak tasvir edilir. Bu şekliyle, kart karakterler arasında yer alır ve hikâyenin ilerleyişini etkileyen önemli bir faktördür.

*“Simsiyah parlak saçlarını düz bir şekilde tarayan orta boylu genç hoca, elindeki tebeşirle tahtaya tak-tak vurarak, onu anlaşılması zor komplike formüllerle doldurmaktaydı.”*¹³⁶

¹³⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 13.

“Sınav komisyonu iki kişiden oluşmuştu. Birisi altmış yaşlarında, saçsız kafası güneş altından pürtlek gibi kızarıp ciğer rengine bürünmüş yaşlı bir kişi, diğeri ise birkaç gün önce amfide Mukaddes'in yanına gelip hal hatrını soran saçları düz taranmış o genç adamdı.”¹³⁷

“Bu âlifte giyimli genç adam, Mukaddes'le beni sürekli gözleyen, birkaç defa Mukaddes'le konuşup tanışmaya çalışan Polat Azizov'dan başkası değildi!..”¹³⁸

Azizov'un Mukaddes'in öğretmeni olarak onunla ilgilenmesi, notlarını kontrol etmek istemesi ve hal hatrını sorması, Şerif'in hoşuna gitmeyen bir durumdur. Bu, Azizov'un sadece öğretmenlik rolünü aşarak kişisel sınırları ihlal ettiğini ve Mukaddes'in mahremiyetine müdahale ettiğini gösterir. Şerif'in bu durumu hoş karşılamaması, Azizov'un kart karakter olarak negatif bir etki yapabileceğini gösterir.

3.1.5.4. Fon Karakterler

Fon karakterler, romanda arka planda yer alan ve genellikle hikâyenin gelişimine doğrudan etkisi olmayan karakterlerdir. Onlar genellikle kısa süreli veya yüz yüze gelme fırsatı bulunmayan karakterlerdir. Fon karakterler, romanın atmosferini, mekânı veya zamanı oluşturan unsurlar olarak işlev görürler.

Hikâyenin arka planında yer alır ve doğrudan hikâyenin gelişimine etki etmezler. Başkişi Şerif'in II. Dünya Savaşı sırasında ölen babası ve aynı yerde çalışan Tolagan, Mukaddes'in arkadaşı, sorumlu hocaları ve okulun diğer sekreterleri, öğretmenleri gibi karakterler, romanda önemli bir rol oynamazlar ve hikâyenin ana odağı değillerdir. Onlar daha çok hikâyenin atmosferini ve zaman dilimini oluşturan unsurlardır.

¹³⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 23.

¹³⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 103.

- Sadık

Sadık, Mukaddes romanında Şerif'in öz babasıdır. II. Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybetmiştir. Sadık karakteri, hikâyenin arka planında yer alır ve Şerif'in hayatında önemli bir rol oynar. Ancak, romanın ana odak noktası Mukaddes'in hikâyesi olduğundan, Sadık karakteri daha çok bir fon karakter olarak kabul edilir. Hikâyenin gelişimi ve karakterler arasındaki ilişkilerde etkisi sınırlıdır.

“Daha sonra ise annem öz babamın cephede şehit düştüğünü, savaştan önce ise makine yapım fabrikasında konstrüktör olarak çalıştığını anlatmıştı.”¹³⁹

Annesi Rahime Hanım'ın anlattığına göre, Şerif'in öz babası Sadık, cephede şehit düşmüştür. Savaş öncesinde ise makine yapım fabrikasında konstrüktör olarak çalışmıştır. Bu bilgi, Sadık'ın karakterini ve geçmişini daha da açıklamaktadır.

“Uzun boylu, elmacık kemikleri börtleyip çıkmış, gözleri yuvasına batmış kapkara bir insan fotoğrafıydı bu. Gülümsüyordu, ama nedense sanki çok zayıfladığı için olsa gerek, ağlıyor gibi bir hali vardı. Başında eski bir kep, sırtında buruş buruş olmuş eski bir parka, ayağında kocaman bir işçi potini vardı. Resmin altında ise kalemle “Leningrad, 1941” yazılıydı.” Bu yazıyı okurken, ağlar gibi duran bu kapkara, yanakları birbirine geçmiş bu insan, bana mihriban, mert ve mangal yürekli bir kişi gibi göründü. “Leningrad, 1941” yazısı birden gözümün önünde bir nur saçarak, tanınmadığım kırıxık parkalı bu adamın kalbini, iç dünyasını, ruhunu aydınlatıp vermişti.”¹⁴⁰

Bu betimleme, Şerif'in öz babası Sadık'ın fotoğrafına ait bir anlatıdır. Sadık'ın uzun boylu, zayıf ve kapkara bir insan olduğu anlatılır. Gülümsediği halde ağlıyormuş gibi bir hali vardır. Eski bir kep, buruşmuş bir parka ve büyük bir işçi potuyla resmedilmiştir. Fotoğrafın altında ise "Leningrad, 1941" yazmaktadır.

¹³⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 30.

¹⁴⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 89.

Bu yazıyı okuyan Şerif, fotoğraftaki kişinin mihriban (şefkatli), mert ve cesur biri gibi görüldüğünü düşünür. "Leningrad, 1941" yazısı ise Şerif'in gözünde bu kişinin kalbini, iç dünyasını ve ruhunu aydınlatır. Bu betimleme, Sadık'ın karakterini vurgulayarak onun hikâyeye olan etkisini ve önemini arttırmaktadır.

“Onun tek vasiyeti senin okutulmandı, oğlum. Okuyup mühendis olmanı istiyordu. Kendisi mühendisti, hem de iyi bir mühendisti, oğlum. Aha ölmeden önce hastaneden yazdığı mektup.”¹⁴¹

Romandan alınan bu bölümde; Şerif'in annesi tarafından Şerif'e babasının vasiyeti aktarılmaktadır. Babası olan Sadık'ın tek dileği, Şerif'in okutulması ve mühendis olmasıdır. Babası da bir mühendis olarak başarılıydı ve bu nedenle Şerif'in de aynı yolu izlemesini istemektedir.

Alıntıda bahsedilen mektup, babasının ölmeden önce hastaneden yazdığı bir mektuptur ve bu mektupta babasının istekleri ve arzuları Şerif'e iletilmektedir. Bu vasiyet, Şerif'in hikâyesinde babasının etkisini ve önemini vurgulamaktadır.

- Tolagan

Şerif, Tolagan ile aynı tezgâhta çalışmıştır. Tolagan'ın tecrübeli bir kalfadır. Şerif, fabrikaya yeni girdiği zaman atölye şefi Süleyman Ekremoviç tarafından Tolagan'ın yanına çırak olarak verilmiştir. Tolagan'ın Şerif'i sevdiği ve Şerif'in de ona her zaman saygı duyduğu belirtilmektedir.

“Tolagan’la aynı tezgâhta çalışıyorduk. Benden iki yıl önce fabrikaya girmiş “tecrübeli” kalfalardandı. Geçen yıl işe girdiğimde Süleyman Ekremoviç beni onun yanına çırak olarak vermişti. O günden beri Tolagan beni çok sevmiş, ben de ona daima saygı duymuştum.”¹⁴²

Bu alıntı, Şerif'in çalışma ortamındaki ilişkilerini ve Tolagan'la olan bağına açıklamaktadır.

¹⁴¹ Adil Yakubov, **age**, s. 90.

¹⁴² Adil Yakubov, **age**, s. 33-34.

“Tolagan ana giriş kapısının önünde, ark boyundaki dala sırtını vermiş, sigara tütürmekteydi. Karanlıkta yüzü görünmüyordu. Fakat sol elini cebine sokup, bacaklarını hafifçe bükerek gövdesini biraz ileri doğru eğip dikilmesinden gözüme kavgaya hazırlanmış hırlı biri gibi göründü.”¹⁴³

Romandan alınan bu bölümde, Tolagan'ın ana giriş kapısının önünde durduğu ve sigara içtiği anlatılmaktadır. Yüzü karanlık olduğu için ayrıntıları gözükmemektedir, ancak duruşundan hareketle heybetli ve mücadeleye hazır bir şekilde durduğu anlaşılmaktadır.

Sol elini cebine sokarak ve bacaklarını hafifçe bükerek gövdesini öne doğru eğmesi, kendini korumaya ve olası bir kavgaya hazırlanmış gibi görüldüğünü işaret etmektedir. Bu betimleme, Tolagan'ın güçlü ve sert bir karakter olduğunu vurgulamaktadır.

Tolagan'ın fiziksel özellikleri şu şekilde karşımıza çıkar:

“Tolagan, alnını kapatıp sağ kaşını gölgeleyen kalın, tel tel saçlarını parmaklarıyla arkaya tararken...”¹⁴⁴

“Tolagan, alnına sarkan seyrek saçlarını eliyle sinirli bir şekilde arkaya atarken.”

...

“Uzun, buğday renkli çehresi heyecandan ısıldıyor, gözleri sevinçten parlıyordu.”¹⁴⁵

“...Tolagan, pamuklu havluyla adaleli vücudunu kurularken.”¹⁴⁶

“Tolagan, sağ eliyle sürekli itaatsiz saçlarını arkaya atarak, âhenkli v cırtlak sesiyle konuşmaktaydı.”¹⁴⁷

¹⁴³ Adil Yakubov, **age**, s. 34.

¹⁴⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 38.

¹⁴⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 41.

¹⁴⁶ Adil Yakubov, **age**, s. 75.

¹⁴⁷ Adil Yakubov, **age**, s. 78.

Romanın bu bölümlerinde, Tolagan'ın fiziksel özellikleri ve hareketleri anlatılmaktadır. Saçlarının kalın ve tel tel olduğu, alnını kapattığı ve parmaklarıyla arkaya taradığı belirtilirken, seyrek saçlarını sinirli bir şekilde arkaya attığı ifade edilmiştir.

Buğday renkli çehresinin heyecandan ısıldadığı ve gözlerinin sevinçten parladığı aktarılmaktadır. Ayrıca pamuklu havluyla vücudunu kurularken sağ eliyle saçlarını sürekli olarak arkaya atması ve sesinin âhenkli ve cırtlak olması da anlatılan detaylar arasındadır.

Bu betimlemeler, Tolagan'ın dikkat çekici fiziksel özelliklerine ve hareketlerine vurgu yaparak karakterin canlı ve etkileyici bir şekilde tasvir edilmesini sağlar.

- Kulayeniç Ermeni

Kulayeniç, Şerif'in çalıştığı fabrikada aynı vardiyada çalışan bir kişidir ve Şerife "üniversiteli" olarak hitap etmektedir. Kulayeniç'in bu şekilde hitap etmesi, Şerif'in üniversiteye devam etmeyi istemesi ve bunun fabrika işçiliği ile tezat oluşturmasıyla ilgilidir. Kulayeniç'in bu hitabıyla, Şerif'i teşvik etmeye çalıştığı veya onun potansiyeline vurgu yapmak istediği düşünülebilir.

“Onunla aynı vardiyada çalışıyorduk.”¹⁴⁸

“ _ “Pekala! Üniversiteli olduysam n'olmuş yani?” dedim onun kapkara sakalla kaplı çehresine, parlayıp duran bembeyaz dişlerine bakarak.”

...

“Önce çatık kalın kaşları gerildi, ucu eğri uzun sivri burnu dikilip, güneşte yanıp kavrulan kapkara yüzüne sert ve soğuk bir ifade yayıldı.”¹⁴⁹

“Kulayeniç simsiyah gür sakalını şöyle bir sıvazladı.”¹⁵⁰

¹⁴⁸ Adil Yakubov, **age**, s. 36.

¹⁴⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 37.

¹⁵⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 41.

Kulayeniç'in simsiyah gür sakalını sıvazlaması ise belki de düşüncelerini düşünerek veya düşündüklerini anlamlandırmak için bir düşünce hareketi olarak yorumlanabilir.

- Koreli Boris Tsai

Koreli Boris Tsai, Şerif'in çalıştığı tezgahta onunla birlikte çalışan kısa boylu ve güçlü bir karakterdir. Romanın belirttiği kadarıyla, Tsai çok az konuşan biridir. Bu, onun sessiz ve içine kapanık bir karakter olduğunu gösterir.

Romanın ilerleyen bölümlerinde Tsai'nin davranışları veya ilişkileri hakkında daha fazla ayrıntı verilmemiştir, bu nedenle karakterin diğer özellikleri ve rolü hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

“Benim tezgahta kısa boylu, fakat güçlü kuvvetli Koreli Boris Tsai çalışıyordu.”¹⁵¹

“Tsai, oldum olası çok az konuşan biriydi.”¹⁵²

3.2. Adalet Menzili

“Felâketler nadiren yalnız gelirmiş; bir geldi mi birbiri ardına sökün edermiş” sözü doğruymuş!¹⁵³

3.2.1. Romanın Kimliği

Adalet Menzili romanı, 1996 yılında yayımlanmıştır. Dr. Ahsen Batur'un "Üstat Adil Yakubov'un Anısına" adlı yazısında, Adil Yakubov'un Adalet Menzili adlı eserinin bir kopyasını verdiği ile ilgili ve Özbekistan'da bu eseri daha sonra film yapılması ile ilgili yazı şu şekildedir:

¹⁵¹ Adil Yakubov, **age**, s. 76.

¹⁵² Adil Yakubov, **age**, s. 77.

¹⁵³ Adil Yakubov, **Adalet Menzili**, (Çev. D. Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul, 2019, s. 35.

“Adil Bey, o sıralar “Adalet Menzili” adlı eserini yazıp bitirmiş, fakat eser henüz Özbekistan’da basılmamıştı. Kimseye yapmadığı bir şeyi yapmış ve eserinin bir kopyasını dosya içinde bana vermişti. Gerçekten de “Adalet Menzili” Özbekistan’dan iki yıl önce Türk okuyucusuyla tanışmış, hatta Taşkentli bazı yazarlar bu yüzden Adil Yakubov’u, eserini Özbek okuyucudan önce Türk okurlarına hediye ettiği için tenkit etmişlerdi.”¹⁵⁴

Özbek yazar Adil Yakubov, Adalet Menzili adlı eserini tamamlamış ancak henüz Özbekistan'da basılmamıştır Adil Bey, o sırada eserin bir kopyasını Dr. Ahsen Batur'a vermiştir. Bu kopya sayesinde Adalet Menzili kitabı, Özbekistan'dan iki yıl önce Türk okuyucularıyla tanışmıştır. Bu erken yayınlanma durumu, bazı Taşkentli yazarlar tarafından eleştirilmiş, Adil Yakubov'un eserini Özbek okuyucudan önce Türk okurlarına hediye ettiği gerekçesiyle tenkit edilmiştir.

Bu bilgiler, Adil Yakubov'un eserinin yayılma süreci ve Türkiye'deki okuyucuyla olan etkileşimi hakkında önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu durumda, Adalet Menzili'nin Türkiye'de erken bir tanışma ve dikkat çekme fırsatı bulduğunu söyleyebiliriz.

Adalet Menzili romanı ile ilgili yapılan araştırmalarda Özbekistan’da basıldığı yıllarda “Uzbek Affair” (Özbek Davası) olarak geçtiği şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bu kitap, 1980’li yıllarda dünya basınına “Uzbek Affair” (Özbek Davası) adıyla geçen, Rusların bütün Özbek Türklerini rüşvetçilik ve hırsızlıkla suçlayıp, binlerce insanı tutukladığı, sürdüğü, zulmettiği günlerin trajedisini; kimisi Ermeni asıllı olan Rus müfettişlerin, en büyük hırsız kendileri olmalarına rağmen hiç suçu günahı olmayan aileleri önce parçalayıp sonra yok ettikleri yılların hikâyesini anlatmaktadır. Henüz Özbekistan’da dahi yayınlanmamış olan bu kitapta anlatılan olaylar -isimler hariç- aynen olmuş gerçek vâkıâlardır.”¹⁵⁵

¹⁵⁴ <https://www.edebi.net/index.php/oezbek-edebiyati-ozbek-adabiyoti/20-21-as-r/931-dr-ahsen-batur-uestat-adil-yakubov-un-an-s-na>

¹⁵⁵ <https://www.muhakeme.net/forum/kitap-tanitimi/53451-adalet-menzili-adil-yakubov-ana-fikri.html>

Bu ifade, romanda ele alınan konuların, Özbek halkının maruz kaldığı haksızlıkların ve sindirilme hareketlerinin bir yansıması olduğunu göstermektedir. Rusların Özbek Türklerini rüşvetçilik ve hırsızlıkla suçlayarak binlerce insanı tutukladığı dönemi anlattığı ifade edilmektedir. Bu olayda, Rus müfettişlerin, suçu olmayan aileleri haksız yere parçaladığı ve yok ettiği belirtilmektedir.

"Uzbek Affair" terimi, kitabın ana temasını ve içeriğini tanımlayarak, Özbek toplumunun karşılaştığı adaletsizlikler ve haksızlıkların bir dava niteliği taşıdığını vurgulamaktadır. Bu terim, romanın sosyal ve politik eleştiri boyutunu yansıtmakta ve eserin toplumsal sorunlara odaklandığını göstermektedir.

Adalet Menzili romanında adaletsizlik ve haksızlık temasını ön plana çıkaran bir olayı anlatmaktadır. Sovyet rejiminin toplumsal baskıları ve yozlaşmış hukuk sistemiyle ilgili eleştiriler içermektedir. Özbek halkının masumiyetinin göz ardı edilerek geniş çaplı suçlamalarla hapsedilmesi, sistemin yanlışlıklarını ve masum insanların maruz kaldığı zulmü göstermektedir. Eserde bu olaylar aracılığıyla toplumsal adaletsizliğe ve insan hakları ihlallerine dikkat çekilmektedir.

3.2.2. Olay Örgüsü

*“İftiranın ömrü kısa, hakikat eğilse bile, yok olmaz..!”*¹⁵⁶

Adalet Menzili romanında, Bibisara mamanın yürek sıkıntısıyla evde tek başına ihtiyar kocası Gazi'yi beklerken, bir telefon almasıyla hikâye başlar. Arayan kişi Mercantav'da yaşayan kızı Mercanay'dır. Kızı insanın yüreğini hoplatan heyecanlı titrek sesiyle Gazi babasını sorar ve hemen Mercantav'a gelmelerini ister. Bu telefon çağrısı, olay örgüsünde önemli bir dönüm noktası olup, ana karakterlerin yaşamlarını etkileyen bir olayın başlangıcını temsil etmektedir.

Romandaki karakterlerin tanıtılması, geriye dönüşler aracılığıyla gerçekleşir. Bibisara mama, bir rüya görmesi sonucunda geçmişini hatırlayarak tanıtılır. Mercanay, romanın başkahramanlarından Bibisara mama ile Memet Mergen'in kızıdır. Romanın başkahramanlarından biri olarak, hikâyenin gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu geriye dönüşler ve karakterlerin ilişkileri, romanın derinlik

¹⁵⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 71.

kazanmasını sağlayarak okuyucuya karakterlerin geçmişlerini ve birbirleriyle olan bağlarını anlatır.

Bibisara yirmili yaşlarının başında severek evlendiği eşi Memet Mergen, dağdan dağa uçabilme iddiası üzerine genç yaşta ölmüştür. Bibisara bir yıl eşinin yasının tutmuş, daha sonra yaşlı kaynana ve kaynatasıyla helalleşerek, kızını da alıp kolhoz merkezine çalışmak için gitmeye karar vermiştir. Şansına o yıl kolhozda bir halı dokuma atölyesi açılmış ve burada çalışmaya başlamıştır. Onunla evlenmek isteyen birçok kişi olmuş, ancak Bibisara, bu teklifleri reddetmiştir. Belki de eşinin kaybının etkisiyle veya kendi bağımsızlığını korumak istediği için evlilik tekliflerini geri çevirmiştir.

Bibisara, Memet Mergen'in vefatından üç ya da dört yıl sonra Gazi ile tanışmıştır. Gazi, aslen Mercantavlı ve savaş sırasında ün kazanmış bir süvari olarak romanda karşımıza çıkmaktadır. Gazi'nin savaşta elde ettiği şöhret, ona saygınlık kazandırmış ve Bibisara'nın dikkatini çekmiştir. Bir gün tören sırasında romanda Gazi olarak tanıtılan Şirbuta Narbutayev¹⁵⁷ ile tanışma, Bibisara'nın hayatında yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir.

Bibisara, atölyenin en başarılı işçisi olarak öne çıktığı için savaşlarda kahramanlık gösteren Gazi'ye gül sunma şerefi kendisine verilir. Bu, Bibisara'nın çalışmalarının takdir edildiğini ve toplum içinde önemli bir konuma yükseldiğini gösterir. Gazi'ye gül sunma görevi, Bibisara'nın Gazi'ye duyduğu saygı ve hayranlığı da ifade eder. Bu durum, aralarındaki ilişkinin başlangıcında önemli bir rol oynar. Gazi hem yakışıklı hem komik hem de konuşmasını iyi bilen biridir. Kolhozun genel müdürü Fıçı Mansur Bibisara'yı istemeye dünürçülük yapmıştır. Fıçı Mansur, Gazi'nin de eşini bir iki yıl önce kaybettiğini, çocuklarının evlendiğini söyleyerek Bibisara'yı, Fıçı Mansur evliliğe ikna etmiştir.

Gazi, Mercanay'ı kendi öz kızı gibi görmüş sevip, kollamıştır. En büyük amaçlarından biri Mercanay'ı okutup tıbbiyeye göndermektir. Ancak uğradığı bir haksızlık sebebiyle maddi olanakları bozulur ve Mercanay'ı annesinin de izniyle bir süre eğitimine devam etmesi için köyleri Mercantav'a, dayılarının yanına gönderir.

“Sülayman öldü, devler kurtuldu sözü doğruymuş. Önceki genel müdür öldükten sonra, onun yerine geçen devlerin gazabına çarpıldım.

¹⁵⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 25.

*Bir gün hakkın yerini bulacağına inanıyorum. Ama o zamana kadar Mercanay'ı tıbbiyede okutabilir miyim, okutamaz mıyım bir şey diyecek durumda değilim, hanım! Bu durumda.. Onu Mercantav'a göndersek diyorum ben. Bir yıl dayılarında kalarak, okulu bitirip gelse mi diyorum...*¹⁵⁸

Mercanay, burada aynı okulda okuyan Suyun Burgut isimli bir delikanlı ile tanışır ve birbirlerine âşık olurlar. Mercanay ve Suyun Burgut'un birbirlerine olan sevgileri ve bağlılıkları o kadar güçlüdür ki okulu bitirir bitirmez evlenme kararı alırlar. Gazi o kapıyı çala, bu kapıyı çala Mercanay'ı okuduğu okula öğretmen, Suyun Burgut ise veterinerlik fakültesini bitirerek Mercantav'daki büyük çiftliğe şef tayin edilir. Şahin manasına gelen, Laçın adını verdikleri bir de oğulları olur.

Romanın ikinci bölümünde Bibisara, kızı Mercanay'ın ağlayarak aradığını, Gazi'ye söyler. Gazi, Bibisara'nın içini çeke çeke ağlaması, Gazi'ye her şeyi anlatır niteliktedir. Şehirde olup bitenleri de duyan Gazi, durumun ciddiyetini ve ailenin karşı karşıya olduğu sorunları kavrar. Gazi'nin zihninde, sabık genel müdürlerinin beklenmedik bir şekilde öldükten sonra geride bıraktıkları kaos ve yıkım canlanır. Bu durum Gazi'ye, onların işledikleri haksızlıkların ve namussuzlukların sonucunda toprakların yanıp kavrulduğunu düşündürür. Gazi, onların hiçbir dolap çevirmediği, hiçbir namussuzluğu yapmadığı yer bırakmadıklarını düşünerek içinden geçirir. Romanın asıl olayını oluşturan bu bölüm ayrıntılarıyla şu şekilde geçmektedir:

“Lanet olsun! Göze geldi buralar! Bir zamanlar, sabık genel müdürü terk-i dünya eylemeden önce bu topraklar Gazi'nin nazarında, şiddetli fırtına bütün atları geride bırakıp kanat takmış gibi uçan küheylana benzerdi! Merhum genel müdür, henüz pek çok kişi için esrarengizliğini koruyan bir şekilde ve hiç beklenmedik bir anda bu dünyadan göçtü ya, sürücüsüz kalan küheylan birden yere çakıldı. Çakıldı demek yanlış olur, kanatları kırılıp düşüverdi!. Merhumun yerine oturup kamçısını ellerine alan yeni sürücüler ise küheylanın dizginini, elifi görse mertek zanneden bir güruhun eline teslim ettiler. İşte onlar da üç yıldır bu kendi halindeki toprakları yakıp kavurmaya başlamıştır!

¹⁵⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 11.

Yapmadıkları namussuzluk, çevirmedikleri dolap kalmadı. Sonunda bütün üç kağıtçılar, sahtekârlar bir yerde toplanıp damadı suyun Burgut gibi helal süt emmiş yiğitleri tökezletmek, onlara kara leke çalmak için söz birliği ettiler.

Artık Gazi'nin eli televizyonun düğmesini açmaya gitmiyor, gözleri gazetelere bakmaya varmıyordu. Çünkü ne zaman bir gazeteyi eline alsa, diğer şehirlerde her şey gülistanlık gösteriliyordu. Ne hırsızlık var, ne sahtekârlık ve ne de göz boyamacılık! Ama ne kadar rüşvetçilik, ne kadar milyoner varsa hepsi burada! Bu şehirdekilere inanmayın! Onlar üçkağıtçının teki! Kendilerini fakir gösterdiklerine bakmayın. Ölen bir pamuk işçisinin çapanından bile bir kese altın, bir torba para çıkar!..”¹⁵⁹

Bu paragrafta Gazi'nin içsel düşünceleri ve tepkileri yer almaktadır. Gazi, sabık genel müdürün ölümüyle birlikte toprakların eskisi gibi bereketli ve verimli olmadığını düşünmektedir. Eskiden bu topraklar, şiddetli fırtınalarla uçan bir küheylan gibi büyüleyici ve görkemliydi. Ancak genel müdürün ölümüyle birlikte bu güzellik yok olmuş ve topraklar adeta çaresiz kalmıştır.

Yeni yöneticiler ise küheylanın dizginini, kendilerine benzeyen şüpheli karakterlere teslim etmiştir. Bu yeni yöneticiler, namussuzluk ve dolap çevirmekten çekinmemişlerdir. Toprakları yakıp kavurmaya başlamışlar ve adaletsizliklerine devam etmişlerdir. Bu durum Gazi'yi öfkelenendirir ve güvenilir bir haber kaynağı olarak gördüğü medyaya da güvenememeye başlar. Diğer şehirlerde her şeyin güzel ve düzgün gösterildiğini düşünerek, bu şehirdeki insanlara inanmamaya başlar.

Gazi'nin düşünceleri, toplumda yaygın olan yolsuzluk, sahtekârlık ve rüşvetin artık sıradan bir durum haline geldiğini ifade eder. O, şehirdeki insanların görünüşte fakir gibi gözükseler de aslında zengin olduklarını ve her türlü hilekârlığı yaptıklarını düşünmektedir. Bu düşünceler, Gazi'nin çevresindeki insanlara olan güvensizliğini ve hayal kırıklığını yansıtmaktadır.

Gazi'nin düşünceleri, bütün üçkâğıtçı ve sahtekârların bir araya gelerek damadı Suyun Burgut gibi dürüst ve onurlu kişileri tökezletmek ve itibarlarını zedelemek için birlik kurduklarını düşünmektedir. Bu durum Gazi'yi endişelendirir

¹⁵⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 24.

ve doğruyu öğrenmek için ertesi gün erkenden Mercantav'a gitmeye karar verir. Eşi Bibisara'ya da üzölmemesini söyleyerek, gerçeği öğrenmek için harekete geçerler. Bu, Gazi'nin adaleti ve dürüstlüğü savunma arzusunu yansıtan bir davranıştır.

Olayların asıl geçtiği yer olan Mercantav, romanın önemli bir mekanı olan ünlü bir kolhozdur. Buranın uzun yıllar genel müdürlüğünü Fıçı Mansur gibi çıkarıcı bir adam yapmaktadır. Ancak, Vilâyet komitesinin birinci sekreteri Cemaleddin Necmeddinov'un desteğiyle Fıçı Mansur'un yerine oy birliğiyle Suyun Burgut genel müdürlük görevine seçilmiştir. Bu seçim, Fıçı Mansur'un görevini kaybetmesi ve yerine dürüst ve adil bir kişinin gelmesi anlamına gelir. Suyun Burgut'un genel müdürlük görevine getirilmesiyle birlikte, umut ve adaletin yeniden kolhozda yer bulacağı düşünölmektedir.

Bu olayların geçtiği atmosfer romanda şu şekilde geçer:

“Sonradan işittiğine göre genel müdürlük için üç aday çıkmış. Birincisi vilâyetteki büyükbaşları öfkelen-dirmiş olan muhasebe şefi adaylıktan çekilmiş, uzun tartışmalardan sonra yapılan gizli oylamada Fıçı Mansr 17, Suyun Burgut 75 oy almış. Neticeler açıklandıktan sonra bütün ehl-i kolhoz yarım saat Burgut’u ayakta alkışlamış.. Oğlu Laçın omuzlarını gererek, gözlerinin içi gülererek anlatmıştı bunları. Başkaları ise güya Fıçı Mansur duyacakmış korkusuyla çevrelerini kontrol ede ede Mercanay’ın kulağına fısıldamışlardı olup bitenler..”¹⁶⁰

Fıçı Mansur'un görevine son verilir ve Suyun Burgut genel müdürlük görevine getirilir. Suyun Burgut, kolhozda çalışmalarını ve çabalarını sıkıntısız bir şekilde beş altı ay boyunca sürdürür. Bu süre zarfında, umut ve iyimserlik kolhoza geri dönmüş, insanlar çalışmaya teşvik edilmiş ve olumlu değişimler görölmeye başlanmıştır. Suyun Burgut'un liderliği altında kolhozda verimlilik artmış ve adil bir çalışma ortamı oluşmuştur. Suyun Burgut, yeni görevine dört elle sarılır, herkesçe takdir edilir. İlk önce kolhozda bazı inşaat çalışmaları yapar, önce bir tuğla tezgâhı kurdurmuş, kolhozun eski kulübünü restore ettirmiş, cihazlarını yenilemiş ve bir zamanlar depo olarak yapılmış binayı restore ettirerek gençler için güzel bir spor salonu haline getirmişti.¹⁶¹ Sonra şehrin imarı için adımlar atar. Çok geçmeden

¹⁶⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 32.

¹⁶¹ Adil Yakubov, **age**, s. 32.

herkes Suyun Burgut ismini saygıyla anar olmuştur. Fakat bundan altı ay sonra Suyun Burgut'un yakasını felaketler bırakmaz. Suyun Burgut'un oğlu Laçın'ın okul arkadaşı olan Altınay, bir gün telaşla ağlayarak Suyun Burgut'un evine gelir ve o felaket haberini verir. Altınay, babasının yani Derviş Duduk'un uzun yıllar çobanlık yaptığı ahırda yangın çıkar. Altı yüz koyun yanıp kül olmuştur. Derviş Duduk Altınay'ın babasıdır. Derviş Duduk, ömrü dağ başlarında koyun gütmekle geçen temiz kalpli, saf bir çobandır. Derviş Duduk kendisi gibi mihnetkeş, çalışkan kardeşiyle birlikte iki ağıla bakar, kardeşi bekçilik, kendisi ise çobanlık yapar.¹⁶² Saf çobanın ahır Mercantav'ın batı tarafında, 'Cadı Deresi' denilen derenin ardında kalın bol otlu, bol bitkili bozkırlardadır. Kolhoz hesabından renkli bir televizyon hediye edilmiş ve her akşam Derviş Duduk'un evinde bütün çoluk çocuk, konu komşu, çocuk ve torunları gelip televizyon izlerlerdi. Olayın meydana geldiği akşam da meşhur tarihi romandan uyarlanmış bir film seyrediyorken herkes film en heyecanlı yerindeyken birden dışarıda şimşek çakıyormuş gibi ışıklar parlamaya başlamış, televizyon kararmış, avluda ise sanki biri kocaman bir ateş yakmış gibi her taraf gündüz gibi olmuştu. Derviş Duduk'un kızı Altınay bu kötü haberi Suyun Burgut'un evine gelerek vermiştir. Suyun Burgut bu felaket haber üzerine oğlu Laçın'le birlikte Derviş Duduk ve kardeşini hapse attırmamak için halkla görüşme kararı alır. Halktan umduğundan daha iyi tepkiler alması üzerine yardım etme kararı alınır ve gönlü bir nebze olsun rahatlamıştır. Ama bu sevinç çok da uzun sürmemiş, ertesi gün şehir komitesinden asker ve savcılar gelmiş, sonra da üç dört ay boyunca Suyun Burgut'un başı dertten kurtulmamıştır.

“Her ne kadar halk telef olan beş yüz koyun yerine altı yüz koyun temin edip vermiş olsa bile, Suyun Burgut'u sürüklemelikleri yer kalmamıştı. Vilâyet komitesi bir yanda dursun, merkezden heyet üstüne heyetler gönderilmiş ve Suyun Burgut bu taraftan o tarafa gezdirilip durmuştu.

En son teftiş heyeti bundan üç ay önce gelmişti. İlkbahar yaklaşmış olmasına rağmen dağın yüksek kesimleri hâlâ karla kaphıydı.”¹⁶³

¹⁶² Adil Yakubov, **age**, s. 34-35.

¹⁶³ Adil Yakubov, **age**, s. 39.

Bu olaylardan sonra kolhoz kulübünde okul mezunlarının balosu yapılmıştır. Laçın'le Altınay birbirinden güzel şarkılar söyleyerek dinleyenleri mest etmişlerdir. Oğluyla gurur duyan Burgut morali biraz düzeldiği için sazını eline almış ve sanki okulu bitiren Laçın değilmiş gibi eşi Mercanay ile gençlik yıllarını hatırlayarak eğlenirler. Ertesi gün Laçın liderliğindeki bir grup genç ve erkek şehir merkezinde yapılacak büyük müsabakaya giderler.¹⁶⁴ Suyun Burgut çocukların kupa almasını canı gönülden isteyerek onları yolcu eder. Suyun Burgut, merkez komiteye çağırılmasının ardından bu sefer Moskova'dan gelen savcılarla karşılaşır. Bu müfettişlerin memleketin her yönünü inceleyeceğini ve detaylı bir soruşturma yapacaklarını bilir. Moskova'dan müfettişlerin geleceği haberi Suyun Burgut için büyük bir tehlike ve belirsizlik anlamına gelir. Bu durumda, Burgut ailesinin güvenliğini ve geleceğini düşünerek, ailesiyle helalleşmeye ve onları birbirlerine emanet etmeye karar verir. Suyun Burgut çok sevdiği oğlu Laçın'ı eşi Mercanay'a, Mercanay'ı ise Allah'a emanet ettikten sonra vedalaşıp çıkar. Suyun Burgut'u teftiş için Moskova'dan gelen savcılar merkez komiteye çağırdıklarında evden ayrılırken Mercanay'ın yaşadığı üzüntü, içi içine sığmayan hali vardır. Mercanay'ın Suyun Burgut'un ayrılışı karşısında içini kaplayan üzüntü ve huzursuzluk oldukça doğaldır. Suyun Burgut, ailenin başı ve koruyucusu olarak önemli bir figürdür ve onun Moskova'ya çağırılması, ailede büyük bir boşluk yaratır.

*“Top sahası gibi geniş avluda bir başına kalan Mercanay ne yapacağını bilemedi. İçeri girse sığmıyor, dışarı çıksa sığmıyordu, elhasıl başını hangi taşa çalacağını bilmiyordu.”*¹⁶⁵

Mercanay'ın geniş avluda yalnız başına kalması ve ne yapacağını bilememesi, içsel bir karmaşayı ve kararsızlığı ifade etmektedir. Durumuyla ilgili içeride olmak da dışarıda olmak da ona sığmamaktadır, yani her iki seçenek de ona uygun gelmemektedir. Bu durum, Mercanay'ın iç dünyasındaki belirsizlik, endişe ve karmaşayı yansıtmaktadır.

"Başını hangi taşa çalacağını bilmiyordu" ifadesi ise Mercanay'ın yaşadığı durum karşısında ne yapacağını, nasıl bir adım atacağını anlamadığını ifade etmektedir. Kendisini yönlendirecek bir çıkış yolu veya çözüm bulmakta güçlük

¹⁶⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 40.

¹⁶⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 42.

çekmektedir. Bu durum, Mercanay'ın duygusal ve zihinsel açıdan karmaşık bir süreç yaşadığını ve içinde bulunduğu durumu anlamlandırmakta zorlandığını göstermektedir.

Suyun Burgut'un merkez komiteye çağrılmasından sonra çaresizce idare binasına gitmek için evden çıkan Mercanay ana caddeden yürürken birdenbire duyduğu kahkaha sesine takılıp şaşkınlıkla durur. O an, sanki başka bir sokak veya yol yokmuş gibi, o kahkaha sesine odaklanır ve olduğu yerde donup kalır. Sesin geldiği yer, sabık genel müdür Fıçı Mansur'un evinin olduğu caddenin öteki tarafıdır. Fıçı Mansur, görevinden ayrıldıktan sonra geniş avlusu yetmezmiş gibi, caddeye bir kerevet kurdurmuş ve üzerine bezekli bir eyvan inşa ettirmiştir.

Fıçı Mansur, gündüzleri burada halı serdirip ipek minderler yayarak eski dostlarıyla bir araya gelir ve kımızını yudumlarken keyif yapar. Mercanay, duyduğu kahkahaların Fıçı Mansur'un evinden geldiğini bilir. Bu durum, onun içindeki üzüntüye ve çaresizliğe bir başka boyut ekler. Fıçı Mansur'un keyif çattığı, eski dostlarıyla güzel vakit geçirdiği bir ortamda, Mercanay'ın ise içsel sıkıntılarla boğuştuğu ve haksızlıklarla mücadele ettiği bir gerçektir. Fıçı Mansur'un evinden gelen kahkahalar, Mercanay'ın içinde bulunduğu durumu daha da acı verici hale getirmekte ve haksızlıkların devam ettiği bir ortamda kendisini yalnız hissetmesine neden olmaktadır.

“Şansına, sanki başka sokak yokmuş gibi ana caddeden yürürken, dönemeçte bir bet kahkaha sesi duyup gayr-i ihtiyari olduğu yere çakıldı kaldı. Caddenin öteki tarafında sabık genel müdür Fıçı Mansur'un evi vardı, işten ayrıldıktan sonra sanki bir hektar genişliğindeki avlusu yetmiyormuş gibi, caddeye kerevet kurdurup, üstüne de bezekli bir eyvan diktirmişti. Gündüzleri buraya halı serdirir, halı üzerine ipek minderler yaydırıp, eski dostlarıyla oturarak kımızını yudumlarken, “Divane-i Râstguy” isimli bir delinin saçma sapan konuşmalarını dinleyerek keyf çatardı.”¹⁶⁶

Bu betimleme, Mercanay'ın içsel dünyasındaki zorlukları ve dışarıdaki dünyanın acımasız gerçeklerini vurgulamaktadır. Fıçı Mansur'un evindeki

¹⁶⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 42.

kahkahalar, Mercanay'ın kendi sorunlarına daldığı anı kesintiye uğratan bir dış etkindir.

Fıçı Mansur'un eşi Mercanay'dan Suyun Burgut'un yine çağrılmasını öğrendiğindeki tepkisi ise Suyun Burgut'un yanlış yaptığıdır. Fıçı Mansur'un tepkisi oldukça öfkeliidir.

“-Lanet olsun, Allah kahretsin! -Fıçı Mansur yolda susuz kalmış öküz gibi ağır ağır soludu- Çok iyi çocuktu Suyun Burgut. Ben onu kendimden çok severdim. Allah kahretsin! Yanlış yaptı kocan Mercanay, çok yanlış yaptı!”¹⁶⁷

Mercanay, Fıçı Mansur'un sanki kendilerinin iyiliğini istiyormuş gibi kendileri için iyi dileklerde bulunmasının, acıma göstermesinin ve teselli etmeye çalışmasının aslında yalan olduğunu düşünmektedir. Ona göre, Fıçı Mansur içten içe sevinmektedir ve yaşadıkları zorlukları fırsat bilerek kocasının başına belalar açmıştır. Mercanay, Fıçı Mansur'un gerçek niyetlerini bilmekte ve ona karşı içten içe isyan etmektedir. Ancak, bu duygularını saklamaktadır ve Fıçı Mansur'a karşı hissettiklerini açığa vurmamaktadır. Mercanay'ın bu düşünceleri, Fıçı Mansur'a karşı güvensizliğini ve içsel çatışmasını yansıtır.

Mercanay eşinin bir suçu olmadığını düşünse de Fıçı Mansur bunların bir oyun olduğunu kendisinin yerine Suyun Burgut'un genel müdür getirilmesinin önceden hazırlanmış bir tezgah olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁸ Fıçı Mansur kendisini otuz yıl şeflik yaptığı sürece kimseye kötülük yapmadığını bir koyun var ise onu on koyun yaptığını, on koyun var ise onu bin yaptığını, yemeyip içmediğini, uyku istirahat etmediğini her ne kadar Mercanay'a dile getirse de Mercanay Fıçı Mansur'un söylediklerine inanmayıp şu şekilde ifade eder:

“Şu bunak fiçinin dediklerine bak hele! Yememiş, içmemiş! Bir koyun on, on koyunu bin yapacağım diye ömrü geçip gitmiş! Ayran içip göbeği ben mi yaptım? Dünyada kimseye kötülük etmemişmiş! İnsanları insan yerine koymuş da! Ya birisi aleyhinde konuşsa mezara sokuncaya kadar peşinden kovaladıklarını, sırtlarından kara kan çıkıncaya kadar

¹⁶⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 43-44.

¹⁶⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 44-45.

kırbaçladığın çobanları unuttun mu? Ya dilekçe verenlerin sülalesine dünyayı zindan ettiğini! İnsanlarda insaf ve adalet yokmuş! Köyde yaşıyorsan.. kendin için yaşadın! Hüdâyar Han'ın sarayından geri kalmayan saray yavrusu gibi ev yaptırdın kendine! On bir çocuğunun on birini de, hakkı olsun olmasın, yüksek okullara soktun! Yüksek makamlara getirttin. Ayağın mezara dayandı! Artık sana makam ne gerek bre koca kurt!?..”¹⁶⁹

Mercanay, Fıçı Mansur'a karşı öfkesini ve hayal kırıklığını dile getirmiştir. Fıçı Mansur'un masumiyet ve iyiliklerden bahsederek kendini savunmasına karşın Mercanay, onun gerçek yüzünü hatırlatmaktadır. Eşinin insanları ezdiğini, zulmettiğini ve adaletsizlik yaptığını vurgulayarak, Fıçı Mansur'un masumiyet maskesinin altındaki gerçekleri göstermeye çalışmaktadır.

Mercanay, Fıçı Mansur'un kişisel çıkarları için çobanları nasıl zulme uğrattığını, insanları kırbaçlayıp ezdiğini ve adaletten yoksun olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca Fıçı Mansur'un lüks bir ev yaptırdığını, on bir çocuğunu yüksekokullara gönderdiğini ve kendi çıkarlarını ön planda tuttuğunu ifade etmektedir.

Bu sözlerle Mercanay, Fıçı Mansur'un geçmişteki eylemlerini hatırlatarak onun masumiyet iddiasını çürütmeye çalışmaktadır. Kendi içindeki isyanı ve hayal kırıklığını ifade eden Mercanay, Fıçı Mansur'un artık makamlara ve güce ihtiyacı olmadığını belirtmektedir.

Laçın şehir merkezinde yapılan büyük müsabakada sevimli kaldırgaçıyla merkez komitesi önünde yarışmış, birinci olmuş ve kupa almıştır. Arkadaşlarından Selim Kılıtrık uzun atlamada, Altınay ise jimnastikte birinci Gümüş Bibi de ikinci olmuştur. Gençlerin elde ettikleri başarılarından dolayı Taşkent'ten televizyoncular, şairler, muhabirler gelip röportaj yapılacaktır. Laçın bu röportajda babasına atılan iftiraları, haksızlıkları, hapse atmaları dile getireceğini söyler. Laçın'ın başarısıyla gelen röportaj fırsatı, Suyun Burgut'a adaleti arama ve gerçekleri dile getirme konusunda bir umut olarak görünmektedir. Ancak Suyun Burgut, Laçın'i korumak ve onun hayatını riske atmamak adına röportajda babasına atılan iftiraları dile getirmemesi için onu vazgeçirmeye çalışmaktadır.

¹⁶⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 46.

“-Oğlum! -dedi adeta yalvarırmış gibi- Öyle cahillik edip olmadık hayallere kapılmayın. Hükümetle alay edilmez. Dünyayı fethettim diyen nice kişilerin ağzının payını veren, kaldırıp bir kenara fırlatan bu hükümdür! Okuyan adamsın, bilmen gerek!

-Biliyorum! -dedi Laçın bir mağrur havayla- Sürgüne gönderirler! Düşman ilan edip kurşuna dizerler! Kendi vatani, karısını, çoluğunu çocuğunu savunmak için çarpışanları “Basmacı!” diyerek vururlar! Neredeyse yüreği ağzına gelen Suyun Burgut, bir adım geri sendeledi:

-Sen.. Sen bu sözleri nereden duydun? Kim soktu bu mânâsız şeyleri senin beynine?

-Niye mânâsızmış? -Laçın asâbi bir şekilde güldü- Sonra televizyonlar, gazeteler ve dergiler durmadan başımıza çorap örmeye çalışıyor! Moskova’yı kastediyorum. Sen dağda gezdiğin için gazete falan okumuyorsun. Televizyon da seyretmediğin için bilmiyorsun.

...

-Siz bilmiyorsunuz! -diye çıkıştı Laçın- Öyle iftira ediyorlar ki, insanın dizlerinin bağı çözülüyor! Bütün Özbek halkı rüşvetçiymiş! Hırsızmış! Hatta birisi halkın altın küpü üzerinde oturan kobra yılanına benzetti! Bu bahtı kara halkı kim müdafaa edecek? Kim bu iftiraları yalanlayacak? Gerçekleri kim ortaya çıkaracak? Şairler gelirlerse, biz bugün bu konuları tartışacağız baba!”¹⁷⁰

Fakat oğlunun bu sözleri adeta her şeyin farkında olduğunu gösterir. Suyun Burgut, Laçın'ın bilinçli ve cesur sözlerinden etkilenmiş olsa da, oğlunun geleceği ve güvenliği konusunda büyük endişeler taşır. Hapishaneye düşme riskiyle karşı karşıya olan Suyun Burgut, oğlunun geleceğini riske atmaktan korkar. Oğlunun idealist tutumu, halkın haksızlıklara karşı sesini yükseltme isteği Suyun Burgut'u gururlandırır da aynı zamanda korkutur.

Suyun Burgut, Laçın'ın geleceğini düşünerek onu hapse atabilecek sonuçları göz önünde bulundurur. Babalık duygusuyla, oğlunu koruma arzusu arasında çelişki

¹⁷⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 52.

yaşar. Laçın'ın cesur tutumu, Suyun Burgut'u telaşlandırır ve onu koruma isteğiyle çelişen bir durum yaratır.

Suyun Burgut, gece yarısı dış kapının ziliyle irkilir ve içeriye gelenlerin Moskovalı müfettişler olduğunu tahmin eder. Ve avludan işitilen ayak sesleriyle birlikte kapıdan üç kişi içeri girer. Karşısında gündüz kendisini sorguya çeken kalın cüsseli, kaytan bıyıklı, şairane taranmış kıvrıcık, sarı saçları, küçük çocukların gözleri gibi masum masmavi gözleriyle dikilip duran Şaranavski Moskovalı müfettiştir. İkincisi gündüz sorgulamada olan çatık kaşlı, asık suratlı Mir Celâlov'dur. Üçüncü kişi ise Suyun Burgut “yâ tövbe!” dediği Fıçı Mansur'dur.

Bu beklenmedik ziyaret Suyun Burgut'u tedirgin eder ve içinde büyük bir endişe uyandırır. Moskova'dan gelen müfettişlerin amacı ve bu üç kişinin bir araya gelmesinin nedeni belirsizdir. Suyun Burgut, geçmişte yaşadığı sorunlarla ilgili olarak bu kişilerin bir plan içinde olduğunu düşünür ve kalbinde büyük bir kaygıyla dolup taşar.

Teftiş etmek için gelen bu kişiler Suyun Burgut'a suçu kabul etmesi yönünde tehdit ederler. Fakat Suyun Burgut tüm bunların kendisine atılan bir iftira olduğunu söylese de nafiledir. Müfettişler, Burgut'un eşi Mercanay için de son derece nahoş, bir erkek olarak Burgut'u tahrik edici söylemlerde de bulunurlar.

Daha sonra, evin altını üstüne getirirler ve iki sandığı açmaya başlarlar. Sandıkların içinde, merhum kaynanasından miras kalan değerli eşyalar bulunmaktadır. Altın bilezikler, kakmalı gerdanlıklar, küpeler, altın saat, zincirler, yüzükler ve diğer takılar, Mercanay'ın gelecekteki gelini için özenle seçtiği ve biriktirdiği değerli parçalardır. Bu eşyalar, Mercanay'ın arzuları ve hevesleriyle dolu bir şekilde seçilmiş ve saklanmış.

Bu durum, Suyun Burgut'un daha da tedirgin olmasına ve içindeki endişenin büyümesine neden olur. Evlerinin bu şekilde alt üst edilmesi ve Mercanay'ın değerli eşyalarının teftiş altına alınması, Suyun Burgut ve ailesi için büyük bir travma olmuştur.

Mir Celâlov, tıpkı av köpeği gibi bulduklarını sevinçle servetin kaynağının bulunduğunu söyler. Şaranavski birinci sandıktan çıkan bu takıları rüşvetin bir delili sayar. Mir Celâlov, ikinci sandığı aramaya başladığında da Mercanay'ın beyinde şimşekler çakar, yüreği buz gibi olur. Laçın'ın çeyizi için ayırdığı, düğünü diyerek öğretmenlik maaşından yirmi sum, otuz sum artıra artıra yaklaşık dört bin sum biriktirmiş ve kumaşın arasına sakladığı paraları da bulurlar.

Bu durum, Suyun Burgut ve Mercanay için daha da zorlu hale gelir. Evin altını üstüne getirerek buldukları takılar ve biriktirilen para, müfettişlerin suçlamalarını daha da güçlendirir. Suyun Burgut ve Mercanay, masumiyetlerini ispat etmek için mücadele etmek zorunda kalacaklardır. “Olmaz olsaydı şu âdetimiz! -diye geçirdi içinden.- İnşaallah bu paralar kocamın başına iş açmaz!”¹⁷¹ diyerek geçirdi içinden. Bu altın ve paraların Suyun Burgut’un rüşvet paraları olduğu iddiasında bulunarak suçu kabul etmesi için baskı yaparlar. Ve sakladığı paraları çıkarmasını isterler. Ama Suyun Burgut kendisi aleyhinde söylenenlerin bir iftira olduğunu saklamış olduğu bir kuruşu bile olmadığını söyler. Laçın kitap dolusu odası, ahır aranır taranır ve her köşe başı didik didik edilir, ancak arama işlemi yaklaşık iki saat sürer. Bu süre boyunca Suyun Burgut ve Mercanay, suçsuz olduklarını ispat etmek için mücadele etmeye devam ederler. Ancak müfettişlerin baskısı ve suçlamaları, onları daha da zorlayan bir duruma getirir.

*“Bu arama tarama neredeyse iki saat sürmüştü. Şaranaski’yle onun sadık köpeği gibi elinde bir fenerler yanibaşından ayrılmayan Fıçı Mansur, ahır, samanlığı, odunluğu elhasıl her yeri didik didik ettiler. Zaman zaman Mercanay’ı çağırarak Nuh-u Nebiden kalma eski sandıkları yıktırıp içindekileri sağa sola savurarak kontrol ettiler. Ayaklarının altına gelen koşumları, kovaları, kürekleri ne bulurlarsa kaldırıp kenara attılar.”*¹⁷²

Mir Celalov protokolü yazıp bitirmiş, evde bulunan ne kadar altın ve para varsa kayıtlara geçirmişti. Müfettişler suçu kabul etmesini, suçu kabul edip hiçbir yere kaçmayacağını söz verirse evinde kalacağını, suçu kabul etmezse alıp götürceklerini söylerler. Suyun Burgut “asla suçum yok benim!”¹⁷³ diyerek suçu kabul etmez. Bunun üzerine eşi Mercanay’la helalleşmesini isterler. Fıçı Mansur da Suyun Burgut’a suçu kabul etmesi için baskı yapar. Ama Suyun Burgut bu iftiraları kabul etmez ve her şeyi Fıçı Mansur’un tezgâhladığını düşünür. Mercanay, bu olup bitenlere anlam veremez ve yere diz çöküp kocasının dizlerine çökerek neyin suçu olduğunu sorar.

¹⁷¹ Adil Yakubov, **age**, s. 58.

¹⁷² Adil Yakubov, **age**, s. 60.

¹⁷³ Adil Yakubov, **age**, s. 61.

“-Suyun ağa!.. Söyle, can suyun ağa! Neyin suçu bu? Bu ne iftirası böyle? Yoksa benden, öz helalliğinden sakladığın bir sırrın mı var? Yine o ağıldaki yangın meselesi mi?..”¹⁷⁴

Suyun Burgut, şerefsiz olduklarını söyleyerek birinci sekreter Necmeddinov ve diğerlerini suçlar. Ona işe başladığı için elli bin sum rüşvet verdiği iddialarının asılsız olduğunu anlatır. Ancak, Suyun Burgut'un suçu kabullenmesi konusundaki baskıya rağmen yine de suçu kabul etmez.

Müfettişler, Suyun Burgut'u tutuklayarak götürürler. Bu durum karşısında Mercanay, eşi Suyun Burgut'u uğurlama gücü bile bulamadan halı üzerine yığılarak çaresiz kalır. Cesur bir duruş sergileyen Suyun Burgut'un tutuklanması Mercanay'ı derinden etkiler ve acı bir şok yaşamasına neden olur.

Romanın beşinci bölümünde spor müsabakalarında birincilikleri olan Laçın ve arkadaşlarının röportaj vermek üzere gelen şair ve şairle birlikte gelen ufak tefek, zayıf bir delikanlı olarak muhabir karşımıza çıkar.

Laçın şairlerin gelmelerini beklerken aklına gelen Klara ile yaşadıkları geriye dönüşlerle anlatılır. Müsabakada kupa kazandıkları gün Klara, Laçın'ı “dostlar meclisi”ne davet eder. Laçın'lerin şefi olan Klara ile Laçın'ın “dostlar meclisi” olarak karşımıza çıkan mekânda ilişkileri anlatılır. Klara Laçın'ı ilk gördüğü anlarda ona sempati duymuş ve sürekli onu desteklemiştir. Klarahan aslında ismi Kamilahan Kurbanovna'dır. Kızıla boyanmış, dalga dalga omzuna yayılmış ipek saçları, şuh gözleri, ince belli ve uzun boyludur.¹⁷⁵ Klara bölge komsomol komitesinin birinci sekreteridir.

Ertesi gün arkadaşlarıyla birlikte spor salonunda televizyoncuları beklerken Laçın ve arkadaşlarının sözünden çıkmadığı takım kaptanları Sahib Ağa ile sohbetleriyle Laçın'lerin televizyoncular ve şairlerle yapılacak tartışmayı siyasi konulara çekmek olduğunu öğrendiğinde rahatsızlığını dile getirir. Sahib Ağa takım kaptanı Laçın'ın antrenörüdür. Gençler onu çok sevdikleri için “korbaşı” ismiyle seslenirler. Karayağız çehresi, kırçıl saçları, iri yarı cüssesiyle bir kaplanı andıran korbaşı yaşı elliye geçmiş, gençler için canını verebilecek fedakâr bir kişidir. Bir zamanlar sporun birkaç dalında meşhur olmuş, yüksek atlamada cumhuriyet

¹⁷⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 62.

¹⁷⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 64.

şampiyonluğunu ele geçirmiştir. Sahib Bey'in yaşadığı rahatsızlığın sebebini ise açık söylemiş biridir.

Sahip Bey, gençlerin niyetlerinin kötü olmadığını bilir. Hatta böyle bir niyet taşıdıkları için onları tebrik edesi bile gelir. Çünkü adalet ve hakikat için savaşmanın en âlicenap bir şey olduğunun gayet iyi bilen kişidir. Zaten kendisi de cumhuriyette meydana gelen haksızlıklardan dolayı rahatsız biridir. Rahatsızlığın sebeplerinden biri canları uğruna feda ettikleri pamuk işinde birkaç üç kâğıtçı yüzünden ağzına haram lokma koymamış, helal süt emmiş binlerce zavallı töhmet altında kalmıştır. Bunlardan birinin de zavallı Suyun Burgut olduğunu çok iyi bilir. Suyun Burgut'ta kendini paralamış, ama âciz zavallının elinden bir şey gelmemiştir. İçinden geçirdiği sözler şöyle karşımıza çıkar:

“Demek ki, iftiranın ömrü kısa, hakikat eğilse bile, yok olmaz sözü doğruymuş. Burgut ise yok olmak bir yana eğilmemişti bile!”¹⁷⁶

Sahib Bey'in korkusu gençlerin kendilerini siyasete vererek sportif kabileyetlerini köretmeleriydi. Çünkü ona göre spor ve siyaset ateş ile su gibi birbirine düşmandı.¹⁷⁷

Özbek halkının rüşvetçilik ve ahlaksızlık üzerine atılan iftiralar, o dönemde gazetelerde, radyolarda ve diğer yayın organlarında sıkça yer alıyordu. Bu tür haberler ve yazılar genellikle manipülatif bir şekilde sunuluyor ve toplumun geneline yayılarak Özbek halkını genel olarak suçluymuş gibi gösteriyordu. Bu tarz yayınlarla, halkın itibarı zedelenmeye çalışılıyor, toplumda güvensizlik ve ayrışma oluşturulmaya çalışılıyordu. Kendi halkı ve ülkeleri için atılan iftiralar şöyle geçer:

“-Doğrusunu söylemek gelirse, mesela sadece bizim kolhoz değil, şair ağa! Ülkemizin tamamı ayak altında değil mi? Yoksa çıkan makaleleri okumadınız mı? Üç beş rüşvetçi değil de, bütün Özbek halkı rüşvetçiymiş!”¹⁷⁸

¹⁷⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 71.

¹⁷⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 72

¹⁷⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 76.

Özbek halkının tamamının rüşvetçi olduğu makalelerde yazar. Laçın ve arkadaşları bu iftiralara cevap vermeyen cumhuriyet yöneticilerine şaşırırlar. Bu gençler de Özbek halkı için atılan iftiraların yalan olduğunu herkese duyurma mücadelesi verirler.

Suyun Burgut'un tutuklanması üzerine Bibisara mama ve Gazi Marcantav'a gelirler. Mercanay ve Laçın üç günden beri her Allah'ın günü sabah erkenden şehre gidip, gün batarken dönerlermiş. Gazi'nin Mercantav'a geldiğini duyan Fıçı Mansur, torunuyla onu evine çağırır.

“Bu fıçı göbekli nerden öğrendi benim buraya geldiğimi? Toprak altında yılan kıpırdasa haberi olur bu yaşlı tilkinin! Herhalde ya arabamı gördü, ya da birisi kulağına fısıldadı!”¹⁷⁹

Daha sonra Gazi, Fıçı Mansur'un her şeyden haberi olduğu gibi damadı Suyun Burgut'un başına gelenleri de biliyordur ve bunları öğrenmek düşüncesiyle evine gitmeye karar verir. Ama bilir ki damadına kuyu kazanlardan biri bu fıçı göbeklidir. Fıçı Mansur, Suyun Burgut için Gazi'ye hiç de iyi şeyler söylemez. Suyun Burgut'un rüşvetçilikle suçlandığını, evinde yapılan aramalarda birçok altın ve para bulunduğunu, Albastı Nehri'ndeki ağılda yangın çıkıp yedi yüz koyun telef olduğunu, kazan kazan kavurmalar yaptırıp gönderdiğini, rüşvet vererek Fıçı Mansur'un yerine müdür olduğunu Fıçı Mansur öfkeyle söylemiştir. Gazi ise damadının pak yiğit, helal yiğit olduğunu herkes tarafından bilinen temiz ve dürüst bir kişi olduğunu söyler. Gazi, içinden geçenlerin gerçek olduğunu Fıçı Mansur'un bu konuşmalarından Suyun Burgut'un başına gelen bu olayların asıl suçlusunun o olduğunu anlar.

“-Şunu anladım ki, zavallı damadımın başına gelen bütün iftira, bütün tömet ve bütün nifak işlerinin altında senin parmağın var! İşte bunu anladım!.. Amma velâkin aklında bulunsun Mansur Bey: Sen tilkiysen ben de kuyruğuyum! Senin gibi ağzı kanlı sırtlanlarla boğuşacak gücü var Narbutayev'in! Aklından çıkarma: Hakikat ortaya çıkıncağa kadar boğuşacağım seninle..”¹⁸⁰

¹⁷⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 76.

¹⁸⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 89.

Romanın yedinci bölümünde Mercanay ile oğlu Laçın'ın her gün şehre gidip Suyun Burgut'un durumu ile ilgili bilgi almaya çalıştığı kısım detaylarıyla verilir. Yine bir gün Mercanay ve Laçın müfettişler geldiğinden beri, bina çevresi demir parmaklıklarla çevrelenmiş karakol haline getirilen komite binasına giderler. Laçın komite binasının önünde annesiyle beklerken bölge komite sekreteri Klara'nın yanına istemeyerek de olsa gitme fikri gelir. Klara'nın bulunduğu Bölge Komsomol Komitesi'ne gider. Fakat Klara onu kapı aralığında gördüğünde sert bir şekilde sekreter kıza görüşmek istemediğini söyler. Laçın babasının hapsedildiğini duyduğu için, suçlu birinin oğluyla görüşmekten korktuğu düşüncesiyle öfkeyle oradan ayrılır. Mercanay ise oğlunu beklerken Ömürzakov yanına gelir. Ömürzakov, bölge savcısıdır. Mercanay, Ömürzakov'un telef olan beş yüz koyun hadisesinde geldiğini hatırlar. Ömürzakov da bilir ki eşi Suyun Burgut'u suçsuz yere hapse attıklarını ama elinden bir şey gelmez çünkü kendi durumları bile tehlikededir. Güya Şaranavski idaresindeki merkezden gelen müfettişlere göre onlar da şu ana kadar bölgedeki bütün suçları gizlemişler olduğu yalanıdır.¹⁸¹ Şaranavski'yi bekleyen Mercanay, Ömürzakov ile birlikte vilâyete doğru giderler. Orada Mercanay'ı karşılayan Şaranavski'nin yardımcısı olan Mir Celalov'dur. Mir Celalov, eşi Suyun Burgut'un rüşvet vermek suçunu kabul ettiğini söyler. Mercanay her ne kadar iftira olduğunu söylese de kendisinin on beş yıl hapis cezasının verileceğini bildirir. Bu cezadan kurtulmanın veya hafifletmenin bir yolunun kendilerine elli bin vererek olacağını söyler. Zavallı Suyun Burgut'u, rüşvet aldığı için tutuklayan bu adamlar aslında rüşveti kendileri isterler. Mercanay, bu durum karşısında *“Sizler suçsuz bir adamı aklamak için rüşvet istiyorsunuz.”*¹⁸² demesiyle Mir Celalov öfkeden kudurmuş bir hal alarak Mercanay'ı oradan kovar.

Romanın sekizinci bölümünde Mercantav kasabasındaki soruşturma işlerini yürüten Şaranavski, vilâyet merkezinden mutlu bir şekilde döndüğü karşımıza çıkar. Sebebi şu şekilde anlatılır:

“Çünkü cumhuriyet sınırları dahilinde teftiş işlerinden sorumlu olan general, dün vilâyet merkezinde yapılan gizli toplantıda Şaranavski ve ona bağlı ekibin sorgulama işlerinde kullandığı metodu, yani bir

¹⁸¹ Adil Yakubov, **age**, s. 101

¹⁸² Adil Yakubov, **age**, s. 111.

suçluyu tutuklamadan önce suçlu olup olmadığını araştırmak yerine, tutuklayıp, sorgulama sırasında suçunu kabul ettirme yöntemini son derece beğenmiş ve bunun adliye sistemine getirilmiş bir yenilik olduğunu kaydettirmişti.”¹⁸³

Gazi Marcantav, cumhuriyet sınırları içindeki teftiş işlerinden sorumlu olan generalin, Şaranavski ve ekibinin uyguladığı tutuklama ve sorgulama yöntemini benimsediğini öğrenir. Bu yöneme göre, suçlu olup olmadan önce tutuklanan kişinin sorgu sırasında suçunu kabul ettirilmesi esas alınmaktadır. Bu yöntemin adliye sistemi için bir yenilik olarak kabul edildiği belirtilir. Bu bilgi, Gazi Marcantav'ın damadı Suyun Burgut'un tutuklanma sürecinde uygulanan yöntemi anlamasına ve durumu daha iyi değerlendirmesine yardımcı olur.

Müfettiş ve savcılar arasında “general” ismiyle maruf olan ve özel yetkilerle donatılan kişiyle karşılaşılır. General cumhuriyet sınırları dâhilinde teftiş işlerinden sorumludur. Müfettiş ve savcılar arasında “general” adıyla anılır. Vyaçeslav Şaranavski'yle Rusya'nın kuzey taraflarındaki bir vilâyette çalışırlarken tanışmışlardır. Adı demir yumruğa çıkmış biridir. Memlekette astığı astık kestigi kestik, ağzından çıkan her sözü kanun kabul edilen demir yumruklardandır. Özbekistan'a ilk geldiğinde biraz mütevâzi davranmış, “Volga” ile “Jiguli”lere binmiş, ama daha sonra zırhlı arabalarla ve hatta tanklarla dolaşmayı âdet haline getirmişti.¹⁸⁴ Şaranavski general için ‘hakiki savcı böyle olmalı’ inancından dolayı generalin takdirini kazanmış ve vilâyet savcılığına terfi ettirilmiştir. Bu olaydan sonra general onu sürekli kollamış ve hatta iki yüz kişilik savcı grubuna almış ve soruşturma yapılan Mercantav'a bölge temsilciliğine şef tayin ettirmiştir.¹⁸⁵

Vilâyet merkezinin parti bölge komitesinin küçük binasında gizli yapılan toplantı geriye dönüşlerle anlatılır. General cumhuriyette yaygınlaşan rüşvetçilik, üreticilerin pamuğun bir kısmını saklaması, kısaca eksi işareti alan bir yığın hadise ve bu hadiselerin önlenmesi konusunda detaylı bilgiler verir.¹⁸⁶ Ve bu durumun kanun ile önleneceğidir. Kullanılan metodun, bir suçluyu tutuklamadan önce suçlu olup olmadığını araştırmadan tutuklayıp, sorgulama sırasında suçunu kabul ettirmedir. Suyun Burgut'a da bu metot uygulanmıştır. Şaranavski için son yirmi

¹⁸³ Adil Yakubov, *age*, s. 112.

¹⁸⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 113.

¹⁸⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 115-116.

¹⁸⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 113.

yıllık meslek hayatı boyunca şahsen soruşturmakla görevli olduğu pek çok davanın içinde en ağırı, en sinir bozucusu Suyun Suvankulov'un davası olmuştur.¹⁸⁷ Şaranavski'nin başlangıçta Suyun Suvankulov aleyhinde yazılan mektuplar, yangında telef olan koyunlarla ilgili dedikodular onu fazla ilgilendirmiyordu. Çünkü o general gibi boğulunca büyük gölde boğulmak veya oynayınca büyük oynamak niyetindeydi ve ancak böyle yaparsa büyük şöhreti yakalayabileceğini biliyordu. Bu amaçla Mercantav'a gelirken vilâyet ileri gelenleri ve özellikle birinci sekreter Necmeddinov hakkında bilgi toplamaya başlamıştı. Necmeddinov'u tutuklamaya cesaret edemeyince Suyun Burgut'u tutuklamıştı.¹⁸⁸

Şaranavski, Suyun Burgut'a her türlü işkenceyi yapar. İlk gün ahır olarak kullanılan kene dolu kilere kapatmış, günde bir kâse su ve kuru pide vermiş, dövdürmüş ama ağzından tek bir kelime bile alamıştır. Şaranavski'nin Mir Celalov'a Suyun'un karısını çağırıp elli bin sum istemesini tembihletmesinin amacı para değildir. Şaranavski'nin amacı tamamen başkaydı, Mercanay kabul ederse, rüşvet verirken suçüstü yakalatmak hatta gerekirse Mir Celalov'un ellerine dahi kelepçe vurmaktı. Bu durumda Şaranavski şanına şan, şöhretine şöhret katacaktı.¹⁸⁹

Mercanay gözlerinden süzülen yaşlarla önünü bile göremez halde sarhoş adımlarla eve döndüğünde olanları, eşi Burgut'un kurtulması için Şaranavski'nin yardımcısı, elli bin sum rüşvet istediklerini Gazi babasına anlattı. Gazi pek çok şeyi sineye çekebilirdi ama böylesi sahtekârlığa kayıtsız kalamazdı. Gazi, sosyalist adaletine güvenen biridir. "Rüşvetçiliği ortadan kaldıracamız, adalet için savacağız..."¹⁹⁰ iddialarıyla Moskova'dan gelen kişilerin rüşvet istemesini kabullenemez. Gazi seksen yıllık yaşamının altmış yılını Sovyet Hükümeti'ne, hizmete adanmış biridir. Sosyalist adalet sistemi için kendisi de savaşmış, kahramanlıklar göstermiştir. Damadı Suyun Burgut'un hapsedilmesine, kendisine yapılan haksızlıklara, Mercanay ve oğlunun çektiği acılara dayanamayan Gazi, savaştan kalan ve henüz rengi solmamış bulunan eski kaputuna bütün madalyaları takarak Vyacheslav Şaranavski'nin yanına gider. Şaranavski'ye damadı Suyun Burgut'un akıbetini sorduğunda asabi bir şekilde onu tersler. Göğsündeki madalyalarla dalga geçer ona hakaretleri sıralar. Daha sonra odasından kovar. Yavaş yavaş yerinden kalktığı sırada içeri Dimitri Daranin girer. Onunla daha önce sohbet

¹⁸⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 124.

¹⁸⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 124.

¹⁸⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 125-126.

¹⁹⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 128.

eden bu delikanlının insan evladına benzediğini ve onu anlayabileceği umuduyla yeniden oturmaya düşünür ama hüngür hüngür ağlamaktan korktuğu için ayakları birbirine dolaşır bir vaziyette dışarı çıkar. Dimitri Daranın masaya siyah bir dosya fırlatır. Şaranvski'nin Suyun Burgut ile ilgili görüşlerine baştan beri katılmadığını ve onunla ilgili isnat edilen suçlamaların asılsız olduğunu söyleyerek istifa dilekçesini verir ve kendisiyle çalışmak istemediğini söyleyip gider. Gazi de şehre inip savcılarla görüşükten sonra kalp krizi geçirip yatağa düşer.¹⁹¹

Kendisine isnat edilen suçları kabul etmeyen ve hücreye atılan Suyun Burgut'a ilk üç gün kimse ellemez. Burgut hapishane olarak düşündüğü yer dar ve kapkaranlık bir hücredir. Işık giren bir penceresi, hava alan bir deliği bile yoktur.

*“Burgut’un hapishane zannettiği yer, esasen âdem ayağı basmamış dar ve kapkaranlık bir hücreydi. Ne ışık giren bir penceresi, ne hava alan bir deliği vardı. İçeride eşya olarak dört bir yanı sökülüp yırtılmış eski bir yastık ve ekiş büküş olmuş paslı ağır ibrikten başka bir şey yoktu. Ama bu çağdaş hücrenin bir iyi yanı varsa, o da oldukça geniş olmasıydı.”*¹⁹²

Üç gece üç gündüzden sonra sorgulamaya çıkarılır. Sorgulamada yine kendisine atılan suçlamaları kabul etmez. Bu sefer kâğıt oynayan, eşkıya tipli, ellerinde bıçakları olan suçluların arasına gönderilir. Burada Levon ve Borsık isimli kişiler Suyun Burgut'un üzerindeki çizme ve kalpağını çalmaya çalışır. Burgut bunları sıradan bir eşkıya gibi değil, Şaranavski ve Mir Celalov suretinde görerek bıçakla saldırımlarına karşın onları yerle bir eder. Bunu üzerine yaşlı gardiyan gelir ve ona “tabutluğu özledin herhalde”¹⁹³ diyerek kapıya doğru götürür. Daha sonra Derviş Kekeme Ali'nin gardiyan yeğeni Suyun Burgut'u kumarbaz serserilerinin hücrelerinden alır. Suyun Burgut Derviş Kekeme Ali'ye zamanında çok iyilikler yapmış, onu hapishaneden kurtarmıştır. Burgut bu delikanlı gardiyanın dayısına yaptığı iyilikten haberdar olduğunu tahmin eder. Bu genç gardiyan Mercanay'a ailelerin yemek verme günün de Suyun Burgut'un sağlığının iyi olduğunu ama

¹⁹¹ Adil Yakubov, *age*, s. 169.

¹⁹² Adil Yakubov, *age*, s. 153-154.

¹⁹³ Adil Yakubov, *age*, s. 167.

moralinin çok bozuk olduğunu söyler. Mercanay’a Suyun Burgut’a vermek için bir mektup yazmasını ister. Suyun Burgut’a yemeklerle birlikte bu mektubu ulaştırır.

İkinci kez Burgut sorgulamaya çağırılır. Ama bu sefa Moskovalı Şaranavski değil, kendi vatandaşı Mir Celalov’dur. Yine aynı şekilde rüşvet verdiği iftirasını kabul ettirmeye çalışır ama bu durum faydasız olur. Bu sorgulama dedikleri aslı astarı olmayan iftiranın tekrarıdır.¹⁹⁴ Ama bu sefer sorgu odasında sabık vilâyet sekreteri Necmeddinov da vardır. Şaranavski, Necmeddinov’a yapılan işkeler sonucunda Suyun Burgut’tan rüşvet aldığını tasdik ettirip, geçen yıl baharda Mercantav’da nehir kenarında aldığını söylettirir. Suyun Burgut’a da rüşvet verdiği yalanını kabul ettirmeye çalışsalar da Burgut sözünden dönmez. Bunun üzerine Mir Celalov, ya rüşvet verdiğini kabul etmesini ya da eşi Mercanay’ı eşkıyaların eline teslim edeceğini söyler.¹⁹⁵

*“El-hazar! Ya el-hazar! İster misin bu albız kendi söylediği sözlere kendisi bile inanmış olsun? İster misin Burgut, canını bile esirgemediği, Allah’ın alnına yazdığı öz helalliği, şu yalan dünyada gözüünü açıp gördüğü yegane gururunu, baht-ı saadeti Mercanay’ını şu aç kurtların eline bıraksın? Hayır, Suyun Burgut bunu yapacağına kendi canını sokakta aç ezen itlere teslim eder daha iyi!”*¹⁹⁶

Suyun Burgut, bu çaresizlikle ne yapacağını bilemez. İçeriye atıldığı ilk gün, el yordamıyla duvarları arşınlayıp yerlerde süründüğü saatlerde, eline keskin bir demir parçası çarpmış bunu tabutluğa atıldığından beri o demiri beton mezara sürte sürte keskin bir hale getirmişti.¹⁹⁷ Ve Burgut, bununla intihar etmeye karar verir. Son sözleri şu şekilde olur:

“Evet, Mercanay anlar, Mercanay affeder onu.. Fakat, oğlu gözüünün akı karası Laçın’i... Burgut ona ne desin ki? Dese bile anlar mı, affeder mi?”

¹⁹⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 195.

¹⁹⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 200.

¹⁹⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 200-201.

¹⁹⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 201.

*Elveda Laçın'ım? Elveda oğlum! Seni Allah'a, ananı sana emanet ediyorum! Sen de affet babanı balacanım! Affet, affet... ”*¹⁹⁸

Burgut, Mercanay'ın affını kazanmış olduğunu düşünmektedir, ancak asıl endişesi oğlu Laçın'ın affına mazhar olup olmayacağıdır. Oğluna duyduğu sevgiyle, onu Allah'a ve annesine emanet ettiğini söyleyerek vedalaşırken, aynı zamanda oğlunun kendisini affetmesini de umut ederek canına kıyar.

Suyun Burgut, kolhoz mezarlığın defnine izin verilmez. Cesedini getirenlerin arasında gardiyanlar, üniformalı, güçlü kuvvetli gençler vardır. Evdeki ağlamaları dikkate almadan cenaze merasimi dahi yapmamalarını, bu olaydan kimselere bahsetmemelerini tembih etmişlerdir. Halkın üzüntüsü, ısrarı ve yaşlıların tavsiyeleriyle Burgut'un cenazesini Mercantav'a, yıllarca çalıştığı çiftliğin yanındaki küçük mezarlığa defnedilmesine müsaade ederler.

Suyun Burgut'un ölümünden sonra Laçın, üç gün boyunca yerinden kıpırdamaz, hiçbir şey yemez, hiç kimseyle konuşmaz.

*“Laçın'le vedalaşmaya geldiklerinde o, çadırın yukarı kısmında gözlerini gün ışığı gelen deliğe dikip oturmaktaydı. Üç gün boyunca hiç yerinden kıpırdamamıştı. Ne sorulan sorulara cevap vermiş, ne de ağzından bir kelime çıkmıştı. Sanki babası öldükten sonra, dili tutulmuş, sağır bir insan olmuştu. Hatta cenazeden döndükten sonra, en yakın arkadaşlarıyla annesi ve ninesinin sordukları sorulara bile tek bir cevap vermemiş, gözlerinden bir damla yaş dökülmemişti.”*¹⁹⁹

Laçın'ın en çok üzüldüğü şey, annesinin saçlarının bembeyaz olmasıdır. Kaldırkaç'ın yelesi gibi simsiyah parlayıp duran o ipek saçları bir gece içinde bembeyaz olmuştur. Laçın üç gün, üç gece hiç uyumadan düşüne düşüne annesinin gönlünde bir umut mumu yakıp gitmeye karar verir. Ama bu umut mumu dünyada evladını kaybeden diğer bütün anneler gibi Laçın'ın de annesi ümidini kaybetmeden onu beklemesidir. Laçın bu duruma dayanamayacak bir halde adalet aramak için sefere çıktığını bildiren bir mektup yazar. Bu gideceği yolun çok uzun olduğunu, belki birkaç yıl, belki onlarca yıl sürebileceğini, adaleti yerine teslim edip, babasını

¹⁹⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 202.

¹⁹⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 204.

aklayacağını, Moskova'nın dahi hakikati ortaya çıkaramayacağını, gerekirse Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na gideceğini anlatır. Laçın gece yarısı evden çıkar. İlk önce babasının mezarına gider ve babasından af diler. Daha sonra “Adalet Menzili” adını verdiği Şeytan Deresi'ne dipsiz uçuruma, zifir karanlığın koynuna bırakıvererek, roman son bulur.

3.2.3. Zaman

3.2.3.1. Nesnel Zaman

Adil Yakubov'un *Adalet Menzili* romanının zaman çerçevesi ve detayları verilmediği için tam olarak hangi dönemde geçtiği açıkça belirtilmemektedir. Eserde geçen olaylar ve karakterler aracılığıyla genel olarak bir dönem veya sosyal/siyasal ortam hakkında ipuçları verilebilir, ancak kesin bir zaman dilimi belirtilmemiştir.

Adalet Menzili romanının nesnel zamanı belirli bir tarihi döneme veya yıla bağlı olarak verilmemiştir. Roman, genel olarak Sovyetler Birliği döneminde, Moskova tarafından yönetilen Özbekistan'ın bağımsızlığından önce geçtiği anlaşıyor. Eserin yazılış tarihi 1988-1991 arasında olduğu belirtilmiştir. Ancak, romanda olayların geçtiği belirli bir yıl veya zaman dilimi açıkça ifade edilmemiştir. Bu nedenle, Adalet Menzili'nin nesnel zamanı belirsizdir ve okuyuculara genel bir dönemde geçtiğini varsayma özgürlüğü tanır.

3.2.3.2. Vak'a Zamanı

Adalet Menzili romanında yer alan kişi kadrosunun geriye dönüş veya bazı durumlara karşı, insan içinde uyandırdığı çağrışımların olması vak'a zamanına delildir. Geriye dönüşler ve iç konuşmalar aracılığıyla kahramanların hatıralarına ve geçmişlerine dair bilgiler verilmektedir. Bu durum, romanın anlatıldığı vak'a zamanından farklı zamanlara göndermeler yapılmasını ve okuyucuya geçmişten haberler sunulmasını sağlar. Olay örgüsü içerisindeki bu hatıralar ve geriye dönüşler, kahramanların karakterlerinin derinleşmesine, motivasyonlarının ve davranışlarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur.

Bu şekilde, Adalet Menzili romanında zamanın farklı katmanlarına ve karakterlerin iç dünyalarına derinlik kazandırılarak, hikâyenin daha zengin bir

şekilde aktarılması hedeflenir. Romanın bazı yerlerinde hatıralara gidip geçmişten haber verme durumları da karşımıza çıkar.

“Bir ara geçen yaz meydana gelen bir olay gözünün önünde canlanıverdi. O gün Suyun Burgut’un şef olarak çalıştığı Mercantav eteğindeki çiftliğe vilâyet komitesinin birinci sekreteri Cemaleddin Necmeddinov helikopterle gelmiş, daha da kötüsü o gün aynı yerde Necmeddinov ona destek çıkarak Mercantav kolhozuna genel müdür olarak tayin edilmesine razı olmuştu.”²⁰⁰

Bu alıntı, Adalet Menzili romanında bir olayın geçmişe dönük bir anısını içeren bir pasajı ifade etmektedir. Geçmiş yaz aylarında yaşanan bir olay aniden akılda canlanır ve bu olayda Suyun Burgut'un çalıştığı Mercantav çiftliğine Özbekistan Vilayet Komitesinin birinci sekreteri olan Cemaleddin Necmeddinov helikopterle gelmiştir. Daha da kötüsü, Necmeddinov, Burgut'a destek vererek onun Mercantav kolhozunda genel müdür olarak atanmasını kabul etmiştir. Bu geçmiş olay, romanın karakterlerinin ilişkileri, güç dinamikleri ve hikâye ilerleyişi üzerinde etkili olmuştur.

Adalet Menzili romanında, karakterlerin geçmişlerine dönüşler ve hatıralar aracılığıyla tanıtılmaları sıkça kullanılan bir yöntemdir. Özellikle Bibisara Mama'nın gördüğü rüyalar, geçmişe ait anıları canlandırarak okuyucuya karakterin yaşamından ipuçları verir. Geriye dönüşler, karakterlerin geçmişteki deneyimleri, ilişkileri ve travmaları hakkında daha fazla bilgi edinmemizi sağlar. Bu şekilde, romanın derinlikli bir karakter portresi sunması ve hikâyenin anlamını ve gelişimini daha iyi anlamamıza yardımcı olması amaçlanmıştır.

Romanda vak’a zamanından alınan bölümler sırasıyla şu şekildedir:

“Suyun Burgut hapse atılalı bir hafta olmuştu.”²⁰¹

“Bir hafta sonra vilayetten adamlar gelip kolhozda büyük bir toplantı yapmışlardı.”²⁰²

²⁰⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 27.

²⁰¹ Adil Yakubov, **age**, s. 27.

²⁰² Adil Yakubov, **age**, s. 32

*“Nihayet akşama doğru güneşin battım batıyorum dediği bir sırada Mercantav yönündeki yüksek kırdan bir avuç karartı göze çalınmıştı.”*²⁰³

*“Ama bu sevinç çok uzun sürmemiş; çok değil, ertesi gün şehir komitesinden asker ve savcılar çıkıp gelmişler, ondan sonra da üç dört ay boyunca Suyun Burgut’un başı dertten kurtulmamıştı.”*²⁰⁴

“En son teftiş heyeti bundan üç ay önce gelmişti. İlkbahar yaklaşmış olmasına rağmen dağın yüksek kesimleri hâlâ karla kaplıydı.

...

*Dağda henüz kar bayağı kalındı. Bahar havasına güvenerek hafif giyinmiş olan teftiş heyeti zaman zaman arabadan inerek yayan yürümek, bazen de kara saplanan arabayı iteklemek zorunda kalmış, ağıla vardıklarından bitip tükenmişti.”*²⁰⁵

*“İlk üç gün Suyun Burgut’a kimse ilişmedi. ... Nihayet üç gece üç gündüz hiç durmadan hücreyi yeniden adımlayıp bitkin bir vaziyette kapı önünde oturduğunda, daha doğrusu yıkılıp kaldığında dahi “Nedir benim suçum?” sorusunun aklına takılmasıyla birlikte yıldırım çarpmış gibi ayağa fırlayarak yeniden adımlamaya başladığının farkına bile varmıyordu. Sadece tan vakti birkaç dakika gözleri yumuluyordu o kadar. İşte o birkaç dakikalık sürede devamlı güzel düşler görüyordu.”*²⁰⁶

*“Nihayet her biri bir yıla bedel üç gece üç gündüzden sonra ilk defa sorgulamaya çıkarıldı. Vakit gece yarısını aşmış olmalıydı ki uzaklardan horoz sesleri işitiliyor, yıldızlar dolu gökyüzünde çoban yıldızı parlayıp duruyor, alın hizasında ise bir avuç kadar Ülker yıldızı saçılmış bilyeler gibi ışıldıyordu.”*²⁰⁷

²⁰³ Adil Yakubov, *age*, s. 36.

²⁰⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 39.

²⁰⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 39.

²⁰⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 153-154.

²⁰⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 154-155.

3.2.3.3. Anlatma Zamanı

Dönemin şartlarına bakarak bir çıkarımda bulunmamız mümkündür. Moskova'dan yönetilen Özbekistan, Sovyetlerin bir eyaletidir. Özbekistan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu ve 1991 yılındaki bağımsızlık sürecinden önce olduğu belirtilmiştir.

Eserde evlerde televizyonun bulunması da teknolojik bir gösterge olarak döneme işaret edebilir. İcat tarihine bakarak 1930'lu yılları baz alırsak, romanın 1950'lerden sonra geçtiği sonucuna varılabilir. Ahsen Batur'un dipnotunda da olayların 1982 yılında geçtiği belirtilmiştir. Eserin yazılış tarihleri de 1988-1991²⁰⁸ olarak verilmiştir. Bu bilgilere dayanarak, romanın 1980'lerde, Özbekistan'ın Sovyetler Birliği'ne bağlı olduğu bir dönemde geçtiği söylenebilir.

3.2.4. Mekân

3.2.4.1. Somut Mekânlar

3.2.4.1.1. Açık/Geniş/Dış Mekân

Adil Yakubov'un *Adalet Menzili* adlı romanında ilk olarak açık/geniş/dış mekân, olarak olayların asıl geçtiği Mercantav çıkar. Olaylar genel itibariyle Taşkent ile Mercantav arasında geçer. Gazi ile Bibisara Mama Taşkent'te yaşamaktadırlar. Mercanay ile Suyun Burgut ise Mercantav'da yaşamaktadırlar. Suyun Burgut hapsedilince Gazi ile Bibisara apar topar Mercantav'a giderler. Olayın ekserisi Mercantav'da geçer. Mercantav eserde çok sevilen bir yerdir. Suyun Burgut'un ise büyüdüğü yerdir.²⁰⁹

Mercantav meşhur bir kolhozdur. *Adalet Menzili* romanında olayların asıl geçtiği önemli bir mekândır.

²⁰⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 213

²⁰⁹ Hamza Öztürkçü "Odil Yoqubov'un *Adalet Menzili* Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme" *Туркология*, No.4, 2018, s. 91.

Kolhozlar, Sovyetler Birliği döneminde kolektif tarım işletmeleri idi. Bu işletmelerde çiftçiler toprakları ortaklaşa işleyerek üretimi ve geliri paylaşırlardı. Kolhozlar, Sovyet tarımının temel yapılarından biriydi ve genellikle büyük arazi parçalarını kapsardı.

Mercantav kolhozun önemli bir mekân olarak tasvir edilmesi, olayların ve karakterlerin çoğunun bu yerde geçtiğini ve kolhozun hikâyede belirgin bir rol oynadığını gösteriyor.

Kolhozlar genellikle kolektif çalışmanın, toplumun ideallerinin ve Sovyetler Birliği'nin tarım ve ekonomi politikalarının sembolleri olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, Mercantav kolhozunun da romanın teması, karakterlerin yaşamları ve olayların gelişimi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu düşünebiliriz.

“Mercantav'ın yemyeşil yaylalarını yâdından çıkarıp Babatav gibi havadar yeri terk ederek, Allah'ın nasip ettiği helalliğini unutup başını alıp gittiğın yer bu mu?...”

Bu bölümde, "Mercantav" olarak adlandırılan yerin yemyeşil yaylaları ve havadar bir mekân olduğu belirtiliyor. "Allah'ın nasip ettiği helalliğı unutmak" ifadesi ise, kişinin Mercantav'dan ayrılarak kendisine sağladığı huzur ve helal yaşamı unuttuğunu ima ediliyor. Mercantav'ın özgün nitelikleri vurgulanarak, terk edilmesinin ve başka bir yere gitmenin bir tür kayıp ve değışim anlamına geldiğı anlaşıyor.

Mercantav, şehir merkezine oldukça uzak bir mesafede yer almaktadır. Şehir merkezi, Suyun Burgut'un yaşadığı yere sınır oluştururken, Mercantav'dan yaklaşık 150-160 kilometre uzaktadır. Bu uzaklık, Mercantav'ın ulaşım açısından izole bir konumda olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, ağılın önünde kuru bir havuz ve havuzun kenarında sarı saçlı iki salkım söğüt ağacının mahzun bir şekilde sallandığı anlatılıyor. Bu tasvir, çevredeki doğal unsurları ve atmosferi betimlemektedir. Kuru havuz ve sarı saçlı söğütler, çevredeki susuzluğu ve melankolik bir atmosferi yansıtmaktadır.

Bu ayrıntılar, Mercantav'ın uzak ve çorak bir bölgede olduğunu ve doğal çevresinin bazı zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

“Şehir merkezi Suyun Burgut’un yaşadığı yere sınırlı, ama Mercantav’dan takriben 150-60 kilometre uzaktaydı.”²¹⁰

“Ağıl önünde kuru bir havuz ve havuz boyunda susuzluktan sarı saçlarını aşağı doğru yazmış iki salkım söğüt, mahzun bir edayla salınıp duruyordu.”²¹¹

Mercantav destanların konusu olmuştur. Bu ifade, Mercantav’ın kültürel ve tarihi önemine işaret etmektedir.

Memet Mergen’in defnedildiği Bayçıvar da karşımıza çıkan açık/geniş/dış mekânlar arasındadır.

“Ertesi gün bütün Mercantav, Memet Mergen’i atıyla birlikte, otuz arşın gelen uçurumdan atlarım dediği ve yıkılıp kaldığı Bayçıvar’a defnetmişti.”²¹²

“Irmağın öte tarafındaki yemyeşil meydana konuyordu.”²¹³

Roman Taşkent’te geçmektedir.²¹⁴ Romanın ana olayı oluşturan Altınay’ın babasının yandığı ahır Mercantav’ın batı kısmında “Cadı Deresi” denilen derenin ardında kalan bozkırdadır.

“Altınay’ın babası Derviş Duduk’un, ömrü dağ başlarında koyun gütmekle geçen temiz kalpli, saf çobanın ahır Mercantav’ın batı tarafında, “Cadı Deresi” denilen derenin ardında kalan bol otlu, bol bitkili bozkırlarda idi.”²¹⁵

Suyun Burgut’u teftiş için Moskova’dan gelen savcılar merkez komiteye çağırdıklarında evden ayrılırken Mercanay’ın yaşadığı üzüntü, içi içine sığmayan durum evlerinin top sahası gibi geniş avluyla tezat içinde karşımıza çıkar. Bu

²¹⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 80.

²¹¹ Adil Yakubov, *age*, s. 143.

²¹² Adil Yakubov, *age*, s. 9.

²¹³ Adil Yakubov, *age*, s. 28.

²¹⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 32.

²¹⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 34.

karşıtlık, Mercanay'ın iç dünyasındaki duygusal sıkıntının ve dış dünyadaki göze çarpan geniş avlunun birbirine zıt olduğunu gösteriyor. Geniş avlu, ferah bir mekân olarak betimlenirken Mercanay'ın iç dünyasında yaşadığı üzüntü ve sıkıntı, bu mekânın atmosferiyle uyumsuzdur.

Bu çelişki, romanın karakterlerinin iç dünyalarıyla dış dünyaları arasındaki çatışmayı yansıtabilir. Mercanay'ın iç dünyasındaki üzüntü ve sıkıntı, romanın temaları olan adaletsizlik, vicdan, toplumsal baskı gibi konularla ilişkilendirilebilir. Geniş avlu ise romanın atmosferini ve mekânlarını betimlemede kullanılan bir ayrıntıdır. Bu çelişki ve tezat, romanın derinliklerine ve karakterlerin iç dünyalarına dair bir ipucu sunmuştur.

*“Top sahası gibi geniş avluda bir başına kalan Mercanay ne yapacağını bilemedi. İçeri girse sığmıyor, dışarı çıksa sığmıyordu, elhasıl başını hangi taşa çalacağını bilmiyordu.”*²¹⁶

Mercanay'ların evinin avlusunu romanın ilerleyen bölümlerinde tekrardan görürüz. Yine bu avlu eski günlerdeki hatıralarda cennet gibi anlatılırken, Suyun Burgut tutuklandıktan sonra bahçedeki her şey yas tutuyorlarmış gibi anlatılır.

Bu durum, avlunun sembolik bir anlam taşıdığını ve karakterlerin yaşadığı dönüşümü yansıttığını gösteriyor. İlk başta avlu, ailenin huzurunu, mutluluğunu ve cennet gibi bir yer olarak tasvir ediliyor. Ancak Suyun Burgut'un tutuklanmasından sonra avlu, bir yas alanına dönüşüyor ve hüznün dolu bir atmosfer oluşuyor.

Ailenin içinde bulunduğu zorlu durumu ve Suyun Burgut'un tutuklanmasının aile üzerindeki etkisini vurguluyor. Avlunun değişen atmosferi, ailenin iç dünyasında yaşanan değişimi ve kaygıyı gösteriyor.

Bu tür detaylar, romanın atmosferini ve karakterlerin duygusal durumunu daha derinlemesine anlamamızı sağlar. Avlunun eski günlerdeki hali ile yas tutan hali arasındaki karşıtlık, romanın teması olan adalet, kayıp ve umut gibi konularla bağlantılı olabilir.

“O zamanlar, yarım hektar genişliğindeki bu avlu bir cennet gibi yeşilliklere bürünür; ortadaki ağaç kerevet çevresine ekilen reyhanlar,

²¹⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 42.

güller ve çeşitli süs bitkileri avluya acaip bir güzellik bahşederdi. Şimdi ise avludaki güller kurumuş, güllerin arkasına ekilen domates ve salatalıklar sararmış, ağaçlar bile Suyun Burgut için yas tutuyormuş gibi boyunlarını bükmişti. Toplanmadığı için yere dökülmüş elmalar, erikler ve kayısılar çimenlerin üzerine kilim gibi yayılmıştı.”²¹⁷

Burada, Mercanay’ın ailesinin avlusunun geçmişte nasıl bir cennet gibi güzelliklere sahip olduğu ve sonradan nasıl bir dönüşüm geçirdiği anlatılıyor. Eski günlerde, yarım hektar genişliğindeki avlu yeşilliklerle dolup taşıyor. Ağacın çevresine ekilen reyhanlar, güller ve süs bitkileri avluya ayrı bir güzellik katıyordu. Bu tasvir, avlunun eski zamanlarda ne kadar güzel ve canlı olduğunu gösteriyor.

Ancak şimdi, avluda yaşanan değişim anlatılıyor. Güllerin kuruduğu, domates ve salatalıkların sarardığı, ağaçların bile Suyun Burgut için yas tutarmış gibi boyunlarını büktüğü belirtiliyor. Bu detaylar, avlunun bir dönüşüm geçirdiğini ve bir hüznün atmosferine büründüğünü gösteriyor.

Ayrıca, avluda toplanmayan elmalar, erikler ve kayısıların çimenlerin üzerine yayıldığı ve bir kilim gibi görüldüğü ifade ediliyor. Bu betimleme, avlunun bakımsız ve terk edilmiş bir durumda olduğunu vurguluyor.

Bu tasvirler, avlunun değişen durumuyla birlikte ailenin iç dünyasındaki dönüşümü de yansıtmaktadır. Suyun Burgut'un tutuklanmasıyla birlikte avlunun güzelliği solmuş ve hüznün dolu bir atmosfer oluşmuştur. Bu ayrıntılar, romanın ana temalarından biri olan kayıp, umutsuzluk ve değişimin izlerini taşıyor.

3.2.4.1.2. Kapalı/Dar/İç Mekân

Adil Yakubov'un *Adalet Menzili* adlı romanında başkişinin yaşadığı dört odalı bir evin kapalı ve dar bir iç mekân olarak kullanılması ve bu mekânın sessiz bir atmosferde tasvir edilmesi bilinçli bir seçimdir.

Bu mekân seçimi, romanın atmosferini ve olayların gerilimini vurgulamak için kullanılmıştır. Başkişinin yaşadığı ev, dar ve kapalı bir mekân olarak betimlenerek, karakterin iç dünyasını ve duygusal durumunu yansıtmaktadır. Kötü haberi aldığı anda sessiz bir atmosfer yaratılması, bu olayın etkisini ve başkişinin

²¹⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 83.

duygusal sarsıntısını aktarmak amacıyla yapılmıştır. Bu şekilde mekânın kullanımı, romanın tematik ve duygusal derinliğini artırabilir.

“Bibisara mama, hasta ayaklarını sürüye sürüye salona geçti. Dört odalı koca ev, ev değil bir saray yavrusuydu, ama sanki su basmış, cenaze çıkmış gibi sessizdi.”²¹⁸

Bibisara mamanın yaşadığı dört odalı evin büyüklüğüne ve sessizliğine vurgu yapılmıştır. Ev, bir saray yavrusu gibi büyük ve görkemli bir şekilde betimlenmiştir. Ancak, evdeki sessizlik ve atmosfer, su basmış veya cenaze çıkmış gibi bir hava yaratmaktadır.

Bu tasvir, evin görkemli yapısına rağmen içindeki sessizliğin, hüznün veya endişe gibi duygusal bir atmosferi yansıttığını göstermektedir. Evdeki sessizlik, bir bekleyişin veya üzücü bir durumun habercisidir.

Yazarın bu şekilde evin atmosferini tasvir etmesi, romanın duygusal tonuna daha iyi bir şekilde bağlanmasını sağlamaktadır.

Daha sonra bu ev tekrar kızının eğitimi için dayılarının yanına köye gönderilmesiyle terk edilmiş mezarlık gibi ıssız kalması arasında benzerlik kurularak anlatılmıştır. Bu benzetme, evin yaşanan değişikliklerle birlikte durgunlaşması ve ölüm metaforuna gönderme yaparak, karakterlerin hayatlarındaki dönüşümleri ve mekânın anlamını vurgulanması amaçlanmıştır.

“Mercanay köye gittikten sonra top sahası gibi geniş şu koca ev, terk edilmiş mezarlık gibi ıssız kalmıştı.”²¹⁹

Mercanay'ın köye gitmesinden sonra evin terk edilmiş ve ıssız kaldığı betimlenmektedir. Ev, "terk edilmiş mezarlık gibi ıssız" bir hâlde tasvir edilmiştir.

Bu benzetme, evin sessizlik ve ıssızlık içinde olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Ev, bir mezarlık gibi terkedilmiş ve ölü bir durumu yansıtmaktadır. Bu benzetmeyle, evin hayattan uzak, canlılık ve hareketlilikten yoksun bir hâle geldiği ve boşluğunun hissedildiği anlatılmaktadır.

²¹⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 7.

²¹⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 12.

Aynı zamanda "top sahası gibi geniş" ifadesi de evin büyüklüğünü ve genişliğini vurgulayarak, terkedildiğindeki ıssızlıkla kontrast oluşturmaktadır. Evdeki boşluk ve sessizlik, Mercanay'ın yokluğunu ve onun evde yarattığı canlılığın eksikliğini yansıtmaktadır. Bu benzetme ile evin ruh halini, karakterlerin duygusal deneyimlerini ve romanın temalarını vurgulaması amaçlanmıştır.

Romanın olaylarını filizlendiren Derviş Duduk'un evi basık tavanlı geniş bir salonu olarak karşımıza çıkar.²²⁰ "Basık tavanlı" ifadesi, tavanın düşük ve alçak olduğunu anlatarak evin yapısını betimler. Bu, mekânın biraz sıkışık veya dar görünmesini ima edebilir. "Geniş salon" ifadesi ise evin içinde yer alan salonun genişliğine dikkat çeker.

Bu betimleme, evin atmosferini ve karakterlerin yaşadığı ortamı anlamamıza yardımcı olmuştur. Basık tavan, mekâna bir tür kısıtlama veya sınırlama hissi verebilirken, geniş salonun varlığı, mekânın potansiyel olarak ferah ve kullanışlı olduğunu gösterir. Romanın olaylarının filizlendiği bu evin tasviri, hikâyenin önemli mekânlarının ve karakterlerin yaşadığı ortamların betimlenmesine katkı sağlar.

Bir diğer kapalı mekân Laçın'ın odasıdır. Laçın'ın odasının, Suyun Burgut ve Laçın arasındaki vedalaşma sahnesinde önemli bir rol oynamıştır. Laçın'ın odası, Suyun Burgut'un Moskova'dan gelen savcıların merkez komiteye çağırmasıyla vedalaşmak için girdiği zaman şu şekilde tasvir edilmiştir:

*"...Laçın'ın odasına girdi. Kare şeklindeki küçük odanın dört bir yanına monte edilen raflar, pencere önleri ve hatta masanın üzerine varıncaya kadar her taraf kitaplarla doluydu. Suyun Burgut, odayı lebâleb dolduran kitapları şöyle bir seyrettikten sonra dışarı çıkıp..."*²²¹

Laçın'ın odası, kitaplarla dolu bir mekân olarak tasvir edilmiştir. Odanın kare şeklinde olduğu ve oldukça küçük olduğu belirtilir. Dört bir yanına monte edilmiş raflar, pencere önleri ve masanın üzeri dahil olmak üzere her tarafın kitaplarla dolu olduğu ifade edilir. Bu tasvir, Laçın'ın odasının kitaplarla dolu bir çalışma veya okuma alanı olduğunu gösterir. Odanın kitaplarla dolu olması, Laçın'ın okumaya olan ilgisini, bilgiye duyduğu açlığı ve ntelektüel bir karakter olduğunu vurgulamaktadır. Suyun Burgut'un odaya girip kitapları seyrettikten sonra dışarı

²²⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 35.

²²¹ Adil Yakubov, *age*, s. 42.

çıkması, odanın atmosferiyle ilgili bir hissiyatı aktarılmıştır. Bu tasvir, Laçın'ın odasının karakterlerin kişiliklerini ve romanın temasını anlamak için önemli bir ipucudur. Kitaplarla dolu odanın, bilgi, entelektüellik veya araştırma gibi kavramları temsil ettiği düşünülmektedir.

Laçın'ın kupa kazandığı gün Klara Laçın'ı “dostlar meclisine” davet etmiştir. Son derece izbe bir yer olarak karşımıza çıkar. Dar Koridorun sonundaki oda, kimsesiz bir odadır ve yalnızlık hissi uyandırır. Orada çilingir sofrası kurulmuş, bir şişe kanyakla bir tabak meyve sebze konulmuştur.²²² Oda'nın pencerelerine kalın kadife perdeler gerilmiştir. Bu perdeler, mekâna bir tür gizlilik ve mahremiyet sağlar. Daha yukarıda ise ipek kumaşla kaplı çift kişilik bir yatak bulunur. Bu yatak, daha lüks ve konforlu bir unsurdur.

Bu tasvir, Laçın'ın davet ettiği "dostlar meclisi"nin gerçekleştiği mekânın basitlik, ıssızlık ve sade bir tarza sahip olduğunu gösterir. Odadaki düzenlemeler, sosyal konumun ve imkânların sınırlı olduğunu, ancak Laçın'ın misafirperverlik göstermeye çalıştığını yansıtmaktadır.

Laçın ve arkadaşlarının röportaj vermek için gittikleri spor salonu bir diğer kapalı mekânlardandır. Spor salonun içi oldukça aydınlık, duvarları çeşitli slogan ve meşhur sporcuların posterleriyle süslenmiş, köşelerdeki vitrinlere diploma ve kupalar sıra sıra dizilmiş büyük bir yer olarak anlatılmıştır. Bu, salonun başarıları ve sporcuların başarılarının sergilendiği bir alan olduğunu gösterir.

Bu tasvir, spor salonunun canlı, hareketli ve başarı dolu bir atmosfere sahip olduğunu göstermektedir. Aydınlık ve süslü duvarlar, motivasyonu yüksek tutmayı amaçlayan bir dekorasyonun olduğunu gösterir. Diploma ve kupaların sergilenmesi ise salonun başarılarına ve sporcuların çabalarına değer verildiğini gösterir.

Bölge Komsomol Komitesi, Laçın'ın babasından bir haber alabilmek adına gittiği yer olarak karşımıza çıkar. Pek gösterişli olmayan bu yer yakın tarihte restore edilmiş, kapı ve pencereleri gök mavisi renge boyanmış, duvarları pembe renk boya ile badana edilmiş tek katlı binadır.²²³ Müfettişler geldiğinden beri, bina çevresi demir parmaklıklarla çevrelenmiş ve komite binası bir karakol haline getirilmiş. Bu durum, binanın güvenlik önlemlerinin artırıldığını ve daha sıkı bir kontrolün sağlandığını gösterir.

²²² Adil Yakubov, *age*, s. 67.

²²³ Adil Yakubov, *age*, s. 96.

Komite binası, bir karakol haline getirilmiştir. Bu, muhtemelen müfettişlerin varlığı ve önemli bir olayın araştırılması nedeniyle, güvenlik ve kontrolün daha da artırıldığını gösterir.

Bu tasvir, Bölge Komsomol Komitesi binasının yenilenmiş ve kontrol altında tutulan bir yapı olduğunu göstermektedir. Restorasyon çalışmalarıyla binanın dış görünümü iyileştirilmiş, ancak çevresinin demir parmaklıklarla çevrilmesi ve karakol haline getirilmesi, binanın önemli bir mekân olduğunu ve olayların araştırıldığı bir yer haline geldiğini vurgular.

Çaresizce idare binasına gitmek için evden çıkan Mercanay yolda yürürken caddenin öteki tarafındaki Fıçı Mansur'un evinden gelen kahkaha seslerini duymasıyla karşımıza çıkan Fıçı Mansur'un evi ise şu şekilde anlatılır:

“Şansına, sanki başka sokak yokmuş gibi ana caddeden yürürken, dönemeçte bir bet kahkaha sesi duyup gayr-i ihtiyari olduğu yere çakıldı kaldı. Caddenin öteki tarafında sabık genel müdür Fıçı Mansur'un evi vardı, işten ayrıldıktan sonra sanki bir hektar genişliğindeki avlusu yetmiyormuş gibi, caddeye kerevet kurdurup, üstüne de bezekli bir eyvan diktirmişti. Gündüzleri buraya halı serdirir, halı üzerine ipek minderler yaydırıp, eski dostlarıyla oturarak kımızını yudumlarken, “Divane-i Râstguy” isimli bir delinin saçma sapan konuşmalarını dinleyerek keyf çatardı.”²²⁴

“Köyde yaşadıysan.. kendin için yaşadın! Hüdâyar Han'ın sarayından geri kalmayan saray yavrusu gibi ev yaptırdın kendine!”²²⁵

Fıçı Mansur'un evi, ana caddenin öteki tarafında bulunuyor ve dikkat çekici bir yapıya sahip. İşten ayrıldıktan sonra geniş avlusunun yetmediği gibi, caddeye bir kerevet kurmuş ve üzerine süslü bir eyvan inşa ettirmiştir. Gündüzleri burada halılar serdirip ipek minderler yayarak eski dostlarıyla buluşur ve kımızını yudumlarken, "Divane-i Râstguy" adındaki bir delinin saçma sapan konuşmalarını dinleyerek keyif çıkartırdı.

²²⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 42.

²²⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 46.

Bu tasvirlerle Fıçı Mansur'un evinin büyük, gösterişli ve konforlu bir yapı olduğu anlatılıyor. Fıçı Mansur, köyde yaşamış olmasına rağmen kendisi için bir saray inşa etmiştir. Bu durum, Fıçı Mansur'un zenginlik ve görkem arayışını yansıtır.

Suyun Burgut'un hapisshanede olduğu yerin tasviri şu şekildedir:

“Burgut’un hapisshane zannettiği yer, esasen âdem ayağı basmamış dar ve kapkaranlık bir hücreydi. Ne ışık giren bir penceresi, ne hava alan bir deliği vardı. İçeride eşya olarak dört bir yanı sökülüp yırtılmış eski bir yastık ve ekiş büküş olmuş paslı ağır ibrikten başka bir şey yoktu. Ama bu çağdaş hücrenin bir iyi yanı varsa, o da oldukça geniş olmastıydı.”²²⁶

“Suyun Burgut, iki gardiyanın arasında geniş avludan geçip, karşıda dev gibi bir kaya parçası gibi sessiz dikilip duran binaya yaklaşırken, bir an gardiyanları birer yumruk darbesiyle tesirsiz hale getirip duvardan atlayarak kaçma fikri kafasından geçti.”²²⁷

Suyun Burgut'un hapisshane zannettiği yer, dar ve kapkaranlık bir hücredir. İçeride ne ışık giren bir pencere, ne de hava alan bir delik bulunmaktadır. Hücrede yalnızca sökülüp yırtılmış eski bir yastık ve ekiş büküş olmuş paslı ağır bir ibrik gibi eşyalar bulunmaktadır.

Ancak bu çağdaş hücrenin bir iyi yanı, oldukça geniş olmasıdır. Bu, Suyun Burgut için bir rahatlama kaynağı olabilir.

Suyun Burgut, gardiyanlar eşliğinde geniş bir avludan geçer ve karşıda sessizce duran devasa bir kaya parçası gibi duran binaya yaklaşırken, bir an kaçma fikri aklından geçer. Ancak bu düşünce sadece bir anlık bir düşünce olarak kalır.

Bu tasvirler, Suyun Burgut'un hapisshanedeki deneyimini ve çevresini betimlemektedir. Hücrenin dar ve karanlık olması, onun özgürlükten uzak bir ortamda olduğunu vurgularken, geniş avlu ise biraz olsun ferahlama ve rahatlama hissi sağlar. Suyun Burgut'un kaçma düşüncesi, hapisshanede geçirdiği süre boyunca yaşadığı huzursuzluğu ve özgürlük arzusunu yansıtır.

²²⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 153-154.

²²⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 155.

3.2.4.2. Mekân Tasvirleri

Mekân tasvirleri, yazarın okuyucunun zihninde canlı bir görsellik oluşturmaya yardımcı olur. Mekânın fiziksel özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde aktarılması, okuyucunun olayların gerçekleştiği ortamı daha iyi anlamasına ve hayal etmesine olanak tanır.

Yazar, mekânda bulunan nesnelerin özelliklerini de betimleyerek, mekânın karakterini ve atmosferini zenginleştirebilir. Örneğin, bir odanın duvarlarında asılı olan tabloların tarzı, mobilyaların döşemesi, bir bahçenin çiçeklerle dolu olması gibi detaylar, mekâna özgü bir atmosfer yaratır ve okuyucunun o mekâna dair daha derin bir hissiyat geliştirmesine yardımcı olur.

Mekân tasvirleri, okuyucunun hikâyeye daha fazla bağlanmasını sağlar çünkü mekânlar, karakterlerin davranışlarını ve duygularını etkileyen bir faktördür. Örneğin, dar ve karanlık bir oda, karakterin duygusal sıkıntısını yansıtabilirken, geniş ve aydınlık bir mekân, karakterin rahatlığını ve huzurunu vurgulayabilir.

Bu şekilde, mekân tasvirleri romanın atmosferini güçlendirir, olayların geçtiği ortamı canlandırır ve okuyucunun hikâyeye daha fazla bağlanmasını sağlar. Yazarın ayrıntılı mekân tasvirleri, romanın bütünlüğünü ve görsel zenginliğini artırır.

Adil Yakubov'un *Adalet Menzili* adlı romanında, çeşitli mekânların tasvirleri önemli bir rol oynamaktadır. İşte romanın çeşitli mekânlarını ve tasvirlerini içeren detaylar:

Mercantav: Olayların asıl geçtiği önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar.

“Altınay çocukluğundan beri bilirdi: Mercantav eteklerinde, bol sulu dere kenarlarında ve yemyeşil yaylarında çoğunlukla kısırak ve sığır yetiştirilirdi. Her bahar bu kır ve dağ yamaçları güzel kokulu şifalı bitkiler, kökleri toprağın derinliklerine salınmış fıstıklar ve dağ laleleriyle kaplanır; kır aralarında ise iri başlı, bembeyaz pelinler, pelinler arasında baharda şöyle bir kendini gösterip göz açıp kapayıncaya kadar sararıp solan dağ zambakları birbirlerine raksederlerdi. Yaz günlerine girilip bitkilere sararıp kalınca, sınırsız yamaçları kaplayan deve dikenleri diz boyu yükselir, meyveleri iyice olgunlaşır, çoğu kez depoladıkları usare kabına sığmazmış gibi patır

patır patlar böylece göz alabildiğine uzanan dağ yamacı bembeyaz bir rüzgar selini andırır, ak köpüklere bürünürdü.

Deve dikenleri olgunlaşınca beyaz develer salınır, bir hafta içinde bu develer böğürleri dolup, diken suyuyla adeta sarhoş olur, bütün Mercantav yarı sarhoş hayvanların böğürtüleriyle inlerdi.”²²⁸

Kök Kotan: Mercantav'ın batı tarafında bulunan Albastı deresinin tepelik bölgelerinde yer alan Kök Kotan, en görkemli ve bitki örtüsü açısından en zengin yaylalardan biriydi. Bu geniş tepeler, pelin, sütleğen ve geyik otu gibi bitkilerle kaplanmıştı. Aşağıdaki "Albastı" Çayı ise yaz aylarında duvar gibi yükselen kamışlarla çevrelenmiştir.

“Mercantav’ın batı taraflarındaki Albastı deresinin tepelik kısımlarında yer alan en görkemli, en bol bitkili yaylardan biri Kök Kotan’dı. Uçsuz bucaksız bu tepeler, pelin, sütleğen ve geyik otuyla sıvanır, aşağıdaki “Albastı” Çayı ise yaz günleri duvar gibi yükselen kamışlarla çevrelenirdi.”²²⁹

Albastı Çayı: Adalet Menzili romanında tasvir edilen önemli bir su kaynağıdır. Çayın akışı geniş ve hızlıdır, köpükler saçarak ilerler. Yukarı bölgeleri kamışlıklarla kaplıdır ve insanların pek uğramadığı bir alandır. Daha yukarı kesimlerinde köknar ormanları yer alırken, en tepeye doğru ise mağaralar bulunmaktadır.

“Albastı Çayı dedikleri, bir nehir gibi köpük saçarak akan geniş bir özend. Bu özenin yukarı kısımları insan ayağı basmamış kamışlık, daha yukarılar köknar ormanı ve en tepeye doğru olan kısımları ise mağaralarla kaplıydı.”²³⁰

²²⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 147-148.

²²⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 149.

²³⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 150.

Bu tasvir, çayın doğal güzelliğini ve çevresinin çeşitli öğelerle zenginleştiğini gösterir. Albastı Çayı, romanın doğal mekânlarından biri olarak, hikâyenin atmosferini ve karakterlerin etkileşimlerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Şeytan Deresi: Romana ismini veren “Adalet Menzili” dir. *Adalet Menzili* romanında yer alan "Şeytan Deresi" önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar. Bu dere, Laçın'ın babasının mezarlığının yakınında yer alır ve halk tarafından "Şeytan Deresi" olarak adlandırılır. Adı, belki de deredeki tehlikeli veya korkutucu doğal özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Şeytan Deresi, romanın trajik olaylarına da sahne olmuştur. Laçın'ın babasının intiharının ardından, Laçın kendisi de burada yaşamına son vermiştir. Bu mekân, romanda hem acı dolu anıların hem de hayatın karanlık yönlerinin sembolü olarak kullanılmıştır. Dipsiz bir uçurum olarak tasvir edilen Şeytan Deresi, karakterlerin iç dünyasındaki çaresizlik ve umutsuzluğun bir yansımasıdır.

Şeytan Deresi, romanın atmosferini derinleştirerek okuyucuya duygusal bir etki bırakmayı amaçlayan önemli bir mekândır. Aynı zamanda, adalet arayışının son noktası olarak da yorumlanabilir, çünkü Laçın'ın babasının intiharına sebep olan adaletsizlik ve haksızlık, bu dereye somutlaşmıştır.

“Dibinde nice esrarengiz olayların sırlarını, nice korkunç faciaların esrarını saklayan bu zifiri karanlık uçurumun altında bir nehir vardı. Bu nehir koca koca kayalara çarparak, korkunç sesler çıkarıp, köpükler saçarak gece gündüz gürülderdi. Dünya kurulalıdan beri oraya düşen bir tek insan veya hayvan yahut sırtlan bulunabilmiş değildi. Hiç kimse, hiçbir zaman kaybettiğini bulamamıştı bu dereye. Gel gör ki yakınına kaybeden insan yakınından, malını kaybeden insan da malından ümidini kesmezmiş! İşte Laçın'ın ümidi de burada! Her şey “Bekle beni, gere döneceğim!” diyen şairin şiirindeki gibi olacak!”²³¹

Bu alıntıda Şeytan Deresi'nin tasviri yapılmaktadır. Zifiri karanlık uçurumun altında, sırlar ve faciaların gizlendiği bir nehir akar. Nehir, büyük kayalara çarparak

²³¹ Adil Yakubov, *age*, s. 210.

korkunç bir ses çıkarır ve sürekli köpükler saçar. Bu derede dünya tarihinden bu yana hiçbir insan, hayvan veya sırtlan kaybolanı bulamamıştır. Ancak insanlar umutlarını kaybettiklerinde, yakınlarını kaybettiklerinde veya mülklerini kaybettiklerinde hala umutlarını buraya bağlamışlardır.

Laçın'ın umudu da Şeytan Deresi'nde saklıdır. Onun umudu, kaybettiği şeyleri geri döneceği inancına dayanır. Bu alıntıda da anlatıldığı gibi, insanlar kaybettiklerini umutsuzca ararlar ve umutlarını yitirmezler. Şairin şiirindeki gibi, Laçın'ın umudu da gerçekleşecektir. Bu tasvir, romanın karamsar atmosferine ve karakterlerin umutsuzluğuna karşın, umudun varlığını vurgular.

“İşte sonunda “Adalet Menzili” ismini verdiği Şeytan Deresi’ne ulaştı bile. Ama gelişile birlikte derenin soğuk nefesini hissedip bir an duraladı. Dere, daha doğrusu, onun göz ulaşmaz, dipsiz, zifiri karanlık dibindeki azgın nehir sanki onu kollarına çağırıyormuş gibi esrarengiz bir şekilde şakırdıyor, insanı meftun eden sesler çıkarıp, gürüldeyip duruyordu.”²³²

Bu alıntıda, Laçın'ın "Adalet Menzili" olarak adlandırdığı Şeytan Deresi'ne ulaştığı an tasvir edilmektedir. Laçın dereye duraksar ve hemen o anda derinliklerden gelen soğuk bir nefesin hisseder. Daha sonra, dipsiz ve karanlık dereye akan hiddetli nehir, onu adeta kendine çekmek için esrarengiz bir şekilde şakırdatır ve insanı büyüleyen sesler çıkarır.

Bu tasvir, Şeytan Deresi'nin gizemli ve etkileyici atmosferini vurgulayarak, Laçın'ın o mekana olan çekimini ve dereye saklanan sırları çağrıştırmaktadır. Şeytan Deresi'nin çekici ve ürkütücü özellikleri, romanın dramatik ve gizem dolu atmosferini yansıtır.

²³² Adil Yakubov, *age*, s. 211.

3.2.5. Şahıslar Kadrosu

3.2.5.1. Başkişi

Başkişi, genellikle karakterin kişilik özelliklerini, geçmişini, hedeflerini ve iç çatışmalarını yansıtan ayrıntılı bir şekilde tanıtılır. Karakterin gelişimi, hikâyenin ilerleyişiyle birlikte gerçekleşir ve başkişinin üzerinden okuyucunun hikâyeye bağlanması ve empati kurması sağlanır.

Adalet Menzili romanındaki başkişi Suyun Burgut'tur. Bu nedenle, *Adalet Menzili* romanındaki başkişi olan Suyun Burgut karakterinin tanıtımı ve gelişimi, romanın ana hikâyesini ve temalarını derinleştiren önemli unsurlar olacaktır.

- Suyun Burgut

Romanın başkişisi olan Suyun Burgut, Memet Mergen'in uzaktan akrabasıdır.

*“Çünkü Mercanay'ı alıp kaçırın yigit, biraz önce rüyasına giren ilk kocası Memet Mergen'in uzaktan da olsa akrabasıydı!..”*²³³

Kızı Mercanay ile evlenmiştir. Suyun Burgut ağzına haram koymayan temiz insandır.²³⁴ Onun temiz ahlaklı ve dürüst bir kişiliği vurgulanır. Suyun Burgut, ahlaki değerlere büyük önem veren bir insan olarak tasvir edilir ve haramlardan kaçınan bir yaşam sürdürür. Bu özellikleriyle, Suyun Burgut romanın başkişisi olarak adalet, dürüstlük ve doğruluk gibi temaların taşıyıcısı olabilir. Karakterin hikâye boyunca nasıl bir gelişim gösterdiği ve yaşadığı olaylar karşısında nasıl tepkiler verdiği, romandaki olay örgüsünün önemli bir parçası olmuştur.

Suyun Burgut ağırbaşlı ve sabırlı biridir. Çalışmaktan, soğuktan kararmış iri elleri ve etli elleri vardır.²³⁵ Bu betimlemeler, Suyun Burgut'un fiziksel özellikleri hakkında bilgi verir ve onun emek veren biri olduğunu gösterir. Sabırlı ve ağırbaşlı yapısıyla da karakterin kişilik özelliklerine değinilir.

²³³ Adil Yakubov, *age*, s. 12.

²³⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 22.

²³⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 53.

Gazi babasının desteğiyle eşi Mercanay'ı okuduğu okula öğretmen, suyun Burgut ise veterinerlik fakültesini bitirerek Mercantav'daki büyük çiftliğe şef tayin edilir. Şahin manasına gelen, Laçın adını verdikleri bir de oğulları vardır. Oğlu Laçın'le sadece baba oğul gibi değil, birbirlerini çok seven iki sırdaş, ağabey kardeş gibi bağları vardır.

Uzun yıllar kolhozda genel müdürlük yapan Fıçı Mansur'un yerine oy birliği ile Suyun Burgut seçilir. Romandaki tüm olaylar Fıçı Mansur'un görevine Suyun Burgut getirilmesiyle başlar. Suyun Burgut, beş altı ay kadar sıkıntısız bir şekilde kolhozda elinden gelen çalışmayı ve gayreti gösterir. Yeni görevine dört elle sarılır, herkesçe takdir edilir. İlk önce kolhozda bazı inşaat çalışmaları yapar, sonra şehrin imarı için adımlar atar. Çok gayretli ve dürüst olan Burgut, aldığı görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışır. Fakat bundan sonra Suyun Burgut'un yakasını felaketler bırakmaz.

Suyun Burgut sözünün eridir. Sözünden dönen namertlerden değildir. Kendisini dürüst, güvenilir ve sadık biri olarak tanımlar. Sözlerine değer verir ve verdiği sözleri yerine getirmek için elinden geleni yapar. Karakteriyle ve davranışlarıyla çevresindekilerin güvenini kazanır. Suyun Burgut, ahlaki değerlere önem veren ve dürüstlüğü ilke edinen bir insan olarak tanımlanır. Kendisini şu şekilde tanımlar:

“-Suyun Burgut sözünden dönen namertlerden değildir. Söz verdim bir kere. Sözümde dururum ben. Başa düşeni göz görür derler hanım, -demiş, sonra da hırsla yerinden kalkıp, otağdan çıkıp gitmişti.”²³⁶

Suyun Burgut, bir kez söz verdiği zaman, onu yerine getirme konusunda kararlıdır. Kendisinin güvendiği bir ilke olan sözünde durma değeriyle hareket eder. Bir olay üzerine, bu niteliğini vurgulayarak, sözlerine sadık olduğunu belirtir ve hırsla ayağa kalkarak ayrılır. Bu, Suyun Burgut'un karakterinin bir yansımasıdır ve kendine olan güveni ve ilkeli duruşuyla tanımlanan bir özelliktir.

Suyun Burgut'un başına gelen ilk kötü olay, Derviş Duduk ve kardeşinin ahırında çıkan yangın sonucunda hayvanlarının telef olmasıdır. Bu haberi

²³⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 30.

Altınay'dan öğrenir ve büyük bir üzüntüyle karşılar. Bu felaket haberi, Suyun Burgut'u harekete geçirir ve Derviş Duduk ve kardeşinin hapse atılmasını önlemek için halkla görüşme kararı alır. Halktan beklediğinden daha olumlu tepkiler alması, onun yardım etme kararı almasını sağlar ve içi biraz olsun rahatlar. Ancak bu sevinçli dönem uzun sürmez. Ertesi gün şehir komitesinden askerler ve savcılar gelir ve sonraki üç dört ay boyunca Suyun Burgut başı dertten kurtulamaz. Bu durum, Suyun Burgut'un hayatında yeni bir zorluk döneminin başladığını işaret eder ve hikâyenin gelişimine yön verir.

Suyun Burgut, olayın hızla duyulmasının ardından Moskova'dan gelen hükümet görevlilerinin oluşturduğu merkez komiteye ifade verir. Ancak daha sonra olayın iftira olduğunu ve kurgulandığını anlar. Suyun Burgut, Necmeddinov'a rüşvet vermekle suçlanarak kolhoz müdürü olmak için yolsuzluk yaptığı iddiasıyla hapse atılır. Necmeddinov da suçlu görülerek gözaltına alınır. Hapiste, Suyun Burgut'a çeşitli işkenceler uygulanır ve ondan para aldığını itiraf etmesi istenir. Bu süreç, Suyun Burgut'u derinden yıkar. Suyun Burgut iftiraya boyun eğmemiş, haksız suçlamalara boyun eğmeyerek dimdik durmuştur. Bu duruşuyla Burgut, iftiraların etkisini bertaraf etmiş ve hakikati korumuştur. İftira atanların yalanları geçici olabilir, ancak gerçek daima varlığını sürdürecektir.

Suyun Burgut, bu iftiraları imzalamaz ve kendisiyle birlikte eşi Mercanay'ın da tutuklanacağı söylenince sonunda intihar eder. Bu trajik olay, Suyun Burgut'un masumiyetini ve onurunu korumak için son çare olarak intihara yönelmesini gösterir.

3.2.5.2. Norm Karakterler

Norm karakterler genellikle ana karakterin hedeflerine veya amaçlarına ulaşmak için kullanılan araçlardır. Onlar, ana karakterin yolculuğunu destekleyen veya engelleyen, yardımcı veya karşıt rollerde yer alabilirler.

Norm karakterler, ana karakterin etrafındaki insanlar veya topluluklar olabilir. Onlar, ana karakterin hedeflerine ulaşması için gereken bilgi, yardım veya engel oluşturabilecek potansiyele sahip olabilirler. Ana karakterin hedeflerine ulaşması için norm karakterlerle etkileşime girmesi, hikâyenin ilerlemesinde önemli bir rol oynayabilir.

Norm karakterler, genellikle ana karakterin gelişimini veya dönüşümünü yansıtmazlar, çünkü hikayenin odak noktası onların hikayeleri veya iç dünyaları

değildir. Ancak, norm karakterler aracılığıyla ana karakterin kararları, motivasyonları veya duygusal durumları daha iyi anlaşılabilir.

Norm karakterler, hikâyenin ilerlemesi için önemli bir işlevi yerine getiren, ancak genellikle daha az dikkat çeken veya derinlemesine incelenmeyen karakterlerdir. Yine de, doğru bir şekilde kullanıldıklarında, norm karakterler hikâyenin dokusunu zenginleştirir, gerçekçilik sağlar ve ana karakterin hedeflerine ulaşmasında yardımcı olur.

Adalet Menzili romanında norm karakterler; Mercanay, Laçın, Bibisara Mama, Gazi Şirbuta Narbutayev, Fıçı Mansur'dur.

- **Mercanay**

Mercanay, Bibisara Mama ile Memet Mergen'in kızıdır. Memet Mergen öldüğünde Mercanay beş altı yaşlarında bir çocuktur. Mercantav'da yaşamaktadır ve Suyun Burgut ile evlidir.

Suyun Burgut'un eşi Mercanay, eşinin kolhoz müdürü olduğu günden itibaren büyük sıkıntılar yaşamaya başlar. Bu dönemde Sovyet toplumunun gerçek yüzünü daha iyi anlamaya başlar. Eşinin haksız yere hapsedilmesi ve intiharı, Mercanay'ı derin bir üzüntü ve travma içine sokar.

Roman boyunca, eşinin yaşadığı sıkıntılar ve sonrasında yaşadığı kayıplar nedeniyle zorlu bir dönem geçirir. Mir Celilov gibi Özbek biriyle tanışır, Mir Celilov hem hükümet çalışanı hem de Şaranavski'nin yardımcısıdır. Mercanay, eşinin haksız yere hapsedildiğini öğrenmek için Mir Celilov'un yanına gider ve kocasının cezasını hafifletmek için kendisinden elli bin som rüşvet istenir. Bu süreçte, kocasının cezasını hafifletmek için rüşvet istenmesi ve diğer zorluklarla uğraşması, onun dayanıklılığını sınar. Eşinin haksız yere hapsedilmesi ve sonrasında intihar etmesi, Mercanay'ı derin bir üzüntü ve çaresizlik içine sokar. Mercanay, eşinin ölümünden sonra bir diğer büyük kaybı da oğlu Laçın'ı kaybetmesidir. Bu acı dolu olaylar Mercanay'ı derinden etkiler ve yaşamını derin bir hüznün içinde sürdürür. Bu durum Mercanay'ın büyük bir acı ve kayıp yaşamasına neden olur. Bu acı dolu olaylar Mercanay'ı derinden etkiler ve yaşamını hüznün içinde sürdürür. Roman boyunca, Mercanay'ın iç dünyası, zorluklarla mücadelesi ve yaşadığı kayıpların etkisi detaylı bir şekilde işlenir. O, eşinin yanında durmak için elinden geleni yapmış, ancak sonunda büyük bir trajediyle karşılaşmıştır.

- Laçın

Laçın, Mercanay ve Suyun Burgut'un oğludur. Gazi babası, "babası zaten burgut²³⁷, balası laçın²³⁸ olsun" diyerek çocuğun ismini Laçın koymuştu.²³⁹ Laçın'ın babası gibi güçlü ve cesur biri olmasını ummuştur. Kaldırğaç²⁴⁰ isminde bir atı vardır, genç bir safkan küheylandır. Laçın'ın en sevdiği atlarından biridir. Bu at, Laçın'ın hayatında özel bir yere sahiptir ve onunla birlikte birçok anı biriktirmiştir.

Babası Suyun Burgut, genel müdür olmadan önce yeni Volgasını vererek onu Türkmenlerden satın almış ve oğluna hediye etmişti. Laçın de gerçekten kaldırğaç gibi güzel, sinesi kaldırğaçın kanadı gibi parlayıp duran bu küheylandından bir dakika olsun ayrılmak istemez.

Laçın'ın hayatta mutlu olduğu anlardan biri, sevimli atı Kaldırğaç ile birlikte şehir merkezinde düzenlenen büyük bir yarışmayı kazandığı gündür. Laçın, arkadaşlarıyla birlikte yarışı birinci olarak tamamlar ve kupa kazanır. Bu zafer, Laçın için büyük bir mutluluk kaynağıdır.

Ancak, aynı gün Laçın'e bu güzel haberi verirken, Suyun Burgut'un son bir yıl içinde başına gelen talihsiz felaket olaylar son bir yıl içinde boyu babasının boyuna ulaşmıştır. Bu, Suyun Burgut'un yaşadığı sıkıntıların ve zorlukların artarak devam ettiğini gösterir. Bu durum, Laçın'ın sevincini gölgelemekte ve ailesinin karşılaştığı zorlukları daha da hissetmesine neden olmaktadır.

*"Son bir yıl içinde boyu babasının boyuna ulaşan Laçın, Burgut'u kollarıyla sıkıp havaya kaldırarak şöyle bir çevirdi..."*²⁴¹

Laçın her şeyin farkında olan bir delikanlıdır. Laçın, babası gibi sert ve cesur bir genç adam olarak tasvir edilir. Ancak Laçın, babasından farklı olarak fevri kararlar alan bir kişiliğe sahiptir. Gençlerin elde ettikleri başarılarından dolayı Taşkent'ten televizyoncular, şairler, muhabirler gelip röportaj yapılacaktır. Laçın bu röportajda babasına atılan iftiraları, haksızlıkları, hapse atmaları dile getireceğini

²³⁷ Burgut: Kartal.

²³⁸ Laçın: Şahin.

²³⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 20.

²⁴⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 34.

²⁴¹ Adil Yakubov, **age**, s. 51.

söyler. Suyun Burgut, bunun üzerine adeta yalvarırmış gibi bu fikrinden vazgeçirmeye çalışır. Babasıyla aralarında geçem diyalog şu şekildedir:

“-Oğlum! -dedi adeta yalvarırmış gibi- Öyle cahillik edip olmadık hayallere kapılmayın. Hükümetle alay edilmez. Dünyayı fethettim diyen nice kişilerin ağzının payını veren, kaldırıp bir kenara fırlatan bu hükümdür! Okuyan adamsın, bilmen gerek!

-Biliyorum! -dedi Laçın bir mağrur havayla- Sürgüne gönderirler! Düşman ilan edip kurşuna dizerler! Kendi vatani, karısını, çoluğunu çocuğunu savunmak için çarpışanları “Basmacı!” diyerek vururlar! Neredeyse yüreği ağzına gelen Suyun Burgut, bir adım geri sendeledi:

-Sen.. Sen bu sözleri nereden duydun? Kim soktu bu mânâsız şeyleri senin beynine?

-Niye mânâsızmış? -Laçın asâbi bir şekilde güldü- Sonra televizyonlar, gazeteler ve dergiler durmadan başımıza çorap örmeye çalışıyor! Moskova’yı kastediyorum. Sen dağda gezdiğin için gazete falan okumuyorsun. Televizyon da seyretmediğin için bilmiyorsun.

...

-Siz bilmiyorsunuz! -diye çıktı Laçın- Öyle iftira ediyorlar ki, insanın dizlerinin bağı çözülüyor! Bütün Özbek halkı rüşvetçiymiş! Hırsızmış! Hatta birisi halkın altın küpü üzerinde oturan kobra yılanına benzetti! Bu bahtı kara halkı kim müdafaa edecek? Kim bu iftiraları yalanlayacak? Gerçekleri kim ortaya çıkaracak? Şairler gelirlerse, biz bugün bu konuları tartışacağız baba!”²⁴²

Suyun Burgut, endişeyle oğlu Laçın'ın söylediklerini dinlerken, onun hükümet ve medya tarafından yapılan iftiraları ve manipölasyonları fark ettiğini görür. Laçın, babasına bu gerçekleri anlatırken, toplumdaki adaletsizlikleri ve haksızlıkları dile getirir. Hükümetin insanları sürgüne gönderdiğini, düşman ilan ettiğini ve masum insanları "Basmacı" diye suçladığını söyler.

Suyun Burgut ise Laçın'e bu sözlerin nereden geldiğini, kimin ona bu düşünceleri aşıladığını merak eder. Laçın ise televizyon, gazete ve dergilerin sürekli

²⁴² Adil Yakubov, *age*, s. 52.

olarak iftiralar ve manipölasyonlar yaparak insanların kafasını karıştırdığını ifade eder. Bu bilgileri okuyarak ve televizyon izleyerek öğrendiğini söyler.

Laçın, halkın itibarının lekelemeye çalışıldığını, iftiralarla suçlandığını ve gerçeklerin ortaya çıkarılması gerektiğini savunur. Oğlunun bu sözleri karşısında Suyun Burgut hem gurur hem de endişe duyar. Laçın'ın bilinçli ve adalet duygusuyla hareket etmesi onu etkiler, ancak aynı zamanda onun güvenliği ve geleceği konusunda da endişelenir.

Fakat oğlunun bu sözleri adeta her şeyin farkında olduğunu gösterir. Ama Suyun Burgut'u bu durum daha çok telaşlanır. Çünkü kendisi hapsedildiğinde sevgili oğlu, gözünün akı karası, arzu ve ümidi olan oğlu ne olacağını düşünmeye başlar.

Laçın'ın spor müsabakaları sonrası Klara ile yaptığı samimi konuşmada, kendi gelecek planlarını paylaşır. Laçın, spor akademisine gitmek istemediğini ve edebiyata ilgi duyduğunu ifade eder. Gazetecilik okumak istediğini belirtir, bu alanda ilerlemek ve gerçekleri ortaya çıkarmak için tutkulu olduğunu ifade eder.

Bu sözlerle Laçın, kendi yeteneklerini ve ilgi alanlarını keşfetme sürecinde olduğunu gösterir. Sporla ilgilenmek yerine edebiyat ve gazetecilik gibi alanlarda kendini geliştirmek istediğini ifade eder. Bu konuşma, Laçın'ın kendine özgü bir yol çizdiğini ve gelecekte kendi tutkularına sadık kalmak istediğini gösterir.

Laçın'ın adalet arayışı ve fedakarlığı romanda önemli bir vurgudur. Laçın'ın babasının haksız yere suçlanması ve hapsedilmesiyle birlikte adalet duygusu içinde büyür ve onun için önemli bir değer haline gelir. Laçın, bu adaletsizliği düzeltmek ve babasının itibarını iade etmek için kararlılıkla mücadele eder.

Laçın'ın içindeki adalet duygusu, onu uzun ve zorlu bir yolculuğa sürükler. Bu yolculukta, adaletin gerçekleşmesi için mücadele etmek, haksızlıkları ortaya çıkarmak ve doğruyu savunmak için çaba gösterir. Laçın'ın fedakarlığı ve kararlılığı, adaleti sağlamak için her türlü zorluğa göğüs germesine sebep olur.

Babasının son görüşmesinde ona söylediği "anarı sana, seni Allah'a emânet ediyorum, balam!" sözleri, Laçın'ın yaşamı boyunca unutamayacağı bir hatıra olmuştur.

Laçın, babasının intiharından dolayı büyük bir acı ve öfke yaşar. Kendi düşüncesine göre, bu zalim dünyada artık duramayacağını düşünür. Babasını öldürenlerin, aynı helal süt emdikleri, cesur ve onurlu insanları ayaklar altına aldıkları, Fıçı Mansur gibi kara kuzgunların hüküm sürdüğü bu dünya ve memleket,

onun için artık haramdır. Bu nedenle Laçın, annesine "Affet anacan!" diyerek kendini uçuruma bırakır.

Laçın'ın bu kararı, hem babasının ölümüne duyduğu derin acıyı hem de adalet arayışını temsil eder. Fedakarlık göstererek kendi hayatını feda etmesi, adaletin gerçekleşmesi için bir çılgılık olarak yükselir. Laçın'ın intiharı, haksızlıklara karşı son bir isyan eylemi olarak okuyucuya sunulur ve onun adalet arayışının derinliğini vurgular.

Romanın bu noktada sona ermesi, Laçın'ın yolculuğunun uzun ve zorlu olacağını, ancak adaleti sağlamak için tüm gücüyle mücadele edeceğini gösterir.

- Bibisara Mama

Bibisara mama Mercantav'da doğmuş ve orada büyümüştür. Memet Mergen ile evli olan Bibisara mamanın, Mercanay adında bir kızı vardır.

“Birkaç dakika devam eden zırlıttan sonra, uzaktan, sanki doğup büyüdüğü Mercantav’dan kızı Mercanay’ın insanın yüreğini hoplatan heyecanlı titrek sesi işitildi...”²⁴³

Bibisara yirmili yaşlarının başında severek evlendiği eşi Memet Mergen vefat etmiş erken yaşta dul kalmıştır. Memet Mergen, dağdan dağa uçabilme iddiası üzerine genç yaşta ölmüştür.

“Ne yapayım, eğer siz “Bahçıvar”ınızda dağdan dağa uçarım ben deyip, uçuruma düşmeseydiniz...”²⁴⁴

Bibisara bir yıl eşinin yaşının tutmuş, daha sonra kızını da alıp kolhoz merkezine çalışmak için gidmiş ve burada halı atölyesinde çalışmaya başlamıştır. Onunla evlenmek isteyen birçok kişi olmuş, ancak Bibisara, bu teklifleri reddetmiştir. Belki de eşinin kaybının etkisiyle veya kendi bağımsızlığını korumak istediği için evlilik tekliflerini geri çevirmiştir. Bibisara'nın bu tutumu, karakterinin

²⁴³ Adil Yakubov, **age**, s. 5.

²⁴⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 7.

güçlü ve bağımsız bir kadın olduğunu ve kendi hayatını yönlendirme kararlarını kendisinin vermek istediğini göstermektedir.

Bibisara, Memet Mergen'in vefatından üç ya da dört yıl sonra bir gün tören sırasında Gazi Şirbuta Narbutayev ile tanışmıştır. Bu tanışma, Bibisara'nın hayatında yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir.

Gazi ile tanıştıkları sırada Bibisara esmer dağ kızları gibi nazik, ince belli, sempatik bir gelin²⁴⁵ olarak tanıtılır. Bu tanıtım, Bibisara'nın dış görünüşü ve karakterinin olumlu bir şekilde tasvir edildiğini gösterir. Kolhozun genel müdürü Fıçı Mansur Bibisara'yı istemeye dünürçülük yapmıştır. Fıçı Mansur, Gazi'nin de eşini bir iki yıl önce kaybettiğini, çocuklarının evlendiğini söyleyerek Bibisara'yı, Fıçı Mansur evliliğe ikna etmiştir. Gazi'nin askeri ünü ve Bibisara Mama'nın güzelliği ve zarafeti arasında bir çekim oluşmuştur. Bu karşılaşma, Bibisara Mama'nın Gazi ile evlenmesine ve yeni bir hayata adım atmasına yol açmıştır.

Bibisara Mama'nın rüyalara ve batıl inançlara olan inancı ve özellikle göz seyirmesiyle ilgili inançları vardır. Rüya, Bibisara için önemli bir kaynak ve anlam taşır. Merhum eşi Memet Mergen'i rüyasında görmesi, onun içindeki sıkıntıları ve özlemiyle ilişkilendirir. Bu rüyalar, Bibisara'nın duygusal dünyasını etkilemiş ve yaşadığı sıkıntılarına bir anlam vermeye çalışmasına yardımcı olmuştur. Aynı şekilde, göz seyirmesi de onun için önemli bir işaret veya işaret olarak kabul edilir ve bu tür durumları kendine has bir anlama yarabilir. Bu batıl inançlar, Bibisara'nın hayatına derinlemesine nüfuz eden bir unsurdur ve karakterinin bir parçasını oluşturur.

“Mama bir gün önce kötü bir düş görmüş, gündüz ise sürekli sol gözü seyirmiş, içini bir kurt kemirip durmuştu. Rüyasında...”²⁴⁶

“Mamanın yüreğini ağzına getiren husus, dün gördüğü rüya ile biraz önce telefonda işittiği şom haber arasında müthiş bir benzerliğin olmasıydı.

...

Mercanay'ın başına ağır bir musibet geldi ki, rahmetlinin ruhu mamanın düşüne girdi!...”²⁴⁷

²⁴⁵ Adil Yakubov, *age*, s. 23.

²⁴⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 7.

Damadı Suyun Burgut'un hapsini kızı Mercanay'dan gelen telefon ile öğrenir. Sıkıntılı hayatı böyle başlar.

- **Gazi Şirbuta Narbutayev**²⁴⁸

Aslen Mercantavlıdır. Savaş sırasında şöhret kazanmış süvarilerden biridir. Bibisara ile halı atölyesinde karşılaşmıştır.

*“Gazi de aslen Mercantavlıydı ve savaş sırasında şöhret kazanmış, bütün bir şehri istediği gibi yatırıp, istediği gibi kaldıran süvarilerden biriydi.”*²⁴⁹

Gazi henüz ellisini yeni geçtiğinde eşi vefat etmiştir. Bir kızı ve oğluyla ortada kalında, Fıçı Mansur aracılık etmiş Bibisara mama ile evlenmiştir. Üvey kızı Mercanay'ı öz kızından çok sevmiştir.

Gazi, yıllarca Sovyetler Birliği için hizmet etmiş biridir ve bu deneyimler onu derinden etkilemiştir. Bir yandan damadına ve adaletsizliğe öfke duyan Gazi, diğer yandan Sovyetler uğruna harcadığı ömrünün değeri konusunda pişmanlık yaşar. Damadı hapiste olduğunda, Sovyetler döneminde kazandığı madalyaları takarak hükümet çalışanı Şaranavski'nin huzuruna çıkar. Ancak hiçbir şey istediği gibi olmaz ve tüm ömrünü Sovyetler Birliği için adamasına rağmen, damadını kurtarmak için yeterli olmaz. Eserde Gazi'nin pişmanlıklarını açık bir şekilde görmek mümkündür.

Gazi, birçok şeyi sineye çekebilirken, sahtekarlığa ve haksızlığa karşı duyarsız kalmaz. Adaletine olan sosyalist inancıyla bilinir ve "Rüşveti ortadan kaldıracamız, adalet için savaştığımız" gibi iddialarla Moskova'dan gelen kişilerin rüşvet taleplerini kabullenemez. Gazi, dürüstlüğü ve adaleti savunma konusunda kararlı bir duruş sergiler.

²⁴⁷ Adil Yakubov, **age**, s. 9.

²⁴⁸ Adil Yakubov, **age**, s. 23

²⁴⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 10.

- Fıçı Mansur

Mercantav gibi meşhur kolhozun genel müdürüdür. Otuz yıl kolhozda şeflik yapmıştır.²⁵⁰ Gençliğinde ince yapılı, boylu posludur. Sonra kilo almış ve Volga'ya sığmayan biridir. Aşırı kilosundan dolayı Fıçı Mansur olarak bilinir. Kırkağaç kavunu gibi tüysüz, dümdüz başı vardır. Fıçı Mansur'un, gözlerinin altından biriken yağ torbaları göbeğini hatırlatır.

“Fakat Fıçı Mansur, şu geri zekalı fıçı, -geri zekalı olmasa Mercantav gibi meşhur bir kolhoza müdür olur muydu?...”²⁵¹

“Gençliğinde ince yapılı, boylu poslu olan genel müdür, sonra nedense aşırı kilo almış ve Volga'ya sığmaz olmuştu. Adamlarının anlattıklarına bakılırsa şişko karnını deri bir torbayla bağlayıp içerden bir kayışla boynuna asarmış. Hatta bu iş için özel yaptırdığı korsa bütün Mercantav'da herkes tarafından bilinirmiş. ... ‘...yumuşak deriden özel yaptırdığı papuçlarına zar zor sığan ayaklarını halsizce oynatarak şoförünün yardımıyla arabadan yavaşça inip, misafirlerine doğru salına salına ilerlemişti.”²⁵²

“Damar damar kızılık basmış kıpkırmızı çehresinde, yağ bağlayıp, yuvasına çekilen gözlerinden eksik olmayan soğuk bakışlar yine yılanın soğuk yüzü gibi dikilip duruyordu.”²⁵³

Bu alıntılar, romanın norm karakterlerinden Fıçı Mansur'u ve onun fiziksel özelliklerini ve davranışlarını tanımlamaktadır. Fıçı Mansur, Mercantav'da meşhur bir kolhozun müdürüdür. Fıçı Mansur'un fiziksel görünümüne dikkat çekilir. Gençlik döneminde ince yapılı ve boylu poslu olan genel müdür, zamanla aşırı kilo almıştır. Kilo alımını gizlemek için özel yaptırdığı korsesi ve deri torbayla bağladığı şişko karnı anlatılır. Bu detaylar, Fıçı Mansur'un fiziksel dönüşümünü ve dikkat çekici giyim tarzını vurgulamaktadır. Fıçı Mansur'un yüz ifadesi ve soğuk bakışları tasvir

²⁵⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 45.

²⁵¹ Adil Yakubov, **age**, s. 10.

²⁵² Adil Yakubov, **age**, s. 30.

²⁵³ Adil Yakubov, **age**, s. 30.

edilir. Kıpırmızı çehresi ve yuvasına çekilen gözleri, onun soğuk ve tehditkar bir görüntü sergilediğini gösterir.

Bu alıntılar, Fıçı Mansur'un karakteristik özelliklerini ve davranışlarını betimleyerek, okuyucuya onun kişiliği hakkında bilgi verir. Fıçı Mansur, romanın norm karakterlerinden biri olarak, hikâyenin ilerlemesinde önemli bir rol oynayabilir veya ana karakterle etkileşime geçebilir.

Fıçı Mansur'un on bir çocuğu vardır. On bir çocuğunu da hakkı olsun olmasın, yüksekokullarda okutmuş, yüksek makamlara getirtmiştir.²⁵⁴ Daha sonra Fıçı Mansur'un yerine oy birliği ile kolhozda genel müdürlük yerine Suyun Burgut seçilir. Romandaki tüm olaylar Fıçı Mansur'un görevine Suyun Burgut getirilmesiyle başlar.

Fıçı Mansur, her zaman kötü olaylar sonucunda karşımıza çıkar. İlk olarak Dervis Duduk'un ahırında çıkan yangın sonucunda telef olan hayvanlarının yerine halktan yardım talebinde bulunan Suyun Burgut'un halk ile konuşmasında yer alır.

Fıçı Mansur yine kötü olaylarla karşımıza çıkar. Moskova'dan gelen kendisini sorguya çeken müfettişlerin yanında Fıçı Mansur vardır. Suyun Burgut'un gözünden Fıçı Mansur şu şekilde karşımıza çıkar:

*“Harar gibi geniş benares on giyip, çift kemerle göbeğini yukarı tartan Fıçı Mansur, tıpkı uykudan yeni uyanmış bir ayı gibi sallana sallana kapıdan içeri girip, yan taraftaki sandalyeye gürs diye ses çıkararak oturdu. Sandalye şöyle bir çatırdı.”*²⁵⁵

Fıçı Mansur, geniş ve şişman bir vücuda sahiptir. Harar gibi geniş bir gömlek giymiş, beline çift kemer sarmıştır. Göbeği yukarı doğru çıkık durmaktadır, sanki bir şeyleri taşıyor gibi. Adeta uykudan yeni uyanmış bir ayı gibi, sallana sallana kapıdan içeri girerken, yan taraftaki sandalyeye otururken gürültülü bir şekilde yerine çöker. Sandalye, onun ağırlığına dayanamayarak çatırdar.

Bu betimleme, Fıçı Mansur'un şişmanlığını ve yürüyüşündeki sarsıntılı hareketlerini vurgulamaktadır. Aynı zamanda sandalyenin ses çıkarması, Fıçı Mansur'un ağırlığına dikkat çeken bir detaydır. Bu betimleme, onun kaba ve

²⁵⁴ Adil Yakubov, **age**, s. 46.

²⁵⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 55.

gösterişli duruşunu yansıtmakta ve okuyucuya fiziksel özellikleri hakkında bir fikir vermektedir.

Daha sonra ise Suyun Burgut'un teftiş edilmek üzere Moskova'dan gelen savcılarının merkez komiteye çağrılmasından sonra görürüz.

Fıçı Mansur'un evi, Suyun Burgut'un merkez komiteye çağrılmasından sonra Mercanay'ın çaresizce idare binasına gitmek için sokağa çıktığında şansına kakhaha seslerini duyması üzerine şu şekilde anlatılır:

“Şansına, sanki başka sokak yokmuş gibi ana caddeden yürürken, dönemeçte bir bet kakhaha sesi duyup gayr-i ihtiyari olduğu yere çakıldı kaldı. Caddenin öteki tarafında sabık genel müdür Fıçı Mansur'un evi vardı, işten ayrıldıktan sonra sanki bir hektar genişliğindeki avlusu yetmiyormuş gibi, caddeye kerevet kurdurup, üstüne de bezekli bir eyvan diktirmişti. Gündüzleri buraya halı serdirir, halı üzerine ipek minderler yaydırıp, eski dostlarıyla oturarak kımızını yudumlar, “Divane-i Râstguy” isimli bir delinin saçma sapan konuşmalarını dinleyerek keyf çatardı.”²⁵⁶

Bu bölümde, Fıçı Mansur'un evine ve yaşam tarzına dair bir tasvir bulunmaktadır. Fıçı Mansur, işten ayrıldıktan sonra geniş avlusuna bir kerevet kurmuş ve üzerine bezekli bir eyvan inşa ettirmiştir. Gündüzleri burada dostlarıyla buluşur, halı sererek oturur ve kımız içerken keyif yapar. Ayrıca, Fıçı Mansur'un evinin karşı tarafında duyulan kakhaha sesi, ana caddeden geçen bir karakterin dikkatini çekmiştir.

Bu tasvir, Fıçı Mansur'un zenginlik ve lüks içinde yaşayan bir karakter olduğunu gösterir. Avlusu geniş ve gösterişli olan evi, onun sosyal statüsünü yansıtır. Halılar, minderler ve kımız içme ritüeli ise onun keyifli ve konforlu bir yaşam sürdürdüğünü vurgular.

Aynı zamanda, "Divane-i Râstguy" adlı bir delinin saçma sapan konuşmalarını dinlemesi, Fıçı Mansur'un ilginç ve farklı kişilik özelliklerine işaret eder. Bu detaylar, romandaki karakterlerin çeşitliliğini ve Fıçı Mansur'un sosyal çevresini zenginleştirir.

²⁵⁶ Adil Yakubov, *age*, s. 42.

“-Lanet olsun, Allah kahretsin! -Fıçı Mansur yolda susuz kalmış öküz gibi ağır ağır soludu- Çok iyi çocuktu Suyun Burgut. Ben onu kendimden çok severdim. Allah kahretsin! Yanlış yaptı kocan Mercanay, çok yanlış yaptı!”²⁵⁷

Bu sözleri üzerine Fıçı Mansur masallardaki bir canavar gibi ensesinden soluyan iri yarı, dev cüsseli adam olarak tasvir edilmiştir.²⁵⁸ Mercanay, Fıçı Mansur'un kendilerinin iyiliğini istediği gibi görünen güzel temennilerinin, acınması ve teselli vermeye çalışmasının aslında yalan olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, Fıçı Mansur'un sevinmiş olabileceğini de düşünmektedir. Mercanay, bütün bu zorlukların ve sorunların aslında Fıçı Mansur tarafından kocasının başına getirildiğini bilmektedir ve bu nedenle içinde isyan hissi uyandırmaktadır, ancak bunu Fıçı Mansur'a belli etmemektedir.

Mercanay, eşinin herhangi bir suçu olmadığını düşünse de Fıçı Mansur, bu olayların bir oyun olduğunu ve Suyun Burgut'un genel müdür olarak atanmasının önceden planlanmış bir tuzak olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁹

3.2.5.3. Kart Karakterler

Kart karakterler, hikâyede genellikle kısa süreli ve sınırlı bir etkileşime sahip olan karakterlerdir. Bu karakterler, ana hikâyeye akışını desteklemek, atmosfer oluşturmak veya belirli bir amaç için kullanılırlar. Kart karakterler, genellikle daha az ayrıntılı bir şekilde tasvir edilirler ve okuyucunun dikkatini çekmek için daha az zaman ve odaklanma alırlar.

Öykünün temel olay akışında önemli bir rol oynamazlar, ancak genellikle hikâyenin atmosferini zenginleştiren veya ana karakterlerin davranışlarını veya duygusal durumlarını etkileyen yan karakterler olarak ortaya çıkarlar.

²⁵⁷ Adil Yakubov, *age*, s. 43-44.

²⁵⁸ Adil Yakubov, *age*, s. 44.

²⁵⁹ Adil Yakubov, *age*, s. 44-45.

Adalet Menzili romanında kart karakterler: Vyacheslav Şaranavski, Mir Celâlov'dur.

- Vyacheslav Şaranavski

Moskovalı müfettiştir. Kalın cüsseli, kaytan bıyıklı, şairane taranmış kıvrıkcık, sarı saçları, küçük çocukların gözleri gibi masum masmavi gözleriyle dikilip duran bir delikanlıdır. Ağzında arak kokusu olan biridir. Gazi'nin gözünden Şaranavski, mülayim çehreli, uzun sarı saçlı, kalın sarı kaşlı, yakışıklı, boylu poslu bir genç olarak anlatılır.²⁶⁰

Vyacheslav Şaranavski, eserde hiyerarşik olarak en üst mertebedeki Sovyet yandaşı karakterdir. Mercantav kasabasındaki soruşturma işlerini yönetir. Suyun Burgut'un iftiraya maruz kalmasının ardından Moskova tarafından görevlendirilmiştir.

Vyacheslav Şaranavski, Özbekistan'a gelmeden önce Rusya'nın kuzey taraflarındaki vilâyette çalışırken general ismiyle anılan kişiyle tanışmıştır. Şaranavski general için 'hakiki savcı böyle olmalı' inancından dolayı generalin takdirini kazanmış ve vilâyet savcılığına terfi ettirilmiştir. Bu olaydan sonra general onu sürekli kollamış ve hatta iki yüz kişilik savcı grubuna almış ve soruşturma yapılan Mercantav'a bölge temsilciliğine şef tayin ettirmiştir.²⁶¹

Suyun Burgut'u teftiş etmek için bir gece yarısı Mir Celâlov ve Fıçı Mansur'la birlikte evlerine gelmiş her şeyi alt üst etmişlerdir. Mercanay'ın Laçın'ın çeyizi için sandık içine sakladığı paraları bulmuşlar ve bu altın ve paraların Suyun Burgut'un rüşvet paraları olduğu iddiasında bulunmuşlar ve tutuklayıp götürmüşlerdir. Şaranavski, kendini ispat etmek amacıyla zulmü artırarak hareket etmiştir. Özellikle sorgu esnasında kullandığı yöntemlerle dikkatleri üzerine çekmiş ve Moskova'nın ilgisini çekmiştir. Suyun Burgut'u bizzat kendisi sorgulamış ve onun üzerinde etkili olmuştur.

Şaranavski'nin karakteri, gücü elinde bulunduran bir yetkili olarak adaletin yerine getirilmesi gerektiği inancını taşıdığını düşünen Gazi ile karşıtlık oluşturur. Ancak, Şaranavski'nin adalet yerine kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, romanda adaletin sorgulandığı bir tema olarak ön plana çıkar.

²⁶⁰ Adil Yakubov, *age*, s. 131-132.

²⁶¹ Adil Yakubov, *age*, s. 115-116.

- **Mir Celâlov**

Moskovalı müfettiştir. Aslen Özbek Türkü olan bir karakterdir. Mir Celâlov, Özbek halkıyla Komünist parti arasında iletişimi sağlamaktadır. Çatık kaşlı, asık suratlı bir kişidir. Vyaçeslav Şaranavski'nin yardımcısıdır. Sosyalist davaya sadık olsa da Şaranavski ona güvenmemekte ve onun kuyusunu kazmaya karar vermektedir. Suyun Burgut'u teftiş etmek için bir gece yarısı Şaranavski ve Fıçı Mansur'la birlikte evlerine gelmiş her şeyi alt üst etmişlerdir. Mercanay'ın Laçın'ın çeyizi için sandık içine sakladığı paraları bulmuşlar ve bu altın ve paraların Suyun Burgut'un rüşvet paraları olduğu iddiasında bulunmuşlardır.

Mercanay, eşinin durumunu öğrenmek için Mir Celâlov'a gider. Ancak Mir Celâlov, eşinin cezasının hafifletilmesi için elli bin som rüşvet istemektedir. Bu durum Şaranavski'nin bir oyunudur.

3.2.5.4. **Fon Karakterler**

Fon karakterler genellikle daha az ayrıntılı olarak tasvir edilirler ve hikâyenin odak noktası olmazlar. Bunun yerine, hikâyeye bir arka plan sağlarlar ve ana karakterlerin etrafındaki dünyayı zenginleştirirler.

- **Memet Mergen**

Romanın başında Bibisara mamanın rüyasında görmesiyle tanıtılır. Mercanay'ın babasıdır. Memet Mergen gür bıyıklı biridir. Genç yaşta bir iddia sonucu ölmüş, eşi Bibisara Mama'yı, dul kızı Mercanay'ı yetim bırakmıştır.

“Sözleri, gözleri, sinirlendiği zaman dikilen bıyıkları, gelişmiş cüssesi, sert bakışları, velhasıl hepsi, hepsi mamanın sevip vardığı Mergen'in ta kendisiydi!”²⁶²

²⁶² Adil Yakubov, *age*, s. 7.

- Altınay

Altınay, Laçın'ın sınıf arkadaşı olan bir karakterdir. Uzun boylu ve simsiyah gözlere sahip birisidir. İncecik beli ve biçimli vücuduyla dikkat çeker. Kendisi köylü bir kızdır ve sıcakkanlı bir kişiliği vardır. Okulun jimnastik birincisi olan Altınay, büyük müsabakalara katılmış ve birinci olmuştur. Her zaman şık giyinmeyi tercih eder. Altınay, romanda Laçın'ın yakın arkadaşlarından biridir.

- Sahib Ağa

Takım kaptanı Laçın'ın antrenörüdür. Gençler onu çok sevdikleri için “korbaşı” ismiyle seslenirler. Kendisini Sahib Cemalov²⁶³ olarak tanır. Karayağız çehresi, kırçıl saçları, iri yarı cüssesiyle bir kaplanı andıran korbaşı yaşı elliyi geçmiş, gençler için canını verebilecek fedakâr bir kişidir. Bir zamanlar sporun birkaç dalında meşhur olmuş, yüksek atlamada cumhuriyet şampiyonluğunu ele geçirmiştir. Laçın ve arkadaşları onun sözünden asla çıkmazlardı. Laçın'ların televizyoncular ve şairlerle yapılacak tartışmayı siyasi konulara çekmek olduğunu öğrendiğinde rahatsız olmuştur. Sahib Bey'in rahatsızlığın sebebini ise açık açık söylemiş biridir. Gençlerin niyetlerinin kötü olmadığını bilir. Hatta böyle bir niyet taşıdıkları için onları tebrik edesi bile gelmiştir. Çünkü adalet ve hakikat için savaşmanın en âlicenap bir şey olduğunun gayet iyi bilir. Zaten kendisi de cumhuriyette meydana gelen haksızlıklardan dolayı rahatsız biridir. Rahatsızlığın sebeplerinden biri canları uğruna feda ettikleri pamuk işinde birkaç üç kâğıtçı yüzünden ağzına haram lokma koymamış, helal süt emmiş binlerce zavallı töhmet altında kalmıştır. Bunlardan birinin de zavallı Suyun Burgut olduğunu çok iyi bilir. Suyun Burgut'ta kendini paralamış, ama âciz zavallının elinden bir şey gelmemiştir. İçinden geçirdiği sözler şöyle karşımıza çıkar:

*“Demek ki, iftiranın ömrü kısa, hakikat eğilse bile, yok olmaz sözü doğruymuş. Burgut ise yok olmak bir yana eğilmemişti bile!”*²⁶⁴

²⁶³ Adil Yakubov, *age*, s. 73.

²⁶⁴ Adil Yakubov, *age*, s. 71.

Sahib Bey'in korkusu gençlerin kendilerini siyasete vererek sportif kabileyetlerini köretmeleriydi. Çünkü ona göre spor ve siyaset ateş ile su gibi birbirine düşmandı.²⁶⁵

- **Cemaleddin Necmeddinov**

Mercantav'daki çiftliğe vilâyet komitesinin birinci sekreteridir. Fıçı Mansur, Necmeddinov'un vilâyet komitesine birinci sekreter olmasına karşı çıkmış, aleyhine çalışmıştır.

“O gün Suyun Burgut'un şef olarak çalıştığı Mercantav eteğindeki çiftliğe vilâyet komitesinin birinci sekreteri Cemaleddin Necmeddinov helikopterle gelmiş, daha da kötüsü o gün aynı yerde Necmeddinov ona destek çıkararak Mercantav kolhozuna genel müdür olarak tayin edilmesine razı olmuştu.”²⁶⁶

- **Ömürzakov**

Bölge savcısıdır. Mercanay, Ömürzakov'un telef olan beş yüz koyun hadisesinde geldiğini hatırlar. Ömürzakov da bilir ki eşi Suyun Burgut'u suçsuz yere hapse attıklarını ama elinden bir şey gelmez çünkü kendi durumları bile tehlikededir. Güya Şaranavski idaresindeki merkezden gelen müfettişlere göre onlar da şu ana kadar bölgedeki bütün suçları gizlemişler olduğu yalanıdır.²⁶⁷

- **General**

Cumhuriyet sınırları dâhilinde teftiş işlerinden sorumludur. Müfettiş ve savcılar arasında “general” adıyla anılır. Vyacheslav Şaranavski'yle Rusya'nın kuzey taraflarındaki bir vilâyette çalışırken tanışmışlardır.

Adı demir yumruğa çıkmış biridir. Memlekette astığı astık kestiği kestik, ağzından çıkan her sözü kanun kabul edilen demir yumruklardandı. Özbekistan'a ilk

²⁶⁵ Adil Yakubov, **age**, s. 72

²⁶⁶ Adil Yakubov, **age**, s. 27.

²⁶⁷ Adil Yakubov, **age**, s. 101.

geldiğinde biraz mütevâzi davranmış, “Volga” ile “Jiguli”lere binmiş, ama daha sonra zırhlı arabalarla ve hatta tanklarla dolaşmayı âdet haline getirmişti.²⁶⁸ Şaranavski ‘hakiki savcı böyle olmalı’ görüşünden dolayı General takdirini kazanmış ve vilâyet savcılığına terfi ettirilmiştir.²⁶⁹

- **Derviş Duduk**

Ömrü dağ başlarında koyun gütmekle geçen temiz kalpli, saf bir çobandır. Derviş Duduk kendisi gibi mihnetkeş, çalışkan kardeşiyle birlikte iki ağla bakar, kardeşi bekçilik, kendisi ise çobanlık yapar.

- **Klarahan**

Aslında ismi Kamilahan Kurbanovna’dır. Kızıla boyanmış, dalga dalga omzuna yayılmış ipek saçları, şuh gözleri, ince belli ve uzun boyludur.²⁷⁰ Klara bölge komsomol komitesinin birinci sekreteridir. Müsabakada Laçin’lerin şefidir. Laçin’i ilk gördüğü anlarda ona sempati duymuş ve sürekli onu desteklemiştir.

- **Gümüş Bibi**

Laçin’in sınıf arkadaşıdır. Jimnastikte müsabakasında Altınay birinci, Gümüş Bibi de ikinci olmuştur.

- **Selim Kılıtrık**

Laçin’in sınıf arkadaşıdır. Uzun atlamada birinci olmuştur.

²⁶⁸ Adil Yakubov, **age**, s. 113.

²⁶⁹ Adil Yakubov, **age**, s. 115.

²⁷⁰ Adil Yakubov, **age**, s. 64.

3.3. Mukaddes ve Adalet Menzili Romanlarında Konu

Romanda konu, olayların özetlenmiş bir tanımını ve romanın anlatmak istediği şeyin bir hüküm içinde ifadesini temsil eder. Bu ifade, romanda işlenen temaları, karakterlerin çatışmalarını, olay örgüsünü veya romanın ana mesajını kısaca ve öz olarak ifade eder. Konu, romanın merkezinde yer alan temel fikirleri ve anlatılmak istenen hikâyenin temel hatlarını belirtir. Konu, romanın odak noktasını ve temel temasını belirlerken, aynı zamanda romanın genel içeriği hakkında bir fikir verir.

Konu, romanda ele alınan temaları, karakterlerin gelişimini, çatışmalarını ve olay örgüsünü içermektedir. Konu, romanın merkezine odaklanır ve romanın ne hakkında olduğunu özetleyerek rehberlik eder. Romanın konusu aynı zamanda yazarın eserini kaleme alırken hangi mesajı iletmek istediğini yansıtır. Yazar, romanı aracılığıyla bir fikir, düşünce, toplumsal eleştiri, insanlık durumu veya yaşamsal bir meseleyi aktarmayı hedefler. Romanın konusu, bu temel mesajı içeren olayların ve karakterlerin bir araya gelmesiyle şekillenir. Yazar, konu seçimi ve olay örgüsüyle, okuyucuya belirli bir düşünceyi veya duyguyu iletmek ve mesajını anlatmak için özenle çalışır.

Romanın konusu, yazarın niyetini ve okuyucuya aktarmak istediği düşünceleri yansıtan önemli bir unsurdur. Yazar, romanı aracılığıyla belirli bir düşünceyi veya inancı destekleyebilir, tartışabilir veya sorgulayabilir. Bu tez, romanın ana temasını ve mesajını yönlendirebilir. Yazar, karakterlerin ve olayların üzerinden bu tezi geliştirebilir ve okuyucuya düşündürme ve tartışma imkânı sunabilir. Romanın tezi, yazarın dünya görüşünü veya toplumsal, siyasi, ahlaki veya felsefi bir konudaki düşüncelerini yansıtabilir. Böylece, romanın konusu, yazarın tezini ifade etme amacını ve okuyucunun üzerinde düşünmeye ve farkındalık kazanmaya yönelik etkisini taşır.

Mukaddes ve Adalet Menzili romanları, Özbek yazar Adil Yakubov'un önemli eserleridir. Her iki roman da farklı konuları ele alsa da, birçok benzerlik ve ortak noktaları bulunmaktadır.

Mukaddes romanı, aşk teması etrafında şekillenen sürükleyici bir hikâyeye sahip olmasına rağmen, içerisinde toplumsal yapı ve kişisel seçim meselelerine dair derinlikli bir anlatım barındırır. Romanın odak noktası olan aşk, karakterlerin hayatlarında önemli bir rol oynar ve hikâyeyi ilerletirken aynı zamanda toplumun ve bireylerin içinde bulunduğu zorlukları ve karmaşık ilişkileri de yansıtır.

Toplumsal yapı, romanın önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Eserde, toplumun değerlerinin, normlarının ve beklentilerinin karakterlerin hayatlarını nasıl etkilediği ve sınırladığı anlatılır. Toplumsal baskılar, aile ve çevre faktörleri, sosyal statü gibi unsurlar, aşkın gelişimi ve yaşanması üzerinde belirleyici bir rol oynar. Karakterler, toplumun kendilerine dayattığı rollerle mücadele ederken, kendi özgür iradeleriyle kişisel seçimler yapmak zorunda kalırlar.

Roman aynı zamanda kişisel seçimlerin önemini vurgular. Karakterler, aşkın yanı sıra kendi hayatlarını şekillendirecek kararlar vermek zorunda kalırlar. Bu seçimler, onların geleceğini etkiler ve kendi özgürlüklerini kazanma veya toplumsal baskılara boyun eğme arasında bir tercih yapmalarını gerektirir. Kişisel seçimlerin sonuçları, karakterlerin kendi iç mücadeleleriyle birlikte okuyucunun düşünmesine ve değerlendirmesine açık bir şekilde sunulur.

Mukaddes romanında, ana karakterler Mukaddes ve Şerif arasındaki aşkı anlatır. Mukaddes, güzelliği ve masumiyeti ile dikkat çeken bir genç kızdır. Ancak aşkın yanı sıra, romanın odak noktası toplumsal yapı ve kişisel seçimlerdir. Bu durum, toplumun sınırlamaları ve ahlaki değerlerle çatışmaya yol açar. Roman, Mukaddes'in bu kişisel seçimiyle nasıl başa çıktığını ve toplumun tepkileriyle nasıl mücadele ettiğini anlatır.

Mukaddes romanı, sadece bir aşk hikâyesi olmanın ötesine geçerek toplumsal yapı ve kişisel seçimlerin karmaşıklığını derinlemesine ele alan bir eserdir. Adil Yakubov, bu romanında insan doğasının karmaşıklığını, toplumsal etkileşimlerin dinamiklerini ve bireylerin iç dünyalarındaki çatışmaları ustalıkla işler. Bu sayede okuyucuya, sadece aşkın değil aynı zamanda toplumun ve bireylerin içinde bulunduğu zorlukları anlamaya ve sorgulamaya yönlendirir.

Mukaddes romanı, aşkın gücü, toplumsal baskılar ve kişisel özgürlük gibi evrensel temaları ele alır. Adil Yakubov, bu eserinde sadece bir aşk hikâyesini değil, aynı zamanda insanın iç dünyasını, toplumun etkilerini ve bireyin kendi yolunu bulma çabasını da eleştirel bir bakış açısıyla aktarır. Bu bilgilere dayanarak, Mukaddes romanının konusunun bir aşk hikâyesi üzerinden toplumsal yapı ve kişisel seçimlerin işlendiği bir roman olduğunu söyleyebiliriz.

Romanın ana karakteri olan Şerifin ailesi, özellikle annesi, onun yükseköğrenim görmesini ve mühendis olmasını istemektedir. Bu nedenle ellerinden geleni yapmaya hazırdırlar. Ancak Şerifin çalıştığı fabrikadaki arkadaşları, yükseköğrenim ve okumaya karşı olumsuz bir bakış açısına sahiptirler. Onlar için

eğitim, açık öğretim şeklinde devam etmeli ve fabrikadan uzak durulmalıdır. Şerif ise bu durumda bir kararsızlık yaşar. Ya okuyacak ve aydın sınıfa katılacak ya da emek vererek örnek bir işçi olacaktır. Bu ikilem ve gerilim, romanın başından itibaren Şerif'in iç dünyasında ve hayatında vurgulanmaktadır.

Şerif ve Mukaddes, fizik, matematik, edebiyat ve kimya sınavlarına girerler. İlk sınav olan fizik sınavından her ikisi de en yüksek not olan beş alır. Enstitüye girebilmek için toplamda en az on sekiz puana ihtiyaç vardır. Mukaddes on sekiz puan, Şerif ise on altı puan alır. Ancak Şerif'in puanı enstitüye girmek için yeterli değildir. Şerif'in üvey babası Selim Kerimoviç, onun okumasını istemekte ve aynı zamanda enstitüde okutman olmaktadır. Selim Kerimoviç, eşinin de ısrarıyla Şerif'in düşük not aldığı edebiyat sınavının kağıdını eve getirir ve Şerif'ten kağıttaki hataları düzeltmesini ister. İlk başta Şerif bu isteğe karşı çıkar, ancak Mukaddes ile görüşememe korkusu ve büyük bir çaresizlik içinde olması nedeniyle kabul eder. Şerif'in annesi, onun kararsızlığının farkındadır ve mühendis olmayı istemesi için Şerif'e babasının mektuplarını göstererek, babasının son arzusunun bu olduğunu ve bunu vasiyet ettiğini söyler.

Şerif'in daha hocasıyla olan diyalogu ve değişen düşüncesi şu şekildedir:

“Fakat hayat öyle bir şeydi ki, sağ eliyle başımı sıvazlarken, sol eliyle yüzünüze bir tokat akşedermiş. O gün imtihanda dizlerimin bağı çözülüp yere çöküvermeme az kalmıştı. Enteresan tarafı, buna babamın sebep olmasıydı. Bunu, beni imtihan eden zayıf, yarı canlı hoca'nın amfiye girdikten hemen sonra bir kağıdına bir yüzüme bakarak, “Selim Kerimoviç senin neyin olur?” diye sormasından anladım. Bir dakika kadar adeta aklım başımdan gitmiş, şaşırıp kalmıştım; fakat beynimde bir şey parlayıp, ihtiyarın maksadını da, alaylı gülümsemesini de, her şeyi aydınlatmıştı. Aynı anda yüreğimdeki korku da beni terk edip gitmişti. İçimden “Çaktırırsa çaktırsın!” diye düşündüm ve kendimde garip bir cesaret buldum. Hiç düşünmeden:

- “Hiç kimsem!” diye cevap verdim.

- “Ne?” dedi hoca aşağıdan yukarı doğru şöyle bir bakarak.

- “Hiç kimsem!” diye tekrarladım. “Cevabıma bakarak bir not verin kafi, hocam” dedim. “Ben sizden torpil istemiyorum!..”

İhtiyarın ecinle kaplı uzun yüzüne birden tatlı bir nur düştü.”²⁷¹

Şerif’e sınav hocası, üvey babası Selim Kerimoviç’in kendisinin neyi olduğunu sorması onun huzursuz olmasına sebep olmuştur. Şerif hiç kimsesinin olmadığını kendisinin torpil istemediğini sorulara vermiş olduğu cevaba göre not vermelerini istemiştir.

Burada Şerif’in içindeki kararlılığı, gururu ve kendi ayakları üzerinde durma isteğini yansıtmaktadır. O, kimseden yardım almak istememekte ve başarısını kendi çabalarıyla elde etmek istemektedir. Bu sahnede, babasının etkisiyle ona sunulan imtiyazı reddederek, kişisel değerlerine sadık kalma kararlılığını ortaya koymaktadır.

Ama daha sonrasında Şerif, hem Mukaddes’e olan aşkı hem de annesi tarafından iletilen vasiyet nedeniyle istemeye istemeye bu teklifi kabul eder ve edebiyat sınav kağıdını enstitü hocalarının istediği şekilde değiştirir.

Eserde okumak, çalışmak, adalet, hak, hukuk gibi konular ele alınır. Yazar, bu temaları çeşitli karakterlerin yaşamları üzerinden aktararak toplumsal sorunlara ve eşitsizliklere dikkat çeker. İçerisinde bulunduğumuz durumun önemini vurgulayarak mesajlar iletmeye çalışır.

Romanın başkışısı Şerif’in üzerinde etkisi olan Mukaddes’in aslında sınavı kazanamamaktan korkmadığını mahcup bir şekilde ailesinin yanına gitmekten korktuğunu ve babasının bu duruma üzülmelerinden çekindiğini bahseder. Ailesi hakkındakileri Şerif’e anlatır:

“-“Sınavları kazanamamaktan değil, mahcup bir şekilde geri dönüp gitmekten korkuyorum... Daha doğrusu babamın üzülmelerinden çekiniyorum.” dedi. Mukaddes, sonra laf kendi kendine dönüp dolaşarak Begavat’a, onların ailesine geldi..

Mukaddes’in anası kendini çocuklarına feda edip, sadece onların geleceğini düşünerek, evinde oturan sade bir kadıymış. Babası ise fabrikada ustabaşı olarak çalışıyormuş. Fakat bu adam ustabaşılığa okuyarak değil, alinteri akıtıp, çalışmak suretiyle ulaşanlardanmış. Karı kocanın çok çocukları olmuş, ama şu anda sadece Mukaddes’le küçük kardeşi hayatta kalmış. İki büyük ağabeyi savaşta ölmüş. Şimdi ailenin

²⁷¹ Adil Yakubov, *age*, s. 45-46.

en büyük çocuğu Mukaddes'miş. Bu yüzden mi, yoksa babası vaktiyle okumadığı için çok zahmet çektiği için mi, her neyse, çoktan beri Mukaddes'i okutup, mühendis çıkarmayı kafasına takmışmış. Evlerine misafir geldiğinde, arkadaşlarıyla çene çalıp otururken babası daima kızını çağırıp onlara gösterir, iyi okuduğunu söyler, över ve kızım elbette mühendis olacak diyerek kendisi de gururlanmış. ”²⁷²

Mukaddes'in sınavı kazanamamaktan değil, ailesinin yanına mahcup bir şekilde dönmekten korktuğunu ifade etmesi, onun ailesine olan duygusal bağını ve babasının beklentilerini anlatmaktadır. Mukaddes'in annesi, sade bir kadın olup çocuklarının geleceğini düşünerek kendini onlara adamıştır. Babası ise fabrikada ustabaşı olarak çalışmaktadır ve bu konuma okuyarak değil, emek vererek gelmiştir. Mukaddes'in ailesinin birçok çocuğu olmuş, ancak şu anda sadece Mukaddes ve küçük kardeşi hayatta kalmıştır. İki büyük ağabeyi savaşta ölmüştür.

Ailenin en büyük çocuğu olan Mukaddes, babasının okutup mühendis olmasını istediği bir kızıdır. Babası, misafirler geldiğinde gururla onu çağırıp iyi bir şekilde okuduğunu söyler ve gelecekte mühendis olacağını söyleyerek kendi gururunu da ifade eder.

Bu bölüm, Mukaddes'in ailesiyle olan ilişkisini, ailesinin ona yönelik beklentilerini ve babasının okuma konusundaki düşüncelerini ortaya koymaktadır. Mukaddes'in sınavı kazanamamaktan ziyade ailesinin beklentilerine uyamamaktan korkması, içsel çatışmasını ve aidiyet duygusunu vurgulamaktadır.

"Mukaddes" ismini taşıyan karakter, aşk temasının odak noktasını oluşturan önemli bir figürdür. Aşkın yanı sıra, toplumsal ve günlük yaşamın meseleleri de işlenerek çeşitli mesajlar verilmeye çalışılmıştır.

Eserdeki aşk hikâyesi son derece dokunaklı ve hüznü bir şekilde sonlanır. Bu durum, okura duygusal bir deneyim sunarken aynı zamanda insan ilişkilerinin karmaşıklığına ve hayatta karşılaşılan zorluklara işaret etmektedir. Aşkın içinde geçtiği toplumsal yapı ve kişisel seçim meselesi, romanın derinlik kazanmasını sağlar ve okurlara düşündürücü bir perspektif sunar.

Özellikle “Mukaddes” karakterinin adı, dikkate değerdir. "Mukaddes" kelimesi, kutsal, ulvi anlamlar taşır ve karakterin aşk hikâyesiyle ilişkilendirilmesiyle

²⁷² Adil Yakubov, *age*, s. 62.

derinleşir. Bu ad, karakterin önemini ve değerini vurgulamak amacıyla seçilmiş olabilir.

"Mukaddes" kelimesi, eserde sadece kahramanın adını temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda derin anlamlar barındırır. Bu kelimenin kullanımıyla, güçlü bir ihtirasın yanı sıra vicdan, borç, diyanet ve iman-itikat gibi meseleler de sorgulanır.

"Mukaddes" kelimesi, kutsallığı ifade eden bir anlam taşır. Bu durumda, kahramanın adıyla birlikte bu kutsallık teması da ön plana çıkar. İnsanın içsel dünyasında yer alan ihtiraslarla, vicdan, borç, din ve inanç arasındaki ilişki incelenir. Bu, okurlara ahlaki ve manevi değerler üzerine düşünme fırsatı sunar.

Eserde, kahramanın adı olan "Mukaddes" üzerinden bu kavramların sorgulanmasıyla, toplumun değerleri, inanç sistemi ve vicdan konularına da göndermeler yapılmış olabilir. Bu şekilde, romanın daha derin bir anlam katmanı olduğu ve okuyucuya felsefi düşünceler sunabileceği söylenebilir.

Dolayısıyla, "Mukaddes" kelimesiyle sadece kahramanın adı değil, aynı zamanda güçlü bir ihtirarla birlikte vicdan, borç, diyanet, iman-itikat gibi meselelerin sorgulandığı bir anlam dünyası da yaratılmıştır. Bu da eserin derinlik kazanmasına ve okuyucuya farklı düşünme ve değerlendirme imkânı sunmasına katkı sağlar.

"Mukaddes" kelimesinin eserin adı olması, bilinçli bir seçim olabilir ve karaktere bir misyon yüklemek amacı taşıyabilir. Bu şekilde, karakterin adıyla birlikte kutsallık, vicdan, sorumluluk gibi değerlerle ilişkilendirilerek okura derin anlamlar sunulabilir.

Eserde dönemin baskıcı anlayışı nedeniyle bazı düşüncelerin doğrudan ifade edilemediği ve semboller aracılığıyla mesajların verilmeye çalışıldığı bir durum söz konusu olabilir. Bu tür semboller, okuyucuya anlatılmak istenen fikirleri gizlice iletme ve eleştirileri dolaylı yoldan ifade etmek için kullanılabilir. Bu da eserin daha derin ve katmanlı bir anlatıya sahip olmasını sağlayabilir.

Semboller ve dolaylı anlatım, yazarın kendini ifade etme özgürlüğünü korumasına ve aynı zamanda toplumsal sınırlamaları aşma amacına hizmet edebilir. Bu şekilde, okuyucular, metni analiz ederek, sembollerin ardındaki mesajları çözerek ve okuma deneyimi sırasında çeşitli katmanlarda düşünerek eserin anlamını daha derinlemesine keşfedebilirler.

Sonuç olarak, "Mukaddes" adıyla karaktere yüklenen misyon ve sembollerin kullanımı, eserin adını taşıyan romanın derinliğini artırabilir ve dönemin baskıcı atmosferine karşı gizlice ifade edilen mesajların iletilmesine katkıda bulunabilir.

Genel olarak, eserdeki aşk teması çerçevesinde sosyal, gündelik ve kişisel meseleler ele alınarak farklı mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Bu sayede roman, hem duygusal bir okuma deneyimi sunar hem de toplumsal sorunlara ve insan ilişkilerine odaklanarak düşündürür.

Eserde, fabrikanın okumaya karşı negatif bir tutum sergilediği ve bunun aslında güç kaybı olduğu vurgulanmaktadır. Fabrika, çalışanlarının yükseköğrenim veya okumaya vakit ayırmasına karşı çıkmakta ve bunun Sovyet sistemi tarafından istenmeyen bir durum olduğu belirtilmektedir.

Bu negatif tutumun temel nedenlerinden biri, okumanın bireyi aydınlatma potansiyeline sahip olmasıdır. Okuyan insanların düşüncelerini geliştirebileceği, bilgi ve farkındalık kazanabileceği ve bu nedenle de sisteme karşı daha eleştirel bir bakış açısına sahip olabileceği düşünülmektedir. Sovyet sistemi, toplumun kontrolü altında tutulmasını ve ideolojik yönlendirmenin sürdürülmesini istediği için, okumanın bu potansiyelinden çekinmektedir.

Bu durumda, fabrikanın okuma konusundaki olumsuz tavrı, Sovyet sisteminin ideolojik kontrolü sürdürme çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Eserde bu durum, okuyan kişinin kapitalist olma ihtimali gibi bahanelerle gerekçelendirilmekte ve bu nedenle fabrikada çalışanların eğitimin açıköğretim şeklinde devam etmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu şekilde, eserde okumaya karşı negatif bir bakış açısı geliştirilerek, fabrikanın güç kaybı, kontrol kaybı ve aydınlanma korkusu gibi faktörlerle ilişkilendirilir. Sovyet sisteminin bireyleri kontrol altında tutmak için bilinçli olarak bu tür tutumlar sergilediği ve okumanın aydınlanmayı teşvik eden bir faaliyet olduğu vurgulanır.

Eserde, Mukaddes ve Şerif'in okumayı tercih etmelerinin ardında farklı nedenler bulunmaktadır. Şerif'in tercihi, fabrikadaki arkadaşları ve toplumun genel bakış açısı nedeniyle bir kararsızlık yaşamasıyla ilgilidir. Bu durum, toplumsal etkileşimler, çevresel faktörler ve kişisel seçimlerin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Şerif'in sosyalist emek takımında çalışmayı tercih etmek ile Mukaddes arasında yaşadığı ikilem eserde önemli bir temas olarak ele alınmaktadır. Şerif, fabrika işçiliği yaparak toplumun içinde yer almak, arkadaşlarıyla birlikte olmak ve

emekçi bir kimlik edinmek istemektedir. Bunun yanı sıra, Mukaddes ile olan aşkı ve onun da okumayı tercih etmesi Şerif'i tekrar ikileme düşürmektedir.

Bu ikilem, Şerif'in bireysel arzuları ile toplumsal beklentiler arasında bir denge kurmaya çalışmasını temsil etmektedir. Sosyalist rejim altında, fabrika işçiliği ve emekçi sınıfın önemi vurgulanırken, bireysel gelişim ve okumak gibi aydınlanma arayışları da ön plana çıkmaktadır. Bu ikilem, eserde toplumsal yapıya, kişisel tercihlere ve ideolojik faktörlere dair birçok tartışmayı da beraberinde getirir.

Şerif, başlangıçta fabrikada saygın bir üye olarak tanıtılıp iyi bir işçi olarak gösterilmiştir. Ancak, Mukaddes'e olan aşkı ve içsel ikilemi onu fabrika ve ideallerinden uzaklaştırmıştır. Bu durumda, Şerif'in hile yaparak sınav kağıdını değiştirmesi, adaletsizlik ve haksızlık yaratmıştır. Bu davranışıyla Şerif, kişisel çıkarları için dürüstlüğü ve adaleti göz ardı etmiş ve başkalarının hakkını gasp etmiştir. Bu eylem, Şerif'in karakterindeki çelişkiyi ve iç çatışmayı vurgulamaktadır, ayrıca adalet, etik değerler ve vicdan konularına dikkat çekmektedir.

Mukaddes romanı, başlangıçta Sosyalist ideolojiye uygun gibi görünen bir eser gibi görünebilir. Ancak, yazar sembolik olarak oluşturduğu karakterler ve mekânlar aracılığıyla okura Sovyet sisteminin eksikliklerini göstermeye çalışır. Bu şekilde, roman eleştirel bir yaklaşımla sosyalist sistemin bazı aksak yönlerini ve adaletsizlikleri ortaya koyar. Mukaddes'in ve Şerif'in iç çatışmaları, idealleriyle gerçek hayat arasındaki çelişkiyi yansıtırken, fabrika ve diğer mekanlar ise sistemin baskıcı ve kısıtlayıcı doğasını temsil eder. Yazar, bu semboller aracılığıyla okura toplumsal ve siyasi eleştirilerde bulunarak Sovyet sisteminin sınırlamalarını ve yetersizliklerini göstermeye çalışır.

Adalet Menzili romanı, Sovyetler Birliği döneminde cemiyetin içinde “mankurtlaşmış” insanları, başkalarını basamak olarak kullanıp makam ve mevki sahibi olmaya çalışanları tenkit eden bir eserdir.²⁷³ Mankurtlaşma terimi, Türk edebiyatında genellikle kişinin özünden koparak başkalarının emrinde köle gibi hareket etmesini ifade etmek için kullanılır.

Sovyetler Birliği döneminde toplumun içinde mankurtlaşmış insanlar ve kişisel çıkarları uğruna etik değerleri ve insanlık duygularını yok sayan kişiler eleştirilir. Roman, adaletin nasıl çarpıtıldığını, insanların vicdani değerlerini kaybetmesini ve toplumun içindeki yozlaşmayı gözler önüne serer. Özbek halkının

²⁷³ Orhan Söylemez, “Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihî Romanı”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, Erzurum 2003, s.118.

rüşvet ve hırsızlıkla suçlanarak hapse atıldığı dönemi ele alan roman, adaletin ihlal edilmesi ve insanların vicdanını yitirmesi temalarını işler. Roman, Sovyet rejiminin aksaklıklarını ve Özbek toplumunun maruz kaldığı haksızlıkları eleştirerek toplumsal bir gözlem sunar.

Roman, Sovyet toplumunda adaletin nasıl çarpıtıldığını, insanların kendi menfaatleri uğruna etik değerleri ve insanlık duygularını nasıl yok saydığını göstererek bu olumsuz eğilimleri eleştirir. Yazar, toplumun içindeki bu tür insanların yozlaşmasını ve insanlık değerlerine yabancılaşmasını anlatarak okuyucuya düşünce ve eleştiri yapma fırsatı sunar. Romanın ana teması adaletin ihlal edilmesi ve insanların vicdani değerlerini kaybetmesidir. Yazar, bu eleştiri aracılığıyla okuyucuya insanlık onurunu, dürüstlüğü ve vicdanı korumanın önemini hatırlatır.

Adil Yakubov, Adalet Menzili romanında millî egemenlik mücadelesini işlemiştir.²⁷⁴ Özbek edebiyatının ve romancılığının önemli yazarlarından Adil Yakubov'un Adalet Menzili romanı, Özbek halkının folklorik öğelerini yansıtmaları bakımından son derece önemlidir.²⁷⁵

1996 yılında yayımlanan bu eserde, Sovyet rejimi döneminin son yıllarında, Sovyet yöneticileri ve savcılar tarafından bütün Özbek halkının rüşvet ve hırsızlıkla suçlanarak, binlerce dürüst insanın hapse atılması gözler önüne serilmiştir.²⁷⁶ Adalet Menzili romanında Sovyet rejimi döneminin son yıllarında, Sovyet yöneticileri ve savcılarının Özbek halkını rüşvet ve hırsızlıkla suçlaması ve binlerce dürüst insanın hapse atılması tematik olarak ele alınmıştır. Bu durum, romanda Özbek toplumunun maruz kaldığı haksızlıkları ve sindirme politikalarını yansıtan önemli bir unsurdur. Roman, Sovyet sistemindeki aksaklıkları ve adaletin çarpıtılmasını eleştirerek, toplumsal ve politik bir gözlem sunmaktadır. Bu temalar, yazarın gerçek yaşam deneyimlerinden ve dönemin sosyal-politik atmosferinden etkilenmiş olabilir.

Adalet Menzili romanında Suyun Burgut'un başına gelen iftira ve haksızlık, aslında Özbek toplumunun genel sorunlarını temsil etmektedir. Bu olay, romanın ana karakteri üzerinden Özbek toplumunun maruz kaldığı haksızlıkları ve adaletsizlikleri yansıtmaktadır. Ayrıca, eserin folklorik öğeleri kullanarak Özbek kültürünü ve toplumsal gerçekliği yansıtmaları, eserin derinlikli bir şekilde toplumsal ve kültürel

²⁷⁴ https://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/fatma_acik_otken_kunler_tema.pdf

²⁷⁵ <https://ayu.edu.kz/wp-content/uploads/2018/09/turkologiya-2018-4.pdf>

²⁷⁶ İris Kuçkartay, Aynur Öz, "Özbek Edebiyatından Seçmeler II", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, s.6, Güz, 1998, s.587.

köklerine odaklandığını göstermektedir. Adalet Menzili, bu şekilde Özbek toplumunun sıkıntılarını ve yaşadıklarını anlatarak bir toplumsal eleştiri yapmaktadır.

Adalet Menzili, yazar Adil Yakubov'un hayatından yoğun şekilde izler taşıyan bir eserdir. Roman, Sovyet sisteminin aksaklıklarını ve Özbek toplumunun sindirilme hareketlerini gerçekçi bir şekilde anlatır. Yazarın kendi deneyimlerine dayanarak kaleme aldığı eser, dönemin toplumsal ve siyasi gerçekliklerini yansıtır. Adalet Menzili'nin gerçekçi bir yaklaşımla yazılmış olması, yazarın kendi yaşadığı veya tanık olduğu olaylardan ve toplumsal gerçekliklerden ilham almasıyla açıklanabilir. Adalet Menzili, toplumun adalet arayışını, baskı altında yaşanan zorlukları ve sistemin aksaklıklarını vurgular. Bu yönüyle roman, hem yazarın kişisel deneyimlerini yansıtan bir anlatıya sahiptir hem de genel bir toplumsal eleştiri sunar. Bu tür eserler, o dönemin toplumsal ve siyasal atmosferini yansıtarak bir anlayış ve farkındalık kazandırmaktadır.

Adalet Menzili romanı, Sovyetler Birliği döneminde toplumdaki adaletsizlikleri ve vicdani değerlerin yok oluşunu eleştiren bir eserdir. Roman, Özbek halkının rüşvet ve hırsızlıkla suçlanarak hapse atıldığı dönemi merkezine alır.

Romanın ana karakteri Suyun Burgut, haksız suçlamalarla karşı karşıya kalan birisidir. Bu olay, Özbek toplumunun genel sorunlarını temsil eder. Adalet Menzili, haksızlıklara uğrayan insanların mücadelesini ve sistemin aksaklıklarını anlatarak toplumsal eleştiri yapar.

Roman, 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin hâkim güç olduğu bir dönemde geçmektedir. Sovyetler Birliği, idaresi altındaki toplulukları baskı altına alarak sindirmeye çalışmıştır. Özellikle farklı düşünenlere uygulanan baskının dünyada benzeri olmadığı ifade edilmektedir. Romanın kahramanlarından Suyun Burgut ise kolhoz müdürü olarak seçildikten sonra halkın taleplerini karşılamakta ve köylülere yaşam alanı sağlamaktadır. Bu açıklama, romanın Sovyet sisteminin baskıcı yönlerine ve Suyun Burgut gibi karakterlerin toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştığına dikkat çekmektedir.

Suyun Burgut'un çalışkanlık, tarafsızlık ve dürüstlük gibi özellikleriyle öne çıkmaktadır. O, Fıçı Mansur'un kişisel çıkarları ve iftirası sonucunda haksız bir şekilde hedef alınmış ve tasfiye edilmiştir. Bu durum, adaletsizlik ve haksızlık temalarını vurgulayan bir olayı yansıtmaktadır. Suyun Burgut'un itibarının lekelenmesi, romanın Sovyet sisteminin bazı kusurlarını eleştiren bir yanını ortaya koymaktadır.

Suyun Burgut'un rüşvet ve adam kayırmaya karşı duruşu vardır. Bu özelliği, onun idealist ve ilkeli bir kişi olduğunu gösterir. O dürüstlüğü ve tarafsızlığıyla tanınan bir karakterdir ve bu tür yozlaşmalara karşı duruşunu korur. Bu karakter özelliği, roman boyunca Suyun Burgut'un adaleti savunma ve dürüstlüğü koruma çabalarını gösterir. Rüşvet ve adam kayırmaya karşı duruşu, toplumsal adalet ve eşitlik ideallerine olan inancını yansıtır. Suyun Burgut'un bu tutumu, onu diğer karakterlerden farklı ve örnek bir kişi yapar, aynı zamanda romanda adaletsizlikle mücadele eden bir kahraman olarak öne çıkar.

Roman, Sovyet rejimi dönemindeki adaletin çarpıtılmasını ve haksızlıkları gözler önüne serer. Adaletin Menzili, adaletin nasıl aşıldığı ve insanların vicdani değerlerini kaybederek sistemin bir parçası haline geldiğini anlatır. Konu, toplumsal adaletsizlikleri ve insanların güvenini yitirmesini işler.

Mukaddes ve Adalet Menzili romanları, farklı konulara odaklanarak toplumsal meseleleri ele almaktadır. Mukaddes romanı, bir aşk hikâyesi ve bireysel özgürlük teması üzerinde dururken, Adalet Menzili romanı ise toplumsal adaletin ihlal edilmesi ve insanların vicdani değerlerini kaybetmesi üzerinde durmaktadır.

Her iki roman da aşk, toplumsal yapı, kişisel seçimler, adaletin çarpıtılması gibi evrensel temaları ele alır. Adil Yakubov, eserlerinde toplumun içindeki olumsuz eğilimleri, adaletsizlikleri ve insanların vicdani değerlerini kaybetmelerini eleştirir. Romanlarında gerçekçi bir yaklaşım benimseyen yazar, kendi deneyimlerinden ve dönemin sosyal-politik atmosferinden etkilenerek eserlerini kaleme almıştır. Mukaddes ve Adalet Menzili, okuyucuya düşünce yapma ve toplumsal sorunları ele alma fırsatı sunan önemli eserlerdir.

Her iki roman da toplumsal meselelere odaklanır ve eleştirel bir yaklaşımla yazılmıştır. Adil Yakubov, eserlerinde Sovyet döneminin toplumsal sorunlarını ve adalet sisteminin çarpıklıklarını eleştirmeyi amaçlamıştır. Hem Mukaddes hem de Adalet Menzili, toplumun içindeki ahlaki çöküşü, yozlaşmayı ve vicdani değerlerin kaybedilmesini anlatarak düşünce ve eleştiri yapma fırsatı sunar.

Her iki roman da başkarakterlerin iç dünyalarına odaklanır. Mukaddes romanında, Mukaddes adlı genç bir kızın aşk ve özgürlük arayışı merkezi bir konudur. Adalet Menzili romanında ise Suyun Burgut'un yaşadığı haksızlıklar ve adaletsizlikler üzerinden Özbek toplumunun genel sorunlarına dikkat çekilir. Her iki roman da karakterlerin iç çatışmalarını ve duygusal yolculuklarını detaylı bir şekilde aktarır.

Mukaddes ve Adalet Menzili romanları dönemin sosyal ve siyasi gerçekliklerini yansıtır. Mukaddes romanı, 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nde geçen bir hikâye olarak o dönemin toplumsal atmosferini yansıtır. Adalet Menzili romanı ise Sovyet rejimi döneminin son yıllarında geçer ve Sovyet yöneticileri ve savcıları tarafından haksız suçlamalara maruz kalan insanların dramını anlatır. Her iki roman da dönemin politik ve toplumsal sorunlarını ele alarak okuyucuya o dönemin atmosferini aktarır.

Her iki roman da dil ve anlatım teknikleri açısından dikkate değerdir. Adil Yakubov, kendine özgü bir üslup ve akıcı bir dil kullanarak hikâyelerini anlatır. Her iki roman da sürükleyici bir şekilde ilerler ve okuyucunun ilgisini korur. Ayrıca, her iki eserde de yerel kültür ve folklorik unsurlar kullanılır. Özbek halkının gelenekleri, değerleri ve mitolojisi, romanlara derinlik ve zenginlik katmaktadır.

Bu şekilde, Mukaddes ve Adalet Menzili romanları arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Her iki roman da toplumsal meseleleri ele alır, karakterlerin iç dünyalarına odaklanır.

IV. BÖLÜM

SONUÇ

Bu çalışmamızda, son dönem Özbek Türk edebiyatının en iyi yazarlarından biri olan Adil Yakubov'un eserlerinden “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanları üzerinde “konu, zaman, mekân ve şahıslar kadrosu” temelinde bir inceleme yapılmıştır. Adil Yakubov, edebiyat dünyasında önemli bir yere sahip olan ve eserleriyle dikkat çeken bir yazardır. Bu çalışmamızda, Türkistan edebiyatının geçirdiği dönemlere de değinerek Adil Yakubov'un eserlerini ele alarak inceledik. Elde ettiğimiz tespitler, çalışmanın amacına ve inceleme konularına dayanarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada, Adil Yakubov'un incelediğimiz “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanlarından hareketle Sovyet Dönemi'nin edebiyat ortamıyla ilişkilendirdik. Adil Yakubov'un değerlendirdiğimiz eserlerinden hareketle onun sistemin istediği doğrultuda eserler vermediği, ancak yayımlatabilmek adına birtakım tavizler verdiği söz konusudur.

Adil Yakubov “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” eserleriyle, Sovyet Dönemi'nin baskıcı ortamına rağmen özgün bir edebi duruş sergilemiştir. İncelenen eserlerde insanın iç dünyasını, toplumsal sorunları ve adalet kavramını derinlemesine işlemiş olduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde, edebiyatın özgürlük alanını koruyarak, toplumda farkındalık yaratma amacını taşımıştır.

Her iki roman da Sovyet Dönemi'nin edebiyat ortamının baskıcı ve propaganda odaklı yapısına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin “Adalet Menzili” romanında karşımıza çıkan romanın başkışisi Suyun Burgut çalışkanlık, tarafsızlık ve dürüstlük gibi özellikleriyle öne çıkmaktadır. O, Fıçı Mansur'un kişisel çıkarları ve iftirası sonucunda haksız bir şekilde hedef alınmış ve tasfiye edilmiştir. Suyun Burgut'un itibarının lekelenmesi, romanın Sovyet sisteminin bazı kusurlarını eleştiren bir yanını ortaya koymaktadır. Suyun Burgut'un rüşvet ve adam kayırmaya karşı duruşu vardır. Bu özelliği, onun idealist ve ilkeli bir kişi olduğunu gösterir. O dürüstlüğü ve tarafsızlığıyla tanınan bir karakterdir ve bu tür yozlaşmalara karşı duruşunu korur. Bu karakter özelliği, roman boyunca Suyun Burgut'un adaleti savunma ve dürüstlüğü koruma çabalarını gösterir. Rüşvet ve adam kayırmaya karşı duruşu, toplumsal adalet ve eşitlik ideallerine olan inancını yansıtır. Suyun Burgut'un

bu tutumu, onu diğer karakterlerden farklı ve örnek bir kişi yapar, aynı zamanda romanda adaletsizlikle mücadele eden bir kahraman olarak öne çıkar. Bu adaletsizlik ve haksızlık örneği, incelenen “Mukaddes” romanı için de söz konusudur. Şerif’in sınav kâğıdını değiştirmesi, kişisel çıkarları için hile yapması, adaletsizlik ve haksızlık yaratmaktadır. Bu davranışıyla Şerif, dürüstlüğü, adaleti ve başkalarının haklarını göz ardı etmiştir. Bu durum, Şerif’in karakterindeki çelişkiyi ve iç çatışmayı ortaya koyar. Kendi arzuları ile etik değerler arasında sıkışıp kalan Şerif’in bu eylemi, adalet, vicdan ve etik değerler konularının olduğunun tespiti. Roman, Şerif’in bu haksızlık ve adaletsizlik yaratan eylemini eleştirirken, aynı zamanda kişisel tercihlerin toplumun adaletine nasıl etki edebileceğini göstermektedir. Bu olay, romanın temel mesajlarından biri olan adalet ve etik değerlerin vurgulanmasına yardımcı olmaktadır.

Tüm bunlar Adil Yakubov’un, eserlerinde sistemin istediği doğrultuda yazmayı reddederek, eleştirel bir tutum sergilemiş olduğunun kanıtıdır. Bu şekilde, edebiyatın özgürlük alanını koruyarak, toplumda farkındalık yaratma amacını taşımıştır. Adil Yakubov’un incelenen bu eserleri, baskıcı dönemde bile insanın özgürlüğüne ve adalet arayışına olan inancını yansıtan değerli eserler olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca incelenen romanlarında yapısal unsurlar analiz edilerek, bu unsurların eserlere katkıları üzerinde durulmuştur. Romanların konusu, okuyucuya toplumsal gerçekliği ve insanın içsel sorgulamalarını aktarmada etkili olmuştur. Yakubov, bu romanlarında toplumun çeşitli kesimlerinden karakterlerin yaşadığı sorunları ve çatışmaları derinlemesine işlemiştir. Adil Yakubov’un romanlarındaki temalar, karakterler ve olay örgüleri, toplumsal, kültürel veya tarihsel konulara yaklaşımını yansıttığı tespit edilmiştir.

Zaman ve mekân unsurları, eserlerin atmosferini ve olay örgüsünü belirlemede önemli rol oynamıştır. Bu unsurlar, eserlerin gerçekçi ve canlı bir şekilde okuyucuya aktarılmasına yardımcı olmuştur.

Şahıs kadrosu ise, romanlardaki karakterlerin derinlikli ve etkileyici bir şekilde tasvir edilmesine katkıda bulunmuştur. Karakterlerin yaşadığı deneyimler ve çatışmalar, eserlerin temalarının güçlendirilmesine yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak, Adil Yakubov’un “Mukaddes” ve “Adalet Menzili” romanlarının “konu, zaman, mekân ve şahıslar kadrosu” gibi yapı unsurları üzerinde yapılan bu çalışmada, eserlerin derinliği ve etkisi ortaya koyularak tespitlerde

bulunulmuştur. Bu unsurların başarılı bir şekilde kullanılması, eserlerin güçlü bir anlatıya sahip olmasını sağlamıştır. Özbek edebiyatının köklü tarihi ve zengin içeriği kesinlikle dikkate değerdir. Günümüz Özbek edebiyatı da birçok yetenekli yazarın eserleriyle zenginleşmektedir. Adil Yakubov gibi önemli yazarlar, Özbek edebiyatına değerli katkılarda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

AÇIK, Fatma. **Özbek Edebiyatı**, Alp Yayınevi, Mart 2007.

ADIGÜZEL, Sedat. **Elçin (Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları)**, Ankara, Bengü Yayınları, 2011.

AKTAŞ, Şerif. **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Birlik Yayınları, Eskişehir, 2013.

AKHMEDOV, Khurshid – BAYDEMİR Hüseyin. **Özbek Yazar Adil Yakubov ile Söyleşi**, Bu söyleşi 10.04.2002 tarihinde Taşkent'te yazarın evinde gerçekleştirilmiştir. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 51.

AKTAŞ, Şerif. **Edebi Metinleri Çözümleme Metodolojisi ve Yapı Tema İlişkisi Üzerine**, İcanas, Ankara, 2007.

AZAP, Samet. **“Tölögön Kasımbov’un Cetilgen Kurak (Olgun Nesil) Romanda Yapı ve İzlek: Sovyet Tipi İnsan Yaratma Süreci”**, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, (2), 834-869, 2016.

BACHTİN, Michael. **Romandan Karnavala**, (Çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2001.

BAKIR ŞENGÜL, Mehmet. **“Romanda Mekân Kavramı” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 3/11 Spring 2010.

ÇETİN, Nurullah. **Roman Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap, Ankara, 2012.

ÇETİŞLİ, İsmail. **“Metin Tahlillerine Giriş 2 / Hikaye Roman Tiyatro”**, Akçağ Yayınları. Ankara, 2004.

FORSTER, Edward Morgan. **Roman Sanatı**, (Çev: Ünal AYTÜR), Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

GÖMEÇ, Sadettin. **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

KAFALI, Mustafa. **Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu**, Atsız Armağanı, İstanbul, 1976.

KOCAOĞLU, Timur. **Özbek Türkleri Edebiyatı**, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992.

KORKMAZ, Mustafa. “Özbekistan’ın Çağdaş Şairleri Üzerine Değerlendirme”, **Milli Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5 Sayı 2, Aralık, Niğd 2021.

KUÇKARTAY, İristay, ÖZ, Aynur. “Edebiyatından Seçmeler II”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.6, Ankara TDK Yay., 1998 Güz.

KUNDERA, Milan. **Roman Sanatı**, (Çev. İsmail Yerguz), Afa Yayınları, İstanbul Haziran 1989.

MERHAN, Aziz. “Yazılı Özbek Edebiyatı”, Cumhuriyet Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 31, No: 2, 2007.

MORKOÇ, Ayvaz. “Adil Yakuboğlu’nun “ Uluğbey’in Hazinesi” Romanında Tarikatlar ve Faaliyetleri”, TheJournal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Volume, 2012, 5 Issue 2,s.203

MUTLU, Kübra. “Adil Yakubov’un Romanları’nda Sosyal ve Kültürel Meseleler”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü**, İstanbul, 2011.

NACİ, Fethi. **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

NAGASHBEKOVA, Banu. “Adil Yakubov’un Romanında Aşk/Sevgi ve Ruslaştırma”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:10, Sayı:53, ss. 120-128.

NARLI, Mehmet. “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5 Sayı 7, Mayıs, Balıkesir, 2002.

ÖZTÜRKÇÜ, Hamza. “Odil Yoqubov’un Adalet Menzili Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme” **Туркология**, No.4, 2018.

SARAY, Mehmet. **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

SÖYLEMEZ, Orhan. “Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihî Romanı”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, Erzurum 2003.

SÖYLEMEZ, Orhan. “Türkiye’de Adil Yakupoğlu ve Roman Dünyası”, **Kardeş Kalemler Dergisi**, S. 38, Eylül 2009.

STEVIĆ, Philip. **Roman Teorisi**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2010.

ŞERİF, Babahan Muhammed. “Özbek Edebiyatının Yaşayan En Büyük Yazarı Adil Yakupov”, **Kardeş Kalemler Dergisi**, Eylül 2009.

TEKİN, Mehmet. **Roman Sanatı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002.

ÜŞENMEZ, Emek. “Modern Özbek Edebiyatı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4 Sayı: 19, 2011.

YAKUBOV, Adil. **Mukaddes**, (Çev. D. Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul, 2009.

YAKUBOV, Adil. **Adalet Menzili** (Çev. D. Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul, 2019

YAKUBOĞLU, Adil. “Buzkaymak(Dondurma)”, (Çeviren Nizamiddin Mahmudov, Emel Kefeli), **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, s. 1, Bahar, 1996.

YULDASHEV, Marufjon. **Çağdaş Türk Edebiyatları-II**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.edebi.net/index.php/oezbek-edebiyati-ozbek-adabiyoti/20-21-as-r/931-dr-ahsen-batur-uestat-adil-yakubov-un-an-s-na> (18.05.2022)

https://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/fatma_acik_otken_kunler_tema.pdf (29.02.2023)

<https://www.muhakeme.net/forum/kitap-tanitimi/53451-adalet-menzili-adil-yakubov-ana-fikri.html> (12.02.2023)

<https://www.edebi.net/index.php/oezbek-edebiyati-ozbek-adabiyoti/20-21-as-r/931-dr-ahsen-batur-uestat-adil-yakubov-un-an-s-na> (10.09.2022)

EKLER : Tezde İncelenen Romanların Orijinalinden Alınan Bazı Bölümler

EK 1 : [Microsoft Word - muqaddas ziyouz .com.doc](#)

EK 2 : [Odil Yoqubov. Adolat manzili \(roman\).pdf \(ziyouz.com\)](#)

ОДИЛ ЁҚУБОВ
МУҚАДДАС

Қисса

Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент
1963

«Муқаддас» қиссаси олтинчинчи йиллар ёшларининг сеvimли асарларидан бири эди. Қисса — муҳаббат ҳақида, тўғрироғи, фожеий севги ҳақида. Чин муҳаббат, поклик ва ҳалолликнинг рамзи. Қисса қаҳрамони Шарифжон севгилиси Муқаддасга эришиш орзусида худбинликка йўл қўяди ва... суюқлисидан айрилади. Чунки худбинлик ва ноҳалоллик ҳукм сурган жойда муҳаббат сўнади, ҳатто ўлади. Шу боисдан «Муқаддас» қиссаси бугунги кун учун ҳам, эҳтимол келажак учун ҳам ибратли бўлиб қолаверади.

* * *

Бу воқеаларга бир қиз сабаб бўлди. Қизнинг исми Муқаддас эди... Мен у билан биринчи марта институтда, кириш имтиҳонлари бўйича химиядан ўтказилаётган сўнгги консультация пайтида танишдим, йўқ, танишдим десам нотўғри бўларди, шунчаки икки оғизгина гаплашиш бахтига муяссар бўлдим...

Ўша воқеадан бир кун олдин мен заводдан отпуссага чиққандим. Отпускам имтиҳон пайтига тўғри келишини билган ойим билан ўғай отам: «Институтга имтиҳон топшириб кўр, кира олсанг, яхши, кира олмасанг сендан нима кетади?» деб анчадан бери қистаб юришарди. Мен имтиҳон топшириб толейимни синаб кўришга қарши бўлмасам ҳам: «Бу гап заводдаги дўстларимнинг қулоғига чалинса: «Бир йил ишламасдан туёғини шикиллатиб қолди-я деб қулишмасмикин?» деган андишаларга бориб, иккиланиб юрардим. Ўша куни нонушта вақтида бу гап яна қўзғалди-ю, розилик бермай иложим қолмади. Лекин қизик: шу ишга ўзим розилик берган бўлсам ҳам, уйдан чиққанимдан кейин: «Ишдан қочди, деган гапга қолмасмиканман?» деган ўйлар яна эсимга тушиб, қўнғимни ғаш қилди, шунинг учун ҳам қабул комиссиясига кирмасдан аввал, бу ёғини ҳам бир кўриб қўяй, деган фикр билан консультация ўтказилаётган аудиторияга кирдим.

Мен кирганда деразалари ҳовлига қараган узун, ярим қоронғи аудитория қиз-йигитларга лик тўлган эди. Қоп-қора ялтироқ сочларини силлиқ қилиб тараб олган ўрта бўйли ёшгина домла қўлидаги бўр билан доскани тақ-тақ уриб, уни тушунтириш мушкул бўлган мураккаб формулаларга тўлдирмоқда эди.

Бахтимга эшикдан кирган жойда, ярим очик турган катта деразанинг тагида ўриндиғи ўпирилиб тушган бўш стул, унинг ёнида кимдир туртиб қулатиб кетган узун пачоқ скамейка ётарди.

Мен домла кўриб қолмасин учун тез бориб скамейкани турғизиб қўйдим-да, четига ўтира қолдим.

Аудитория дим, иссиқ ва аллақандай ёқимсиз тер хидига тўла эди. Домланинг «цинкум», «водород», «валентлик», «сульфат кислотаси» каби кимёвий терминларга тўлиб-тошган

лекцияси кулоққа кирмас, бир меъёрдаги гаплардан мудроқ босарди кишини. Атрофимдаги қиз-йигитларнинг қисилган кўзларидан улар ҳам домланинг лекциясига зор бўлганларидан эмас, балки имтиҳон олдида кўнгилларини тинчитиш учунгина келиб ўтирганларини пайқадим. Бироқ кириб қолгандан кейин дарров индамай чиқиб кетиш одобдан бўлмайди,— деган андишага бориб, мен ҳам ўтириб қолдим.

Лекцияга бир нафас кулоқ солиб ўтирдим, сўнгра гап оддий кимёвий реакциялар устида кетаётганини тушундим-да, ундан баттар зерикиб, деразадан ташқарига қарай бошладим.

Деразадан кенг, чор бурчак ҳовлининг фақат бир чети, фонтани бор катта цемент ҳовуз билан унинг атрофидаги гулзор ва уч-тўрт туп кекса сада кўринарди. Ҳовузда баданлари қуёшда чўяндек қорайиб кетган бир тўда болалар чўмилишарди. Саданинг тепасига чиқиб олган бир бола уларга тош отар, пастдагилар эса унга сув сепишар, лекин сепган сувлари етмагани учун сададаги бола кулар, пастдагилари эса ғазабланиб, тош қидирардилар.

Бу манзарага жуда қизиқиб кетган эканман, тўсатдан: «Мумкинми озгина сурилсангиз?» деган овозни эшитиб ҳушимга келдим. Овоз шундай майин ва ёқимли эдики, гўё юзимга тоғ шабадаси теккандек, тез бурилиб қарадим.

Ёнгинамда оқ шойи кўйлак кийган ўн етти-ўн саккиз ёшлар чамасидаги қиз турарди. У кечикиб келганимни домла кўриб ранжимасин деб қўрқаётган бўлса керак, катта-катта қора кўзларини домладан узмасдан, қаддини сал букиб турар, ўзи ҳам шошиб, югуриб келган бўлса керак, икки ўрим майин, кўнгир сочларининг учлари ечилиб, кўйлагининг этагини бутун қоплаб олганди.

Бундай қизни биринчи кўришим эди. Унинг чехрасида, ҳатто бутун қиёфасида хали гард юкмаган ёшлик ва беғубор қизлик иффати барқ уриб турардики, ўзимни йўқотиб қўйиб, унга жой беришни ҳам унутибман.

Қиз кўзларини домладан узиб менга қаради ва қошларини сал чимириб ўпқалангансимон:

— Озгина сурилиш шунча қийинми? — деди секин.

Шундагина ўзимга келдим, ёнимга ўтирмакчи эканини тушуниб, шоша-пиша сурилиб ёнимдан жой бердим.

Қиз ўтирди. Юрагим нимагадир дук-дук урар, нафасим бўғиларди. Бир лаҳза шу аҳволда унга қарашга журъат етолмай иккиланиб ўтирдим, кейин секин кўз қиримни ташладим.

Қиз кўзларини дам домлага, дам олдидаги дафтарига тикиб, доскадаги формулаларни кўчирмоқда, ўзича пичирлаб, нималарнидир такрорламоқда эди.

Мен ён томондан унинг узун киприкларининг пирпирашини, нимагадир чимирилган бахмалдек қоп-қора қошларини кўрдим-у, юрагим яна гуп-гуп уриб, кўзларимни олиб қочдим. Назаримда ҳамма бизга тикилиб қараётганга ўхшарди. Тўсатдан қиз мен томонга энгашиб:

— Кечирасиз, домла ўчириб қўйдилар, мана бу формуланинг ёзилиши тўғрими? — деб сўради секин.

Мен ҳам унга томон энгашарканман, пешонамга майин соч толаларининг тегаётганини сездим, лекин кўзларимга ҳеч нарса кўринмас эди.

— Тўғри, — дедим шошиб.

— Қизик. Нимага бўлмаса буёғи чатоқ чиқяпти? Мен зўр куч билан ҳушимни тўшлаб, дафтарини олдимга тортдим-да, ҳарфлар ва рақамлардан тизилган узун, мураккаб формулага тикилдим.

Шу топда мен шундай бир аҳволда эдимки, бу формуланинг хатосини топиш у ёқда турсин, миямга ҳеч бир фикр келмасди, лекин... (бу ҳам бир бахтдир-да!) тўсатдан гўё миямда бир нур «ярк» этиб, қизнинг «валентлик» билан «атом» тушунчаларини чалкаштириб юборганини сезиб қолдим.

— Қачондан бери водород икки валентли бўлиб қолди? — дедим мен унга қараб. — Кислородни тўртвалентли қилиб қўйибсиз-ку.

— Мен атомлар сонини кўрсатган эдим, — деди қиз ва мени гапиришга ҳам қўймасдан бошини тез-тез силкитиб қолди.

— Ҳа, ҳа, тушундим, тушундим!..

Сўнгра дафтарини олдига тортиб формулани қайта ёзди-да, аллақандай порлаб турган миннатдор кўзлари билан менга бир қараб қўйди.

— Раҳмат сизга! — деди у ва секин қолди: — чарчаса шунақа бўлар экан...

Ёшлиқда муҳаббат нималигини ҳали яхши англаб етмаган, лекин кўнгил севгини қўмсай бошлаган бир даврда шунақа пайтлар бўлар эканки, бундай чоғларда чиройлигина эмас, истараси иссиқ қиз бўлса ҳам бир жилмайиб бокишидан, бир оғиз илик сўзиданоқ маст бўлиб қолар экан киши.

Мен ҳам у маҳалда шундай даврни бошимдан кечираётганим учун бўлса керак, юлдузи иссиқ бу қизнинг ширин муомаласи жуда эритиб юборди.

Чиндан ҳам маст эдим. Қулоқларим тагида гўё унинг майин овози қайта-қайта такрорланар, «Раҳмат сизга» деган сўзлари руҳимни эркаларди.

Консултация тамом бўлди. Аудиториядаги қиз-йигитлар шов-шув билан эшикка томон ёпирилди. Мен дафтар-китобларимни йиғиштирдим-у, нимагадир чиқиб кетолмасдан тўхтадим. Мен қизни кутардим. Лекин фақат шунинг учун тўхтаб қолганимни ҳали ўзим ҳам сезмас эдим. Шу маҳал тўсатдан биз томон жилмайиб келаётган силлиқ сочли ёш домлани кўриб қолдим. Даставвал мен унинг нимага илжайётганини фаҳмлай олмасдан хайрон бўлдим, лекин кўзим қизга тушди-ю, дарҳол тушундим: домла қизга қараб жилмайиб келар, қиз эса нима учундир, гоҳ дафтар-китобларини тахлар, гоҳ яна столга ташлар, қулоқлари ловиллаб ёнар, ҳаяжонланаётгани чехрасида акс этиб турарди.

Ҳаёлимга: «Нега бундай ҳаяжонланади?» деган фикр келди, ўзимни болалар орасига уриб, ташқарига чиқаётганларга қўшилиб кетдим, лекин эшикка яқинлашгач, беихтиёр тўхтадим. Ўз ихтиёримдан кучлироқ бир нарса мени тўхташга мажбур этди. Шу пайт домланинг «Салом, Муқаддасхон!» деган мулоҳим овозини, сўнгра қизнинг секингина: «Салом!» деб жавоб берганини эшитиб, бурилиб қарадим. Улар бояги жойда ёнма-ён туришарди. Қиз кўзларини ерга тикиб, столда ётган дафтарларини дам очиб, дам ёпар, йиғит эса унинг юзига, уялганидан бўлса керак, сал чимирилган майин қошларига термилиб қолган эди. Унинг қизга бундай тикилиб туриши негадир ғашимни келтирарди. Лекин нега?

— Бугун кечикдингиз? — деди домла кулимсираб. Қиз индамади, фақат бошини силкитиб тасдиқлаб қўя қолди.

— Ҳамма саволларга тушундингизми?

— Ҳа, — деди Муқаддас.

— Агар тушунмаган саволларингиз бўлса...

— Йўқ, ҳаммасига тушундим! — деди қиз ва бирдан дафтар-китобларини тез йиғиштириб, домланинг ёнидан ўтди-да, эшикка қараб юрди.

Мен унга йўл бериш учун тисарилаётиб кўзим яна домлага тушди. У бошини сал эгиб, Муқаддасга ер тагидан тикилиб қолган, қизнинг жавоби уни саросимага тушириб қўйгани кўрииб турарди.

Йўлакка чиққанимда, Муқаддас унинг охирига етиб зинапоядан пастга туша бошлаган эди. Мен жадалладим ва йўлакда у ёқдан бу ёққа юрган қиз-йигитларни туртиб-суртиб, Муқаддас билан кетма-кет кўчага чиқдим. Муқаддас ўнг қўлга бурилган ва эндигина беш-олти қадам юрган эди. Мен ҳам у бурилган томонга бурилдим. Яна худди боягидек ўз ихтиёримдан устун бўлган бир куч мени унинг кетидан юришга мажбур қилди. Лекин унга яқинлашишга журъат етолмас эдим. Мен унинг ўримлари ечилиб, қўйлагининг этагини қоплаб олган ва гоҳ ўнгга, гоҳ чапга тўлғанаётган кўнғир сочларидан кўзларимни узоқмасдан борарканман, Муқаддаснинг тўсатдан ўгирилиб қарашидан ҳадиксирардим, назаримда ўгирилиб қараса, менинг нима учун

эргашиб келаётганимни пайқаб қоладигандек туюларди.

Муқаддас муюлишга етганда рўпарадан тўладан келган, ўнг кошнинг четида катта қора холи бор бир киз чиқдию, иккиси тўхтаб гаплаша бошлади. Мен ҳам тўхтадим. Нима қилишимни билмаганимдан, худди осмонда бир нарса бордек, қўкка тикила бошладим. Бахтимга сал ўтмасдан иккови ажрашди. Муқаддас муюлишдан ўнг томонга бурилиб кетди, киз эса менга қараб юрди. У ерга тикилганича ёнимдан тез юриб ўтаркан, ўзича нимагадир илжайиб қўйди. «Нимага кулимсиради? Наҳотки сезиб қолган бўлса?»

Муқаддас бурилган кўчада, муюлишдан юз эллик — икки юз қадам нарида, институтнинг кизлар ётоғи бор эди. Мен бу ётоқхонани яхши билардим, чунки ўтган йили ҳам институтга имтихон топшириб юрганимда Муқаддасга ўхшаган бир кизни яхши қўриб қолган эдим, у киз ҳам шу ётоқда турарди. Мен ҳар куни эрталаб уни бир қўриш умидида ётоқхонанинг ёнига бир келиб кетардим. Кўчанинг нариги юзидан ётоқхонанинг деразаларига тикилиб ўтарканман, биров кўрса бу ерда нима қилиб юрганимни сезиб қоладигандай, юрагим пўкиллаб турарди. Кейин у киз инсти-тутга кирди, мен эсам киролмай қолдим-у, аста-секин эсимдан чиқариб юбордим... Наҳотки, Муқаддас ҳам шу ётоқхонада турса?

Муқаддас тўхтади. Ётоқхонанинг олдида турган кизлар тўпига қўшилиб бир зум кўринмай қолди, сўнгра унинг хипча келишган қомати зинапоё устида бир кўринди-ю, яна ғойиб бўлди. Икки ўрим узун кўнғир сочларининг сўнгги марта нафис тўлганганини кўриб қолдим.

Муқаддас ётоқхонага кириб кетиши билан мен ҳам ҳушимга келдим. Унинг менга кулиб қараган қоп-қора маъсум кўзлари эсимга тушиб, «Раҳмат сизга!» деган мулоҳим овози қулоқларим остида қайта жаранлагандек туюлди-ю, аъзойи баданимдан иссиқ чиқиб кетди...

Орқамга қайтдим. Муюлишга етганимда тўсатдан ҳужжатларимни ҳали топширмаганим эсимга тушиб қолди... Секин юриб институт рўпарасидаги дарахтзор майдонга бордим. Шохлари бир-бирига чирмашиб кетган садалар, нозик акациялар, уларни кучоқлаб, бошларини силаб турган қудратли эманларнинг соясидаги қатор ўриндиқларнинг ҳаммасини киз-йигитлар эгаллаб олган. Ҳаммасининг қўлида китоб. Лекин менга шундай туюлдики, худди улар бу ерга дарс тайёрлаш учун эмас, чакчақлашиб ўтириш учун келганлар. Узун хиёбоннинг ўртасига борганимда, чап томондаги скамейкаларнинг бирида ўтирган иккита киз билан ингичка мўйлов қўйган бир йигитча ўринларидан турдилар. Йигитча дарҳол иккита кизнинг ўртасига кириб уларни қўлтиқлаб олди, бир нимани айтиб уларни қулдирди ва учови хохолашиб, институтга қараб кетдилар. Уларнинг ўрнига ўтирарканман, «Наҳотки шулар кирганда мен киролмасам?» деган фикр кўнглимдан ўтди ва негадир яна Муқаддас эсимга тушиб кетди... Эрта-индин мана шунақа олифталардан биттаси шу хиёбонларда уни ҳам қўлтиқлаб юрмасмикин? Ё мен бу олифтадан камманми? Нимага бу ўқиганда мен ўқимас эканман? Ўқишга киришнинг нима айби бор? Ҳеч айби йўқ!»

Фақат бунини цех бошлиғимиз Сулаймон акага бир оғиз айтиб қўйиш керак эди. Лекин шуниси борки, айтсанг яна гап чўзилиб кетади...

Тўсатдан хаёлимда ғалати бир фикр чакнади: «Ҳужжатларимни топширавераман. Лекин... агар ўша киз билан бирга ўқишимга кўзим етса имтихон топшириб ўқишга киришга ҳаракат қиламан, бўлмаса — ҳужжатларимни қайтиб оламан!..»

Бу фикр ўзимга шундай маъқул тушдики, бояги иккиланишларнинг ҳаммасини бир зумда ҳал қилиб, кўнглимни чарақлатиб юборди.

Эҳтимол менинг бу гапларим жуда ғалати туюлар, эҳтимол менинг бундай қарорга келишимга бошқа қўп нарсалар сабаб бўлгандир, лекин ўша куни худди шу гапларни хаёлимдан ўтказганим ва бу ўйлар кўнглимдаги ғул-ғулғулани босиб, менга тасалли бергани сира-сира эсимдан чиқмайди.

* * *

Шундан кейин уч-тўрт кунгача Муқаддасни қўролмадим. Лекин у ширин бир туш каби сира ҳаёлимдан қўтарилмас эди. Кечкурунлари китобдан чарчаб, уйқум келмасдан юлдузларга тикилиб ётган чоғларимда, доим уни эслардим. Консултация кuni энгашиб савол берганида пешонамга теккан майин соч толалари, мулоийм табассуми қўз олдимда бир зум гавдаланар, кулоқларимга «Раҳмат сизга» деган майин овози эшитилиб кетарди-ю, тотли ва ҳароратли бир туйғу қалбимни тўлдирарди... Шу алфозда икки кун ўтди, учинчи кuni биринчи имтиҳон эди... Менинг келажғим, ўқиш ё ўқимаслигим шу имтиҳонга, тўғрироғи, ўша ажойиб қизни учратиш-учратмаслигимга боғлиқ эди.

Шундай деб ўйлаганим учун бўлса керак, ўша кuni жуда эрта турдим. Ойим дамлаб қўйган чойни наридан-бери ичдим-да, йўлга тушдим. Ойим кетимдан қўчага чиқди. Индамасам институтгача борадиган. Қаттиқ қийиб бердим.

Институтда одамнинг қўплигидан эшикка яқинлашиб бўлмас эди. Мен ўтган йилиёқ имтиҳон пайтида, ўқишга сира алоқаси бўлмаган одамларнинг ҳам институт остонасида санқиб юришини қўп қўрган эдим, лекин назаримда бу йил одам ўтган йилгидан ҳам қўп эди. Бир минутга уларнинг ҳаммаси қўзимга меҳнатдан қочиб юрган эркатойларга ўхшаб қўринди-ю, ғазабим қўзғайди, лекин шу пайт ҳаёлимга: «Ўзинг-чи, ўзинг нима қилиб юрибсан?» деган фикр келиб, қўнғим ғаш бўлди. Хижолат бўлиб ўзимни оломонга урдим. Туртиб-турткиланиб юриб эшикка зўрға етиб олдим-да, ўша ерда навбатчилик қилиб турган юқори курс студентларига имтиҳон қоғозимни кўрсатиб, юз машаққат билан ичкарига кириб олдим.

Ичкарида ҳам одам қўп эди. Қатор эшикларнинг олдида, ҳар ер-ҳар ерда тўп-тўп бўлиб ёшлар турар, уларнинг шивирлашган ҳаяжонли овозлари эшитилар, асабий ҳаракатлари қўзга ташланарди. Бу ерда ҳукм сурган аллақандай ваҳима менинг ҳам вужудимга сингиб, гўё қон томирларимдан юрагимга бориб етди-ю, тўсатдан оёқларим мадори қуригандай бўлди. Муқаддас қўринмас эди. Наҳотки бошқа факультетга кирган бўлса? Зинапоядан секин юриб иккинчи қаватга чиқдим-да, юрагим гуп-гуп уриб чап қўлга бурилди.

Тор йўлакнинг нариги бошига яқин жойда, мен имтиҳон топширадиган ўттиз бешинчи аудиториянинг олдида бир гуруҳ абитуриентлар тўпланганди. Имтиҳон бошланишига уч-тўрт минут қолган. Уларга қараб беш-олти қадам босганимда юрагим бирдан «шиғ» этиб, аъзойи баданим жимирлаб кетди: қизларнинг орасида Муқаддас ҳам бор эди!

Муқаддас тескари қараб турган бўлса ҳам мен уни дарров танидим; оқ шойи қўйлагининг этакларига тушиб турган икки ўрим қўнғир сочидан ва айтиб бериш жуда қийин бўлган яна алланималаридан танидим. Муқаддас бошини тез-тез иргатиб, ёнидаги дугоналарига нима тўғрисидадир қуйиб-пишиб гапирмоқда эди, яқинлашиб қолганимда қизлардан бири унга мени кўрсатиб бир нима деди. Муқаддас «ялт» этиб қаради ва юрагимни оловли ҳаяжонга тўлдириб, менга томон бир қадам босди-да, яна тўхтади. Унинг жовдираган қуралай қўзларидан, тортиниб, уялиб қарашидан бир нимани сўрашдан ийманаётгани кўриниб турарди.

— Вой айтавер, нимаси уят? — деди шу вақт қизлардан бири. Бу ўша тунов кuni муюлишда учраган ва ёнимдан ерга қараб қулиб ўтиб кетган қора қоллиқ қиз эди.

Тўхтадим. Муқаддас менга томон яна бир қадам ташлади-да, у ҳам тўхтади:

— Кечирасиз, — деди у, негадир қизариб тирноқларига тикилди, — кечирасиз, мен Абдуллаева бўлганим учун биринчи беш киши каторида киришим керак эди. Шунга... шундан жуда кўрқяпман. Менинг ўрнимга киролмайсизми? Бошқаларга айтсам ҳеч ким унамаяпти. — Муқаддас бошини қўтариб юзимга қаради. Унинг қўзлари айни вақтнинг ўзида ҳам умид, ҳам илтимос ва тасвир этиш қийин бўлган аллақандай ҳисларни ифода этиб, порлаб, жовдираб турарди.

Олдин шошиб қолдим. Муқаддаснинг бу илтимоси уч-тўрт кундан бери чизиб юрган ҳамма режаларимдан ҳам аъло чиккани учун бўлса керак, ўзимни йўқотиб қўйдим. Фақат Муқаддас

бошини кўтариб, аллақандай кўрқиб қарагандагина ҳушимга келдим ва «хўп» деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолдим.

Одатда имтиҳонга биринчи бўлиб кириш, кузда совуқ сувга шўнғишдан ҳам кийин туюлади, ҳатто ўз билимига ишонган киши ҳам нимадандир ҳадиксираб, эти жунжикиб туради. Бу жиҳатдан мен ҳам ўзимни довжораклар қаторига қўшолмайман, лекин бу сафар мен «хўп» деб жавоб берганимда, Муқаддаснинг қоп-қора кўзларида чакнаган миннатдорлик ифодаси кўнглимга далда берди чамаси, имтиҳонга жуда дадил кирдим, одатдагидек иккиланиб турмасдан билетни ҳам дадил олдим...

Мен «омад» деган сўзга ишонмайман, лекин «омад келиши» рост бўлса, шу сафар менинг омадим юришган экан! Менга айтилган ўзим тилаб юрган саволлар тушган эди: биринчи савол — саккизинчи синф программасидан Ньютон қонуни, иккинчиси қаршилик кучи, учинчиси осонгина бир мисол!..

Мен бу саволларни шунчалик яхши билар эдимки, ҳатто: «Тайёрлик кўриб ўтирмасданок жавоб бериб қўя қолсаммикин?» деган фикрга ҳам бордим, фақат ҳаёлимни йиғиштириб, ўзимни босиб олиш учунгина ўтириб ҳозирлик кўра бошладим.

Имтиҳон олувчи комиссия икки кишидан иборат эди: биттаси олтамиш ёшлар чамасидаги, туксиз юмалоқ боши куёшда чўғдек қизариб, жигарранг тусга кирган бир чол эди, иккинчиси тунов кунли консултация вақтида Муқаддаснинг ёнига келиб ҳол-аҳвол сўраган силлиқ сочили таниш ёш домла эди. Мен ўтиришим билан у қўлида бир варақ қоғоз ушлагани ҳолда эшикка борди ва у ерда навбатчилик қилиб турган студент йигитчадан:

— Абдуллаева қани? Нимага кирмади? — деб сўради секин.

Муқаддаснинг ўрнига мен киришимга навбатчи йигитнинг ўзи рухсат бергани (эхтимол у ҳам Муқаддаснинг ялиниб қараган кўзларига тоб беролмай «хўп» деб юборгандир!) шунинг учунми, ё шониб қолиб бошқа сўз тополмай қолдим, билмадим, ишқилиб:

— Абдуллаева бошим оғрияпти, деб ташқарига чиқиб кетди, — деди ва тез қўшимча қилди: — ҳозир келади!

Домладан: «Абдуллаеванинг ўрнига ким киради?» деган саволни кутиб, юрагим пўкиллаб турувди, лекин у индамасдан жойига бориб ўтирди. У негадир ғамгин эди. Катта аудитория бўм-бўш бўлгани учун биринчи кирган беш бола алоҳида-алоҳида ўтирган бўлса ҳам, ёш домла улардан кўзини узмас, нимадандир шубҳаланаётганга ўхшарди. Кекса домла эса юпқа оқ шойи рўмолча билан ялтироқ дўнг пешонасини тез-тез артганича чуқур ўйга чўмган, гўё имтиҳонни ҳам унутиб юборган эди.

Таваккал қилиб биринчи бўлиб чиқдим. Даставвал ёш домла Муқаддасни сўраганини эшитганимда бир оз ҳадиксираган, савол ёғдириб йиқитишга ҳаракат қилмаса деб хавотирланган эдим. Лекин у фақат битта қўшимча савол берди. У ҳам бўлса атом ядроси тўғрисида эди. Мен бўлсам бу мураккаб ҳодиса билан шунчалик қизиқар эдимки, ҳатто ўрта мактаб дарслигидаги маълумотларгина эмас, атом тўғрисида босилиб чиққан ва кўзим тушган оммабоп мақола ва брошюраларни ҳам қидириб топиб, ўқиб юрар эдим. Кекса домла бунини жавобимнинг бошиданок сезиб қолди шекилли, гапим тугамасданок:

— Бўлди, ўғлим, бўлди, балли, — деди ва имтиҳон қоғозимни олиб, қўл қўя бошлади.

Мен имтиҳон қоғозимни олиб қарамасданок беш олганимни тушундим ва тўсатдан ўзимни кушдек енгил ҳис этиб ташқарига отилдим.

Йўлакда мени Муқаддас кутиб турарди! У рўпарадаги чанг босган ёпиқ деразанинг олдида, физика дарсликларини кўкрагига босиб, иккита қиз билан гаплашиб турарди. Лекин эшик очилган ҳамон «ялт» этиб қаради. Шу қарашидан, катта-катта қора кўзларида бирдан чакнаган аллақандай ифодадан у мени кутиб, мен учун қайғуриб, ҳатто хавфсираб турганини билдимда, кўнглим яна ҳам чарқлаб кетди.

Муқаддас жилмайганича олдимга кедди.

— Нима бўлди? — деди у қўлимдан ушлаб. Менинг «беш» деган жавобимни эшитиши билан чехрасидаги гунохкор ифода чуқур ички бир шодлик билан алмашди-ю, юзига гўё ёруғ бир нур куюлди.

— Вой, мен сизни йиқилиб қолмасангиз деб шундай қўрқдим, шундай қўрқдимки! — деди Муқаддас кулиб.

У яна бир нима демоқчи эди, лекин шу маҳал эшикда турган йигитча:

— Ўртоқ Абдуллаева! — деб чақириб қолди. Муқаддас сесканиб кетди-да, дарҳол эшикка томон юрди, йўл-йўлакай бурилиб қаради:

— Энди менинг ҳам беш олишимни тилаб турунг! — деди у хаяжонли, титроқ овоз билан.

— «Тилаб турунг...» бу нима дегани? Мен чиккунча кетиб қолмасдан кутиб турунг, дегани эмасми?.. Қандай ажойиб қиз!..

Узун йўлакда секин юра бошладим. Боя даставвал кириб келганимда йўлакда ҳукм сурган овозлар, ваҳимали гаплар энди тагин ҳам кучайган эди. Кимдир йиғлар, кимдир уни юпатар эди. Лекин ажабо: бу гапларнинг маъноси менинг хаёлимга бориб етмас, мен фақат битта овозни — Муқаддаснинг мулоийм овозини эшитар эдим. Қулоқларим тагида унинг: «Вой, мен сизни йиқилиб қолмасангиз деб шундай қўрқдим, шундай қўрқдимки!» деган сўзлари тинимсиз такрорланар, ажиб бир мусика каби руҳимни эркалар, хаёлимни кўкларга қўтарарди.

Ярим соатча шу аҳволда юрдим. Сўнгра эшикка тикила бошладим. Мен билан баравар кирганларнинг ҳаммаси қайтиб чиқишди, улардан кейин кирганлардан яна битта қиз ҳам чиқди. Муқаддаснинг эса ҳамон дараги йўк. Аста-секин юрагимда тўлиб-тошган шодлик аллақандай тараддуд ва қўрқув билан алмаша бошлади...

Қизик, Муқаддас кечиккан сайин менинг ҳам ҳушим ўзимга кела бошлади. Мен энди атрофимдаги қиз-йигитларни таний бошладим, уларнинг гап-сўзларига, яхши топшириб чиққанларнинг шодлигига, йиқилиб чиққанларнинг қайғусига тушунадиган бўлиб қолдим. Боя йиғлаётган қизга эътибор бермаган бўлсам, энди унинг худди Муқаддасга ўхшаган ёшгина бир қиз эканини кўриб, раҳмим келиб кетди.

Қизнинг атрофини қуршаб олган уч-тўртта дугоналари уни ҳамон юпатишар, у бўлса ҳеч кимга қулоқ солмасдан куюниб-куюниб йиғлар эди. Мен уни кўрдим-у, негадир ёш домланинг тунов куни Муқаддаснинг кетидан жимгина ғамгин тикилиб қолгани эсимга тушиб кетди... Кўнглимдаги бояги шодлик энди қандайдир оғир ваҳима билан алмашди. Лекин худди шу маҳал эшикдан Муқаддас кўринди. Унинг аллақандай чарақлаб кетган кўзларига, худди гулханнынг таптида тоблангандек гул-гул ёнган юзига кўзим тушиши биланоқ имтиҳонни муваффақиятли топширганини англадим. Унга қараб интилдим, қўлини сиқиб табриклаш учун шошилдим, лекин йўлакда турган қиз-йигитлар уни мендан олдин қуршаб олдилар... Қизлар у билан ўпишиб кетишди, йигитлар эса қўлини қисиб табриклай бошладилар. Сўнгра Муқаддас йиғлаётган қизни кучоқлаб ниманидир қизгин тушунтиришга киришди. Мен эсам... наҳотки, мени эсидан чиқариб юборган бўлса...

У атрофга аланглаб, кимнидир қидира бошлади, тўсатдан кўзларимиз тўқнашди, юзидаги табассумдан мени излаганини тушундим!

У менга қараб юрди, мен унга.

— Табриклайман, Муқаддасхон!

Муқаддас бутун вужуди билан кулиб, қувнаб жавоб берди:

— Раҳмат! Кўрдингизми, навбат алмашганимиз қандай яхши бўлди! Сиз ҳам беш олдингиз, мен ҳам! Энди доим шунақа қилайлик! Бўптими? — деди у.

— Бўпти, — дедим чин юракдан қувониб.

У юзимга бир секунд тикилди, гўё мени биринчи марта кўраётгандек аллақандай синовчан назар билан тикилди, сўнгра ерга қаради. Унинг нимадандир хижолат чекиб қулоқлари бирдан ловиллаб ёнганини кўрдим-у, ўзим қизариб кетдим. Муқаддас дилимдаги хисларни сезган эди!..

Ўртамизда қандайдир бир ўнғайсизлик вужудга келди. Бу ўнғайсизлик бизни йўлакда юрган навбатчи йигитнинг: «Имтиҳон топшириб бўлганлар бу ерда турмасин!» деган буйруғи кутказди.

Секин юриб биринчи каватга тушдик, сўнгра кўчага чиқдик ва остонани қуршаб олган оломонни зўрға ёриб, ётоқхона томонга ўтиб олдик. Лекин энди нима қилиш керак? Бунга иккимиз ҳам билмас эдик. Мен Муқаддаснинг тўсатдан тумтайиб, индамай қолганидан бирга юришимиздан сиқилаётганини, уни уялтирмаслик учун хайрлашим кераклигини сезиб турдим, лекин оёқларим ўз ихтиёримга қарши мени илгари судраб борар, орқада қолмоқчи бўлсам ҳам қололмас эдим.

Қуёш баланд кўтарилиб, ҳаммаёқни иссиқ алангага кўмиб юборганди. Ҳарорат шунчали зўр эдики, тротуарнинг соя тушмай қолган жойларига оёқ қўйиб бўлмас, иссиғи туфлидан ўтиб тоvonни куйдирарди.

Ҳавода ғир этган шабада йўқ, дарахтлар ҳам одамлардек иссиқдан толиб, мудраб турарди. Қани энди шундай пайтда Муқаддас «хўп» деса-ю, бирорта серсоя хиёбонга кириб дам олсак, ё бирга дарс тайёрласак!

Бирдан нима ҳам бўлди-ю, кўзим иккинчи каватнинг тепасига тушди. Биз имтиҳон топширган аудиториянинг энг четги деразаси олдида иккимизга қандайдир маънос тикилиб... бояги ёш домла турарди! «У нима қилиб турибди? Нега бундай тикилиб қарайди» — деб ўйладим. Бир зумда қалбимни тўлдирган ёруғ ҳисларга ҳам аллақандай соя ташлагандек туюлди.

Домланинг кузатиб турганини Муқаддас ҳам кўриб қолдим, ё уялганидан шундай қилдим, ишқилиб муюлишга етмасданоқ тўхтади ва ерга тикилиб:

— Сиз қаякка кетяпсиз? — деб сўради. Мен шошиб қолдим. Азбаройи нима деб жавоб беришимни билмаганимдан:

— Мен... агар бўш бўлсангиз дарс тайёрлардик! — деб юбордим. Муқаддас бошни яна ҳам пастроқ туширди.

— Кечирасиз, мен боролмайман.

— Нега?

— Негаки... мен ўзим шунақаман, — деди Муқаддас, — беш олган куним ҳеч дарс тайёрлай олмайман.

— Бўлмаса... кинога борайлик! — дедим мен, дедиму, шу сўзни айтишга журъат этганимдан ўзим ҳам хайрон қолиб, қизариб кетдим. Муқаддас «ялт» этиб юзимга қаради. Таклифим унинг қулоғига ёмон эшитилганини кўзларидан пайқадим. Лекин ўзимнинг ҳам қизариб кетганимни кўриб, уялиб қолганимни сизди чамаси, кўзларидаги совуқ ифода дарҳол юмшади.

— Раҳмат. Олдин имтиҳонларни топшириб олайлик, — деди у туфлисининг учи билан ер чизиб, кейин қўшимча қилди:

— Энди... Хайр...

Йўқ, Муқаддас буйруқ бермас, у фақат илтимос қилар, дугоналарининг кўриб қолишидан уялгани учунгина ажралишни истар эди!

— Кўришгунча, — дедим мен.

— Хайр, — деди Муқаддас ва юзимга бир қараб олгач: — химияни ҳам шунақа қилиб топширамизми? — деб сўради.

— Албатта, — дедим қулиб. Биз ажрашдик.

Биласизми, илк баҳор пайтида ёмғирдан кейин осмон бошқача бир тиниқ мовийлик кашф этади. Ёмғирда чўмилган дарахтлар худди тўйга ясанган қизлардек очилиб, ҳаво хушбўй хидларга, қушларнинг чуғур-чуғурига тўлиб, олам яшнаб кетади.

Муқаддас билан хайрлашиб орқамга қайтарканман, менинг қўнғлим ҳам худди ёмғирдан кейинги осмондек чарақлаб кетганди. Гўё ҳамма менга қулиб боқар, гўё ёлғиз мен эмас, ҳамма

бахтиёр, гўё одамларнинг ҳаммаси бирдан бир-бирига меҳрибон, жуда мулоийм, жуда яхши, жуда ғамхўр бўлиб қолган эдилар.

* * *

Уйга кечроқ қайтдим. Биз қўлнинг орқасида, Бўзсувнинг бўйида янги участкада турардик. Ҳовлига киришим билан қўзим жигарранг йўл-йўл пижамасини кийиб, ишқомнинг тагидаги сўрида ёнбошлаб газета ўқиб ётган дадамга тушди, ойим ҳовли супурмоқда эди. Эшикни очишим билан дадам қўлидаги газетасини, ойим супургисини ташлаб менга қаради. Афтидан қўнғилимдаги шодлик юзимда шундоқ акс этиб турган бўлса керак, иккиси ҳам бирдан:

— Бешми? — деб сўрашди.

— Шунақага ўхшайдими? — дедим мен.

Ойим пешонамдан ўпди. Дадам эса ёстиққа қайта ёнбошларкан:

— Ана, кўрдингми, кеча ўртоқлар билан гаплашиб қўйганман, десам ишонмовдинг, — деди қўлига газетасини олиб.

— Сиз бултур ҳам шунақа деган эдингиз, — деди ойим.

Дадам бирдан қўлидаги газетани четга отиб юборди, унинг оқ оралаган сийрак сочларининг тагидан бошининг қизариб кетгани, лабларининг пирпираб уча бошлагани кўринди.

— Хўп, мен ҳеч ким билан гаплашмадим. Бултур ҳам гаплашган эмасман, бу йил ҳам! — деди у титроқ, аянчли овоз билан.

Уларнинг жанжалини, айниқса ўғай дадамнинг худди бир нимадан аразлаган ёш боланинг овозидай аянчли овозини эшитмаслик учун уйга кириб кетдим. Бир йилдан бери давом этиб келаётган бу қўнғилсиз жанжал менга жуда оғир ботарди. Биринчидан, ойимнинг институтга киролмаганим учун ҳамма айбни дадамга тўнкаши қаттиқ тегса (Салим Каримович институтда ўқитувчи эди), иккинчидан, бултур бўлиб ўтган катта бир жанжал устида мен Салим Каримовичнинг ўз дадам эмаслигини, у менга фақат ўғай ота эканлигини билиб қолгандим. Ўшанда ойим, афтидан, менинг борлигимни унутиб қўйиб: «Шариф ўз болангиз эмас-да, ўз болангиз бўлганда-ку...» деб юборган, кейин қўзи менга тушиб гапи оғзида қолган, лекин, шу бир гапнинг ўзиданоқ менга ҳамма нарсга аён бўлиб қолган эди. Бу гап менга жуда қаттиқ таъсир этган, шунчалик қаттиқ таъсир этган эдики, уйдан чиқиб кетиб, бир-икки кун бошқа ёқларда юриб келгандим... Шундан кейин ойим ўз дадамнинг урушда ҳалок бўлганини, урушдан олдин эса машинасозлик заводида конструктор бўлиб ишлаганини гапириб берганди. Мен ойимдан Салим Каримовичга қандай турмушга чиққанини сўрамадим, албатта, лекин ўша воқеадан бери уни негадир «дада» деб эмас, «Салим Каримович» деб чақиргим келадиган бўлиб қолди. Бунинг сабабини ўзим ҳам тушунолмаيمان, чунки Салим Каримович ёмон одам эмас, у мени жуда яхши қўради, ўғлим деб чақиради, эҳтимол ўз боласи бўлмагани учундир, жуда яхши муомала қилади. Салим Каримович институтда кўп йиллардан бери оддий ўқитувчи бўлиб ишлар, демак унинг қўлидан келадиган ёрдами ҳам жуда чамали эди. Лекин ойим буни тушунгиси келмас, бултурдан бери уни қийнаб келарди. Мен дадамнинг бултур яхшигина ҳаракат қилганини, ўқишга киролмай қолганимда мендан ҳам кўпроқ изтироб чекиб юрганини билардим. У ҳатто мени институтга лаборантлик ишига жойлаштириб қўйишга ҳам ҳаракат қилиб кўрганди, лекин бунга мен ўзим қўнмагандим. Ойимдан ўз дадам тўғрисидаги гапларни эшитганимдан кейин, айниқса дадам машинасозлик заводида конструктор бўлиб ишлаганини билганимдан кейин, нимадир мени шу заводга торта бошлаган, назаримда у ерга бормасдан бошқа жойга бориб ишласам, отамнинг хотирасига ҳурматсизлик бўладигандек туюлганди менга. Олдин ойим билан Салим Каримович бу гапларимни эшиттилари ҳам келмаган эди, бироқ бир куни нима ҳам бўлди-ю, ойим эрталаб чиқиб кетиб, уйга узун бўйли, қотма, сочлари оппоқ оқарган, лекин шоп мўйлови қоп-қора одамни бошлаб келди. Бу одам Сулаймон ака эди.

Сулаймон ака дадамнинг энг яқин дўсти бўлганини, улар бирга ўқиб, бирга ишлаганларини, ўзи ҳам соддагина бир одам эканини кейинчалик билдим, бироқ биринчи учрашганимизда у менда ғалати таассурот қолдирган, шоп мўйлови ҳам, йўғон дўриллаган овози ҳам аллақандай ясама туюлганди.

Сулаймон ака мени заводга ўзи бошлаб борган, ҳужжатларимни ўзи тўғрилатиб, ўз цехига олиб кирган ва кейинчалик кадрдон бўлиб кетган мана шу универсал токарлик станогимда биринчи детални ўзи ясаб қўрсатган эди.

Отамнинг хотираси хурматигами, ё мени чиндан ҳам яхши қўриб қолганиданми, билмадим, ишқилиб, Сулаймон ака менга доим хуш муомала қилар, баъзан уйига, баъзан цехнинг бир четидаги кичик, тор кабинетига бошлаб кириб суҳбатлашиб турарди. Мен унга жуда ўрганиб қолгандим. Умуман шу бир йил ичида мен заводга, моторларнинг гув-ғувига тўлган катта, улугвор цехимизга, ўзимнинг универсал станогимга, дўстларимга жуда ўрганиб, яхши қўриб қолгандим.

Ойим билан дадам ўртасида бўлиб ўтган жанжал таъсир этди чамаси, бунинг ҳаммасини яна бир эсладим. Лекин кизик, бу сафар институтга ҳужжат топшираётганимиздадек кўнглим хира бўлмади. Муқаддас билан учрашув қувончи кўнглимнинг бир четида уйғонган шубҳани енгиб кетганди...

Муқаддасни эслашим билан иссиқ бир туйғу яна аъзойи баданимни жимирлатиб ўтди. Ўзим ҳам беихтиёр жилмайиб ўтирган эканман шекилли, уйга ойим кириб:

— Супага чиқ болам, овқат тайёр, нимага куласан!— деб сўрагандagina ҳушимга келдим. Ойим кулгимни бошқа нарсага йўйиб:

— Илоҳим бошқаларидан ҳам беш бўлсин! — деб қўйди.

Овқат вақтида ойим билан Салим Каримовичнинг орасида яна ўша эски гап қўзғалиб кетармикин, — деган хавотирда эдим. Яхши ҳам бу гап қўзғалмади. Бояги сўзларнинг ўзигами, ё мен уйга кириб кетгандан кейин ҳам жанжал давом этганими, билмадим, ишқилиб, дадамнинг қовоғи солиқ эди. У хатто вазиятини ҳам ўзгартирмаган: ўнг қўлига иккита пар ёстиқни босиб, ҳамон газета ўқиб ётарди. Ёши элликларга бориб қолган, институтда ўқитувчилик қилаётган бу салобатли одам баъзан ёш болага ўхшаб кетар, арзимаган нарсадан ҳам хафа бўлаверарди.

Шундай пайтларда менинг унга раҳмим келарди. Бугун вақтим чоқ бўлгани учунми, билмадим, ҳар қалай унга бирон яхшилик қилгим келди. Тўсатдан хаёлимга: «Булар менинг Муқаддасни севиб қолганимни билиб қолишса нима қилишар экан?» деган фикр келди. Бир дақиқа кўзимга супанинг четида ўтириб, дадамга уялибгина пиёлада чой узатаётган Муқаддас кўриниб кетди. Бу орзу шунчалик ширин эдики, унинг давомини ўйлаш истагида овқатдан бирикки қошиқ едим-да, жойимга бориб ётдим... Мен ҳовлининг кун ботиш томонидаги хилват бурчакка, ўзим эккан икки туп олманинг тагига каравот қўйиб олгандим. Каравотнинг остидан ариқча ўтар, туну-кун тинимсиз оққан сув кечалари руҳимни аллалар, китобдан чарчаган чоғларимда ором берарди.

Бугун бу хилват жой кўзимга яна ҳам жозибали кўриниб кетди. Ўзимни каравотга ташлаб, олманинг қуюқ япроқлари орасидан осмонга тикилдим.

Қуёш ботган, боғни фақат ёз окшомларидагина бўладиган майин ва сокин бир қоронғилик чулғамокда эди. Жимжит, фақат қўшни ҳовлида чакалоқнинг йиғиси-ю, каравотнинг тагидан ўтаётган сувнинг майин шилдираши эшитилади, япроқлар орасида битта-ярымта олтин нуқталар жимирлайди. Ана қаердандир узоқдан, афтидан қўлдан бўлса керак, қандайдир маънос, лекин ёруғ эсдаликлар уйғотувчи бир куйнинг овози кела бошлади. Хаёлим кузда илиқ мамлакатларга қараб учган қуш каби яна Муқаддасга қараб учди... Орзунинг чегараси йўқ. Мен унинг шу уйда, шу ҳовлида юришини, шу ариқнинг бўйида, супанинг ёнидаги қраннинг тагида ўтириб, ажойиб кўнғир сочларини ювишини кўз олдимга келтирдим...

Узоқдан, қўлдан эшитилаётган маънос куй секин авжига чиқмоқда эди. Куй авжига чиққан сайин менинг ширин хаёлларим ҳам чуқурлашиб борарди... Биз албатта бирга ўқиймиз, ҳар куни ярим кечагача бирга ўтириб дарс тайёрлаймиз, сўнгра... Сўнгра уйдан чиқиб, бу ерга келамиз... Йўқ, мен бир ўзим чиқаман ва қаравотга ётиб уни кута бошлайман. У бўлса... Уй йиғиштирган бўлиб яна анчагача чиқмай ўтириб олади. Ниҳоят, уйнинг чироғи ўчади ва қоронғида унинг шип-шип этган оёқ товушлари, «қаёқда қолдингиз, Шариф ака?» деган майин овози эшитилади. Мен ўрнимдан сакраб тураман ва уни қўлларимга кўтариб, қулган лабларидан, кўзларидан ўпаман...

Дарвоза томондан эшитилган «Шариф, ҳо Шариф!» деган овоз хаёлимни бўлиб юборди. Ўрнимдан туриб ўтирдим.

— Биров чақиряпти, чиқиб қара! — деди ойим. Шу вақт «Шариф, ҳо Шариф!» деган овоз қайта такрорланди. Бу — Тўлаганнинг овози эди.

— Тўлаганга ўхшайдими? — деди ойим ҳам. Тўлаган иккимиз бир цехда ишлардик. У мендан икки йил олдин заводга кирган «тажрибали» токарлардан. Бултур ишга кирганимда Сулаймон ака мени унга «шогирд» қилиб тайинлаган эди. Шундан бери Тўлаган ўзини менга яқин олиб юрар, мен ҳам уни ҳурмат қилардим. Лекин ҳозир унинг келиши менга негадир ёқмади, ҳатто кўнглимда аллақандай бир қўрқув уйғотди: «Кечаси нима қилиб юрибди?»

Сўрининг ёнидан ўтаётганимда Салим Каримович: «Заводдаги ошнанг бўлса бояги гапни айтиб юрма яна!» — деб огоҳлантирди. У ёрдам масаласини айтмоқчи эди. Гарчи мен унинг ким билан гаплашганини билмасам, ёрдамчини сезмасам ҳам, дадам деярли ҳар куни бир марта мени огоҳлантириб қўяр, афтидан «бу гап»ни бировлар эшитиб қолишини истамас эди.

Тўлаган дарвозанинг олдида, ариқнинг бўйидаги толга суяниб, папирос чекиб турарди. Қоронғида юзи кўринмас эди. Лекин чап кўлини шимининг киссасига суқиб, оёқларини чалиштириб, гавдасини бир оз олдинга эгиб туришидан кўзимга худди уриш учун пайт пойлаб турган безорига ўхшаб кетди. Мени кўргач, у папиросини ғижимлаб оёғининг остига ташлади ва кўлини чўзаркан:

— Хўш, жаноблари, нима қилиб юрибдилар? — деб сўради. Унинг бу гапи менга гўё: «Хўш, бизга билдирмасдан ишдан қочиб қолибсан-да!» дегандай эшитилди.

— Ҳа, нима қилибман? — дедим шошиб, «гап очиб қолса, ишинг бўлмасин дейман. Ростдан ҳам ўқийманми, йўқми — нима ишлари бор?» деган фикрни кўнглимдан кечириб, ўзимга ўзим далда бериб қўйдим.

Тўлаган кўкрагимга бир уриб қулди:

— Тагин нима қилибман, дейди-я, бу акам! Мехнат таътилига чиққан одам шунақа қилади, ўн кундан бери бир бормабсан-а? Наҳотки дўстларингни кўргинг келмаса?

Бу гапни эшитиб бирдан кўнглим жойига тушди. Севиниб кетиб, мен ҳам унинг кўкрагига бир мушт туширдим.

— Қўл тегмаяпти, дўстим, кани уйга кир, бирпас гаплашиб ўтирамыз, — дедим қандайдир енгил тортиб, лекин Тўлаган кирмади. Уни менга Сулаймон ака юборган экан. Эртага заводга бориб учрашар эмишман. Юрагим яна «шув» этиб кетди.

— Нима ишлари бор экан? Айтмадиларми?

— Йўқ, — деди Тўлаган. У яна папирос олиб тутатди. Гугуртнинг ярқ этган шуъласида лабларидаги табассум кўриниб кетди.

— Нега қулсан?

— Ўзим...

— Отпусқа маҳалидаям тинч қўйишмайдилар-да!

— Оббо сени-эй! — Тўлаган қаҳ-қаҳ уриб қулди ва елкамдан қучоқлаб ўзига тортди: — Сулаймон аканинг сенга айтадиган гапи бор экан, шунга чақирди.

— Қанақа гап? — дедим шубҳаланиб, — нимага яширасан?

юборди!

— Нимага келганларингни сўрамасданоқ билиб турибман! — деб пўнғиллади кампир.

— Биласизми, йўқми, аммо бизни директорнинг ўзи юборди! — дедим катъий.

Кампир жаҳл билан столдаги қоғозларни титкилай бошлади.

— Декан йўқ. Муовини қабул қиламан деса марҳамат! Мен билмайман! Ўзидан сўранглар!

Эшикни куч билан юлкиб очдим. Кўнглимдан: «нима бўлса бўлар!» деган фикр ўтди.

— Мумкинми?

Жавобни эшитмасданоқ ичкарига олдик. Лекин ичкарига кириб, энсизгина узун хонанинг тўрида, қора мовут ёпилган столнинг ёнида ёшгина бир жувон билан кулишиб, гаплашиб турган ўрта бўйли олифта кийинган йигитни кўришим билан юрагимдаги бор-йўқ журъат ва катъият худди сув пуркалган алангадек ўчди-қолди. Бу олифта йигит ўша Муқаддас иккимизни доим кузатиб юрган, бир неча марта Муқаддасга сўз отиб, танишишга ҳаракат қилиб кўрган ёш олим Пўлат Азизов эди!... У бизга бир қараб қўйди-ю, сочларини калта қилиб қирқтирган ёш жувонга қўлини чўзди.

— Бизларни унутиб юбормасдан келиб турунг, Гулчеҳраҳон! — деди у ва гўё шундай чиройли жувон билан яқин муносабатда эканини бизга кўрсатиб қўймоқчи бўлгандек, жўрттага қўлини қўйиб юбормасдан:

— Демак... шу қарорга келдикми? — деб сўради. Жувон калта, қуюқ сочларини силкитиб кулди:

— Яхши йигит келиб турунг демайди, вақт-соатини ва учрашадиган жойини аниқроқ айтади.

— Оббў сиз-е! — деди кизариб Пўлат Азизов, лекин жувон «Хўш, бошладимми?» деган маънода қўлларини силтаб кийшанглаб кулди ва эшикка томон юрди.

Ер тагидан Муқаддасга бир қараб олдим. У бошини қуйи солиб, тирноқларига тикилиб турарди. Узун-узун эгилган киприклари гўё титраётгандек пирпираб учар, ловиллаб ёнган узунчоқ юзи, бутун қиёфаси дилидаги пушаймон, уят ва ҳақорат ҳисларини худди қўзғудек акс эттириб турарди. Мен ҳам ичкарига кириб Азизовни кўрган заҳотимоқ бу ерга келиб яна бир хато қилганимизни тушунган эдим. Лекин энг ёмони шунда эдики, энди чикиб кетиб бўлмас эди.

Жувон эшикни ёпиши билан Азизов ўзини четлари қирилган катта юмшоқ креслога ташлаб:

— Хўш, эшитаман? — деди ва гўё бизга қарашдан уялгандек столдаги қоғозларни титкилашга киришди.

Бир неча секундга чўзилган, лекин менга жуда узоқ туюлган жимликдан кейин ўзимни зўрға босиб мақсадимизни тушунтира бошладим. Муқаддаснинг исмини тилга олишим билан Азизов сўзимни бўлди:

— Конкурсадан ўтмаган сизми, ё Муқаддасхонми? Бирдан юрагимдан зўр бир тўлқин қайнаб чиқди-ю, бутун вужудимни ловиллатиб юборди.

— Муқаддасхон, — дедим секин.

— Ие! Бўлмаса Муқаддасхоннинг ўзлари гапирсинлар-да, сиз нима қилиб бу ишга аралашиб юрибсиз?

Унинг кўзлари бирдан ялтираб кетганини кўриб қолдим. Умримда ҳеч қачон ўзимни бунчалик ожиз ва аянчли ҳис этмаган эдим. У кўз олдимда гўё ўсиб, улғайиб, олижаноб бир одамга айланиб борар, мен эсам, аксинча; аллақандай кичрайиб, ерга кириб борардим. Ҳозир бу одам мени истаганча ҳақорат қилиши мумкин эканини, мен эсам унга жавоб қайтара олмаслигимни сезардим, аъзойи баданимдан совуқ тер чиқа бошлаган эди.

— Хўш, нега индамайсиз, гапиринг! — деди Азизов, кейин кўзларини столдаги қоғозлардан узиб, юзимга тикилди. Нима деб жавоб беришимни ўйлаб улгурмаган ҳам эдимки, Муқаддас тўсатдан, бошини кескин силкитди:

— Юринг, Шариф ака, кетайлик! — деди у секин, лекин аллақандай титроқ овозда. Ўзи ҳам гўё осмонга парвоз қилишга ҳозирланган чиройли ва мағрур қушга ўхшаб турарди, бошини сал орқага ташлаган, оқ шойи кўйлагини туртиб чиққан чиройли кўкраги тез-тез кўтарилиб тушар, ҳаяжондан гул-гул ёнган юзи, Азизовга қадалган катта-катта чиройли кўзлари қандайдир олижаноб нафратга тўла эди. Муқаддас бир нафас шу вазиятда Азизовга тикилиб турди, сўнгра менга юзланди:

— Юринг, кетайлик! — такрорлади у, бир қадам босди ҳам, лекин худди шу пайт Азизов икки қўлини креслонинг икки томонига шартта қўйиб, қутилмаган бир чаққонлик билан ўрнидан сакраб турди.

— Тўхтанг, Муқаддасхон, ҳар қалай ҳақиқатни билиб кетганингиз маъқул! — деди у паст, қандайдир бўғик овоз билан. Сўнгра столни тез айланиб ўтди-да, худди қулаб кетишидан қўрққандек, қўлларини орқага чўзиб, унинг четларини ушлаб олди. Унинг ҳаракатлари кескин, ўзи ҳам титраб-қақшаб турарди. Бироқ мени унинг гапи, ҳаракатларидан ҳам кўра овозидаги чуқур титроқ сескантириб юборган эди. Бу титроқ қандайдир бир дардга, нидога, аламга тўла эди. Буни Муқаддас ҳам сезди; ё Азизовнинг ҳаракатларидаги қутилмаган кескинлик таъсир этди, билмадим, ишқилиб, икки қадам босмасданок тўхтади, гўё чақмоқ чақишини қутган одамдек, турган жойида қотиб қолди.

Бу «ҳақиқат» нимадан иборат эканини ҳали аниқ билмасам ҳам, ҳозир даҳшатли бир нарса рўй беришини сеза бошлаганимдан, мен ҳам серрайиб қолдим.

— Сиз неча бал олдингиз? — деди Азизов Муқаддасга ер остидан тикилиб.

Бир неча секунд чўзилган жимликдан сўнг:

— Ўн саккиз, — деди Муқаддас секин.

— Яхши, — деди Азизов, — лекин сиз ўн саккиз бал билан киролмаган ҳолда бу чиройли йигитча ўн олти бал билан қандай қилиб кирганини бир ўйлаб кўрдингизми, — деди у ва бир зум жавоб кутиб тургач:

— Бу йигитча сизнинг ўрнингизга кирганини биласизми? — деб сўради. — Бу йигитча ишини тўғриламаганда сиз бунақа хафа бўлиб, йиғлаб юрмасдингиз, билдингизми?..

Кўнглимнинг бир четида боядан бери худди шу саволни кутиб турган бўлсам ҳам қаттиқ сесканиб кетдим, «ялт» этиб Муқаддасга қарадим. У ҳам менга қаради. Аллақандай кўрқиб, нимадандир чўчиб қаради. Изтироб чўккан катта қора кўзлари гўё ёрдам сўраётгандек жовдираб, милтираб турар; қошлари аламли чимирилган эди. Бу кўзлар мендан Азизов айтган даҳшатли ҳақиқатни инкор этишимни сўрар, ялиниб-ёлворар эди. Мен эсам... мен эсам жонимдан, ҳаётимдан ҳам ортиқ кўрган севгилимнинг чехрасида акс этиб турган бу изтиробига, бу нидосиз саволига нима ҳам дердим? Секин бошимни эгдим...

— Афсуски, мен буни шу бугун, ҳозир билиб қолдим. Буйруқ чиққандан кейин билиб қолдим! — деди Азизов ва; яна боягидек унинг овозидаги аламли титроқ этимни жунжиқтириб юборди. — Суриштириб билсам, бу йигитча иншосини тўғрилатиб олган экан... Сиз хафа бўлманг, Муқаддасхон, мен ҳалиям бўлса ҳаракат қилиб кўраман. Лекин мени бир нарса таажжубга соляпти: бу йигитча ўрнингизга жойлашиб олиб, тагин нимага сизга меҳрибончилик қилиб юрибди?..

Мен унга бир нима дейишим, бир жавоб қилишим керак эди. Буни ўзим ҳам сезардим. Лекин нима дейман? Мен ғаразгўй деб, мансабидан фойдаланиб, Муқаддаснинг бошини айлантирмоқчи бўлаётган бир фирибгар деб юрганам бу одам, аслида менинг ўзимдан яхши, соф ва олижаноб бўлиб чиқса нима ҳам қилардим, нима ҳам дердим? Мен фақат бир нарсани — бошим билан қоронғи, тубсиз жарликка қулаётганимни ҳис этардим, холос.

Кимдир секин инграб юборгандек бўлди.

Зўр куч билан бошимни кўтардим, кўзим Муқаддаснинг жикқа ёшга тўлган катта-катта кўзларига тушди. У афтидан, хўнграб йиғлаб юбормаслик учун лабларини қаттиқ тишлаб олган,

кўз ёшлари эса, худди менинг қарашимни кутиб тургандек; бир-бирини қувиб юмалаб туша бошлади.

Мен эсам унга тикилиб турардим, бутун вужудим билан изтироб чекардим, лекин уни юпатишдан, унга тасалли беришдан ожиз эдим, ажабо: мен унинг қўнглини олишга ҳақим йўқ эди!..

Азизов бир қадам олдинга юрди.

— Йўғламанг, Муқаддасхон, ҳалиям ҳаракат қилиб қўрамиз; — деди у. — Ҳали вақт бор...

Лекин Муқаддас унинг гапига қулоқ солмасдан тескари бурилди.

— Қўйинг! Кераги йўқ! — деди Муқаддас секин, — кераги йўқ! — у кўзларини қўллари билан қуёшдан тўсгандек тўсиб, эшикка томон юрди.

Мен уни тўхтатмадим, тўхтатишга журъат этмадим, лекин Муқаддас чиқиб кетгач, тўсатдан рўй берган ҳодисанинг бутун дахшатини тушуниб Азизовга юзландим:

— Инсофсиз! — дедим кўз ёшимни ютиниб. Фақат шу бир сўзни айтиб чиқиб кетмоқчи эдим, бироқ Азизов қўлимни шап ушлади-да, юлқиб тўхтади:

— Инсофсиз ким? Сенми ё менми? — деди у кўзларини нафрат билан чақнатиб. — Инсофсиз деб сени айтадилар! Тушундингми?

Нима дейишимни билмай лол бўлиб қолдим, чунки у ҳақ эди! Қўлимни унинг қўлидан юлқиб чиқариб олдим-у, ташқарига отилдим...

Муқаддас билан иккимизнинг ўртамизда пайдо бўлган кўприк қулаб тушганига, энди бу кўприкни тиклаб бўлмаслигига ақлим етарди, албатта, бироқ шунга қарамасдан ҳалиям бўлса у билан гаплашишни, бўлган воқеани унга тушунтиришни истардим, афтидан, бўлиб ўтган ишнинг бутун дахшатини ҳалиям англаб етмаган эдим. Менга бу иш ҳалиям бўлса бир англашилмовчилик бўлиб қўринарди, чунки шунга яхши билардимки, агар Муқаддаснинг ўрнига киришимни сезганимда ҳеч қачон бу ишга розилик бермаган бўлардим!..

Қабулхонада ўтирганларни ҳайратда қолдириб ичкаридан жинниларча югуриб чиққанымда, Муқаддас тор ва ярим қоронғи йўлакнинг охиридаги зинапоёга яқинлашиб қолган эди. У оёқ товушларимни эшитиб ўтирилиб қаради-да, қадамларини яна ҳам тезлаштирди.

— Муқаддас! — деб чақирдим, йўлакдагиларнинг таажжуб билан бақрайиб қолганларига эътибор ҳам бермасдан. — Муқаддас, тўхтаг! —

Муқаддас тўхтамади, лекин зинадан пастга тушмасдан нари кетди ва йўлакнинг энг охиридаги қатта деразанинг олдида бориб тўхтади. Тез юриб унинг ёнига бордим.

У худди бир нарсадан аразлаган одамдек тескари ўтирилиб, узун қўнғир сочларининг учларини бармоқларига ўраб турарди.

— Муқаддас, — дедим, — Муқаддас, менга бир қаранг, мен...

Муқаддас вазиятни ўзгартирмасдан:

— Домланинг айтганлари ростми? — деб сўради.

— Муқаддас, — дедим ёлвориб, — менга бир қаранг...

— Ростми деяпман? — такрорлади Муқаддас. Тўсатдан томоғимга бир нарса тикилгандек бўлиб бир нафас жим қолдим.

— Рост, Муқаддас, лекин гапимга ишонинг, мен бу нарса сизнинг ўқишга киролмай қолишингизга сабаб бўлади деб сира ўйламаган эдим. Бўлмаса... нахотки, мен сизни... Ахир мен...

Муқаддас шарт бурилиб юзимга тикилди. Ҳеч қачон унинг чехрасида бундай ифодани кўрмаган эдим: қоп-қора кўзлари чакнаб тагин ҳам чиройли қўринар, юзи ловиллаб ёнар, нам лаблари пирпираб учради.

— Сенинг киролмаслигингга сабаб бўламан, деб ўйлагандим дейсиз, мендан бошқа бир кишининг ўрнига кирганингизда-чи, унда нима бўларди? — деди Муқаддас, деди-ю, кўзлари яна жикка ёшга тўлди. — Мен аҳмоқ бўлсам... сизга шундай ишонган, шундай ишонган эдимки!

У тескари ўғирилди-да, кафтлари билан юзини босиб секин йиғлай бошлади...

Яна боягидек миямда гўё бир нарсa «ялт» этиб ёнди-ю, назаримда зўр бир ҳақиқатни тўсиб турган парданинг чети кўтарилгандек туюлди. Бунн жуда аниқ хис этдим, лекин... лекин мен масаланинг бу томонини ўйламаганим ҳам рост-ку ахир! Мен катта бир адолатсизлик ва инсофсизлик қилиб қўйганимни бўйнимга оламан, аммо, биринчидан, бунинг оқибатини яхши ўйламаган бўлсам, иккинчидан, мени бунга мажбур этган нарсa... Муқаддас эди-ку, севгимиз эди-ку!

— Муқаддас, — дедим кўзларини учратишга ҳаракат қилиб; — менинг ҳам гапимга бир қулоқ солинг. Мен ёмон, разил иш қилиб қўйганимни бўйнимга оламан. Лекин мен бунн билмасдан қилдим. Энди мен ўзим тузатаман, ўзим ҳаракат қиламан...

— Раҳмат. — Муқаддас рўмолчаси билан кўзларини артди; — Раҳмат, мен энди ўқиб бўлдим!

— Муқаддас?..

— Мен энди ўқимаيمان! — деди Муқаддас, — нахот сиз мени бу ерга меҳнатдан қочиб келган деб ўйласангиз? Мен ишчининг қизиман! Мен шунчалик сизга... сизни, — у гапининг охирини айтмади, ёш тўла кўзлари билан юзимга яна бир қаради-да, зинапояга томон бурилиб кетди.

— Муқаддас! — дедим уни тўхтатишга ҳаракат қилиб. — Муқаддас.

— Қўйинг, бўлди! Оркамдан юрманг! Шунча берган ёрдамингиз ҳам етади! — деди Муқаддас ва йиғлаганича зинапоядан югуриб тушиб кетди... Иккинчи қаватга буриладиган жойда шамолда учгандек майин тўлганган икки ўрим сочлари тагинн бир кўринди-ю, ғойиб бўлди...

— «Қўйинг! Бўлди! Шунча берган ёрдамингиз ҳам етади!» — Унинг йиғлаб айтган бу сўзларида аллақандай бир дард, муҳаббат дарди бор эди, лекин аини маҳалда бу унинг «умидингнн уз» ҳам дегани, «тамом» дегани, «битди» дегани эди...

Назаримда шу топда кимдир менга қон ва жон бериб турган ҳаёт манбасини шартта кесиб ташлагандек эди: ҳаёлимга ҳеч бир фикр келмас, гўё миям ҳам; қалбим ҳам бўм-бўш эди. Ҳатто ҳозир мен учун нақадар катта фожиа рўй бергани ҳам онгимга бориб етмаган, қаерда ва нима учун турганимни ҳам яхши билмас эдим, фақат юрагимнинг бир чети қаттиқ оғрир, худди заҳарли тикан қадалиб турганга ўхшарди.

Тўсатдан турган жойимдан пастда, кўчанинг нариги юзида Муқаддасни кўриб қолдим. У ҳамон рўмолчаси билан кўзларини тез-тез артиб бир-бир қадам ташлаб борар, худди нотаниш шаҳарда адашиб кетиб, қаёққа боришини билмай қолган бир бечорага ўхшарди.

Уни кўришим билан ҳаёлимга:

— Бу ерда нима қилиб турибман? — деган фикр келди. — Бу даҳшатли хатони тузатиш учун бир ҳаракат қилиб кўришим керакми, ё Муқаддас айтмоқчи ҳеч нарсани билмагандек бўлиб, унинг ўрнига кириб олиб ўқиб кетавераманми?

Йўқ, мен энди ўқимаслигимга, ўқийман десам ҳам ўқий олмаслигимга ақлим этиб турарди. Демак рўй берган адолатсизликни тўғрилашим керак, тўғрилаб Муқаддасга айтишим керак, кейин у ўқийдими-йўқми, ўзи билади, аммо адолатни тиклаш менинг вазирам, менинг виждон бурчим!..

Пастга қараб югурдим. Иккинчи қаватда ректорнинг кабинети оддида турган бояги одамлар йўқ, йўлак ҳам бўшаб қолган эди. Катта, қўш деразали ёруғ қабулхонанинг тўрида ўтириб, машинка чиқиллатаётган ёш қиз менинг «директор борми?» деган саволимга юзимга ҳам қарамасдан:

— Кўзингизнинг олдида чиқиб кетди-ку, қўрмадингизми? — деб жавоб берди.

Унга бошқа савол бериб турмасдан яна пастга отилдим. Директорни танимас эдим, йўлакда ва биринчи қаватда учраган одамлар мен тасаввур этган директорлик салобати бўлмаганлиги

учун, уларга мурожаат ҳам қилиб турмасдан кўчага чиқдим.

Ташқарида эшикнинг рўпарасида, акациянинг соясида турган «Победа»нинг ёнида икки киши хайрлашмоқда, иккаласи ҳам яхши кийинган, қорин сола бошлаган салобатли одамлар эди. Эшикдан югуриб чиққанимда уларнинг бири — папка қўлтиқлаб олган, сочларига оқ оралаган, ўрта бўйли; оқ шойи кителли одам «Победа»нинг эшигини оча бошлади. Машинанинг юриб кетишидан кўркиб чоғиб бордим:

— Институт директори сиз бўласизми? — дедим ҳансираб.

Машинанинг эшигига қўл чўзган одам бундай одобсизликни кутмаган учунми, ё мен жудаям ҳовлиқиб кетган эканманми, юзимга таажжуб билан тикилиб:

— Мен бўламан, хўш? — деб сўради.

— Сизга жуда зарур бир гапим бор эди.

— Шунақамми? Эртага келсангиз канака бўларкин, — деди у кулимсираб.

— Кечирасиз, эртага қолдириб бўладиган иш эмас! — дедим, унинг яна машинага ўтирмоқчи бўлаётганини кўриб, беихтиёр қўлимни чўздим.

Директор менга яна диққат билан қараб қўйди. Сал қисилган кўзларида яна таажжуб ифодаси жилваланди.

У кескин ҳаракат билан енгини қўтариб қўл соатига тез қўз ташлади ва лабини тишлаб бошини чайқади:

— Кечирасиз, ука. Сира иложим йўқ. Кечикяпман. Бир зарур иш билан чақиришган эди, етиб бормасам бўлмайди! — деди ва юзимга яна бир кўз ташлаб, қўшимча қилди:

— Эртага эртароқ келинг. Биринчи навбатда қабул қиламан.

Унинг кескин ҳаракат билан «Победа»нинг эшигини очганини кўриб, яна тўхтатмоқчи бўлгандим, директор билан хайрлашиб турган одам «шап» этиб қўлимдан ушлади:

— Менга қаранг, яхши йигит, одобсизлик ҳам эви билан-да! Сиз ким бўласиз ўзи?

Директор машинадан бошини чиқариб менга юзланди:

— Тўғри, тўғри, арзингизни бу кишига айтсангиз ҳам бўлади... мумкин бўлса ёрдам беринг... — деди у ва шофёрга қараб имо қилди: «ҳайда!»

— Менга қаранг, — деди директорнинг шериги, — мен сизни бир ерда кўргандек бўлаётиман. Сиз... Салим Каримовичнинг ўғли эмасмисиз?..

Кўчани тўлдирган «Зим» ва «Победа»ларга аралашиб муюлишдан бурулиб кетаётган директорнинг машинаси орқасидан тикилганимча қотиб қолдим, энг сўнгги умидим ҳам пучга чиққани мени оғир ўйга толдирган эди.

Ёнимдаги одам қўлимдан ушлади:

— Сизга нима бўлди, йигитча? Сизнинг масалангиз ҳал бўлувди шекилли. Тагин нима қилиб юрибсиз?

Кескин бурилиб қараган эдим, у кишини танир эканман.

Бу ўша, иншо ёздирган олтин кўзойнакли чиройли мўйсафид домла эди!

— Ҳа, менинг масалам ҳал бўлди! — дедим унинг силлиқ қирилган қип-қизил юмалоқ юзига, олтин кўзойнаги тагида чакнаб турган чағир кўзларига ғазаб билан тикилиб. — Аммо мен масалани ҳал қилган одамлар билан гаплашмоқчи бўлиб келгандим! Мен уларни фош қилгани келдим! Фош қиламан! Энди тушундингизми мақсадимга?..

Домланинг юмалоқ юзи ғалати чўзишиб, кўзларида: «Бу жинними ўзи» деган ифода жилваланарди. У елкасини бир қисиб қўйди-да, худди уни шу топнинг ўзидаёқ фош қиладиган жойга судраб кетишимдан кўрқандек, жадаллаб институтга кириб кетди.

Яна боягидек хийла вақтгача нима қилишимни билмасдан туриб қолдим: хаёлимга тузукрок бир фикр келмас, хушимни йиғиб ололмас эдим. Ниҳоят анчадан кейин миямга:

«Директор, эртага келасан деди-ку, унгача Муқаддас кетиб қолмасин!» деган фикр келди.

Муқаддаснинг кетиб қолишидан кўркиб муюлишгача шошиб, жадиллаб бордим, лекин

муолишдан ўтиб, кекса қайрағочлар соя ташлаган таниш икки қаватли уйни кўришим билан кадамим ўз-ўзидан секинлашиб қолди.

...Сўнгги бир ой ичида бу кўримсизгина бино мен учун дунёда энг қўрқам, энг зийнатли, энг оромбахш бир жойга айланган эди. Мен унинг олдидан юрагимни ховучлаб, Муқаддасим, севгилим яшаган иккинчи қаватдаги балконли хонадан, хонанинг деразаларига тутилган ҳарир тўр пардасидан кўзларимни узолмасдан, уни кўрмасам ҳам ҳар сафар қалбим нафис ва тотли туйғуларга тўлиб ўтардим. Мен уни неча марта қувончдан бошим арш-аълога етиб шу уйга кузатиб қўйган, неча марта уни кўролмасдан изтироб чеккан эдим, лекин ҳеч қачон унинг олдига ҳозиргидек кўрқиб, юрагимни тўлдирган қоронғи ва оғир ҳислардан қўнғим ғаш бўлиб бораман деб ўйламагандим.

Ҳамиша одам кўп бўладиган ётоқхонанинг олдидан бахтга қарши бу сафар ҳеч ким йўқ эди. Бир-икки минут саданинг тагида битта-яримта таниш-билиш чиқиб қолишини кутиб турдим, сўнгра секин эшикка бордим.

Йўлакда, иссиқ сув тўлдирилган катта бакнинг ёнида кўзойнак таққан бир кампир пайпоқ тўкиб ўтирарди.

Муқаддасни чакириб беришини илтимос қилгандим, бошини чайқаб уфлаб олди.

— Сира тинчлик бермадиларинг-бермадиларингда!— деди-да, ўнг қўли билан белини ушлаганча иккинчи қаватга чиқиб кетди.

Ташқарига қайтиб чиқиб ариқ бўйидаги саданинг соясида кута бошладим. Юрагим тез-тез урар, хаёлимда фақат битта фикр айланарди: «Борми, йўқми, чиқадими, чикмайдими?»

Боя ҳеч ким бўлмаган ётоқхонанинг олдидан, энди гўё мени кутиб тургандек, қиз-йигитлар тўплана бошлади. Назаримда улар ҳадеб менга қараётгандек, нақадар хунук иш қилиб қўйганимни билиб, мендан нафратланишаётгандек туюларди.

Тўсатдан тепамдаги балконнинг эшиги очилгандек бўлди. Мен тез қарадим ва балконда турган Муқаддасни кўрдим.

У бояги шойи кўйлаги ўрнига оддий чиг кўйлак кийган, сочларини орқасига турмаклаб олган, афтидан, кетишга аҳд қилгани чин эди. Кўзларимиз бир секундга учрашди. Унинг кўзлари яна жикка ёшга тўлдими, ё менга шундай туюлди, билмадим, у бошини қуйи солиб индамасдан яна ичкарига кириб кетди...

Бирпасдан кейин эшикда имтиҳон топириб юрган кезларимизда бир-икки кўзим тушган ўша юзида қора холи бор қиз кўринди. У секин юриб ёнимга келди-да, гўё мени энди кўраётгандек юзимга қадалиб, тўрт букланган бир парча қоғозни чўзди:

— Муқаддасхон чикмайман дедилар... — Шундай деди-ю жавобимни кутмасданоқ ётоқхонага кириб кетди. Мен ҳам соядан чиқиб бошим оққан томонга қараб кетдим.

Муқадааснинг жавоби тахминан қанақа бўлишини сезсам ҳам, қўнғимнинг бир четида хануз сўнмаган бир умид милтираб турарди. Тўрт букланган қоғозни очдим. «Шариф ака! Менга кўп яхшиликлар қилдингиз. Бу яхшиликларингиз учун раҳмат. Бироқ энди ўзингизни қийнаманг. Ҳозир менинг институтга қабул қилинишим тўғрисида буйруқ олиб келган бўлсангиз ҳам мен қолмас эдим. Гапимга ишонинг: энди бир-икки йил ишламасдан сира ўқимайман. Бу бир ой менга катта сабоқ бўлди. Ақлим кирди. Ниҳоят шуни ҳам тушундимки, олдин ишлаб кейин ўқиш фақат меҳнатни ҳурмат қилиш ва чиниқиш учунгина эмас, одам таниш учун ҳам зарур экан. Агар билсангиз... Мен сизга шундай ишонгандим, шундай ишонгандимки!..

Хайр. Муқаддас».

Тамом. Битди. Муқаддасдан айрилганимга, бахт-саодатимдан, баҳоримдан; қутилмаган жойда топиб олган дурдонамдан айрилганимга энди ишонсам бўларди!

Хат йиғлаб ёзилганлиги кўриниб турарди, лекин йиғлаб бўлса ҳам шафқатсиз ёзилган бу бир парча қоғоз қўлимни, қўлимнигина эмас, юрагимни ўртамоқда эди. Мен бутун қалбимни

чангаллаб олган қаттиқ оғриқдан бошқа ҳеч нарсани сезмас эдим. Гоҳо-гоҳодагина бир дақиқа хат ҳам, Муқаддасдан айрилганим ҳам эсимдан чиқар, ҳамма нарсани унутиб қўярдим. Шундай пайтларда бир оз бўлса ҳам ором олардим, лекин тўсатдан яна хат эсимга тушиб кетиб, Муқаддасдан айрилганлигим электр токидек бирдан миямга бориб етарди-ю, аччиқ алам бутун вужудимни гўё захарга тўлдириб юборарди.

Психология китобларидамикин, эсимда йўқ, киши бир нарсасини йўқотган жойидан кетолмайди, кетса ҳам айланиб қайтиб келаверади, деган фикрни ўқиган эдим. Мен ҳам шунга ўхшаган бир нарсанинг таъсиридами, билмадим, бир маҳал ўзимни парқда, Муқаддасни биринчи марта ўпганим соябон ёнида кўрдим...

Парк аввалги латофатини йўқотган, дарахт япроқларини қуюқ чанг босиб, кулранг тусга кирган, кум сепилган йўлларда ғижимланиб ташланган қоғозлар, папирос кутилари ётар, соябоннинг ичида ҳам чирмовукнинг хазонлари уйилиб қолган эди. Лекин атиги бир ҳафтадаёқ ташландиқ жойга айланган бу соябон менинг кўзимга жуда иссиқ кўринди, гўё Муқаддаснинг ўзини кўргандек юрагим бирдан ширин сиқилиб, ҳаётимдаги энг қисқа лекин энг масъуд онлар эсимга тушиб кетди. Мен соябоннинг ичига кириб, ўша таниш, қисқа, аммо ширин хотиралар гувоҳи бўлган скамейка олдига келдим. Муқаддаснинг қаршисида ўтириб унинг ёшларини артгандим, унинг кизлик иффати; иззат-нафсини енгиб айтган «севаман» деган сўзларини эшитгандим, уни биринчи марта ўпгандим. Севги хотираларини ўз бағрига яширган скамейкага суяндим, суяндим-у, ўзимни тутолмасдан бирдан йиғлаб юбордим.

— «Бу қандоқ бўлди? Мен нималар қилиб қўйдим? Қандай қилиб ўзимга ўзим пичоқ урдим? Қандай қилиб ўз бахтимдан ўзим айрилдим?»

Биринчи дақиқада бу саволлар юрагимда тутаб турган изтиробни бирдан ловиллатиб юборди-да, ҳаёлимда бошқа айбдорларни қидиришга киришдим.

Шу топда бу нарсада ўзимни эмас, ойим билан Салим Каримовични айблашга, ҳамма гуноҳни ўша иккисига тўнкашга тайёр эдим.

Лекин ажабо: мен уларни айблашга ҳақим борми? Уларга бир нарса дейишга тилим борадими? Мен ўзим эмасми тунов куни бу ишга розилик берган? Ўшанда розилик бермаганимда, иродасизлик қилмаганимда улар мени мажбур қила олишармиди?»

Аччиқ алам билан иқрор бўлдим: йўқ!..

Менинг ҳеч кимни айблашга ҳақим йўқ эди. Ҳаммасига ёлғиз ўзим айбдор эдим. Бу нарсага ўз инсофсизлигим, сабрсизлигим, иродасизлигим сабаб бўлди! Бўлмаса бир йил ишлаб шунча ҳурмат орттирган, хунар ўрганган заводни шундай ташлаб кетармидим? У ерда орттирган шунча дўстларимдан шундай осонгина юз ўтирармидим? Мен тенги йигитлар ҳам ишлаб, ҳам ўқиб, қийинчиликлар билан олишиб, улар устидан ғалаба қозониб юрган бир пайтда, мен севгилимнинг жойини тортиб олиб бундай шарманда бўлиб қолармидим?..

Ҳа, энди ақлим кирган, энди ҳамма нарсага тушунган эдим. Муҳаббат — муқаддас туйғу. У софликни талаб этади. Муқаддас менинг ўзимни ҳам, севгимни ҳам тарк этиб, кўзимни очган эди. Халкнинг «Инсофли одам ошини ер; инсофсиз бошини» деган мақолида мужассамланган ҳаётнинг энг улуғ қонунларидан бири менга ўзининг шафқатсиз, лекин адолатли кучини кўрсатган эди.

* * *

Чирмовук соябон тагида қанча ўтирганимни ўзим ҳам билмайман. Паркни тўлдира бошлаган одамларнинг ғовур-ғувурларидан ўзимга келганимда қуёш ғарбга ёнбошлаган боя мен кирганда иссиқдан қакраб ётган хиёбонларга дарахтларнинг қуюқ сояси тушган эди.

Парк жонланмоқда, ҳаёт ўз изига тушмоқда эди. Юрагимдаги ғам-ғусса нақадар оғир бўлмасин, мен ҳам яшашим, кун кечиришим, ҳаётни давом эттиришим керак эди, ўрнимдан

туриб соябон тагидан чиқдим...

Энди нима қилишимни, бундан кейин қайси йўлдан кетишимни ҳали ўзим ҳам яхши тасаввур этмас эдим. Фақат бир нарсани яхши билардим — бу йил қайтиб институтга қадам босмайман!

Паркдан чиққач: қаёққа боришимни ўйлаб бир зум туриб қолдим. Негадир уйга оёғим тортмас эди.

Шундай пайтларда ҳаммада ҳам бўладигандек, мен ҳам кўнглимдаги дардимни дўстимга, кўнглимга яқин бир одамга айтгим, ҳасратлашгим, ўртоқлашгим келарди.

Лекин кимга бораман? Кимга айтаман?

Йўқ, мен Сулаймон Акрамовични ҳам, Тўлаганни ҳам, бир йилда заводда орттирган бошқа дўстларимни ҳам унутмаган эдим, уларнинг ҳаммаси эсимда турарди, ҳатто Сулаймон Акрамовичнинг бир ҳафта олдин айтган сўзлари ҳам ёдимда эди, лекин уларнинг олдига энди қайси юз билан бораман, нима дейман?

Рост, кўнглимнинг бир четида агар самимий кечирим сўраб борсам улар кўкрагимдан итармасликларига ишонардим, лекин журъатсизликданми ё йигитлик иззат-нафси йўл қўймадими, ишқилиб заводга бормасдан, уйга қараб йўл олдим. Эҳтимол уйда институт билан заводга олиб борадиган иккита йўлдан бошқа учинчи бир йўл топилиб қолар!

Шу ҳаёл билан уйга кетдим, лекин ажабо: ҳаёлим дўстларимда, заводда эди. Мен қандайдир уларни қўмсар эдим. Қани энди шу топда Тўлаган билан одам сийрак кўчаларни кезиб, кўнглимдагиларни унга гапириб берсам, бир ой ичида тўпланган ҳасратларимни тўкиб юрагимни бўшатсам?..

Дарвозадан ҳовлига кирдим-у, ҳайрон бўлиб тўхтадим, рўпарадаги супада сийрак сочларини чаңгаллаб Салим Каримович ўтирар, ёнида қўлида бир пиёла сув тутиб ойим турарди.

Мен Салим Каримовичнинг:

— Шарманда қилди! Шарманда! — деган сўзларини эшитиб қолдим.

Дарвоза очилганини эшитиб, ойим ўтирилиб қаради. Салим Каримович эса секин ўрнидан турди. Унинг лаблари титрар, кўриниши жуда аянчли эди.

— Бу қандок бўлди? — деди у, қандайдир йиғламсираган, титроқ товуш билан. — Сен кимни фош этмоқчи бўлиб юрибсан? Мен сени ўғлим деб, жигарбандим деб ўртоқларга елиб-югуриб ишингни тўғрилаб берсам-у, сен бунақа қилсанг? Мени ўртоқларим олдига қай аҳволга солиб қўйганингни биласанми ўзинг? Шарманда қилдинг, шарманда!

Шу топда менинг ҳам дардим ўзимга етарли бўлиб тургани учунми, билмадим, қаттиқ бир нарса дейишга оғиз жуфтладим-у, лекин унинг йиғлашдан бери бўлиб турганини кўриб ҳушимга келдим: унга қаттиқ гапиришга нима ҳақим бор? Ахир айб унда эмас, ўзимда-ку! Бу иродасиз, шўрлик одам ойимнинг кистовлари билан шу ишга мажбур бўлганини кўра-била туриб индамаган эдим-ку! Дадамни айблаш ҳам виждонсизлик бўлади-ку!

— Кечирасиз, болалик қилибман. Директорга кираман деб жаҳл устида айтгандим. Кўнглингиз тўқ бўлсин... Ҳеч қачон кирмайман! — дедим ва уйга бурилдим. Тўсатдан ҳаёлимдан: «Агар ўз дадам тирик бўлганда эҳтимол бу ишлар бўлмас эди, эҳтимол мен бу аҳволга тушмас эдим!» деган фикр ўтди-ю, кўзимга ёш келди...

Уйга киришим билан орқамдан ойим ҳам кирди. У тўшпа-тўғри олдимга келди, иккала қўли билан бошимни ушлаб, кўзларимга тикилди:

— Сенга нима бўлди, болам? Кўнглингдаги дардингни онангдан нега яширасан? Нега бундай қиласан.

Йўқ, сочларига оқ оралаган, пешонасига чуқур ажинлар тушган бу она ўз фарзандининг дардини тушунмайдиган оналардан эмас эди! Мен бир ой ичида бошимдан ўтган ҳодисаларни ундан яширмасам ҳам бўларди!..

Бошимни унинг қўллари орасидан секин чиқариб ерга қарадим. Айни маҳалда уйга

келаётганимда йўлда ўйлаганим учинчи йўлнинг йўқлигига ҳам амин бўлдим.

— Мен бу йил ўқимайман, — дедим, — яхписи заводга қайтиб бораман.

— Нега? — секин сўради ойим, унинг овози жуда мулоғим эди. — Сир эмасми?

— Йўқ, сир эмас, бироқ бу тўғрида ҳозир айтолмайман. Мен сизга фақат шуни айтишим мумкинки; тунов кунини шу ишга розилик бериб жуда катта хато қилибман, чунки бир одамга... бир қизга жуда жавр бўлди... Йўқ демасангиз, Сулаймон аканинг олдига бораман.

Ойим узоқ вақт жим қолди.

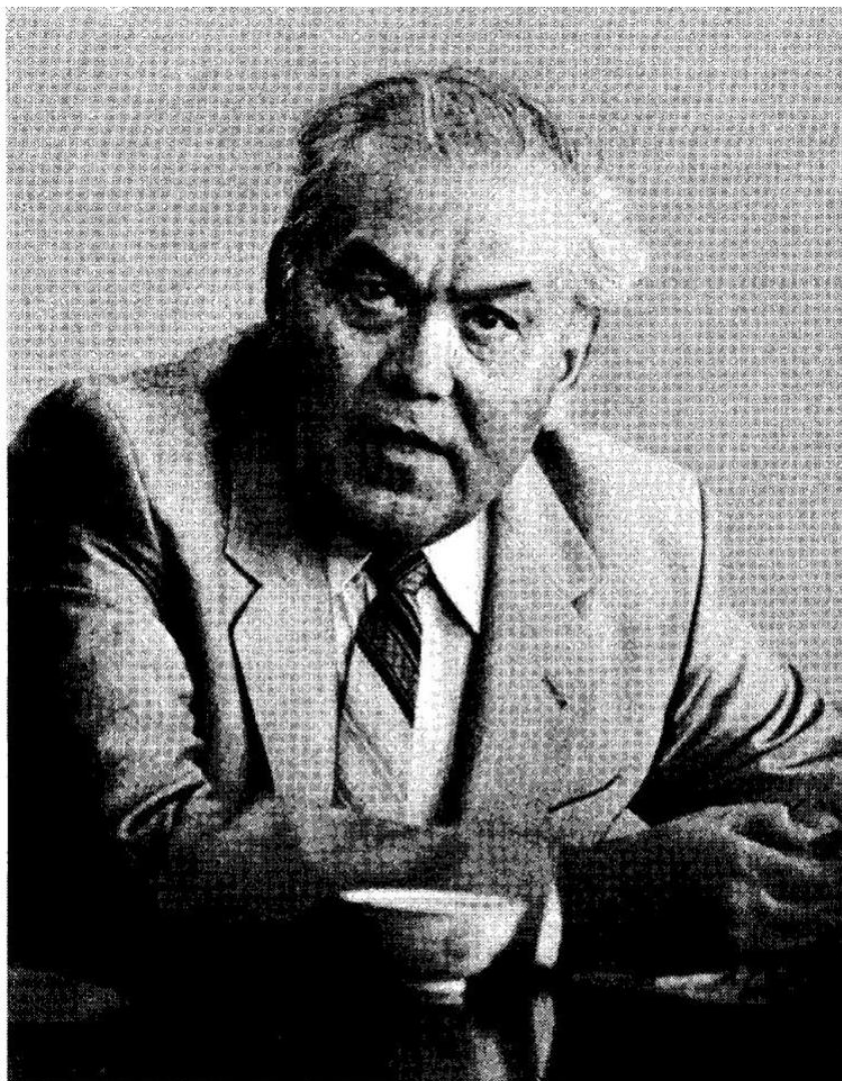
— Майли, болам, ўзинг биласан, — деди ниҳоят ва яна бошимни ушлаб, пешонамдан ўпди. Унинг кўзлари нам эди:

— Йўқ, болам, сен эмас, мен янглишдим. Ўқи деб зўрлаб сени қийнаб қўйганга ўхшайман. Бора қол, болам, майли, бора қол.

У яна пешонамдан ўпди. Уйдан чиқиб Сулаймон аканинг олдига кетдим.

Хатони тузатиш учун ҳаётни қайтадан бошлаш керак эди.

1961 йил

**ОДИЛ
ЁҚУБОВ**

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Тўрт жилдлик

I ЖИЛД

АДОЛАТ МАНЗИЛИ
роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2005

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ё—93

НАШРГА ТАЙЁРЛОВЧИ
МАМАДАЛИ ЭРОНОВ

Ёқубов Одил.

Танланган асарлар. Биринчи жилд. Адолат манзили
(роман). Муқаддас (қисса). — Т.: «Шарқ», 2005. — 272 б.

ББК.84(5У)6

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2005 й.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АДОЛАТ МАНЗИЛИ

Роман

I

Бибисора момо Бетеран* чолни кутавериб, кўзи илинган экан, бир маҳал эшик қўнғироғининг овози қулоғига чалинди. Момо чўчиб уйғондию «ҳозир-ҳозир», деганича ўша томонга пилдиради. Лекин йўлакка чиқиб қараса, эшик эмас, телефон экан. Худди ёв қувгандай бетиним, асабий жиринглаяпти.

«Маржонойдир?!»

Бибисора момо хаста юраги орқасига тортиб, телефон ёнидаги курсига ҳолсизгина чўқди. Момонинг юраги янглишмаганди: бир неча дақиқа давом этган ғув-ғувдан кейин олисдан, чамаси, момо туғилиб вояга етган Маржонтов овулидан қизининг юракка ғулув солувчи ҳаяжонли, титроқ овози эшитилди:

— Моможон, ўзингизмисиз, моможон?!

— Мен, болам, мен, момонг.

— Ассалом, моможон. Эсонмисиз, омонмисиз, Ветеран бобомлар...

— Бобонг-да омон... Ўзинг қалайсан, болажоним! Набирам эсон-омон юриптими?

— Неварангиз, Лочинжонингиз — ҳаммаси эсон...

— Эса... нега йиғлайсан? Омонлиқма, болам?— деди момо, аллақандай хатарли туйғудан юраги ҳамон безиллаб. Момонинг оналик меҳрига йўғрилган сўзлари сим орқали минг чақирим наридаги қизининг юрагига бориб етди чоғи, Маржоной:

— Куёвингиз Суюн акам... Суюн акамлар, — дедию жимиб қолди. Қизининг ўпкаси тўлиб, ўзи билан ўзи олишаётганини сезган момо:

* Ветеран, демоқчи.

— Куёвимга не бўлди? — деди жеркинқираб. — Овриб қолдима?

— Оғриси ҳам майли эди, моможон... Опкетипди.

Бибисора момо тушунмади.

— Ким опкетди? Қайга опкетди?

— Моможон, — зорланди Маржоной. — Бунн телефонга айтиб бўлмайди. Тухмат ҳаммаси. Айланай, моможон. Бир кеп кетинглар. Ветеран бобомлар билан бир кеп кетмасаларинг... биз ҳаммамиз бу ёқда... онасидан айрилган бўтадай бўзлаб қолдик, моможон!..

Момонинг миясида: «Қамап қуйипма?» — деган савол чакмоқдай чакнадию суяк-суякларигача зирқираб кетди. «Қамалган, қамалмаса... қизалоғи Маржоной уясига илон тушган чумчуқдай чирқирайма?»

— Не бўлди? Очиғини айт, болам?

— Очиғини айтсам... ёмон! Жуда ёмон! Тезроқ келинг, тезроқ келинглар, моможон!

— Борамиз, болам, борамиз.

— Ветеран бобомлар ҳам келсинлар.

— Хўп, хўп, болам. Бетеран бобонгни-да олдимга солиб оппараман...

Маржоной яна бир нима демоқчи эди, бироқ телефон ғув-ғув қилдию Маржонойнинг овози худди ожиз полапоннинг овозидай чирқиллаганича узилди-қолди.

Бибисора момо хаста оёқларини аранг судраб, меҳмонхонага ўтди. Тўрт хонали катта уй, уй эмас, қаср, гўё сув қуйгандай, гўё ўлик чиққан хонадондай жимжит. Момо бир кун аввал ёмон туш кўриб уйғонган, кундузи эса, кун бўйи чап кўзи учиб, кўнгли ғаш бўлиб юрганди. Тушида, ё қудратингдан, эшик тақ-тақ тақиллармиш. Момо чиқса... остонада кўз очиб кўрган, суйиша-суйиша қовушган марҳум эри Мамат мерган турган эмиш. Тўппа-тўғри Маржонтовдан тушиб келганмиш. Эғнида қора чакмон, бошида қоракўл телпак, қўлида жингил сопли қамчи, сулув мўйловини дикрайтириб:

— Ҳа, бибим!— дермиш кўзлари ғазабдан чакнаб, — Маржонтовнинг кўм-кўк яйловларини эсингдан чигариб, Боботовдай дархон элди тарк этиб, худо ўзи қовуштирган эрингди унутиб, бошингди олиб кетганингда топган жойинг шул бўлдимми? Ё манов олтин буюмларга сотилдингми? Бул зебу зийнатларга уч-

дингма? Ундан кўра Маржонтовдаги булоқлардинг салқин сувин симириб, ўтовингди безаб, қимиз шоппириб ўтирганинг минг марта яхши эмасма, бибим?

— Оғажон! — дермиш момо зорланиб. — Агар сиз қирчиллаган қирқ ёшингизда Маржонтовдан йиқилиб, шўрлик бибингизди зор-зор йиғлатиб, тилаб олган қизимизди тирик етим қилиб, бу ёлғон дунёдан кўз юммаганингизда... мен бадбахт Боботовдан кетармидимов? Икки кўзим икки булоқ, йиғлай-йиғлай, иккови-да қуриди. Сиз нени биласиз, оғажон?

— Билмасам... мен ёмондан кўнглингди узиб топган... анов Бетеранинг қайда? — дермиш Мерган, қўлидаги қамчисиниғижимлаб.

Момо алақандай талмовсираб:

— Қўйинг, ул шўрлик чолди! — деб ёлворармиш. — Ул-да Оллонинг мўмин бандаси. Не қилай, агар сиз «Бойчибор»ингизда товдан-товга учаман деб, дарага йиқилиб...

— Дарага жиқилсам-да ўлмаганман! — дермиш Мамат мерган. У чап кўзини қисиб, ғалати кулармиш. — Сени синамоқ ниятида шундай қилган эдим! Агар бу сўзинг рост бўлса, агар мендан кўнглингди узмаган бўлсанг... жур, кеттик Маржонтовга! Суюкли қизим Маржонойнинг ўтовида улкан тўй! Тез етиб борайик! Ёшлиқда суйишиб-суйишиб ўйнаб юрган яйловларди кезиб, ўлан айтиб, элдинг дуосини олайик!..

Момо кўрсаткич бармоғини лабига босармиш:

— Ҳай, оғажон! Бетеран эшитмасин. Мен ҳозир, ҳозир! — дермиш момо куймаланиб, дермиш-у, қувончдан юраги ҳапқириб... уйғониб кетармиш!

Момо ётоқхонага секин мўралади. Чироқ ўчиқ, лекин ҳовлидаги симёғочлардан тушган шуъладан хона ёп-ёруғ. Ёнма-ён қўйилган залворли, кеңг каравотларнинг бири ҳануз бўш. Эрталаб қайси бир мактабга учрашувга кетган Бетеран (момо уни қачон шундай деб чақира бошлаганини ўзи ҳам билмайди!) ҳануз қайтмабди.

Бибисора момо ҳамон юраги гурс-гурс уриб, аста курсидан турди-да бир-бир босиб, меҳмонхонага чиқди. Меҳмонхона ғира-шира. Ҳовлидан тушган шуъла хонанинг ўнг ва чап томонларини қоплаган қимматбаҳо сервантларда, жавонлардаги китобларнинг заррин жилдларида, бутун деворни эгаллаган ва ёқасидан

этагига орден-медал қадаган суратларда акс этиб, уйни ажиб бир жилвага тўлдирган.

Момо дераза рўпарасидаги диванга чўкди, сўнг, тир-сакларини тиззасига, қўлларини иягига тираб, оғир, бесаранжом хаёлга толди.

Момони, айниқса, ҳайратга солган нарса — кеча тушида кўрган марҳум эри Мамат мерган — тирик мерганнинг ўзгинаси эди! Сўзлариям, кўзлариям, жаҳли чиққанда дикрайиб кетадиган мўйловиям, келишган келбатию қийғир қарашлариям, ҳамма-ҳаммаси момо суйиб қовушган Мамат мерганнинг ўзгинаси! Мерган — илоё жойи жаннатда бўлғай, қирққа кирмасданок тоғдан учиб, оламдан ўтган, Бибисора момо эса беш-олти яшар қизчаси — ҳозиргина бўтадай бўзлаб сим қоққан суюкли Маржонийни бағрига босганича, чирқиллаб қолаверган эди!..

Ё қудратингдан! Тушда ҳам шунчалик ўхшайдими одам? Ҳатто ҳамон қулоғида жаранглаб турган ўктам, шиддатли овози ҳам тирик Мерганнинг овози...

Момонинг юрагига ғулув солган нарса шу бўлдики, кеча кўрган туши билан ҳозирги телефонда эшитгани шум хабар ўртасида мудҳиш ва сирли бир алоқа бор эди!.. «Суюкли қизим Маржонийнинг уйида улкан тўй», деди Мамат мерган тушида. Ҳа, унинг бу сўзлари ҳам, Маржонийнинг ҳозирги фарёди ҳам бежиз эмас! Маржонийнинг бошига оғир савдо тушиптики, раҳматлик, руҳи бесаранжом, момонинг тушига кириб юрипти!..

Бибисора момо ҳарчанд уринмасин, алақачон ёдидан чиқа бошлаган мудҳиш манзаралар, чеккан уқубатлар, дарду ҳасратлар эсига тушаверди, тушаверди. Шафқатсиз фожиа куни Мамат мерган Маржонтов этагида бўладиган катта улоққа отланди. У маҳалда ҳали ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган Бибисора, қўлида Маржоний, уни анча ергача кузатиб қўйди, сўнг, худди бугунгидай ўзини қўярга жой тополмай, юраги ўйнайверди, ўйнайверди. Ахийри, шомга яқин Маржонтов томондан бир қора тўзон кўринди. Йўқ, бу одатда улоқдан жўр қийқириқ билан қайтадиган улоқчилар тўдаси эмас, мотам сукунатига чўмган улкан оломон эди! Оломон яқинроқ келгач, қўш от устида оқ кигизга ўраб-чирмалган бир нарса кўринди. Юрак ўлгур сезар экан! Ҳамма балони сезар экан юрак ўлгур: оқ кигизга ўралган — Мамат мерганнинг суяги, экан!

Эртасига бутун Маржонтов Мамат мерганни — унинг тулпори билан ёнма-ён, — улоқни олган «Бойчибор» камида ўттиз газ келадиган жардан сакрайман деб, бўйни узилган экан! — дафн этишди....

Бибисора эгнига кўк кийиб бир йил аза тутди, кейин бир йилдаёқ қариб мункайиб қолган қайнона, қайнотаси билан рози-ризолшиб, хўжалик марказига кўчиб ўтди. Унинг бахтига хўжалиқда гилам цехи очилган эди. Бибисора шу цехга ишга кирди. У Мамат мергандан кейин бошқа эр қилмайман, деб онт ичган, ундан қолган ёдгорим — Маржонойни оқ ювиб, оқ тараб катта қилсам-у, яхши жойга бериб, бу дунёдан тинчгина ўтсам, у дунёда Мерган билан учрашганда юзим оқ, жисмим пок бўлса, деб ўйлаган эди. Шу боисдан, не-не жойлардан келган қанчадан-қанча совчиларни қайтарган эди. Йўқ, мен қиламан ўттиз, тангри қилар тўққиз, деганлари рост экан. Тақдирдан қочиб қутулиб бўлмас экан.

Мерган оламдан ўтганининг учинчи ё тўртинчи йили қишлоқда мана шу «Бетеран» пайдо бўлди.

Ветеран асли маржонтовлик бўлиб, урушда доврўқ қозонган, ўзиям ўша мавридда бутун вилоятни ёт деб ётқизиб, тур деб турғизиб юрган отга минармонлардан эди. Гилам цехида у билан учрашув бўлди.

Бибисора бу даврда гилам цехининг пешқадам чеварларидан эди, шу боис, ветеранга гулдаста тутқазиш шарафи ҳам унга топширилди. Учрашувдан аввал «ветеран-ветеран», деб доврўқ солишганда Бибисора уни ошини ошаб, ёшини яшаб битган бир қария деб ўйлаган эди. Саҳнага чиқиб қараса... бўй-басти келишган, тоғни урса талқон қиладиган, устига устак, шўх, сўзамол, гапга чечан бир одам экан. Кўрган-кечирганларини ҳикоя қилганида, кулдиравериб, бир зал аёлининг ичагини узди. Бу ҳам етмагандек, Бибисора ҳаяжондан дудуқлана-дудуқлана уни табриклаб, гулдаста тутқазганида... Ветеран аввал унинг қўлидан, кейин пешонасидан ўпди-ю, залда қийқириқ бўлиб кетди...

Кечқурун эса... кечқурун Бибисора ишдан қайтса... меҳмонхонанинг тўрида мийиғида кулимсираб... семизлигидан Мансур меш деб ном чиқарган директорлари ўтирипти! Совчи бўп кепти!

Унинг айтишича, бир-икки йил муқаддам Ветераннинг ҳам жуфти ҳалоли оламдан ўтган экан. Ўғил,

қизлари ҳам турмуш қуриб, ўзларидан тинчиб кетишибди. «Маржонтов»га келишдан мақсади... Бибисорага ўхшаган камтаргина ёш жувон учраб қолса, уйланиш экан!

Бибисора аввал бу гапни эшитишни ҳам истамади. Лекин Мансур меш ҳам анойи одам эмас (анойи бўлса, «Маржонтов»дай донгдор совхозга хўжайин бўлармиди?) бирда койиса, бирда илондай алдаб-авради.

Бибисора кўзига ёш олиб, Маржонойни рўкач қилган эди, директор бунга ҳам сўз топди.

— Ветеран айтди,— деди у, овози бирдан юмшаб.— Қизидан хавотир олмасин, деди. Мен уни ўз қизимдан кўпроқ алқайман. Ўзим яхши мактабларда ўқитиб, дўхтир қиламан. Қариганимизда икковимизнинг ҳам жонимизга оро киради, деди. Бундан ортиқ нима керак сенга, болам!..

Мансур мешнинг ҳамма сўзи бир бўлди-ю, шу сўзи ҳам бир бўлиб, Бибисора розилик берди.

Биринчи ой, ҳатто биринчи йиллар Маржонтовнинг бебош сойларига, қир-адирларига ўрганган Бибисора, қафасга тушган қушдай бўлиб, тўрт-беш хоналик ўрдадай уй кўзига тор кўриниб, кўп қийналди. Лекин, одам боласи ҳамма нарсага ўрганар экан. Бибисора ҳам аста-секин янги шароитга ўрганиб кетди.

Ветеран ҳам сўзининг устидан чиқди. Маржонойни ўз фарзандларидан афзал кўриб, алқаб-ардоқлаб ўстирди.

Маржоной бўлса, тўққизинчи синфни битириб, ўнинчига ўтганида гулдай очилиб, кўчада юрса ҳамма қайрилиб қарайдиган суқсурдай бир қиз бўлди.

Аммо бу дунё ўзи шундай норасо дунё экан. Қасдига олиб, худди шу мавридда ҳамиша ошиғи олчи бўлиб келган Ветерандан омад юз ўтирди-ю, ишлаётган иши, тагидаги машинаси, текин дўконлари, ҳаммасидан жудо бўлиб, уйда ўтириб қолди. Шундай Ветеран бир кун Момони ёнига ўтқазиб ёрилди.

— Гапимга қулоқ сол, Моможон, — деди Ветеран, унга ёт, шикаста, ғам тўла овозда. — Аҳволимни кўриб турибсан. Сулаймон ўлди, девлар қутулди деганларидек, собиқ хўжайин оламдан ўтгандан кейин унинг курсисига ўтирган манов девларнинг қаҳри менга тушди. Ишонаман, бир кун келиб, ҳақ қарор топади! Аммо унгача... Маржонойни дўхтирлик ўқишига кирита ола-

манми, йўқми — бунга кўзим етмай қолди. Моможон! Шунга бир ўйим... уни Маржонтовга юборсак, дейман. Бир йил тоғалариникида туриб, мактабни ўша томонда битириб келсамикин, дейман. Сабаби... узоқ вилоятлардан келган ёшларга катта имтиёз берилади, ўқишга кириш осон бўлади... Шунга сен нима дейсан, Моможон?

Сўнгги пайтларда чолининг аллақандай чўкиб, мунгайиб қолганини кўриб, ўзиям эзилиб юрган момо бир нима дейишга тили бормади.

— Ўзингиз биласиз, Бетеран,— деди Момо бирдан юраги увишиб.— Сиз қизимди етти ёшида бағрингизга босдингиз. Сиздан қизим-да рози, мен-да розиман. Сиз бул уйда бошсиз. Бошнинг сўзи — худонинг сўзи.

Маржонтой қишлоққа кетгандан кейин ўрдадай бу уй ташландиқ, гўристондай ҳувилаб қолди. Лекин бир ёмоннинг бир яхшиси ҳам бўлар экан, Маржонтой баҳона, Момо билан Ветеран бир неча марта Маржонтовга бориб, қўй еб, қимиз ичиб келишди. Ниҳоят, бир йил ҳам ўтиб, Маржонтой мактабни битириб келадиган фурсат ҳам яқинлашди. Аммо худди ўша кунлари чол-кампир, қишлоққа борамиз, деб шайланиб турганларида унинг ўчгир мана шу шум телефон яна жиринглади-ю, кутилмаган бир хабар келтирди: Маржонтой мактабни бирга битирган Суюн бургут деган бир йигит билан қочиб кетибди!

Бу хабарни эшитган Ветеран кўксига ўқ теккан шердай ўкириб юборди. Момо эса... Момо ҳам аввал оташда қовурилгандай қовурилди, кейин... ичида олога шукур қилди. Сабаби... Маржонтойни опқочиб кетган йигит... ҳозиргина тушига кирган биринчи эри — Мамат мерганнинг узоқроқ бўлса ҳам жияни эди!

...Бибисора момо руҳидаги аллақандай армонга бўйсуниб, меҳмонхонанинг ўнг томон деворини қоплаган китоб жавонларининг олдига борди. Жавонларнинг бирида, битта-битта терилган сержило китоблар орасида нозик ўймакорлик билан ясалган бежиримгина ёғоч қутича турарди. Момо қутичани олиб, ўртадаги столга қўйди, қийғир бурнига кўзойнагини қўндириб, қутичанинг қопқоғини очди: қути тўла хат! Мамат мергандан қолган ёдгори, худодан тилаб олган суюкли қизалоғи, кўзининг оқу қораси Маржонтойнинг хатлари! Аллақачон сарғайиб, ўқилавериш титилиб кет-

ган хатлар! Момо уларни қўлга олмаганига неча йил бўлди?

Маржонхой ҳам момосига хат ёзишни алақачон йиғиштириб қўйган, керак бўлса телефон қилади, керак бўлса қанот боғлаб учиб келади. Лекин илгари, Маржонхой бир йилгина қишлоқда ўқиб келсин, деб юборган пайтларда келган бу хатларни момо қизгинасини соғинган онларида бир кунда ўн марта ўқир, ўқийвериб, ёд бўлиб кетганди улар!

«Суюкли энажоним, меҳрибон бобожоним!..

Сизлар мени Маржонтовга ташлаб кетганларингизда ҳеч нарсани билмадиларингиз: мен орқаларингиздан қарай-қарай бўзлаб қолдим.

Мабодо биров қизимни ранжитяптимикин, деб ўйланган, энажон. Тоғамлар ҳам, янгам ҳам қўйишга жой тополмайдилар. Айниқса, марҳум отамнинг эналари, катта момолар тиллари бол, бирам меҳрибон, бирам меҳрибонларки, тонг отмасдан туриб, менга гўжа десам гўжа, мойсўк десам мойсўк; кўнглим нима тусаса, шунини тайёрлаб берадилар. Худди мен оч қоладигандек, мактабга кетаётганимда қурут дейсизми, қовун қоқи дейсизми, қаймоққа қорилган патир дейсизми, тўқоч дейсизми — папкамни тўлдириб берадилар. Энажон, қўйинг, синфдошларимдан уяламан, десам ҳам қўймайдилар... Мерганимдан қолган тирноғим, ёлғизим, ёдгорим, деб суйганлари суйган... Мерган отамни, Сизни кўп эслайдилар. Отам совчи қўймай опқочиб кетганларини, шунда марҳум боболар бия сўйиб, туя сўйиб, элга ош берганларини, Маржонтов — Маржонтов бўлиб, бундай тўй кўрмаганини айтиб, йиғлаб оладилар. Сиздан жуда-жуда розилар. Доим сизни дуо қиладилар... Шундай бўлса ҳам, бу ерга, айниқса, мактабга, синфдошларимга сира кўниқолмаяпман.

Сизниям, Ветеран бобожонимниям қаттиқ соғинаман. Севикли Тошкентимни (мен бу шаҳарнинг қадрини энди билдим, моможон!), ўқиган мактабимни, синфдош дугоналаримни, гимнастикага айтнайдиған стадионимни, барча-барчасини кўп эслайман, кўп соғинаман... Қачон ўтақолар экан бу бир йил?..»

Бибисора момо бу мактубни олганида Ветеран чолига: «Ўқимасаям розиман, қизгинамни бағримизга опкеб беринг!» — деб зор-зор йиғлади. Бироқ қайсар чол кўнмади. Бир йил кўз очиб юмгунча ўтиб кетади.

У вилоятдан келадиган ёшларга йўл очиқ, хоҳлаган жойида ўқий олади. Ҳали қизгинамни катта олима қиламан, дўхтир қиламан, қариганимизда жонимизга оро киради, деб оёқ тираб туриб олди...

Йўқ, сал ўтмасдан бошқача хатлар кела бошлади.

«Оппоқ моможоним, суюкли бобожоним!

Мендан ташвиш тортманглар. Хийла ўрганиб қолдим. Синфдошларим бирам яхши, бирам содда, бирам дилкаш. Қизлар ҳам, болалар ҳам, ҳаммаси мени яхши кўришади. Фақат битта бола бор. Исми Суюн. Лақаби «Бургут». Ҳамма уни Суюн бургут дейди. Бирам тегажоқ, бирам тегажоқ. Ўзиям жуда ғалати. Битта кўк қашқа оти бор. Эртаклардаги дулдул дейсиз! Мактабгайм ўша дулдулни ўйнатиб, хуржунига дўмбирасини солиб келади. Танаффус бўлди дегунча дўмбирасини чалиб, ҳаммани оғзига қаратади, гоҳ кулдиради, гоҳ (лоф эмас, моможон) йиғлатади. Ҳеч ким билмасин, ёлғиз сизга айтаман. Синфимиздаги ҳамма қизлар унга зимдан ошиқ. У бўлса... менга тегажоқлик қилгани қилган. Катта энам айтдилар: Суюн бургут марҳум отамларга қариндош бўларкан (жиянми-ей, ё жиянларининг жиянларими-ей). Ўзиям шундай оловки, мерганликдаям, улоқдаям, ўландаям бу элда унга етадигани йўқ, дейишади. Менга ўлан тўқиб, ўлан ўргатишни ваъда қилди»...

Момо аввал бошда қайси жиян экан деб, эслашга ҳарчанд уринмасин, эслай олмади. Бироқ қизининг шу хатидан кейин кўнглига қандайдир кудук* тушди. Кейинги хатлар эса, момонинг дилидаги кудукни ошираверди, ошираверди...

«Кўзимнинг нури, Моможоним!

Кеча хатингизни олдим. Кўзимга суртиб ўқидим, бир кулдим, бир йиғладим. Суюн бургутни айтибсиз. Марҳум отангнинг унақа жияни йўқ, ундан овлоқ юр, эҳтиёт бўл, дебсиз. Қотиб-қотиб кулдим. Нега эҳтиёт бўлар эканман? У қашқир эмаски, мени еб қўйса. Агар ишонсангиз... мен ундан эмас, у мендан қўрқади, моможон! Кураш тушганда ҳаммани йиқитадиган дедек йигит мени кўрса... довдираб қолади... қисқаси, қизингизга инонаверинг, уни балоям урмайди, моможон!»

* Кудук — шубҳа.

Кеча бир автобус бўлиб Маржонтовга чиқдик. Ёлғиз Суюн бургут автобустга минмади, кўк қашқасига миниб борди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, моможон, дулдули шунақа чопқир эканки, гоҳ биз билан ёнма-ён боради, гоҳ қувиб ўтади. Қувиб ўтганда тилини чиқариб, бизларни мазах қилади. Роса кулишдик!

Мен борган жойимизни элас-элас эсладим. Агар янглишмасам, сиз келин бўлиб тушганда ўтов тикиб турган жойларингиз. Тепада Маржонтов, пастда арча-зор... сиз кўп айтар эдингиз, моможон. Отамлар тоғдан қирғовул, каклик отиб келар эканлар. Ўзлари тош қалаб арча ёқиб, кабоб қилар эканлар. Мен тентак бўлсам, емайман, деб дод солиб йиғлар эканман. Суюн бургутни ота-онаси ҳам ўша жойда туришар экан. Ўтовларига чақиришди, меҳмон қилишди. Кейин ўйинкулги бўлди, тараф-тараф бўлиб ўлан айтишдик.

Эсингиздами, моможон, кичкинаliegимда сиз ҳам отамларга қўшилиб кўп ўлан айтардингиз. Кечалари мени ўлан айтиб ухлатардингиз.

Маржонтов, Маржонтов,

Айланайин Маржонтов.

Ўргилайин Маржонтов, — деб бошланадиган ўлангизни айниқса яхши кўрардим.

Бу ерда бу ўланни билмайдиган бирорта бўз бола, бирорта қиз-келиндяк йўқ экан. Суюн акамлар менга ҳам ўлан тўқишни ўргатди. Хамир учидан патир деганларидек, мана, иккимиз тўқиган ўландан бир парча, моможон:

*«Маржонтов, Маржонтов,
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайин, Маржонтов
Отам суйган товимсан, *
Момом суйган бовимс, **. **
Кўзим очиб кўрганим,
Момомдайин суйганим
Етолмадим қадрингга,
Кетдим сендан овлоққа.
Адашган фарзандингман,
Кечир, қизинг, Маржонтов.
Келдим мана, юкиниб,
Кўз ёшимни ютиниб,
Гуноҳкор қизалоғинг,
Авф этгайсан, Маржонтов...»*

* ТОВИМ — ТОҒИМ.

** БОВИМ — БОҒИМ.

югуртиришдаёқ ўқиб чиқди-ю, унга тўймай қайта ўқишга киришди. Назарида, хат калта, жуда калта туюлди Бургутга. Мактубда яна нималардир, яна қандайдир гаплар бўлиши керак эди! Гўё у кутган гаплар сатрлар орасига яширингандай, хатни қайта ўқиди, учинчи марта, олтинчи, саккизинчи, юзинчи марта ўқиди, сўнг, бутун вужудида беадад бир ҳорғинлик сезиб, тагин деворга суянди-да, тагин кўзини юмди.

Йўқ, хат эмас, юракни тилка-пора қилувчи аччиқ бир фарёд эди бу! Энг ёмони — Бургутнинг ҳамма ниятларини, кечадан бери ўйлайвериб қатъий қарорга айланган совуқ ва пинҳоний мақсадини билиб ёзилган, бу мақсадни синдириш азмида битилган мудҳиш бир мактуб эди бу!

«Сиз билиб қўйинг, — депти. — Сиз тирик бўлсангиз мен ҳам тирикман, депти, сизга бир нима бўлса, мен бу дунёда бир кун ҳам турмайман», — депти. Ёпирай? Бошига тушган бу маломат, бу хўрлик, бу ҳақоратларга дош беролмай қолган Бургут, ўйлай-ўйлай, ахир пировардида чорасиз қарорга келганини қайдан билдийкин, қайдан сездийкин у?

«Азизим, ёлғизим маним, ўзинг ёзганингдек, яратган эгам қовуштирган вафодор ёрим, бебаҳо гавҳарим, дури-садафим маним! Сенинг олдингда гуноҳкорман! Сен дунёда ҳуснда тенгсиз, ақлда ягона эдинг. Ким билсин, мен бадбахт, ўшанда, ёшлиқда сенинг азиз бошингни айлантириб, опқочиб кетмаганимда, бугун, эҳтимол, катта олима ё машҳур шоира, эл ардоқлаган бахтиёр аёл бўлармидинг? Менга тегиб нима кўрдинг сен шўрлик? Дунёда энг вафодор маъшуқа, энг инсофли хотин, менга текканингдан пушаймон эмаслигингни хатингдан билдим. Қамоққа тушибманки, сенинг олдингда гуноҳкор эканимни ўйлайвериб адойи-тамом бўлган эдим, хатинг армон тўла юрагимга малҳам бўлди, дардларимга таскин берди. Бунинг учун мендан қайтмаса Оллоҳдан қайтгай, олтиним. Аммо гуноҳкор эрингни кечир, бебаҳо садафим, дуру гавҳарим! Мен қалам билан эмас, кўз-ёшларинг билан ёзилган хатингни ўқиганимдан кейин ҳам, ўйлаган ўйларим, қилган аҳдимдан қайтолмайман, қайтолмайман. Кеча терговда бу йиртқичларнинг яна бир разил ниятларини билиб қолдим, агар улар бу мудҳиш мақсадларини рўёбга чиқарадиган бўлишса...»

Суюн бургутнинг юмуқ кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. У олазарак бўлиб, бир темир эшик дарчасига, бир девордаги дўппидеккина тешикка қаради, бир ўйи шитоб билан чошиб бориб, бошини темир эшикка ургиси келди. Ё эшик синар ё боши тарвуздек тарс ёрилиб, бу азоб, бу хўрлик, бу ҳақоратлардан бир йўла қутулиб қўяқоларди! Аммо... йўқ, у ҳали Маржонийга айтадиган гапларини охиригача айтолгани йўқ, унга ёзадиган хатини ёза олганича йўқ!..

Энг муҳими, кўзининг нури, бу ёлғон дунёга келиб, кўрган битта-ю битта қувончи, бахти-саодати Маржоний билмоғи даркор! Ўзини мусулмон деб билган бари инсон борки, куфри азим, кечирилмас гуноҳ деб билган бу йўлни танлашга нима мажбур қилди?— Бунини билмоғи, охиригача билмоғи лозим Маржоний, акс ҳолда уни кечирмайди, у дунё-бу дунё кечирмайди!..

Кечаси алламаҳалда Бургутни яна терговга чақиришди. Бу сафар уни анов москвалик жаллод Шарановский эмас, ўз ҳамюрти, аммо баттолликда ундан қолишмайдиган Миржалолов сўроқ қилди.

Тағин эски ҳаммом, эски тос, тағин ўша: Нажмиддиновга катта пора бергансан, деган куракда турмайдиган бўҳтон! Фақат битта фарқи шу бўлдики, бу сафар уни собиқ биринчи котибга рўпара қилишди!

Суюн бургут асабини айниқса қаттиқ қақшатадиган бу тунги терговга бораркан, бир неча дақиқадан кейин Нажмиддинов билан юзлашиш хаёлига ҳам кириб чиқмаган эди.

Ҳатто Бургутнинг раддиясидан кейин алақандай қутуриб кетган Миржалолов: «Опкир, анов, лапашангни!» деб бақирганида ҳам бу «лапашанг» Нажмиддинов бўлиб чиқишини тасаввур этмаган эди.

Ҳақиқатдан, тунов куни Бургут янглишмаган, ўша кеча, гарчи йўлакда уни деворга қаратиб қўйишган бўлса ҳам ёнидан ўтаётганида таниб қолган одам... Нажмиддинов эди!.. Йўқ, бу Суюн бургут яхши билган, ҳамиша ўзига оро бериб, башанг кийиниб юрадиган, бўй-басти келишган, салкам йигирма йил бутун вилоятни ёт деб ётқизиб, тур деб турғизиб юрган Нажмиддинов эмас эди, у билган Нажмиддиновнинг аянчли сояси эди, холос!

Чамаси, собиқ биринчи котибни аёвсиз дўппослашган бўлса керак, оёғини аранг судраб, аранг юриб кирди, ўзиям кўзлари ичига ботиб, юзи қонталашиб, эғнидаги кир-чир кийими сомони тўкилган бўш қопдай шалвираб қолганди.

Тўрда, Шарановскийнинг ўрнида кеккайиб ўтирган Миржалолов ер остидан Нажмиддиновга қадалиб қаради-да:

— Ўтир, маҳбус! — деб буюрди. Сўнг, ўрнидан туриб, худди устози Шарановскийга ўхшаб, қўллари ни орқасига қилганича, хонанинг у бошидан бу бошига бориб кела бошлади. Унинг хатти-ҳаракатларида, қовоғини уйиб, гўё чуқур хаёлга толгандай, залворли қадам ташлашларида ҳам устози Шарановскийнинг қилиқлари, хатти-ҳаракатлари шундоқ акс этиб турарди! Чамаси, у ўз мавқеидан, одамларни қийноққа солиш, азоб бериш ҳуқуқидан, ўзи каби бандалар устидан ҳокими мутлақ бўлганидан боши осмонда экани Шарановскийнинг юзида, шафқатсиз мовий кўзларида, ҳар бир сўзида шундоқ кўриниб турганидек, Миржалоловнинг ҳам юзида, гапида, қилиқларида шундоқ кўриниб турарди.

Ногаҳон у юришдан тўхтаб:

— Хўш, маҳбус! — деди, собиқ котибга қарамай. — Кечаги берган кўрсатмаларингизга иқрормисиз? Яъни бу одамни «Маржонтов» совхозига директор қилишда уч юз минг сўм пора олганингизни тасдиқлайсизми?

Хонага кирибдики, Бургутта бирор марта қарамаган Нажмиддинов, боши ҳам:

— Тас... тасдиқлайман! — деди эшитилар-эшитилмас, хаста бир товущда.

— Тасдиқласангиз гапириб беринг! Бу одам сизга қачон, қаерда берган бу порани?

Ажабо: шу тобда стулда аранг ўтирган бу шўрлик, мажруҳ одамга нисбатан на нафрат сезарди Суюн бургут, на қаҳр, на адоват! Аксинча, унга қарашдан ийманар, қараса юраги безиллаб оғирди.

— Гапиринг чайналмасдан! — бақирди Миржалолов.

Нажмиддинов алақандай саросимага тушиб ўтирган стулини Бургутдан нарироққа сурди-да:

— Ҳа шу... — деб ғўлдиради, — бултур кўкламда, «Маржонтов»да учрашганимизда... сой бўйида олганман.

Миржалолов Суюн бургутга юзланди.

— Эшитдингми?

Суюн бургутдан садо чиқмади. У ҳам Нажмиддиновга қарашга журъат этмас, назарида, кўзи кўзига тушса Нажмиддинов ўтирган жойидан йиқилиб тушадигандек туюларди.

Миржалолов тоқати тоқ бўлиб:

— Эшитган бўлсанг... гапир! Жавоб бер! — деб ўшқирди.

Суюн бургут кишанли қўлларини мушт қилиб тугди.

— Аввалги сўроқларда нима деган бўлсам шу! — деди юрагидаги пўртана билан олишиб. — Мен ҳеч кимга пора берган эмасман, пора ҳам олган эмасман! Тамом-вассалом.

Миржалолов столни гурсиллатиб мушглади:

— Қирчанғи эшшак бўп кет-э, даюс!

Суюн бургут асов отдай дир-дир титраб:

— Ҳақорат қилма! — деди секин, аммо секин эшитилган бу бўғиқ овоздан қўрққулик эди. — Қўлингдан келса... анов тўппончанг билан шартга отиб ташла! Аммо ҳақорат қилма инсонни! — У шундай деб, ўтирган жойида тошдай қотиб қолган собиқ биринчи котиб томон ўтирилди:

— Сизга нима бўлди, Жамолиддин ака? Йигирма йилдан бери вилоятга дағдаға солиб юрган одам... қандай қилиб бу аҳволга тушдингиз? Бу... бу жаллодлар билан олишиб, уйдирма гапларни, куракда турмайдиган ғирт бўҳтонларни ўз ёқаларига ёпиштириш ўрнига... олмаган порани олдим дейсиз? Ўзингиз етмагандек менинг бошимга ҳам мағзава тўкаси. Сизга нима бўлди, Жамолиддин ака? Эркакмисиз ё?... Суюн бургут гапини тутатмаган ҳам эдики, Нажмиддинов каловланиб ўрнидан турди-да, маст одамдай гандираклаб бориб Бургутнинг оёғи остига гурс этиб йиқилди, йиқилди-ю кўз ёшидан бўғилиб:

— Кечир мени, укажон! — деб ингради. — Кўриб турибсан-ку, аҳволимни! Худо ҳеч кимнинг бошига солмасин мен кўрган азобларни!

— Бас! Бу порахўр қолиб, бизга туҳмат қиларсан ҳали? — Миржалолов шундай деб эшиқда турган на-

зоратчига юзланди-да, ерда юмалаб ётган Нажмиддиновга ишора қилди:

— Олиб кет бу латтачайнарни! — У шитоб билан юриб дераза рўпарасига борди ва то эшикда қаққайиб турган милиционер собиқ котибни ўрнидан турғазиб, елкасидан турта-турта хонадан олиб чиқиб кетмагунча чурқ этмади. Сўнг, сал юмшаган, алақандай ёлворган овозда:

— Аҳволини кўрдингми, Бургут? — деб сўради. — Агар шу одамнинг куни бошимга тушмасин десанг... ўжарлик қилма, йигит!

Суюн бургут мийиғида кулди:

— Ҳезалак эмас, йигит бўлганим учун ҳам такрор айтаман: бўйнимга оладиган гуноҳим йўқ менинг!

— Оласан бўйнингга! Гувоҳларимиз кўп ҳали!

— Чақиринг ўша гувоҳларингизни!..

— Чақирамиз! — деди Миржалолов. — Аммо билиб қўй, у шундай гувоҳки, ўзинг пушаймон бўласан кейин!

«Бу аблаҳ нима деяпти. У қандай гувоҳ эканки, мен пушаймон бўламан? Нимага ишора қиляпти бу қаллоб?».

Суюн бургутнинг юрагига алақандай ноаниқ, мавҳум, совуқ бир шубҳа ғимирлаб кирди-ю:

— Марҳамат, чақиринг! — деди хиёл бўшашиб.

Миржалолов буни сездими, бошқами, заҳарханда қилди:

— Хотиринг жам бўлсин, — чақирамиз! Аммо шуни билиб қўйки, биз уни сен билан юзлаштиришдан аввал... сен ётган каллакесарлар камерасига ташлаймиз! Левон шерлар бир кечадаёқ... абжағини чиқаришади унинг! Ана ундан кейин юзлаштирамиз икковингни!

Суюн бургут юрагида ҳамон ғимирлаётган мудҳиш шубҳа билан олишиб:

— Кўриб турибман, ҳеч нарсадан қайтмайсанлар сен нокаслар! — деди ҳансираб. — Одам боласининг хаёлига келмайдиган ишлардан ҳам қайтмайсанлар тубан ниятинг йўлида! Аммо... агар қўрқмасанг... мард бўлсанг... ҳезлик қилмай очиғини айт менга, ниятинг нима?

— Хўп, айтаман! — деди Миржалолов рангидан қони қочиб. — Бу гувоҳ... ўз жуфти ҳалолинг... Маржоной!..

— Нима? — Суюн бургут аста ўрнидан тура бошлади-ю, чайқалиб кетиб, аранг деворга суяниб қолди.

Миржалолов гарчи Суюн бургутнинг қўли кишанланган бўлса ҳам, ундан тайсалаб, биқинидаги тўппончасини ушлаб-ушлаб қўйди.

— Ҳа, эсинга тушдими? Бултур кўкламда «Маржонтов»да бу порахўрга пул бераётганининг хотининг ҳам кўрган! Биз одамгарчилик қилайлик деб, ҳозирча қўлга олмадик хотинингни. Аммо сен қайсарлигиндан қайтмасанг, қамашга мажбур бўламиз хотинингни ҳам!

— Аблах! — Суюн бургут қўлидаги кишанларни шақир-шуқир қилиб, ўтирган стулига тирмашди.

Миржалолов ранги девор, ўнг қўли билан тўппончасига ёпишди:

— Қимир этма! Отиб ташлайман! Итдай отиб ташлайман!

— От, қонхўр, от! Бу юрганимдан ўлганим яхши менинг!

Миржалолов унга жавоб бермай, пойгақда қаққа-йиб турган милиционерга:

— Опкет буни! — деб ишора қилди, сўнг Суюн бургутнинг орқасидан хирилади. — Бир кун муҳлат сенга! Ўжарлик қилмай ўйлаб кўр аммо!

Шундан кейин Суюн бургутнинг хотирасида қандайдир бир бўшлиқ пайдо бўлди-ю, Миржалоловнинг хонасидан қандай чиққани, узун тор йўлақларда кимларни кўргани, бу қудуқдай тор, совуқ катакка қандай қайтиб келгани — биттаси ҳам эсида йўқ!

Бир маҳал ҳушига келиб қараса... нимаси биландир ўриснинг тобутини эслатадиган мана шу ўз катагида ётибди... Дарвоқе бу ерга қачон келди? Қанча вақт ўтди? Анов бешафқат жаллод берган фурсатга қанча қолди? Бир кун муҳлат бераман, ўйлаб кўр деганди. Бир кун нимага керак Бургутга? Нимасини ўйлайди?

Ёв ёмон, аммо ўзингдан чиққани ундан ҳам ёмон дегандек, ёвузликда устози Шарановский, ҳатто устининг устози анов мудҳиш генералдан ҳам ўтиб кетган бу жаллоднинг олдидан чиқмасданоқ нима қилишини ўйлаб қўйган Суюн бургут!

Миясини еган қари қашқир! Айтган гапини қаранг унинг. Ё пора берганига иқрор бўлармиш ё Маржонини анови каллакесарларга емиш қилармиш! Ё ҳазар,

алҳазар! Наҳот бу гапларига ўзи инонса бу қузғун? Наҳот Бургут жонини асраш учун Маржонойни, Оллоҳ ўзи қовуштирган жуфти ҳалоли, бу ёлғон дунёга келиб кўрган битта-ю битта қувончи, бахту саодатини оч қашқирларга ем қилиб қўйса? Бундай қилиб асраган жонини кўчада дайдиб юрган итларга ташлар Суюн бургут?

Буни хаёлга келтиришнинг ўзи даҳшат-ку Бургут учун!

Девордаги туйнуқдан тушиб турган хирагина шугла батамом сўниб, шифтда ярқираб турган чироқ ўчганига қараганда тонг яқин. Анов қузғуннинг олдидан чиқмасдан турибоқ кўнглига туккан аҳдини амалга оширадиган пайт келди. Бу иш шундайки, бу ишга қасд қилган одам уни чўзаверса, ҳарчанд довюрак бўлмасин, иккиланиб, қўли қалтираб қолиши мумкин. Жон ширин деб бекорга айтмаганлар!

Суюн бургут белини пайпаслаб, киндиги тагини ушлаб кўрди, жойида турибди!..

Бургут дастлаб қамоққа тушган кунлари, бу кенг жаҳон кўзига тор кўриниб, зимистон ертўлада у ёқдан-бу ёққа эмаклаб, ер чангаллаб тимискиланиб юрган пайтларида қўлига жимжилоқдеккина бир темир тушганди. Ўшанда бургут «бир кунимга яраб қолар», деб уни шимининг белидаги кавакка яшириб қўйган эди. Бу катакка тиқишганидан кейин эса, кўзига уйқу келмай, тўлғаниб ётган маҳали, уни мана шу бетон тобутга чархлай-чархлай пичоқдан ҳам кескир бир ханжарга айлантирган эди...

Суюн бургут мана энди нима қилишини ипидан игнасиғача ўйлаб қўйди. Қачон, қандай ётади, ўзи чархлаган бу ажал қуролини қандай ишлатади... Оллоҳ ўзи кечиргай. Ҳа, ўлимдан эмас, ёлғиз Оллоҳдан кўрқадим у. Ким билсин, эҳтимол Яратгувчи бу савдоларни синамоқ учун солгандир унинг бошига? Аммо, норасо бандангни ўзинг кечиргайсан, Яратган Эгам. Бу қандай синовки, на адолат бўлса унда, на ҳақиқат!? Ҳақ ва адолатни қарор топтирадиганлар эса нопок, ноҳалол инсонлар ёнини олиб, ҳалол, покиза, аммо ночор, нотавон мўминларни хору зор қилса? Қўй оғзидан чўп ололмайдиган ғарибу ғураболар устига чиқиб тепишса, ўзлари қолиб, бола-чақаларигача исканжага

олишса? Ҳатто жуфти ҳалолларининг номусига тегишдан ҳам тойишмаса?

Бу ўйларим шаккоклик бўлса, Ўзинг афв этгайсан, аммо бандаларинг бошига тушган бу синовларга ким дош бера олади, эй Яратган Эгам?

Ҳа, Суюн бургут эсини егани йўқ, у билади, жазм этган иши ҳар бир мусулмон учун (алҳамдулиллоҳ, у мусулмон!) гуноҳи азим эканини дил-дилидан англайди. Аммо... бошқа йўл қолмаса на чора? Хом сут эмган бандангман, ўзинг яратдинг, ўзинг кечиргайсан, яратгувчим! Сен ҳам кечир, Оллоҳ ўзи қовуштирган хасмим, жуфти ҳалолим, бу дунёга келиб топган бирдан-бир бахтим, бебаҳо Маржоним, олтиним, дуру гавҳарим, кечир, кечир, кечир...

Мана, айтадиган гаплари ҳам тугади... Умрида ҳеч қачон бундай самимий гаплашмаган, ҳасратлашмаган эди, дарди-дунёсини тўкиб, бундай ёрилмаган эди. Тўғриси, бунга ҳожат ҳам бўлмаган, қуш тилини қуш билади, деганларидек, улар бир-бирини гап-сўзсизок тушунишар, нигоҳлари тўқнашгандаёқ билишар эди дилларидаги, тилларидаги ниятларини!..

Ҳа, Маржоний тушунади, Маржоний кечиради уни. Фақат... ўғли, кўзининг оқу қораси Лочин!.. Унга нима ҳам дея олади Бургут? Деганда тушунармикин, кечирармикин ўғли?..

Алвидо, Лочин! Алвидо, ўғлим! Сени худога топширдим, онангни сенга! Сен ҳам отангни афв эт, болажоним! Афв эт, афв эт...

Суюн Бургутни совхоз шаҳарчасига дафн этишга рухсат беришмади. Унинг жасадини кечаси алламаҳалда қопқоғи михланган оғир тахта қутида олиб келишди. Олиб келган одамларнинг орасида милиционерлари кам, аксарияти башанг кийинган келишган ёш йигитлар эди. Уйда кўтарилган фарёд, қий-чув, йиғи-сиғи — ҳеч нарсага қулоқ солмай, ими-жимида дарҳол кўмасанлар, ҳатто жаноза ҳам ўқимайсанлар, хуллас, элга овоза қилмайсанлар, деб оёқ тираб туриб олишди. Халойиқ йиғилди. Доду фарёдни эшитиб бир зумдаёқ ҳаммаёқни одам босди. Наинки, ҳовли, кўча ҳам элга тўлиб кетди. Суюн бургутнинг жасадини олиб келган бойваччасимон йигитлар аввал тўпланган юртни ҳам писанд қилмай, ўдағайлаб кўришди, аммо

йиғилган эл ҳам бўш келмади. «Бир бегуноҳ, беайб, покиза мусулмонни бесабаб-беёзиқ жувонмарг қилганларинг озми? Энди уни расм-русмимизни ҳам бажо келтирмай, жаноза ҳам ўқиттирмай, пинҳона кўймоқ-чимисанлар! Инсоф борми сенларда? Мусулмонмисанлар ўзларинг ё кофирмисанлар? — деб ғалаён кўтаришди.

Суюн бургутнинг жасадини олиб келган пўрим бой-ваччалар шундан кейингина сал паст тушиб, мурасага ўтишди. Қарияларнинг маслаҳати билан Суюн бургутни Маржонтовга, ўзи кўп йил ишлаган йилқи фермасининг ёнидаги кичик қабристонга дафн этадиган бўлишди. Шундан кейин қутини бузиб, ундан Суюн бургутнинг жасадини олишди, ювиб-тарашди, марҳум энаси ўз қўли билан тўқиб, тўйларида инъом этган улкан паттиламга ўрашди, сўнг жаноза ўқиб, Маржонтовга олиб кетишди. Бургутни ўзи яхши кўрган сой бўйидаги арчазорга дафн қилишди. Тумонат одам йиғилди, Суюн бургутни ерга бериб бўлгач, эски удум бўйича: «Халойиқ! Қандай одам эди Суюн бургут!» деб сўрашганда тоғу тошга сиймай кетган эл жўр бўлиб: «Яхши одам эди, мард йигит эди, Суюн бургут!» деб ҳайқирди. Бу ҳайқириқдан Маржонтов ҳам йиғлади-ёв, Маржонтов ҳам силкинди-ёв!..

Дафн маросимининг учинчи куни элга қора ош берилди. Қора ошдан кейин қариндош-уруғлар ҳам тарқашди. Фақат Маржоной билан Бибисора момо катта ўтовда, уч-тўртта энг яқин аёллару Лочиннинг дўстлари қолди.

Лочин билан Ветеран бува холироқ жойга тикилган бошқа ўтовда туришар эди. Кеча Ветеран буванинг юраги яна ёмон бўлиб, уни ҳам шаҳар касалхонасига олиб кетишди. Бутун қора ошдан кейин, эл тарқагач, Салим қилтириқ билан Кумушбиби ҳам қайтадиган бўлишди. Улар Лочин билан хайр-хўш қилишгани киришганда у ўтовнинг тўрида, шифтдаги туйнукка тикилиб ётарди. Лочин уч кундан бери шу ҳолатда қимир этмай ётар, на саволларга жавоб берар, на гапирарди, гўё отаси ўлгандан кейин тилдан қолиб, гунг бўп қолган эди. Ҳатто отасини мазорга қўйиб қайтгач, энг яқин қариндошлар билан момоси ва эна-сидан кўнгил сўрагани кирганида ҳам на бўғзидан нидо чиқди, на кўзидан ёш! Ўтов тўла хотин-халаж,

негадир ҳаммаси бирдан Лочинга қараб талпинишди. Лочинни бағирларига босганларича, Суюн бургутни йўқлай-йўқлай, уввос тортиб йиғлашди. Бибисора момо, қадди дол, куймаланиб келиб, неварасининг бўйнига осилди, бошини сараклаб, алланималарни айтиб, ун-сиз йиғлади. Лочин шунда ҳам ҳайкалдай қотиб тура-верди, фақат энаси Маржонийни кўргандагина дош беролмади! У аввал энасини танимай қолди. Эғнида... этаги ер супурган узун кўйлак, бошида бир томонга оғиб қолган кўк рўмол, юзлари кўмирдай қорайиб кет-ган Маржоний дастлаб унга ёнғинда қолиб, барча шоху бутоқлари куйиб, сўппайиб турган ёлғиз арчани эс-латди, назарида, бу ёнғиндан энасининг фақат кўзла-ри қолган, лекин бу кўзларда нам йўқ, улар худди қуриб қолган бутоққа ўхшарди... Уни айниқса энаси-нинг сочлари ларзага солди. Энасининг ҳамиша қал-дирғочнинг қанотидай ялтираб турадиган қоп-қора, майин, гўзал сочлари бир кечадаёқ қордай оппоқ оқар-ган эди! Лочин буни кўрди-ю бўғзида туриб қолган фарёдни тутолмади, момосининг бағридан отилиб чи-қиб, энаси томон талпинди, унинг олдига тиз чўкиб, оёқларини қучоқлаб олди... Бу унинг сўнгги фарёди, сўнгги ожизлиги бўлди... Шундан бери тили соқов, қулоғи кар!

Мана, ҳозир ҳам у гўё энг қадрдон оғайниси Са-лим қилтириқ билан Кумушбибини кўрмагандай шифтдаги туйнуқдан кўзини узмай ётаверди. Салим қилтириқ билан Кумуш бирпас унга жимгина тикилиб ўтиришди.

— Лочин, — деди Салим. — Биз хайрлашгани кел-дик...

Лочин қимир этмади. Кумушбиби бирдан овози дарз кетиб:

— Лочин, — деди ёлвориб. — Бунақа қилмагин-да, Лочин! Ҳамманинг бошида бор бу ўлим. Ҳеч ким... Ҳеч ким устун бўлган эмас бу дунёга! Ҳаммамиз кета-миз бир кун! — деди у файласуфона, деди-ю гапини тугатолмай ҳиқиллаб қолди. Лочин лом-мим демай тес-кари ўтирилди-да:

— Раҳмат! Йўлдан қолманглар. Бораверинглар! — деди аллақандай совуқ, бўғиқ овозда. — Мен... мен сенлардан розиман. Сенлар ҳам рози бўлинглар.

Салим қилтириқ бирдан ҳушёр тортиб:

— Лочин! — деб хитоб қилди. — Сенга нима бўлди? Нима деяпсан, Лочин?

Лочин бетоқат қўл силтади:

— Айтяпман-ку, сенларга рухсат деб, раҳмат деб...

Кумушбиби рўмолининг учини оғзига босиб, югурганича ўтовдан чиқди. Салим қилтириқ бир нарса демоқчи бўлиб, бир-икки тамшанди-ю, гапиролмади, орқасига қарай-қарай Кумушнинг кетидан чиқди.

Улар чиқиши билан олам сукутга чўмди, гўё атрофда тирик бир жон йўқдай ҳаммаёқ жимжит. Йўқ, ана, бу сукутни бузиб, нимадир патиллади. Движок! Ўтовда чироқ ёнди, ёниши билан нариги ўтов томонда болачаларнинг хуррам қийқириғи янгради. Қаердадир от кишнади, ит акиллади.

Лочин ўрнидан турди. Ўтов тирқишидан ташқарига қаради. Қоронғи тушипти. Қўшни ўтов ҳам жимжит... Фақат ўтов орқасидаги ўчоқларда олов ёняпти, аллақандай аёллар ғимирлашиб юришипти. Улар орасида Олтинойни танигандай бўлди. Чамаси, аёллар овқат пиширишяпти... Лочин негадир оёқ учида юриб жойига қайтди. Ёстиғи остидан қалин дафтар, чўнтагидан қалам олиб, хонтахтага қўйди, бироқ, ўйлаган нарсасини ёзиш ўрнига яна туйнукка тикилди. Туйнукда илк юдузлар, йўқ, янги туғилган қўзичоқлардай маъсум, беғубор ногирон юдузчалар милтирарди. Лочиннинг назарида, бу ногирон юдузлар уни чорлаётгандай, ўз ёнларига чақираётгандай туюлди...

Лочин қўлига қалам олди.

«Энажон! Энажонгинам!

Гуноҳкор ўғлингизни кечиринг. Шу кеча мен сизга айтмасдан олис йўлга отландим. Адолат қидиргани сифарга чиқдим. Бу йўл жуда узоқ бўлади. Балки бир неча йиллар, балки ўн йиллар кетар адолатни тиклаб, отамнинг номини оқлашимга. Чунки мен ўз юртим у ёқда турсин, Москов ҳам ҳақиқат қилишига ишонмай қолдим. Эндиликда, мен керак бўлса, Миллатлар Ташкилотига бораман (эътибор беринг, энажон: «ёзаман» деяпганим йўқ, «бораман» деяпман!), Қандай қилиб, дерсиз? Йўлини топаман. Хорижга чиқадиган кемаларга матросликка ёлланиб бўлса-да океанлардан қайиқда сузиб ўтсам-да, йўл топаман! Демоқчиманки, бошимга не савдолар тушмасин, отамнинг номини оқлайман, унинг ҳалол инсон эканини исботламай, адо-

латни тикламай қайтмайман. Унгача сиз сабр-тоқат билан кутинг ўғлингизни! Эсингиздами, энажон, бир куни адабиёт дарсида сиз рус шоири Симоновнинг «Мени куттил ва мен қайтарман» деган шеърини ўқиб бергандингиз. Бу шеърда урушда юрган солдат ўз ёрига мурожаат қилиб айтадики, «мободо мен дом-дарак-сиз кетсам, ҳатто эринг ўлди, деган қора хат олсанг ҳам — бунга ишонма! Бутун эл, ҳатто тукқан онам инонса ҳам, сен инонма бу гапларга, мен тирик қайтаман, албатта қайтаман», дейди ўша солдат. Шеър бизга жуда ёққан эди. Бироқ сиз ўшанда айтган эдингиз: бу гўзал шеърдаги ўлди, деган гапга бутун эл, ҳатто онам инонса ҳам, сен, яъни севгилим, инонма, деган сатрлари унча тўғри эмас, чунки, урушда юрган, эр йигит ўлипти, деган гапга ҳамма, ҳатто солдатнинг севиқли ёри инонса ҳам, она инонмайди, шоир шу ерда жиндак хато қилган, дегандингиз?.. Қиссадан ҳисса шуки, сизга ҳам «ўғлингиз Лочин оламдан ўтипти», дейишса — инонманг, зинҳор-базинҳор инонманг, энажон! Модомики юртимизда ҳақиқат йўқ экан, мен уни бошқа жойлардан қидираман, Бирлашган Миллатлар Ташкилотигача бораман, аммо адолатни топмай қайтмайман. Сиз эса... биламан! Ноинсоф эмасман, биламан: сизга қийин бўлади, энажон. Жуда қийин бўлади — ҳаммасига кўзим етиб турибди! Аммо бундан бошқа йўлим қолмаса нима қилай? Ўзингиз айта қолинг: нима қилай, энажон?»

Лочин дафтар-қаламини шоша-пиша ёстиғи тагига яшириб, қулоғини динг қилди. Яқин жойда итлар вовиллади, сўнг енгил шарпа эшитилди. Сал ўтмай, қўлида патнис, Олтиной кирди.

Гўё Лочин билан алақачон қовушгандай, гўё бу оилага келин бўлиб тушгандай, гўё қайнотасига мотам тутаётгандай кўк кўйлак кийиб, бошига кўк дока рўмол ташлаб олипти. Бу либос унинг чеҳрасига юракни жиз эттирувчи маъсум бир маъюслик бахш этибди. Ўзиям, тўлин ойдаи юмалоқ юзи хиёл чўзилиб, катта-катта кўзлари бўталоқнинг кўзларидай мўлтираб қопти!

Қиз, қўлида баркаш, бир-икки қадам юрди-ю, чалқанча ётиб олган Лочинга бир дақиқа термулиб турди. Ундан садо чиқмагач, «қулт» этиб ютинди-да, яна қушдай енгил одимлаб, орқасига тисарилди. Шунда Лочиннинг алақачон яхлаб, бир парча музга айлан-

ган юраги ногаҳон «шиғ» этди, қайнаб келган меҳрдан кўнгли ийиб:

— Олтин... Олтиной! — деб чақирди. Олтиной қайрилиб қаради, қуралай кўзлари умид билан, болаларча илинж билан мўлтиради.

— Олтиной... Илойим, бахтли бўл!..

Олтинойнинг жовдираб турган кўзларидаги умид ҳадик ва қўрқув билан алмашди.

— Сиз, нима... нималар деяпсиз, Лочин ака! — деб сўради тўсатдан ўпкаси тўлиб.

Лочин чайналди.

— Ҳа, шу. Сен яхши қизсан деяпман, Олтиной! Дунёда энг сулув қизсан, Олтиной! Бахтли бўл, бахтли бўласан деяпман...

Олтинойнинг кўлидаги баркаш ерга тушиб, даранглаб кетди.

— Қўйинг бунақа деманг, Лочин ака! Илтимос, қўрқитманг одамни! — Олтиной лаблари пир-пир учганича, ташқарига отилди.

Лочин қизга айтган гапларидан пушаймон бўлиб, унинг бу гапи ҳам, боя Салимларга «мен розиман, сенлар ҳам рози бўлинглар», деган сўзлари ҳам, уларнинг кўнглида хавотир уйғотиши мумкин-ку, дея ўзини қийиб узоқ ётди.

Назарида Олтиной ўтов тирқишидан:

«Йўқ, Лочин ака! — деб шивирлагандек бўлди. — Сиздан бошқа ҳеч кимни демайман. Сизсиз бу ёрув дунё қоронғу мен учун! Сизсиз, дўзах у мен учун! Бир ёққа кетмоқчи бўлсангиз бирга олиб кетинг, акажон!»

«Бунинг сира иложи йўқ, Олтиной. Менинг манзим узоқ, йўлим хатарли, Олтиним!»

«Майли, бошга тушгани кўз кўрар, Лочин ака! Фақат ташлаб кетманг. Ташлаб кетсангиз, дунёда энг бахтиқаро қиз мен бўламан. Ундан кўра ўлдириб кетинг, мени! Ўлдириб кетинг!»

Лочин сапчиб турди. Чамаси, кўзи илинган экан.

Яна ҳаммаёқ жимжит, сокин. Ўтов шифтидаги чироқ ҳамон чарақлаб турибди. Афтидан вақт тун ярмига яқинлашган шекилли, дарахтлар нотинч гувиллаяти! Лочин чироқни ўчирмоқчи бўлди-ю, ўчирмади: ўчирса нариги ўтовдагилар хавотирга тушиб, хабар олгани келишлари мумкин. Лочин ниманидир эслаб-эслаб олмай пешонасини ишқади: «Ҳа, хат!»

Хат ёстиқ тагида эди! Йўқлаб келишса кўриб қолиб, оламни бошларига кўтаришлари мумкин! Лочин хатни ёстиқ остидан олиб, кигиз тагига яширди-да зимистон қоронғуликка шўнғиди.

Шамол кучайган, ўтов теварагидаги дарахтлар ни-мадандир зорланиб, нола чекиб увиллар, осмондаги булутлар худди қашқирдан ҳурккан қўй галасидай, шитоб билан жануб томон шошилар, осмоннинг очиқ жойларидаги юлдузлар гўё ҳовучлаб сочилган тилла тангачалардай ярқирар эди.

Шундоқ рўпарада, қоронғида қовоқ солиб турган Маржонтов устида уч кунлик беҳолгина ҳилол элас-элас кўзга чалинарди.

Маржонтовга кўзи тушиши билан хонадонлари бо-шига қора кун тушган оқшом отаси билан энаси бўзлаб айтган ўлан ёдига келди:

*Маржонтов, Маржонтов,
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайин, Маржонтов!
Оғир кунда таянчим,
Қора тунда суянчим!
Ёв келди-ку, қошинга!
Фарзандларинг бошига
Иш тушди-ку, Маржонтов.
Ўғлонларинг ошига
Оғу тушди, Маржонтов.
Нечун сукут сақлайсан?
Қалдирғочинг қалдираб,
Ғанимларни қувмайсан?
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайин, Маржонтов!..*

Йўқ, Маржонтов ҳам, боболарга мадад берган, ёв келганда қалқон бўлган Маржонтов ҳам бугун гунг, сассиз, соқов!

Лочин кўзи қоронғуликка ўргангунча ўтов ёнида турди, кейин, атрофига қарай-қарай бир-бир босиб, қабристон томон йўналди. Лекин қанча эҳтиёт бўлмасин, қўрадаги сезгир итлар акиллай бошлади. Лочин қоронғида туртиниб-суртиниб, қалин арчазор орасида тимирскиланиб бораркан, итлардан бир-иккитаси ор-қасидан қувиб келишди, уни таниб, думларини ликил-

латиб, оёқларига сурканишди. Лочин «қайт-қайт» дея секин койиб, уларни аранг орқага қайтарди-да, йўлида давом этди.

Ана, қабристон ҳам кўзга чалинди. Қабристондан узоғи билан икки юз-икки юз эллик қадам нарида одамлар «Шайтон дара» деб ном қўйган тубсиз дара! Қаърида не-не сирли ҳангомалар, не-не мудҳиш фожиаларни асраган бу зимистон даранинг тубида бир дарё сув оқади! Ўтовдай-ўтовдай тошларга, чўнг қояларга урилиб, улоққа тушган тулпордай оқ кўпикка чўмиб, қутурган шердай наъра тортиб оқади. Дунё дунё бўптики, унга йиқилган на от, на одам, на йиртқич ҳайвон топилган! Ҳаммаси изсиз, ном-нишонсиз йўқолган, йўқолаверган! Ҳеч ким, ҳеч қачон ҳеч нарсани топган эмас бу ёвуз дарадан! Аммо қариндошини йўқотган одам қариндошидан, молини йўқотган молдан умидини узган эмас! Унинг, Лочиннинг умиди ҳам шунда! Ҳаммаси «Мени кутгил ва мен қайтарман!» деган анов машҳур шеърдагидай бўлади.

Лочин уч кеча-кундуз ухламай, ахир пировардида шу йўлни топди. Бу дунёдан кетса ҳам энасининг юрагида умид шамини ёқиб кетяпти! Дунёда фарзандини йўқотган ҳамма эналардай, Лочиннинг энаси ҳам уни кутади, токи қариб, бу бевафо, норасо дунёдан кўз юмгунча ўғлидан умидини узмай кутади, кутаверади. Энаси учун ўйлаб топган битта-ю битта тасалли шу! Бошқа йўл бўлмаса, на чора?

Мана, бор-йўғи беш-олти қабрдан иборат кичик гўристон! Отасининг қабри энг юқорида, тарвақайлаб ўсган иккита кекса арча ўртасида. Маржонининг тилаги билан ёнида унга ҳам жой қолдиришган. Лочин тепасига улкан харсангтош қўйилган отасининг гўри ёнига чўккалади, чўккалар экан, тиловат қилишни билмаслигини эслаб, яна ўзидан ранжиди.

«Отажон! Малъун бўҳтончилар сабаб, азиз бошингиз устида қора булутлар айлана бошлаганида айтган васиятингиз ҳамон ёдимда. «Ўғлим! Сени худога топширдим, энангни сенга!» дегандингиз ўшанда. Ўйламангки, инонган ўғлим сўнгги илтижомни ҳам бажо келтирмади деб! Аммо... гуноҳқор фарзандингизни афв этинг, отажон! Бошқа чорам қолмади! Сизга қилинган бу адолатсизлик, бу ҳақорат ва хўрликлардан кейин

мен учун ҳаром бу дунё! Афв этинг, отажон! Ахир сиз дош беролмаган бу таҳқир, бу ноҳақликларга мен қандай дош берай, отажон?..»

Лочин қабр тошини силаб, гўё отасининг пешонасидан ўпаётгандай, уни қайта-қайта ўпди-да, ғип бўғилиб, ўрнидан турди. Қўра тарафда яна итлар ҳура бошлади: шошмоқ керак!

Лочин олдидаги қалин арчазорга шўнғиди, кафтлари, юз-кўзларига минг тикон бўлиб қадалган игнали шохларнинг оғриғини ҳам сезмай, юқорига, «Шайтон дара»га қараб ўрлаб кетди... Орқада, қўрғон томонда, ҳамон итлар ҳуради. Бир-икки жойда чироқ милтирарди.

Лочин қадамини тезлатди. Ишқилиб, дарага етиб олса бас! У ёғи, худо мадад берса... бир оний иш!

Орқада итлар тобора қаттиқроқ ҳура, қандайдир овозлар элас-элас қулоққа чалинарди. Мана, хайрият, Лочин ўзига «Адолат манзили» деб ном қўйган «Шайтон дара»га ҳам етиб келди, келди-ю, ёвуз даранинг совуқ нафасидан сесканиб, жар ёқасида тўхтади. Дара, тўғрироғи, унинг кўз илғамас, тубсиз, зимистон қаъридаги асов дарё гўё уни ўз бағрига чорлаётгандай аллақандай сирли шовулар, кишини ўзига ром қилувчи мафтункор садо тарқатиб, бетиним гувиллар эди!

Лочин бир силтаниб танасини кўйлагидан жудо қилди, тутмаларини дўланадай дув тўкиб, шимидан ҳам апил-тапил озод бўлди, қоронғида тимирскиланиб катта бир тош топди-да, уларни боғлаб, қулочкашлаб дарага отмоққа тайёрлай бошлади.

Мана, онадан туғилгандай бўлди-қўйди. Энди бир сакраса бас — юрагини тилка-тилка қилаётган бу андух, бу ноҳақ, норасо дунёнинг барча азоб-уқубатларидан қутилади-қўяди!

Тўсатдан, улкан бир қора соя Лочиннинг ёнгинасидан ғизиллаб ўтди-да, шитоб билан орқасига бурилиб, оёқларига урилди.

Қоплон! Ажаб ҳол! Марҳум бобосининг садоқатли қари бўрибосари! Аллақачон юролмай қолган, умрининг сўнгги дақиқаларини кечираётган бу қари ит уни қандай қувиб етди? Қандай топиб келди? Ниманинг аломати бу? Ё қоплон эмас, Лочинга дўмбира чалишни ўргатиб, улоқларга опичлаб юрган севимли бобосининг беҳоловат руҳими, безовта арвоҳми бу?

Шу пайт арчаларни гувиллаб эсаётган довул орасидан аёл кишининг:

— Ло-чи-ин! Жон ўф-лим! — деган чинқириғи қулоққа чалинди. Унга: «Ака-жон? Акажоним-эй» деган яна бир фарёд қўшилди. Энаси! Энаси билан Олтиной!

— Кетсанг... энангни кўмиб кет, жон болам! Аввал ўз қўлинг билан гўримга кўмиб кет!..

Лочин кутилмаганда титроқ босиб, чўккалаб қолди. Хаёлидан эса:

«Сен нимага жазм қилдинг, аблаҳ? — деган фикр ўтди. — Анов ғанимлар билан кураш ўрнига ўзингни жарга отиб, бу мудҳиш қийинчиликлардан осонгина қутилмоқчимисан? Лекин отанг ўлгани етмагандек, сен ҳам ўладиган бўлсанг онангнинг ҳоли нима кечади? Сенга меҳр қўйган анов шўрлик қиз-чи? Сен йигитмисан ё курашга дош беролмаган бир ҳезалакмисан?».

«Боламов? Бўтамов» — онасининг фарёди тоғларни зир титратгандай туюлди Лочинга.

У аста эгилиб кийимларини қайта кия бошлади. Қоплон гўё Лочиннинг мудҳиш ниятидан қайтганини сезгандек, қўлларини ялади.

Тошкент.